Prijs : 8 fr.

Dienst voor Geschiedkundige en
Folkloristische Opzoekingen van Brabant

DE BRABANTSCHE FOLKLORE

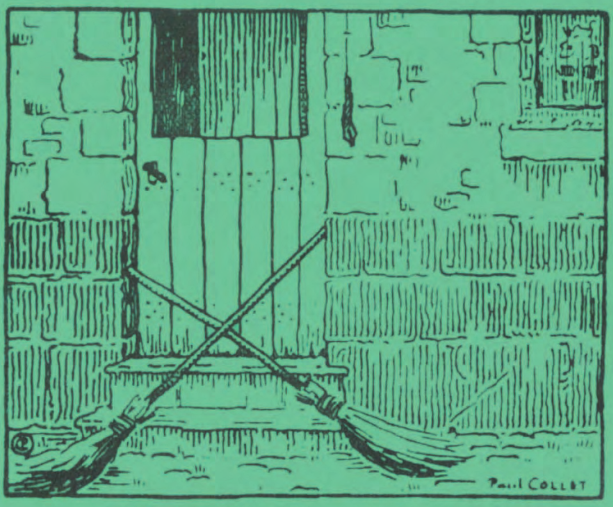

Huis beschermd tegen de heksen.

14de jaar — 12, Oud Koornhuis, Brussel —
Nr 79 —

De Brabantsche Folklore

14de jaargang, nrs 79 tot 84
September 1934 - Juli 1935

14de jaargang **Nrs 79 — 84**

BULLETIJN

VAN DEN DIENST VOOR GESCHIEDKUNDIGE EN FOLKLORISTISCHE OPZOEKINGEN IN BRABANT.

De Brabantsche Folklore

BRUSSEL

12, OUD KOORNHUIS

14de Jaargang. — Nr 79 **September 1934**

De Brabantsche Folklore

INHOUD

De Heilige Maarschalken en Noodhelpers der Pest. — Geloof en Bijgeloof in de Circuswereld. — Ditjes en Datjes. — Boekennieuws. — De Folkloristische Beweging in België.

De Heilige Maarschalken en Noodhelpers der Pest.

De *Antwerpsche Sanctjeskring,* gesticht in Januari 1932 heeft voor enkele maanden zijn derde jaarlijksche tentoonstelling gehouden in het prettig lokaal van den Kunstkring A. K. O. S. op het aloude en schilderachtig Sint Niklaas-plaatsken te Antwerpen ; dit jaar was ze in het bijzonder gewijd aan de beeldekens der pestheiligen.

De groote pestepidemiën die onze gewesten in vroegere eeuwen zoo deerlijk teisterden hebben een zeer groote devotie doen ontstaan tot de noodhelpers die ze daarvoor zouden behouden. Om slechts de meeste bekende te noemen, Sint Rochus, en wat ook de waarde zij van de hem betreffende overgeblevene historische bescheiden, blijkt het dat zijn vereering zeer snel door de Franciscanen in gansch het kristendom verspreid werd, en dat de verschillige europeesche landen hem vroegtijdig hebben aanroepen als een der beste beschermheiligen tegen de pest (1).

In dit opzicht is hij nochtans niet de eenige, want een fragment van gebed v. 1348 door P. Saint-Olive aangehaald in « La Grande Mortalité en Bresse et en Bugey (2) doet ons de heiligen kennen die men toen in dit gewest tegen de pest bijzonder aanriep ; dit zijn O. L. Vrouw,

---

(1) A. van Gennep. Saint Roch dans l'imagerie Populaire, in Revue d'histoire franciscaine 1926. T. III, N° 3-4.

(2) P. Saint-Olive. La Grande Mortalité en Bresse et en Bugey 1348-1350. Grenoble et Lyon 1913, bl. 6, nota 1.

St-Nicasius, St-Joannes, St-Sebastiaan, St-Rochus, St-Blasius en Ste-Catharina.

In den beginne en bijzonder in de middeleeuwen werden deze heiligen beschouwd als direkte bewerkers van de genezing van — of bescherming tegen — de pest, doch later, volgens de nieuwe leer der heilige Kerk, als middelaars die het wegnemen of het ophouden der kwaal konden verkrijgen, maar niet direkt bewerken.

Wij weten nog bitter weinig over de eerste pestepidemiën in onze gewesten en in het bijzonder in Antwerpen, ternauwernood eenige regelen in de kronijken. Aangaande de dertiende en viertiende eeuw ontbreken alle geschiedkundige gegevens daaromtrent, omdat meest alle archiefstukken omgekomen zijn bij de verwoesting der kloosters. Voor de XIVe eeuw beschikken we over enkele citaten in de « Brabantsche Yeesten » waar Jan van Boendaele van een hevige pestepidemie gewag maakt die de stad in 1316 teisterde. Ze zou duizenden levens opgeeischt hebben (3).

Volgens Papebrochius die deze mededeeling in een oud register der Falcontienen vond, zou de pest in 1344 de helft der bevolking weggevaagd hebben (4). Andere jaargetallen worden nog aangehaald, namelijk door Haraeus (5) die de bron blijkt te zijn van de meeste geschiedschrijvers die over de ZWARTE DOOD in 1347-1349 geschreven hebben. De zelfde Papebrochius (6) zegt verder dat in 1424 de Predikheeren te Antwerpen een heldhaftig toonbeeld hunner naastenliefde leverden bij het uitbreken eener pestilentie en noemt eenige voorname personnages die aan de plaag ten offer vielen ; en verder geven de correctie en gebodboeken der stad, de jaartallen 1439, 1454, 1472, 1484, enz.

In September 1483 deed de pest zich het eerste voor in Engeland, tijdens de feestelijkheden der blijde inkomst

---

(3) L. Torfs. Nieuwe Geschiedenis van Antwerpen. Antwerpen, J. E. Buschman, 1862-65. 2 bkd. in-4°. Zie Bkd. I, blz. 61.

(4) L. Torfs. Fastes des calamités publiques survenues dans les Pays-Bas. Tournai, 1859-62. 2 Vol. in-8°. Zie Bkd. I, blz. 48.

(5) J. C. Diercxsens. Antwerpia Christo Nascens. Antwerpiae 1773. 7 Bkd. in-8°. Zie Bkd. II, blz. 104.

(6) L. Torfs. Nieuw Geschiedenis van Antwerpen. Bkd. II, blz. 153 en Fastes, Bkd. I, blz. 57.

van Koning Hendrik VIII ; in minder dan acht dagen stierven er twee Lords-Mayor en zes aldermen ; men vindt er een beschrijving van in een brief aan koning Hendrik zelf gericht, die luidt : « Ce mal de suée, Monseigneur, c'est une maladie qui est survenue ici depuis quatre jours, le plus aisée du monde pour mourir ; on a un peu de mal de teste, et au cœur, soudain on se mict a suer, il ne fault point de médecin, car qui se découvre le moins du monde ou qui se couvre un peu trop, en quatre heures, aucune fois en deux ou trois, on est despesché, sans languir, comme on fait de ces facheuses fièvres ».

De slachtoffers waren zoo talrijk dat de feestelijkheden niet doorgingen.

Wat nu betreft de *sanctjes* of *beeldekens*, ook in den beginne *briefkens* (7) geheeten, vinden wij voor het eerst melding gemaakt van « *briefkens* » tegen de pest in de Chronyke van Bertryn die schrijft : « Anno 1487 begonst « men tot Antwerpen seer te sterven van de peste, maer « doen er briefkens van den H. Naem Jesus voor bijna elck « huys geset wirden dan cesseerde terstont de peste... !» (8).

Men weet door de breedvoerige ordonnantie van het Magistraat van Antwerpen, in dato 4 April 1472 dat de personen die met de zieken in aanraking kwamen een witte roede moesten dragen en dat de besmette huizen aangeduid werden door het uithangen van een stroobussel, ook strooiwisch geheeten. Andere maatregelen namelijk om het bezoedelen van eetwaren te voorkomen werden ook aangeduid ; men vergelijke overigens deze ordonnantie met een dergelijke door het Magistraat van Leuven op 12 April 1473 uitgevaardigd.

---

(7) Het woord « Briefkens » schijnt wel de eerste benaming geweest te zijn van onze Sanctjes. Een post in de rekeningen van het O. L. Vrouwe Gild te Bergen-op-Zoom, 1526-27 zegt overigens : item Peter de Schildere van een duysent « *briefkens* » van onzen Liever vrouwen te prenten metten beelden van Onser Liever Vrouwen ende van die oock met verwen aff te zettene ende stofferen enz........

Nota mij welwillend medegedeeld door den Heer C. Slootmans, archivaris te Bergen-op-Zoom waarvoor besten dank.

(8) L. Torfs, Nieuwe Geschiedenis, Antwerpen, T. II, blz. 154. Ook Diercxsens, T. III, blz. 134.

Doch hetgeen op een speciale wijze de prophilatische maatregelen van dien tijd toelicht is het Antwerpsch gebod van 14 April 1487 dat zegt « dat men van nu voordaen ghene siecke van der pestilenciën meer leggen en sal op de vesten der stadt, ende dat de ghene dier leggen men van daer sal verlogeren ».

H. Avertanus, uit vrees door de pest aangetast te zijn, buiten de poorten der stad verjaagd, waar hij stierf.

Deze onmenschelijke behandeling bevat nochtans het princiep van de afzondering of verwijdering der zieken uit de besmette huizen. Het was overigens in verschillige steden en dorpen, namelijk te Brussel, te Namen, te Yperen enz., de gewoonte voor de pestlijders in de buurt der vestingen, schansen of andere afgezonderde plaatsen, ja zelfs buiten de stadspoorten, hutten of huisjes op te timmeren, waar men dan de aangeteisterden opbergde.

Overigens toont de ikonographie der pestheiligen ons niet de H. Avertanus der Carmelietenorder aan, als zijnde buiten de poorten eener stad gedreven waarvan hij

de pestlijdende inwoners verzorgd had, en dit uit vrees dat hijzelf de besmettelijke ziekte zou overgezet hebben ? Hij stierf dien nacht buiten de stadspoorten doch van de kanker, zooals de legende ons leert. Het hierboven gedrukt plaatje stelt deze typische scène voor. Het draagt als afzetter P. Clouwet (9).

Van in het begin der XVe eeuw doen zich reeds verscheidene pestepidemiën voor, namelijk in 1504, 1512, 1516. De menigvuldige geboden der stad Antwerpen doen ons vermoeden dat de ziekte dan volop woedde, zoozeer dat Keizer Karel de vergadering van het Kapittel van « Het Gulden Vliesorder », dat dit jaar te Antwerpen moest plaats hebben, op 26 Oktober 1516, naar Brussel deed verdagen (10).

Diercxsens vermeldt nochtans dat in 1512 een zekere verbetering gaande was en deze gunstige toestand zou verkregen zijn door de bemiddeling van den H. Fredegandus, een toen te Antwerpen zeer vereerde volksheilige (11).

Benevens het voormalige O. L. Vrouwgasthuis (XIII[e] eeuw) later het Sinte-Elisabeth Hospitaal geheeten, had men in Antwerpen het Sint-Rochus Gasthuis, waarin bijzonder de pestlijders konden verzorgd worden. Volgens het memorieboek der Almoezeniers, in 1522 begonnen, had het St-Rochus Gasthuys « usance ende kostume soo wie daer begheert in te zine, hebbende eeneghe besmette siecte, het sy pocken oft roeymelezoen, oft pestelencie, oft eeneghe andere besmette siekte om int Godshuys V oft VI weken te zine ». Volgens Geudens bestond dit Gasthuys reeds in 1496 (12), het was in volle werking in 1504. Een *sanctje* met den H. Rochus tegen de pest aanroepen werd nog gedurende de vorige eeuw in de aanpalende St-Rochus Kapel (St-Rochusstraat) uitgedeeld. Verschillige druk-

(9) P. Clouet of Clouwet, kopersnijder en afzetter (uitgever) geboren te Antwerpen op 29 April 1629 leerling van Th. van Merlen in 1643, als meester opgenomen in St. Lucas Gilde te Antwerpen in 1645. Deken in 1668, stierf 29 April 1670. Huwde Jacoba Bouttats.

(10) Diercxsens. Op. Cit., III, blz. 265.

(11) Diercxsens. Op. Cit., III, blz. 265.

(12) E. Geudens. Le Compte Moral de l'An XIII des Hospices Civils d'Anvers. Anvers 1898. Zie blz. 94 en LXXX.

ken van deze koperplaat zijn voorhanden en werden tentoongesteld (13). De zelfde plaat werd gegraveerd voor St. Ruchus vereering in de St-Gommaruskerk te Lier (13).

Onder degenen welke zich het meest met de pestlijders bezig hielden hoeft men eerst te vermelden de Cellebroeders of Alexianen en dit sinds hun aankomst binnen Antwerpen, in het begin der XIV[e] eeuw. Rond 1527 stond hun *convent* of klooster in de *Vleminckx straete,* doch uit vrees voor besmetting, aangezien ze de pestlijders verzorgden, verkregen ze de in hun vertoog aan Keizer Karel vermelde plaats in de Lange Nieuwstraat gelegen, waar ze eerst in 1548 gehuisvest waren.

In Bergen-op-Zoom kwamen de Cellebroeders in 1474. Het was een congregatie speciaal gelast met het verplegen, verzorgen van pestzieken en het begraven van dooden, gestorven aan de Pest. De Cellezusters zorgden voor de vrouwelijke patienten. In andere plaatsen, te Breda b. v. b. verzorgden de Capucijnen er de pestlijders (14).

Zoodra gestorven werden de patienten ter aarde besteld. Alleen de Cellebroeders en de Cellezusters mochten de lijken op een draagbaar grafwaarts brengen nadat ze door hen gekist waren. Deze dooden werden niet in of rond de kerk maar op een bepaalde daartoe bestemde plaats begraven. Zulke begrafenis had plaats tusschen 's avonds tien en 's morgens vier uur. De nabestaanden mochten de kleeren van den doode niet verkoopen aan voddenkooplui ; ze hadden ze te verbranden of in den grond te stoppen. Tot zes weken na den dood aan de pest, moest de stroobos aan de deur blijven hangen.

Ook de Minderbroeders waren door hun regel verplicht hun medebroeders, aangetast door een besmettelijke ziekte te verzorgen, « zoo als zij zelf zouden willen ver-

---

(13) Verz. Eerw. P. Ferd. Peeters, S. J. ; M. Ph. Festraets ; Juff. Rita Hostie en schrijver dezes.

(14) Cf. C. Slootmans. De Zwarte Dood in West-Brabant. In het dagblad van Noord-Brabant. Oct.-Nov. 1925.

Zie ook de studies van Pater Placidus Capucyn in dit blad verschenen ter gelegenheid van het 300 jarige feest der kloosterorde aldaar.

zorgd zijn » ; dit deden ze steeds en niet alleen hun medebroeders maar ook de anderen, die zich hun naasten noemen, hebben ze in besmettelijke ziekten bijgestaan naar het lichamelijke en het geestelijke.

Een Minderbroeder, vooral beroemd om zijn zorgen aan de pestlijders, is P. Dirk Coelde van Munster († 1515). Toen — zoo schrijft de Eerw. P. Mattheus Verjans O. F. M. in zijn artikel over « de Minderbroeders en de Pestlijders » in het jaar 1489 de pestepidemie te Brussel uitbrak en op twee jaar tijd ongeveer 33.000 menschen stierven, bediende deze Pater 32.000 zieken van de laatste H. Sacramenten. Daarom staat hij doorgaans afgebeeld met het H. Sacrament in zijn rechterhand en nadat de hem vergezellende koster ook aan de ziekte bezweken was, droeg hij zelf nog het licht en de bel (15).

Gewoonlijk treft men een pesthuisje aan bij de oude Minderbroeders kloosters, achter in den hof, men raadplege daarvoor de kopergravuren der kloosters van Leuven en Antwerpen.

In de « Chronographia Provinciae Germaniae Inferioris » (1771) van P. Franciscus Peri O. F. M. leest men op datum 1567 dat P. Petrus Geldorp, Gardiaan van het klooster te Maestricht, alsdan met zeven andere, gestorven is in dienst van de pestlijders.

In de *Werc-Clocke des eeuwichs levens* (16) zegt P. Philip van der Gracht, Minderbroeder, dat hij zijn boekje geschreven heeft te Aalst « *in 't middel der tribulatien van der haestighe pestilencie in de welcke de arme grauwsusterkens der voornoemder stadt ghecommen waren, van alle menschen verlaten zijnde, so datter vyve verbeten waren...* » (4 dec. 1569). Verder verwijst schrijver nog naar verschillige slachtoffers onder de Minderbroeders in latere tijden.

In 1529 treffen wij de ziekte aan onder den naam van *Zweetende ziekte* in het fransch *La Suette anglaise* genoemd omdat ze van Engeland herkomstig was, waar ze voor het

(15) Cf. P. J. Goeyens. O. F. M. Un héros du Vieux Bruxelles. Le Bh. Thierri Coelde, blz. 120-122.

(16) Een exemplaar gedrukt bij Ghileyn Mamilius 1570, berust in de Hoogeschool Bibliotheek te Gent.

eerst verscheen, zoo als we gezien hebben, in 1483. Het volk noemde ze hier de « Zweetende of haestige ziekte ». Ze woedde zoo erg onder de bevolking dat ze een echte vlucht uit de stad veroorzaakte.

Tijdens deze bittere beproeving bevool het Magistraat van Antwerpen een eerste generale processie ten einde het ophouden der kwaal te bekomen ; ze had plaats op Sint-Michiels dag. Vermoedelijk zal men een gunstig resultaat bekomen hebben want op 12 Oktober deed men een nieuwe processie uit dankbetuiging. Voltallig namen de gilden en neringen er deel aan en het beeld van O. L. Vrouw werd beurtelings door de leden dezer gilden gedragen.

In 1551 vertoonde zich de *Zweetende Ziekte* voor de vijfde maal in Engeland (12). Het Magistraat van Antwerpen nam nu de strengste prophilatische maatregelen en verbood zelfs den verkoop van « zekere boeckskens aangaende de nieuwe zieckten » om een nieuwe paniek te voorkomen, zooals in 1529. De stad bleef van de ziekte gespaard. In Juli 1553 tastte de Zweetende Ziekte hevig de stad Keulen aan, ook Coblenz en Frankfort ; de scherpe maatregelen hier in het brabantsche genomen vrijwaarden toch onze gewesten niet. De pest sloop binnen de muren van Antwerpen en verspreidde zich tot in de Kempen. Op 2 Oktober 1557 treft men de pest aan in s'Hertogenbosch, Delft en Zierikzee. In 1562 verkondigt men dat Parijs en verscheidene andere fransche steden besmet zijn ; in 1563 was ze namelijk in Le Havre de Grâce en weer in Engeland, te London.

In Juli 1571 verneemt men dat de toestand te Turnhout uiterst critisch is geworden. De geestelijkheid schreef verder in Antwerpen weer boetprocessiën uit, en in de Kathedrale Kerk werd de broederschap van St-Rochus, de pestpatroon, ingesteld (18). Uit een ordonnantie van 24 Juli 1596 vernemen wij dat de pest zich in verscheidene steden van Frankrijk vertoond heeft ; « Op de frontièren

(17) H. Haeser. Lehrbuch der Geschichte des Medecin und der Epidemische Kranckheiten. 3te Bearbeitung. Jena 1875-1882. 3 bkd. zie Bkd. III, blz. 331.

(18) Torfs. Fastes I, blz. 79, zie ook : Fl. Prims. De Sint Rochus Schilderijen in de Collegiale kerk van St. Jacobs te Antwerpen.

van deze provinciën liggende, als Cales, Cameryck, Valenchien, Bergen in Henegauw, Doornick en andere walsche steden », hetgeen aanleiding geeft tot een reeks voorschriften betreffende de reizigers, koopwaren, zelfs brieven, die in de stad niet mochten binnen gebracht worden zonder voorafgaande verweeren in Vlaanderen.

En zoo zien wij gedurende de volgende eeuwen de pest periodiek opkomen en dan weer verdwijnen.

De devotie tot de pestheiligen zal toen, hier te lande, zeer groot geweest zijn, want op 24 November 1603 zien wij het Magistraat van Antwerpen, twee zilveren kandelaars zenden naar O. L. V. van Scherpenheuvel om het ophouden der besmettelijke ziekte te bekomen. De pensionnaris Joos De Weert, werd met het overbrengen dezer giften op 4 December gelast (19).

In Februari 1625 groeide de pestepidemie steeds aan en daar er geen beternis scheen te komen bevool het Magistraat op 12 Mei alle Dinsdagen een solemneele mis te laten zingen ter eere van den H. Sebastiaan, de patroon tegen de Pest.

---

(19) Cf. J. Deckers. Wonderdadig beeld van O. L. Vrouw van Scherpenheuvel. Loven 1859. De wethouders en Gemeente van Antwerpen hebben den 8sten der Wintermaand in het jaer 1603 aan O. L. V. van Scherpenheuvel vereerd om mogen verlost te worden van de Pest, twee zilveren kandelaars zeer kostelijk gemaeckt met het volgende opschrift : Suscipe Sanctae parens ex voto Antverpia munus quod dat, ne pestis crescat acerbatim ». Dat is : Ontvang O. H. Maegd, de gift die Antwerpen uit belofte U opdraegt op dat de bittere plaeg, de pest, niet voortga. « Tot heden kan men die kandelaars nog op het altaar zien. In de stadsrekening van 1603-1604, lezen wij, volgens een artikel van wijlen E. Dilis in *La Presse* van 10 Juli 1913. « Arthus Rogieres (de Razières) de somme van hondert sevenentachtich ponden elf schellingen arthois, ende dat over de weerde van twee silveren candeleers metten fatsoene diemen van wegen deser stad presenteren soude inde capelle van Onser Lieve Vrouwe op den Scherpenheuvel, gelegen bij Sycheme, ten einde dat door d'intercessie ende bede vander Heylige moeder Goidts binnen dese stadt soude cesseren de peste die in vele plaetsen verbreydt is, by den voorseiden Rogières gebrocht ende gelevert naer vermogen van den acten collegiael de dato XXIIII Novembris XVIc dry, ordonnantie ende quittantie.

De Paters Jezuiten werden officieel vanwege de Stadsoverheden verzocht hun hulp te willen verleenen aan de pestlijders, voor het bedienen der H. H. Sacramenten. Ze kweten zich heldhaftig van hun taak die hun menig

Beeldeken van Onze Lieve Vrouw van Scherpenheuvel 1604.

slachtoffer kostte. De stad had een gebouw op de Paardemarkt gehuurd, waar de Paters die de Pestlijders verzorgden van de andere burgers afgezonderd vertoefden. 24 paters bezweken alzoo in het volbrengen van hun taak.

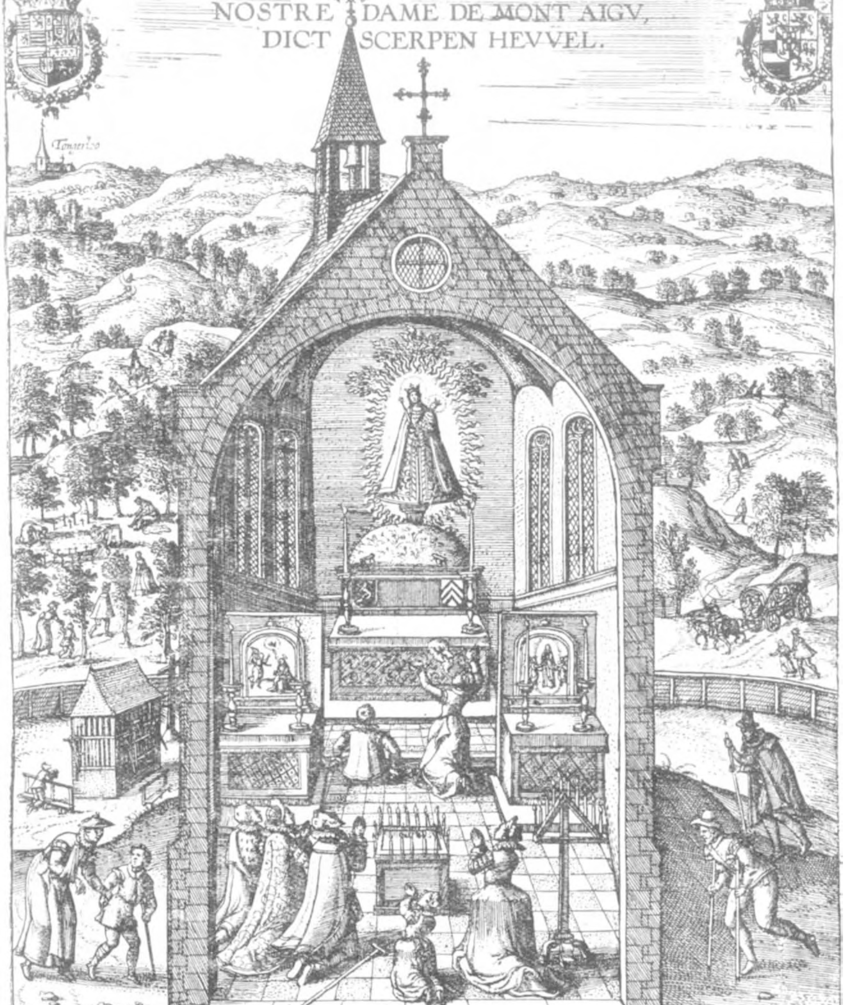

Binnenzicht der voormalige kapel van O. L. V. van Scherpenheuvel.

De arme lieden die aan pest leden en ten laste van de Almoezeniers der stad waren, werden in de hutten op St. Willebrordsveld ondergebracht. Wij lezen nog : (20) In Maart 1627 « *grasseerde* » de ziekte nog steeds voort. Het Magistraat schreef dezen droevigen toestand toe aan den omgang van de gezonde lieden met de besmette personen en bevool nogmaals dat de pestlijders buiten de stad moesten vertoeven op de plaatsen daartoe geordonneerd, ofwel in hun huizen opgesloten werden (21).

Op 8 April 1628, besloot het Magistraat, « mits de Haestige Sieckte (Godt loff) zeer naer compt te cesseeren de Paters Jésuiten te licencieren, tot anderen naerderen oft urgenten nood ». — Op Zaterdag 29 Juli ten 10 uur werd eene solemneele mis met Te Deum voorgeschreven « tot danckzegginge van de groote gracie van Godt almachtig ontfangen, verlossende de Stadt van de contagieuse sieckte ».

Een post in de stadtsrekeningen meldt ons dat men 132 gld betaalde « voor 24 missen door ordere van het Magistraat gedaen ter eere van Sint Sebastiaen, tegen de haestige siecte, begonst op 30 September 1630 tot 7 Januari 1634 ».

In 1656 op 28 November, leest men, dat de zelfde overheden, de Heeren van het Kapittel verzocht hadden een mis van dankzegging te doen zingen voor het ophouden der haastige ziekte.

De toestand is weder twijfelachtig in 1567 ; met de Paters Jezuiten en Cellebroeders heeft men nieuwe onderhandelingen aangeknoopt ; volgens de stadsrekeningen waren deze laatste op 10 Juli in dienst getreden ; overigens werden in Januari aan de Paters Jezuiten en de Cellebroeders de gewone belooningen uitgereikt die volgens het

(20) Cf. Dr. A. F. C. van Schevensteen. Over Pestepidemiën te Antwerpen in vroegere tijden. (Uit Kon. Vl. Academie, 1932, November, waar wij breedvoerig de historische gegevens geput hebben.

(21) Twee posten betreffende den stadsslotmaker, Hendrik vander Luyten, laten toe zich een denkbeeld te geven over de hevigheid der pest ; van 22 November 1623 tot 3 Februari 1625 had hy 106 huizen gesloten. De tweede post gaat over 246 huizen !

aloud gebruik, bij het ophouden der plaag, toegekend werden. In 1658 treft men een nieuwen ongunstigen toestand aan, de geestelijke assistentie wordt opnieuw gevraagd. De pestlijders worden in « baracken, logien ofte schuylsels » te Stuyvenberg ondergebracht.

Diercxsens vermeldt dat dit jaar, wegens het voortduren der kwaal, die sedert jaren de stad teisterde, in de Sint-Jacobskerk ook een broederschap van Sint Rochus gesticht werd (22). Er bestaan nog beeldekens van deze confrerie ; twee waren aanwezig op de tentoonstelling (23).

In zijn groot werk « *Documentation pour servir à l'étude des maladies pestilentielles dans le marquisat d'Anvers* » geeft Dr. Aug. van Schevensteen ons te kennen dat op 9 Februari 1661 door « Collegiale acte » geboekt in de « resolutie boecken » der stad Antwerpen het magistraat besloot, « Sint Franciscus Xaverius te assumeren onder de patronen tegen d'haestige zieckte ». Op 3 Maart nadien, vroegen deze heeren ook nog de reliquien van dezen heilige tentoon te stellen ; deze aanvraag werd gevolgd van een reeks missen die gelezen werden ter eere van denzelfde heilige.

Eindelijk greep in 1678 een laatste groote epidemie plaats ; volgens Mertens en Torfs werden er twaalfhonderd huisgezinnen door de ziekte aangetast, wat naar zijn oordeel een sterfte van 5 à 6.000 personen zou veroorzaakt hebben. Onder de geestelijken stierven in 18 dagen niet min dan 12 paters Jezuiten in het professiehuis, 23 Predikheeren in hun klooster, een groot aantal Minderbroeders, en ook de Bisschop Aubertus vanden Eede, zonder de sterfgevallen te tellen onder de burgerij.

Dit was de laatste hecatombe door de pest veroorzaakt (24).

In deze korte studie zullen wij niet uitweiden over de litteratuur welke betrekking heeft op de pestilentie in onze goede stad Antwerpen ; wij verwijzen daarvoor onze

(22) Diercxsens. T. VII, blz. 358.

(23) Verzamelingen. Juf. L. en L. Dilis en ook van schrijver.

(24) Wel deden zich nog hier en daar enkelen kleinere gevallen voor doch niet zoo hevig meer.

lezers naar de geleerde studiën, op dit gebied gedaan, door Dr. Aug. van Schevensteen en andere deskundigen (25).

Als voorbeeld hebben wij echter een klein « *Tractate van de Peste* » willen aanhalen waarover men zich vroolijk maken kan nu de medische wetenschap zooveel vorderingen heeft gemaakt ; het is getiteld : *Een Seer Excellent tractaetken tegen deze contagieuse sieckte der pestilentien* door Jacobus Gherin (26). t'Antwerpen by Hendrick van der Loe, 1571. Zie hier wat dit boekje onder ander bevat :

Hoe ende in wat manieren men hem gouverneeren sal binnen zynen huysen in tyden van Pestilencien.

Een rieckappel voor den Somer ofte heete tyden, ende een voor den winter oft in'coude tyden.

Remedie voor de priesters, Meesters ende die ghene die den siecken bystand doen moeten ende bewaeren.

Remedie voor boden en ander passanten die over wech moeten gaen.

Remedie ende raet voor vrouwen die groot zyn ende bevrucht met kinde.

Remedie voor de Jonghe kinderen.

Wat spyse men schouwen sal in tyde van de voerzyde weeckelycke siecte.

Wat spyse mensal moeghen eten ende hoe men die accoustreren ende bereyden sal in de voorseyde tyden.

---

(25) Cf. Dr. Aug. van Schevensteen. Documents pour servir à l'étude des maladies pestilentielles dans le marquisat d'Anvers.

Idem. — Traités de pestilence publiés à Anvers. Un traité anversois sur la Suette Anglaise. Over pest épidemien te Antwerpen in vroegere tijden, enz.

E. Dilis. In het dagblad « La Presse » 13 Juli 1913.

C. Broecks. Galerie Médicale Anversoise. Anvers 1866.

Dr. R. v. Lennep. A propos des traités de la peste en Belgique aux XVIe et XVIIe siècles, 1921.

Dr. A. Van Doninck. Tractacten van de peste in de XVIIIe eeuw in Vlaanderen, enz.

(26) Broeckx heeft een kleine studie over deze Geerinus, Ghering, Gherin, Gheerin, uitgegeven. De opeenvolgende uitgaven van dit boekje geven hem aan in 1567 als gesworen medecyn en chirurgyn der stad Edinghen ; in 1558 als « Aromatarum » in Utrecht In 1571 als licenciaet in medecyn en chirurgie te Antwerpen.

Wat sorte van Vissche men eten sal in tyde vander Pesten.

Wat dranck men drincken sal in deze voorseyde weecke tyden, enz.

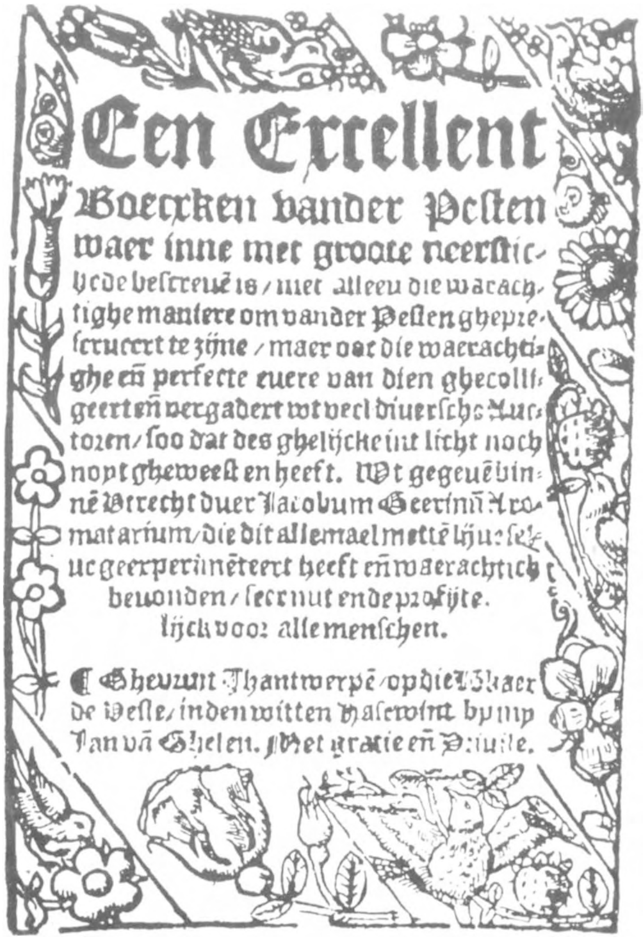
Een Excellent
Boecxken vander Pesten
waer inne met grooter neerstic-
heyde bescreuē is / niet alleen die waerach-
tighe maniere om vander Pesten ghepre-
serueert te zijne / maer oock die waerachti-
ghe eñ perfecte cuere van dien ghecolli-
geert eñ vergadert wt veel diuersche Auc-
toren / soo dat des ghelijcke int licht noch
nopt gheweest en heeft. Wt gegeuē bin-
nē Utrecht duer Jacobum Geerinū Aro-
matarium / die dit allemael mettē lijue sel-
ue geexperimēteert heeft eñ waerachtich
bevonden / seer nut ende profijte-
lijck voor alle menschen.
¶ Gheprint Thantwerpē / op die Lombaer
de veste / inden witten Hasewint by mi
Jan vā Ghelen. Met gratie eñ Priuile.

Titelblad van een pestboekje door Gherinus.
Cliché Dr. A. Van Schevensteen.

Volgen dan de verschillige « preservatieven ».

Zooals men ziet, was er voor elk wat wils.

De epidemie van 1625 heeft het aanzijn geschonken van een populaire verhandeling van P. Guillaume de Pretere, S. J. Een exemplaar van dit boekje wordt bewaard in

het Plantyn Museum te Antwerpen. Het lijkt misschien vreemd dat een verhandeling over de pestilentie uit de pen van een lid der Jezuitenorde voortgekomen is, maar deze kloosterlingen, zooals wij hierboven zagen, hebben de pestlijders met zooveel toewijding en met de heldhaftigste opoffering bijgestaan, dat een collegiale acte van 19 Juni 1625 bepaalde dat de Tresoriers ende Rentmeesters der stad een som van 300 gld per jaar aan den Pater Perfect der Jezuiten zullen betalen en wel gedurende drie jaren bij wijze van belooning voor de religieuse bijstand aan de pestlijders.

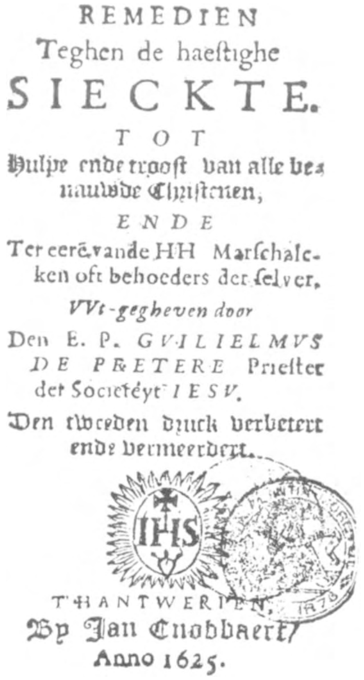
REMEDIEN
Teghen de haestighe
SIECKTE.
TOT
Hulpe ende troost van alle be-
nauwde Christenen,
ENDE
Ter eeren vande HH Marschalc-
ken oft behoeders der selver.
VVt-gegheven door
Den E. P. GVILIELMVS
DE PRETERE Priester
der Societeyt IESV.
Den tweeden druck verbetert
ende vermeerdert.
T'HANTWERPEN,
By Jan Cnobbaert
Anno 1625.

Titelblad van het pestboekje met de Maarschalken door G. De Pretere, S. J. Cliché Dr. A. Van Schevensteen.

Behoudens gedurende eenige jaren van onderbreking zetten de Jezuiten deze hulp voort tot 1662 ; de enkele gevallen welke zich voordeden buiten deze periode werden door den Pastoor der Pestlijders verzorgd want er bestond een pastoor van de Pest in Antwerpen.

De kleine verhandeling van Pater de Pretere hierboven bedoeld, omvat twee deelen ; het eerste dat bezonder belangwekkend was voor onze tentoonstelling, is gewijd aan de godsdienstige oefeningen welke aan de pestlijders werden aanbevolen ; het tweede deel, d. w. z., van af het vijfde hoofdstuk tot aan het slot, omvat medische raadgevingen, ontleend, zooals hij het zelf zegt, aan de adviesen van Antwerpsche stads-medici verschenen in 1624.

De Heilige Maarschalken der Pest.

Voor wat betreft het religieuse gedeelte, vinden wij hier in 1625 een geheel andere lijst dan in 1348 in Frankrijk, van heiligen aanroepen tegen de pest, de zoogenaamde *Heilige Maarschalken van de Pest.*

De schrijver brengt ons in kennis met deze *Maarschalken,* de beste doktoren tegen de pest, zegt hij : daar is allereerst de H. Maagd Maria, de « *coninghinne der Maerschalcken* » en « *opperpestmeesteresse.* », Sint Sebastiaan de 1^e^ Maarschalk der Pest, St Adriaan de tweede, St Christoffel de derde, St Anthone de vierde, St Rochus de vijfde, St Benno de zesde, en ten slotte St Macarius, die niet als maarschalk vernoemd wordt maar zeer vereerd is te Gent. Daarna volgen de gebeden ter eere van al deze heiligen.

De leden van den Antwerpschen Sanctjeskring, hadden getracht de verschillende prentjes welke nog van deze maarschalken bestaan te hergroepeeren, maar zeer weinigen hebben den vernielenden tand des tijds weerstaan ; wat de Maagd Maria betreft heeft men enkele exemplaren teruggevonden waar ze te midden der maarschalken zit verheven op een trap. Nevens de H. Maagd hebben wij eerst een engel met een doodshoofd in de hand en in de andere een zwaard — de Pest verbeeldende — daaronder St Benno met staf, in biddende houding. Onder, St Rochus in pelgrims kleedij, zijne wonde toonend — beneden op den trap gezeten, treffen wij St Sebastiaan aan, een pijl door de borst ; in den linker hoek, St Adriaan in harnas en een leeuw op het voorplan — hooger op, St Christoffel met het kindeke Jesus op zijn schouders die naar zijn moeder grijpt. Het beeldeken is geteekend Michel Bunel (27) doch het is niet van hem, een ander exemplaar is zonder naam. Het draagt als opschrift : S. S. In Peste Patroni. (72 x 50 mm. hier afgebeeld).

Wel bestaan er een groot aantal prentjes waarop de verschijning van de Maagd aan St Anthonius van Padua is afgebeeld, en voorzien van een gebed, en de melding « van Brant, peste en tooverye verlost ons » maar dit betreft een latere ontstane devotie. Het zijn onze antwerpsche graveurs, zooals, J. de Man, Cabbaye, M. Bunel, Johanne Van den Sande, Th. van Merlen, Fruytiers, Jongelinc en andere die deze beeldekens vervaardigd hebben. Te Leuven echter ontmoeten wij kleine en groote prenten van Onze Lieve Vrouw tegen de Koorts, in de Vlamincks straat, die ook aanroepen wordt tegen de pest ; een ander prachtig beeldeken is dat van de Maagd van den Rozekrans te Milaan, die onder haar mantel, door de pest aangetaste mannen en vrouwen beschermt ; de tekst vermeldt dat in 1630, van af het einde van Juli tot midden Augustus de klokken der Dominicaner kerk te Milaan, gedurende den nacht spontaan begonnen te luiden, soms

(27) Uit de verz. M. Ph. Festraets. Michel Bunel is hier den drukker of afzetter van de plaat, niet de graveur, hij drukte van 1698 tot rond 1735.

ook gedurende den dag en dat van af dit oogenblik de pestlijders die als eenig geneesmiddel olie uit de lamp van de Maagd gebruikten, werden genezen. Het prentje is geteekend C. Galle, dus uit Antwerpen (zie afbeelding). Hiervan bestaan drie prentjes die ook in afmeting verschillen (28). De oudste zijn geteekend C. Galle, de latere F. Huberti (29).

Onze Lieve Vrouw van Milanen,
door C. Galle.

Zeer karaktervol was het beeldeken van Onze Lieve Vrouw van Foy bij Dinant, de zeer vermaarde en bezochte bedevaartplaats. Tijdens de groote pestrampen, kwamen daar gansche dorpen te bedevaart. Op verschillige plaatsen beloofde de geestelijke overheid, namens de bevolking, jaarlijks een bedevaart in te richten naar Foy, en tot op heden toe zijn er nog parochiën die deze belofte naleven. Zoo weten wij ook dat in 1626 de bevolking van Rochefort zich plechtig verbond alle jaren op den tweeden sinxendag

(28-29) Uit de verz. M. Jos. De Winter, Juf. L. en L. Dilis, en van den schrijver.

Prent van Onze Lieve Vrouw van Foy, 1632.

naar Foy Notre Dame te gaan, ten einde het ophouden en behouden van de Pest en andere kwalen te bekomen. Op middernacht van Sinxen vertrokken ze om 's Maandags namiddags terug te zijn. Deze belofte werd vernieuwd in 1832 en in 1856. De begankenis trok en trekt nu nog door de volgende dorpen : Frondeux, Chevetogne, Ronvaux, Coujoux en Mahenne. Daar de pest na deze massapelgrimage ophield, achtte de bevolking zich verplicht een uiterlijke dankbetuiging te moeten doen ter eere van Onze Lieve Vrouw ; zou werd besloten het volgende jaar, en sedertdien alle zeven jaar, een massa bedevaart in te richten naar Foy, vergezeld van een canon, musketten, geweren en carabijnen, die men al wandelend afloste, gelijk het in het Walenland gebeurt op Kerstnacht. De muziek speelde geestelijke liederen terwijl het volk zong en bad. Er waren soms meer dan 10.000 bedevaarders.

Van St Sebastiaan, hebben wij eerst een fijn gesneden prentje door Corn. van Merlen (85 x 60 mm.) met het onderschrift : S. SEBASTIANUS MARTYR SINGULARIS CONTRA PESTEM PATRONUS (30), dan een later door I. A. Pfeffel uit Augsburg, met S. SEBASTIANUS M. en « Si orta fuerit in terra pestilentia, tu exaudies de coelo » ? (31),

(30) Uit de verz. Mevr. J. Quinet-Claes. Corn. van Merlen was graveur en afdrukker ; werd geboren t'Antwerpen 10 Sept. 1654. Werkte van af 1687 tot aan zijn dood 10 April 1723.

(31-33) Uit de verz. van den schrijver.

Dietrich Heinrich Kerler, *Die Patronale der Heiligen*. Ulm, 1905. Benno, blz. 113.

FISCHER, *Die Kirchenschlüssel*, die Benno vor seiner Abreise aus Meissen in die Elbe werfen liess, damit der excommunizierte Kaiser Heinrich IV die Domkirche nicht betreten könne fanden sich nach seiner Rückkehr im Magen eines Fisches, der auf die Tafel kam.

ATTRIBUTE. Fisch schlüssel, ortspatronate Bayern, Meissen. München, 16 Juni 1106. Benno Bischof von Meissen.

Regen (für). Bei grosser Dürre erflehte der Hl Benno fruchtbaren Regen vom Himmnel und einmal, als er auf offenem feld predigte, diesse er für seine dürstenden zuhörer eine frische Quelle entspringen, die heute noch der Hl Brunnen genannt wird.
16 Juni 1106.

bl. 367. TUCHMACHER. Benno ist Patron von München ; die Bayerischen Tuchmacher haben zich wohl deshalb unter seinen Schutz gestellt. 16 Juni 1106.

ook nog een ander door de zelfde Augsburgsche graveur Pfeffel met het opschrift : SINGULARIS CONTRA PESTEM PATRONUS (115 × 60 mm.) (32). Voor St Christoffel met

Beeldeken van den H. Antonius eremyt,
vereerd in de Kerk van Boortmeerbeek.

aanroeping tegen de pest zijn de beeldekens zeldzamer alhoewel er een moderne prent aanwezig was van St Christoffel vereerd te Pollare bij Ninove. Zeldzamer zijn die van

---

Uit Dr. Rudolf Pfleiderer. Die attribute der Heiligen.

blz. 20. BENNO. In Bischofstracht. Fisch mit dem kirchenschlüssel im Munde. Bischof von Meissen † 1106.

blz. 55. FISCH mit kirchenschlüssel(n) im Maule, die er nach der Eroberung von Meissen durch Heinrich IV in die Elbe geworfen hatte. Bischof von Meissen † 1106. S. Benno.

blz. 145. SCHLÜSSEL. Schlüssel 2 im maule eines Fisches, S. FISCH, Bischof von Meissen. Benno.

Er bestaat ook een Gelukzalige Benno, Bisschop van Metz in de X[e] eeuw, doch het Roomsch Martyrologium geeft alleen aan de H. Benno, bisschop van Meissen in Duitschland.

(32) Uit de verz. : van Graaf Osw. Moretus van Bouchout.

Sint Adriaan en St Anthonus den kluizenaar. Voor deze laatste heilige, zie de afbeelding van het prentje van St Antonius eremyt vereerd te Boortmeerbeek. De H. Benno bisschop van Meissen en waarvan de feestdag op 16 Juni gevierd wordt is geheel onbekend in deze plaatselijke tentoonstelling en Sint Macarius vereerd te Gent is slechts door twee exemparen vertegenwoordigd (33). Nochtans werd zijn zevenhonderdjarig jubilé plechtig ten jare 1767 gevierd in de kathedrale kerk van Sint-Baafs te Gent, alsook zijn achthonderd jarig jubilé in 1867 (34).

Daarentegen vinden wij St Rochus in verschillende centra van het land terug ; een devotieboeksken getiteld « *Abrégé de la Vie du Bienheureux St. Roch* » (35) geeft een opsomming, in een litanie van St Rochus, van de heilige *helpers* die men omstreeks 1774, — den datum van het « imprimatur » te Doornik gegeven den 5 April van dit jaar, — tegen de pestepidemiën aanriep ; die zijn : De H. Maagd, St Piat (zie afbeeding), St Eleuthère, St Eligius, St Adriaan, St Sebastiaan, St Macarius, St Carolus Borromeus, St Franciscus, Ste Agatha, Ste Barbara en Ste Rosalie.

De tentoonstelling heeft ons ook in kennis gebracht met een onbekende pestheilige die te Antwerpen vereerd werd, namelijk St Jozef in de Kapel der Falconieten. Eveneens leeren wij uit een ander devotieboeksken getiteld : *Het Eerweerdich ende Vermaert Broederschap van den H. Carolus Borromeus in de Kerke van de Paters Carmelieten der Stadt van Ghendt,* gedrukt bij Servaes Manilius te Gent in 1647, een andere heilige kennen die tegen de pest aan-

---

(34) Cf. Kortbegrijp van het wonderbaar leven en mirakelen van den Macarius.... die besonderlijk tot Gend en andere plaatsen van Vlaenderen en Nederland geviert word. Tot Gend bij de We van Michel de Goesin. Z/D. Ook : Sevenhonderd jaerig jubilé van de verheffinge der Relequien van den H. Ards-bisschop Macharius gehouden binnen de exempte cathedrale kerk van S. Baefs ten jaere 1767.

Cf. Souvenir de la Procession et Solennités religieuses qui ont eu lieu à Gand en 1867 à l'occasion du jubilé huit fois séculaire de Saint Macaire Patron de la Ville. — Gand. Vander Schelden. 1869 in-f° oblong.

(35) Uit de verz. M. Philip Festraets.

roepen wordt en wel St Pieter-Thomas patriarch van Konstantinopel en aartsbisschop van Kreta, van de orde der Carmeliten, gestorven in 1366.

Dit boekje vermeldt verder als hulpheiligen tegen de pest, St Rochus, St Sebastiaan, St Anthonius, St Christoffel en St Adriaan zonder St Macarius te vergeten en St Carolus Borromeus, waarvan het boekje als titelblad een kopergravuur draagt van St Carolus, geteekend Franc. van den Wyngaard. Dit liet toe verschillige prentjes te localiseeren.

H. Piat, martelaar, apostel van Doornik.

Een ander soort pestprentjes waarover in ons land nog weinig geschreven is, zijn de *Egerlander amuletten* ; verscheidene exemplaren van verschillenden aard waren op de tentoonstelling te zien (36). Het zijn kopergravuren of houtsneden waarvan de hoofdzaak een spaansch kruis is, ook nog Lotharingisch of patriarchaal kruis genoemd. (Zie

(36) Uit de verz. van de HH. Jos. De Winter, Philip Festraets, Jufv. L. en L. Dilis.

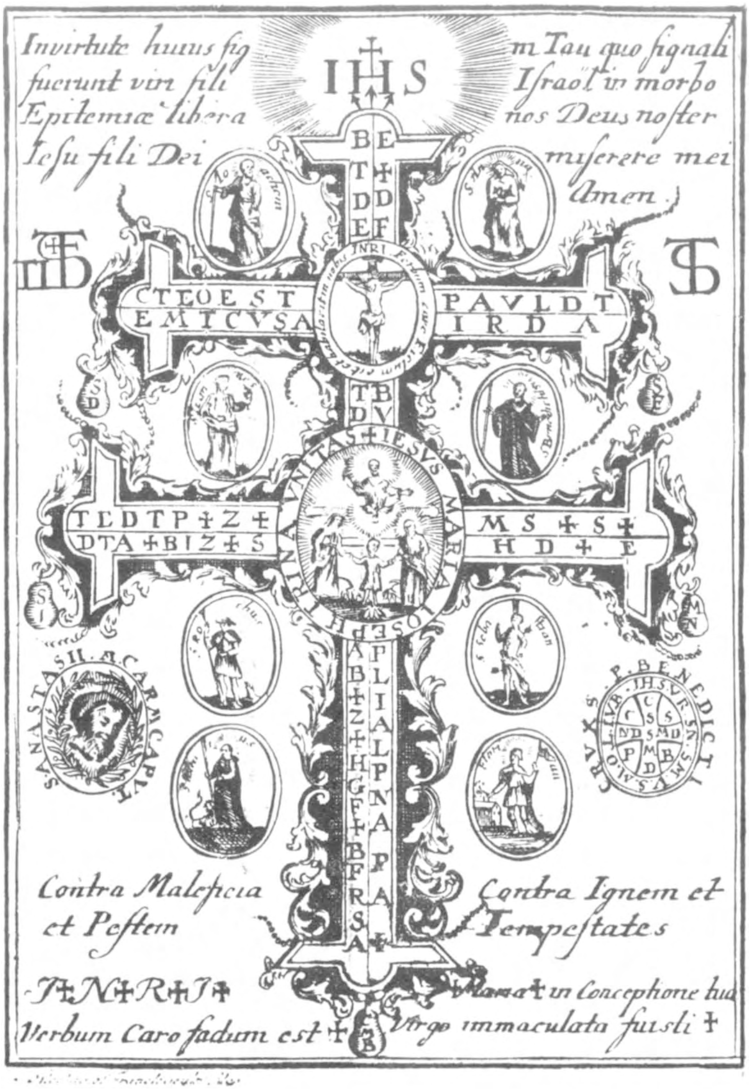

Egerlander Amulette, uit de verz. van Dr A. van Schevensteen.

afbeelding) (37) rechts en links van dit kruis leest men CONTRA MALEFICIA ET PESTEM / CONTRA IGNEM ET TEMPESTATIS. Het Koninklijk Penningkabinet te Brussel bewaart een koperen reisdoosje bevattend een volledig stel afdrukken, die als amuletten gediend hebben.

Een vrouwelijke heilige waarvan de groote prent zeer opgemerkt werd voor haar prachtig voorkomen als houtsnede en de kleine prent voor haar opschrift van levende actualiteit VAN PESTE, OORLOGE EN DURE TYDEN, verlost ons (38) is de H. Moeder Anna, bijzonder vereerd te Bottelaere in Vlaanderen. De groote houtsnede is heden nog bewaard in de Hoogeschool-bibliotheek van Gent ; een gekleurd exemplaar was op de Tentoonstelling (39) alsook een zwarte afdruk (40).

Wat nu feitelijk de VEERTIEN HULPHEILIGEN betreft, worden deze bijzonder in Zuid-Duitschland vereerd, ook wel in Ierland ; het zijn de HH. Blasius (3 Febr.), Georgius (23 April), Achatius (8 Mei), Erasmus (2 Juni), Bitus (15 Juni), Margareta (20 Juli), Christophorus (25 Juli), Pantalcon (27 Juli), Eyriakus (8 Augustus), Aegidius (1 Sept.), Eustachius (20 Sept.), Dionysius (9 Oktober), Katharina (25 Nov.), Barbara (4 Dec.). Deze heiligen behooren allen tot de oudsten der kerk en zijn met uitzondering van den H. Aegidius, martelaren.

In Noord-Duitschland werden in de middeleeuwen als pestheiligen bijzonder aanroepen de HH. Jozef, Sebastiaan, Antonius, en Rochus, die heden nog in verschillige plaatsen zeer vereerd zijn. Op te merken valt dat deze heiligen niet onder de veertien noodhelpers begrepen zijn.

Broederschappen ter eere van deze veertien noodheiligen werden reeds vroeg in Duitschland ingericht, namelijk op den Ste Margaretasberg bij Altöting en in

(37) Uit de verz. van Dr. Aug. van Schevensteen die hierover een studie geschreven heeft : « Contribution à l'iconographie des Egerlander amuletten », Ve Congrès International d'Histoire de la Médecine. Genève 1926.

(38) Uit de verz. van den Schrijver.

(39) Uit de verz. van Mevr. A. du Caju.

(40) Uit de verz. van den Schrijver.

St. Anna vereerd tot Bottelaere, aanroepen tegen Pest, oorlog en dure tijden. (Houtsnede).

Frankenthal (41). Voor deze laatste plaats was er een gekleurd prentje op de tentoonstelling, geteekend Joannes van den Sande. Het stelt voor : Het Kind Jesus midden op een trap gezeten en omringd van de veertien noodhelpers. Daar verscheidenen van deze heiligen bij ons onbekend waren en de kunstenaar niet goed wist hoe ze te verbeelden, heeft hij ze eenvoudig allen met een langen rok

De. veertien heilige noodhelpers tegen de pest in Frankenthal vereerd.

geteekend, rechtstaande, de handen gevouwen in een biddende houding ; zoo was de vergissing onmogelijk ; als opschrift leest men : *Erscheinung der H. 14 Nothhelfer in Franckenthal* (80 × 60 mm.) (42).

---

41) Cf. Dr Heinrich Samson. Die Heiligen als Kirchenpatrone und ihre Auswahl für die Erzdiocese Köln und für die Bisthümer Munster, Paderborn, Trier, Hildesheim und Osnabrück. Paderborn. 1892., blz. 91 en volgende.

(42) Uit de verz. : van den H. Philip Festraets.

Volgens een andere schrijver, Dr Rudolf Pfeiderer (43) worden de veertien heiligen gewoonlijk in groep, dikwijls met de H. Maagd, aan den top of in het midden verbeeld en dit in de volgende orde : St Georgius, Blasius, Erasmus, Pantaleon, Vitus, Christophorus, Dionysius, Cyriacus (deze beide ook als coadjutors, of Leonardus en St Nicolaas), Achatius, Eustachius, Aegidius, Margareta, Katharina en Barbara. Men bemerke dat er verschil is in de spelling der namen.

Van de andere heilige beschermers willen wij nog noemen Sint Franciscus Xaverius te Antwerpen en te Brugge ; Sint Carolus Borromeus vereerd in de Kerk van de Carmelieten te Antwerpen en te Gent, St Cornelius te Doel, te Cherscamp en te Hundelgem, waarvan de koperen platen voor het drukken der prentjes nog bestaan, Sint Rochus te Audrignies, te Brussel, alwaar de bekende uitdeeling van de broodjes plaats vind, te Bernardfagne, Soiron, Ham-sur-Heure in Henegouw, Appelterre, Bambrugge, Boulers, Erembodegem, Oosterzele, St Nicolaas, Boom, Sombeke, Herzele, Hooi, Jambes, Meldert enz. ; Sint Antonius te Antwerpen, te Juxschot bij Brecht, te Borsbeek, Barbefosse, Leerbeek, Edegem en Boortmeerbeek ; St Sebastiaan te Desschel ; St Fredegandus te Deurne ; St Macarius te Gent, Machelen en Obourg ; St Michiel patroon tegen de Pest te Brussel (op een legpenning), O. L. Vrouw in Ste Gudula te Brussel, O. L. V. te Kortrijk, O. L. V. te Thienen, St. Willibrordus te Wulpen, O. L. V. ten Thuyne te Ypren, Ste Geertruide te Wetteren en te Ternath, St. Blasius te Lier. Zonder Sinte Rosalie en Sint Niklaas van Tolentyn te vergeten die op vele plaatsen vereerd worden.

Een uitgebreide verzameling zoowel van prentjes als van kleine medaliën was aanwezig van Sinte Wivina te Grooten-Bygaerde nabij Brussel, maar deze heilige wordt ook vereerd te Burcht tegenover Antwerpen, over de

---

(43) Dr Rudolf Pfleiderer. Die Attribute der Heiligen. Ulm. Heinrich Kerler, 1920, blz. 172 littera V, Vierzehn Heilige. Men raadplege ook G. . Tanghe. « Noodspatronen of aanwijs van Heiligen tot de welke men zich kan wenden om hulpe of troost. Brugge. De Scheenmaker, z. d.

Schelde, alwaar honderden bedevaarders het geheele jaar door, haar komen aanroepen en in het bizonder den eersten Zondag van de maand Mei. Een ander prentje van deze heilige heeft betrekking op het overbrengen van haar reliquien naar de Kapel van Sint Amandus nabij Gent (te Sint Amandsberg) door den Bisschop van der Noot, van Gent, in 1720, die in hetzelfde jaar de nieuwe kapel inwijdde welke hij had doen bouwen op den heuvel alwaar, volgens de overlevering, St. Amandus placht te prediken.

Reduktie van de groote kopergravuur (334 x 260 mm.) van Ste Aldegondis, patrones van Mespelaer, naar een teekening van Abr. van Diepenbeck, Anno 1649.

Dit prentje is een ware openbaring, want tot nu toe heeft voor zoover ons bekend is, geen enkele plaatselijke geschiedschrijver, melding gemaakt van dit overbrengen der reliquien, welke zooals men weet thans berusten in de kerk van den Zavel te Brussel.

Daarbij zijn de plaatsen in België waar men heiligen tegen de Pest aanroept, zeer talrijk. De twee groote centra zijn Mespelaar en Godveerdegem in Vlaanderen, Ste Aldegonde patrones van Maubeuge wordt bijzonder vereerd te Mespelaar (tusschen Dendermonde en Aalst) en eveneens

te Deurle in Vlaanderen en Alken in Limburg. Een uitgebreide ikonographie van deze heilige was in de tentoonstelling aanwezig ; evenals de oorspronkelijke koperplaten welke in 1659 hebben gediend om een klein boekje over deze, te Mespelaar vereerde, heilige te verluchten. In de pastorie van genoemde plaats wordt nog het Pronkboek bewaard van de Broederschap van St. Aldegonde, gesticht bij ordonnantie van Jacobus Boon, Aartsbisschop van Mechelen, op dato 1 Sept. 1643. Dit schoone boek bevat sedert de oprichting, de namen van alle bedevaartgangers die zich in de genoemde broederschap hebben laten inschrijven voor een jaar, vijf jaar of voor gansch het leven. Het is bovendien op de eerste bladzijde versierd met de wapens der uit Antwerpen afkomstige familie Goubau, heeren van Ghysegem, Mespelaar en Melsen, en weldoeners van de kerk van Mespelaar die een zeer innige godsvrucht voor de heilige hadden. Het is merkwaardig dat, terwijl wij te Godveerdegem, een dorp gelegen nabij Sottegem in Vlaanderen, waar de pestheiligen eveneens vurig vereerd werden, de bedevaarders van alle punten van Vlaanderen en tot over den Dender zien toestroomen ; Mespelaar, zooals men kan opmaken uit de opschriften in het genoemde pronkboek, veeleer de geliefde bedevaart plaats is van hen die van over de Schelde, Antwerpen, ja zelfs uit de Kempen te zegenen komen. De twee plaatsen hebben dus elk een nauwkeurig afgebakerd vereeringsgebied.

Ten slotte bevindt zich in de stad Antwerpen in het zeer bevolkte kwartier van Sint Andries, op den hoek van de Bogaertstraat en de Happaertstraat een beeld van O. L. Vrouw der Zweetende Ziekte. Het werd er in 1708 geplaatst zooals een opschrift het vermeld. De zweetende ziekte kwam toen in Antwerpen niet meer voor, doch wij veronderstellen dat een ouder beeld plaats gemaakt heeft voor het nu nog bestaande beeld. Een broederschap, *Genootschap der Zweetende Ziekte* geheeten, werd in het genoemde jaar 1708 aldaar opgericht en bestond nog op het einde van de vorige eeuw, hetgeen men althans kan lezen in het prachtig pronkboek van dit genootschap, dat in de genoemde wijk nog bewaard wordt.

Men weet dat nu nog alle jaren de processie van de Zweetende ziekte in Onze Lieve Vrouwe kerk te Antwerpen

rondgaat. Deze is slechts een overlevering van degene die in de XVIᵉ eeuw door het Magistraat ingesteld werd, zooals wij het hooger aangehaald hebben ; in 1751, toen talrijke heiligdagen afgeschaft werden, verschoof men ook de plechtigheid van de « Zweetende Ziekte » op den vierden Zondag van September en ten einde de édicten van Jozef II na te leven, hield men de processie binnen de parochiale kerk van O. L. V. (44).

Besluit.

De Tentoonstelling heeft uitgewezen, hoe zeldzaam de overgeblevene pestprentjes zijn. Dit is te verklaren door het feit dat na elke pestepidemie gewoonlijk al wat de pestlijders aangeraakt had, verdolven of verbrand werd. Dit geschiedde ook, ongelukkiglijk met de briefkens of beeldekens die men gekregen had tijdens de kwaal om verlost te worden van de pest. Slechts degenen die later werden voortgedrukt van de koperen platen of houtsneden en de devotie voortzetten, zijn ons bewaard gebleven.

Ook valt er op te merken, dat eens de pestepidemie voorbij, men dien naam niet meer op de beeldekens of vaantjes durfde drukken, uit vrees, afkeer of schrik voor de bidplaats op te wekken. Zoo leest men dan gewoonlijk, « Patroon tegen alle ziekten van menschen en beesten », of « Patroon en voorsprake van alle contagieuse siekten » ; ook nog « tegen alle menschelijke kwalen en ziekten », maar de naam *Pest* kwam maar zelden meer voor.

Het was ook in deze korte studie, onmogelijk alle gegevens over de pestheiligen te verwerken, zelfs ze op te sommen. Nochtans, ware het wenschelijk dat iemand deze gegevens zoo zou uitwerken dat ze een volledige studie zouden vormen nopens de iconographie van alle heiligen die tegen de pest vereerd werden (45).

Jos. de Beer.

(44) Cf. Jos. de Beer. De Zweetende Ziekte, in Volkskunde, 1929, blz. 46.

(45) De Antwerpsche Sanctjeskring bestudeert de mogelijkheid om toekomend jaar, in Mei, haar vierde tentoonstelling te wijden aan alle bedevaart plaatsen der provincie Antwerpen ; van nu af aan zijn alle inlichtingen welkom.

Geloof en Bijgeloof in de Circuswereld.

Circusdirecties en circusartisten zijn geen zigeuners, maar toch hebben zij met zigeuners een overeenkomst wat betreft het bijgeloof dat men bij beiden aantreft, een bijgeloof trouwens dat internationaal is en bij alle « reizenden » wordt aangetroffen. Men dient hen echter niet met elkaar te verwarren.

De argelooze lezer verwondert zich natuurlijk over deze opmerking en zegt of denkt : Maar zigeuners zijn toch heel respectabele menschen, menschen met moed en energie, menschen die niet bij moeders pappot thuis

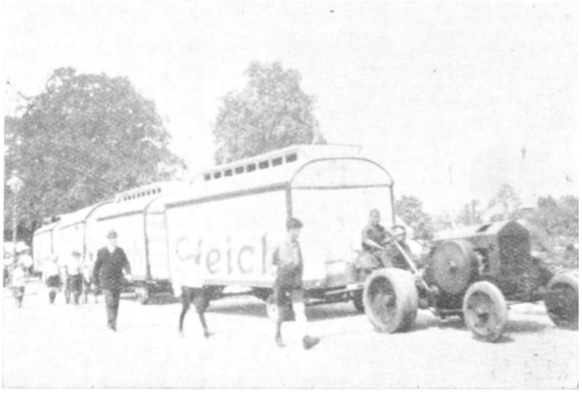

Circus op reis (De foto's bij dit artikel zijn opnamen van den auteur).

blijven zitten doch die hun heil dáár zoeken waar ze het vinden kunnen, ook al is dat ver weg van hun Vaderland, als men daar bij deze immer voortreizenden nog van spreken mag. Zigeuners zijn voortreffelijke paardenhandelaars, knappe misici en in de meest chice milieus als orkest, dan ook zeer gewild.

Dit alles neemt niet weg dat circusdirecteuren en circusartisten geen grooter beleediging kan worden aangedaan dan ze als zigeuners te beschouwen. De verwisseling is

natuurlijk daardoor ontstaan dat beiden steeds maar rondreizen, in wagens wonen, hun bestaan grootendeels door de paarden vinden ; de zigeuners door ze te verhandelen, de circusmenschen door erop te werken, door er hun kunsten op te maken of ze te dresseeren. Nogmaals, personen uit het circusmilieu zijn geen zigeuners en zigeuners hebben niets met het circusleven te maken.... maar toch vindt men op één punt een treffende overeenkomst : *het bijgeloof.*

Het circus is aangekomen. De wagens worden op hun plaats gezet.

Uit den aard der zaak zal men menig voorbeeld van bijgeloof in het circus aantreffen dat men niet vindt bij zigeuners, omdat bepaalde vormen beslist een circusmilieu noodig hebben, anders kunnen zij niet bestaan.

We laten hier enkele voorbeelden volgen, in willekeurige volgorde zooals ze ons voor den geest komen ; waarbij men zien zal dat ze zelfs in verschillende groepen te verdeelen zouden zijn. Een uitgebreid onderzoek zou zeer interessant zijn, maar zou niet wel mogelijk wezen omdat niemand te woord gestaan zou worden die vragen hieromtrent zou willen stellen, en ook omdat het bijgeloof zoo vast is ingegroeid dat men het niet meer als zoodanig herkent, en alleen maar zou kunnen zeggen — als men iets zeggen wilde — dat behoort zoo, dat is zoo, dat moet zoo.

En zóó bezien zou men ook bij heel veel dingen in het dagelijksche leven, wanneer men die ging napluizen, wellicht een vreemde oorsprong vinden.

Waarom wordt het kindje geleerd dat de rechterhand het goede handje is en de linkerhand de verkeerde hand ? Is dit niet een grof miskennen van de natuur — of voor vromen een grof miskennen van God — ons lichaam kan toch niet met een goede en een verkeerde hand geschapen zijn. Wanneer ik iemand de linkerhand zou toesteken, wat zou daar tegen zijn ? Bijgeloof wellicht ? Waarom vangt

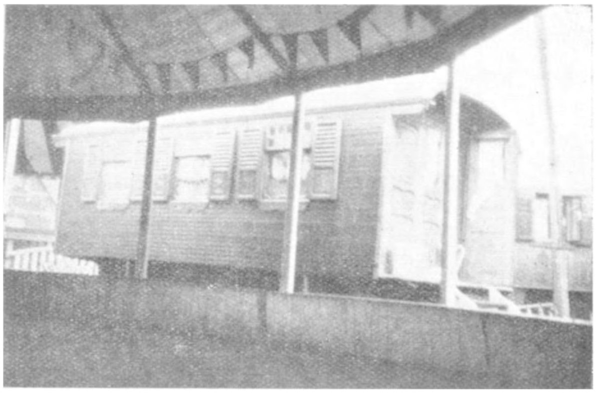

De opbouw.

men te marcheeren aan met het linkerbeen : links, rechts, links rechts ; en nooit rechts, links, rechts links, ja waarom ? Bijgeloof misschien verwant met het « met linkerbeen uit bed gestapt » maar dan is links juist verkeerd en bij marcheeren links juist goed.

Deze overpeinzingen, hoewel niet rechtstreeks met het onderwerp verband houdende, leken mij toch goed om vooral te doen uitkomen dat ook in het dagelijksche leven van eenieder, van die eigenaardige omstandigheden zijn waar men zich bij nader inzicht over verwonderen moet. Het zijn ongeschreven wetten waaraan in het maatschappelijk leven elkeen gebonden is. Men vindt het niet vreemd, men vindt het niet belachelijk... maar wanneer men ervaart dat in een ander milieu als zijn eigen kleine

kringetje, regels gelden verschillend van die welke men zelf immer huldigt dan staat men zoo spoedig klaar met dit minderwaardig — waarom toch — bijgeloof te noemen.

Het tijdschrift « Brabantsche Folklore » is er gelukkig juist voor om schoone gebruiken naar voren te brengen, die zeker wel hun zin zullen hebben, al was het alleen maar om door er rekening mee te houden zichzelf courage te verschaffen. Courage, moed, durf, dat is bij arbeid in

Circusrijdster naast haar wagen.

het circus het halve werk. Hoe kan men courage hebben wanneer men weet dat men moet afkloppen alvorens een « truc » zal slagen en men heeft verzuimd dit te doen. En bovendien... verschillende gebruiken zijn inderdaad zoo symbolisch of overeenkomstig de werkelijkheid. We willen hier alvast een paar voorbeelden bekijken.

Geen « Geschäftssachen » geen zakelijke papieren op het bed, dan gaat het « Geschäft », de zaak, het circus slapen. Of geen spiegel in de manege. Dit is zoo natuur-

lijk. Men voelt hoe dit bijgeloof ontstaan moet zijn. Het breken van een spiegel beteekent van oudsher in alle milieus ongeluk, ja natuurlijk, glasscherven zijn gevaarlijk, daaraan kan men zich leelijk verwonden en wanneer deze in de manege komen waar clows en augusten door het zand en zaagmeel wentelen, kunnen deze zich gevaarlijk snijden en ook de paarden, het kostbare materiaal van het circus, kunnen zich leelijk bezeeren. Van zelf sprekend dat men

Klaar voor « de parade ».

geen spiegel in de manege duldt. Maar ook geen imitatie tooneelspiegel. De oorsprong van het gevaar is vergeten, maar het idee, spiegel-gevaar, is behouden gebleven. Wat een wonder dat een spiegel of zelfs imitatiespiegel gevaar oplevert in het circus. Alles is daar werk, van een seconde of een onderdeel van een seconde afhankelijk, en wanneer men nu al begint met zenuwachtig te zijn omdat er een spiegel in de manege is... maar, dan kan het niet anders of er komen ongelukken van.

Wij kunnen zoo niet alles tot zijn oorsprong terug leiden, maar vermoedelijk zal toch bij veel de oorsprong, terug te vinden zijn. Verschillende vormen van bijgeloof in het circus treft men ook aan in het dagelijksche leven of daar althans zoo, dat men ze terug kan vinden.

Natuurlijk is het heel moeilijk steeds te zien waar *geloof* eindigt en waar *bijgeloof* aanvangt.

Wij vangen hier dus aan met enkele vormen die tot het geloof behooren.

De fakir.

In Godsnaam.

De directrice van een der bekendste Nederlandsche circussen die altijd zelf het paardentransport leidt, zal nooit afreizen naar de volgende plaats zonder luid gezegd te hebben : « Nou, alles klaar. Vooruit. *In Godsnaam* ».

Het kruisteeken bij het passeeren van de eerste kerk onderweg.

De eerste kerk welke men met het paardentransport passeert wordt niet voorbijgegaan zonder dat de directrice een kruisteeken gemaakt heeft.

Brood wordt niet aangesneden alvorens er met de punt van het mes een kruis op is geteekend.

Dit gebruik treft men ook veel aan in andere kringen. Alle « reizenden » doen het.

Jonge artiste.

Verschillende vormen van bijgeloof houden verband met het bezoek dat het circus zal krijgen, meer of minder bezoek. Dit is zoo natuurlijk. Hiervan hangt toch geheel het bestaan der circus-artisten af. Geen bezoek, geen geld, veel bezoek, veel geld.

Maar merkwaardig is dat ook de bezoekers of bezoeksters daarin betrokken worden, *zonder dat ze het zelf weten.*

Het eerste kaartje moet aan een vrouw verkocht worden.

De vrouw brengt « massel » (geluk, voorspoed, geld) aan.

Wij kennen een circus waar, als een man inderdaad de eerste is bij den voorverkoop, de verkoopster der kaartjes juist er niet is, of de impressario net naar het gemeentehuis toe is om de kaartjes te halen of de sleutel van de kast waar ze in zitten zoek is, enz. enz. Als 't een vrouw is die om

Mulatinnen. Circuskinderen.

kaartjes komt dan zijn ze er altijd, en mochten ze er nog niet zijn dan wordt een voorloopig bewijsje gegeven met de boodschap : wordt van avond ingeruild tegen een gemeentelijke belastingbon. Men schijnt alzoo te trachten de fortuin een beetje te beïnvloeden... of dit helpen zal ?

De eerste die binnengaat moet geen vrijbiljet zijn.

Dat is altijd funest als na de opening een « knoefnoentje », een vrijbiljet, het eerst binnenkomt. Hier hebben we ook een aardig voorbeeld hoe een geheel wordt aangeduid door een onderdeel : « Kijk daar zitten drie vrijbiljets op de eerste rij ».

De vrouw brengt dus « massel » aan. Zou het daarom zijn dat bij een circus veelal een vrouw aan het hoofd staat ? We zouden daar vele voorbeelden van kunnen noemen.

Ook de Jood brengt massel aan.

Een jood moet in 't circus zijn. Het lijkt ook wel alsof men bang is voor meer, maar één moet er beslist zijn.

Wij kennen een voorbeeld dat in een circus een jood wegging, vriendschappelijk. Den volgenden dag had men

Mulattin. Circuskind.

voor een geheel anderen post weer een jood. De jood was er weer. Ondertusschen krijgt men, door een briefwisseling de grootste ruzie met de jood die weg is. « Die zet geen voet meer bij ons op het terrein, die komt hier nooit meer binnen. Uit, finaal uit, laat hij niet het hart hebben zich ooit te vertoonen. Zulk een schoft »... Maar de tweede jood gaat weg... en men haalt, alsof er niets gebeurd was, de eerste jood weer terug... maar « massel » heeft hij niet gebracht tot nu toe.

Een varken brengt reuze massel.

Vele circussen houden er een varken op na, zelfs Sarrasani had deze.

Men heeft hier inderdaad te doen met gelukszwijntjes in levenden lijve. En als ze los rondloopend in de tent komen, laat ze dan loopen, die hebben overal vrij toegang. Zij brengen geluk mee, veel bezoekers, veel geld. Jaag ze niet weg, ge jaagt het bezoek weg en zult het in de recette van dien avond dan wel ondervinden.

Keer niet op uw schreden terug.

't Merkwaardige is, dat velen in het circus zoo aan het bijgeloof zijn vastgegroeid dat ze nauwelijks meer

Vóór het circus, de auteur van het artikel, die zelf een paar jaar als circusartist in de circuswereld vertoefde, staat als « Indiaan » vooraan op « de parade ».

weten dat het bijgeloof is. Men denkt : het hoort zoo, en handelt er naar. Ook dikwijls wil men eigenlijk niet weten bijgeloovig te zijn, meent men ook voor zich zelf het niet te zijn... maar op enkele punten... ja, kijk eens, men moet het noodlot nu eenmaal niet tarten, en dan hoort men : « Bijgeloovig ben ik niet, maar als je me nog wat te zeggen hebt, kom dan bij mij. Je weet toch dat ik naar een belangrijke conferentie moet en juist wegging, dus kan ik niet op mijn schreden terugkeeren. We hebben hier een voor-

beeld van het volgende : *Iemand die reeds op weg is moet niet op zijn schreden terug keeren.*

Geld ontvangen, daarmee heeft veel bijgeloof betrekking. Herhaaldelijk speelt ook het geld zelf er een belangrijke rol in.

Neem geen geld uit de kassa alvorens de voorstelling begonnen is.

Interieur van een woonwagen.

Neem nooit iets van het geld van de voorverkoop af om wat te betalen, dat loopt altijd verkeerd af. Als men binnenkomende quittanties uit de kassa wil betalen, daar is geen bezwaar tegen maar... « mijnheer, komt U over een uurtje terug als de voorstelling begonnen is, we hebben nu geen tijd ».

Spuwen op geld brengt geluk.

Dit is een gebruik dat bij zigeuners algemeen is. Wij zagen ook dat een joodsche medewerker, alvorens het geld

dat hij ten gemeentenhuize zou gaan brengen voor plaatsgeld er eerst op spuwde opdat het toch maar een goede plaats zou worden en dit geld « massel » zou brengen.

Ook op de boeken of rollen met entreekaarten is het goed te spuwen.

Als men dat doet wordt er veel verkocht.

Uit den aard der zaak is het « spuwen » meer een schijnbeweging met de mond dan dat dit in de werkelijkheid geschiedt.

Toebereidselen voor den maaltijd.

Tijdens de reis mag men geen paard verzetten.

Tijdens de reis, gedurende den tijd dat men reist, dus steeds, het geheele jaar door, met uitzondering van den korten tijd dat men niet reist, dat men stil ligt, dat men « en remise » is, dat men « in winterkwartier » is, mag men geen paard verzetten, dat geeft ongeluk, ziekte.

Komen er paarden bij gedurende het seizoen, zoek er een plaats voor in den stal, maar doe het zóó dat geen paard verplaatst wordt. Alleen gedurende den tijd dat men in winterkwartier is kan men de paarden een andere volgorde geven, die dan ook gedurende het volgende seizoen gehandhaafd moet blijven.

Zitten op de manegerand voor de voorstelling aanvangt.

Dit is zeer verderfelijk, het heeft een buitengewoon slechten invloed op de recette van den avond.

De wasch.

Een lijk tegenkomen brengt massel.

« Fijn, daar komt een lijk voorbij. Nou hebben we massel hier ».

Het lijkt verschrikkelijk, ontzettend ongevoelig en wat niet al, wanneer men hoort dat de circusdirecteur dit tot zijn vrouw jubelt. Welk een hardvochtig man moet dat zijn. Welk een bruut, welk een ongevoelig mensch. Wie zóó denkt heeft het geheel mis. Deze man, die jubelt over het voorbijkomen van een lijk, van een begrafenis, is zoo gevoelig, zoo overgevoelig, zoo fijngevoelig zelfs, dat hij, de athleet, de hercules van het circus, lichamelijk sterker als geen ander, niet vertellen kan hoe 15 jaar of

reeds langer geleden, zijn broer in Duitschland naast hem in den krijg gevallen is om nooit weer op te staan. Tranen huilt de man als een kind. Maar als hij juicht bij het passeeren van een lijk denkt hij uitsluitend aan de zaak, waarvan niet alleen zijn vrouw en hij moeten leven, maar nog 40 of 50 anderen, benevens een stal van 30 paarden.

Een lijk tegenkomen of het passeeren van een lijk heeft natuurlijk dezelfde beteekenis.

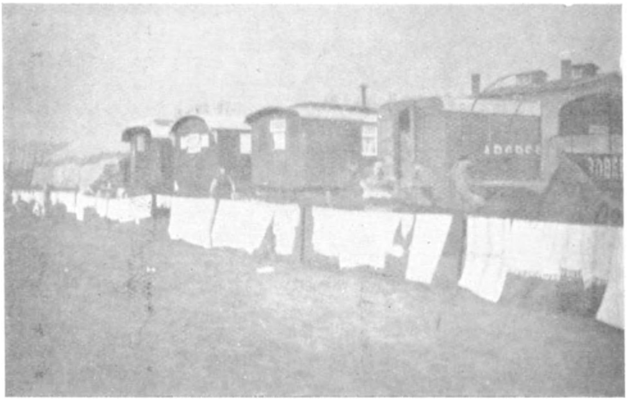

De wasch hangt te drogen.

Voor het uitmaken van een plaats, voordat men aanvangt met de zakelijke dingen, welke aan het bezoek met een circus aan een gemeente voorafgaan, een lijk tegenkomen, een begrafenis ontmoeten, dat brengt « massel », dat brengt geld in het laadje. En we willen het wel verklappen, wij weten, hier valt niet te twijfelen, maar het is zoo, dat, toen de Geschäftsführer van een Hollandsch circus, welke we kennen als ons zelf, ergens in Gelderland een burgemeester ging opzoeken hij onderweg een begrafenis tegenkwam. Deze plaats werd goed. De vergunning, de speelpermissie, werd voetstoots gegeven — en hier werd het aanknoopingspunt gevonden voor de beste plaats van het seizoen. Het lijk had « massel » gebracht.

Drie kloppen. Verwant met afkloppen op ongeverfd hout.

Drie kloppen spelen ook in het circus een belangrijke rol. Wij kennen een jockey van wereldnaam en wereldreputatie, wanneer hij bij een moeilijke, gevaarlijke truc te paard in aanraking kwam, bij het afdraaien van een salto, met de manegerand, zonder zich noemenswaardig pijn gedaan te hebben, nooit verder zou werken alvorens op de plaats waar hij gevallen was, driemaal met de vlakke

Het onderhoud der dieren.

hand tegen de binnenkant van de manegerand te slaan, waarna hij de mislukte truc steeds feilloos overmaakte. Iets analoogs zagen we bij een jockeygroep waarbij de drievoudige zadelsprong gemaakt wordt, geen kleinigheid voorwaar. Het paard galoppeert in 't rond. Drie man komen aangeloopen en springen van den grond alle drie tegelijk ruiter-te-paard. Bij één mislukte het, hij was de derde en kwam achter het paard terecht. Het betrof hier geen komische jockey-acte waarbij dit op zijn plaats zou kunnen zijn. Voor de volgende sprong gewaagd werd klopte een van zijn collegas hem met de vlakke hand driemaal op den rug.... en toen lukte de sprong voorbeeldig.

Geen geschäftspapieren op het bed. Het geschäft zou gaan slapen.

Dit noemden we reeds even in de inleiding.

Er is zeker wel niets verderfelijker voor de gang van zaken dan het leggen van zaken-papieren op bed. Een buitenstander begrijpt deze combinatie natuurlijk niet, maar in een wagen is men klein behuisd ; het bed staat meestal in een afzonderlijke « kamer » van den wagen. In de circuswereld is men zeer achterdochtig, men vertrouwt, als het op zaken aankomt, zijn beste vriend niet. Dat is natuurlijk wederkeerig en weet ieder van den ander en wordt wederzijds niet erg gevonden. Het zou ongewoon

Circusartisten tijdens hun rust.

zijn als het anders was. Komt er dus onverwacht bezoek, gauw de paperassen van de tafel, weg ermee, in de kamer, maar pas op leg ze niet op het bed... Het Geschäft zou gaan slapen.

Een gebroken spiegel, een gebroken ruit : ongeluk en geluk.

Er gebeurden vreemde dingen in het circus, dan weer had deze een ongeval, dan weer liep dat mis. Het leek wel alsof er een banvloek op het circus rustte. De regisseur zelf was al eens op grondig onderzoek uitgegaan, maar hij kon het maar niet vinden waaraan dit lag. Hij had alles nagekeken, gecontroleerd, niets te vinden. Hij was zelf in de wagens op inspectie gegaan. Alleen één wagen had hij overgeslagen : de wagen van de ballet-dames. Onze regisseur was getrouwd, en men begrijpt... hij wilde zijn vrouw

geen gelegenheid tot jalousie geven. Bovendien het is de heeren steeds ten strengste verboden de wagen van de ballet-dames binnen te gaan. Maar toch, het moest in deze wagen zitten. Hij zal dan toch maar aankloppen en vragen of hij even binnen mag, het is toch in 't belang van de zaak, dus in aller belang... en wat ziet hij me daar... Een van de ballet-dames is zich juist aan 't sminken vóór een gebroken spiegel. Stel je voor een *gebroken spiegel*. Daar

Circusmenschen. Jonge moeders.

valt niet bij te redeneeren, daar valt alleen maar bij te doen, te handelen. Een gebroken spiegel — ongeluk, groot ongeluk, gebroken blank glas, vensterglas aan scherven, geluk, groot geluk. Snel, geen tijd verliezen, doen, spontaan, direct en onverbiddelijk, pak de spiegel, smijt hem tegen 't raam dat de scherven rondvliegen en de spiegel ver weg schiet, buiten de wagen, buiten het circus-terrein zoo mogelijk. De banvloek was verbroken, ongelukken kwamen niet meer voor. Had de spiegel, de gebroken spiegel, ze veroorzaakt, hadden de glasscherven de banvloek te niet gedaan ? Of had door 't vinden van het voorwerp nerveusiteit plaats gemaakt voor rust en was dit de oorzaak van de verandering der toestand ? Wie zal 't zeggen !

Geen ouden van dagen het eerst binnen.

Laat vooral geen ouden van dagen het eerst in het circus binnen, dat moet een slechte recette geven. Wij

weten van een circus-directeur die, wanneer dreigt een oude dame of heer bij de opening van de zaak het eerst binnen te gaan, tegen de jongens, die altijd tegen dien tijd wel rond het circus staan, roept : loopen, jongens, loopen wat je kunt, wie 't eerste binnen zijn, betalen niet. Op een dergelijke wijze is 't dan nog te redden, jong, frisch bloed, daaraan is behoefte, jeugd, leven, vroolijkheid, lawaai. Het is wel een paar vrijkaartjes waard jong leven zóó in de zaak binnen te halen.

Zooals men ziet houden verschillende vormen van bijgeloof verband met geld, geld verdienen of geld ontvangen. Andere daarentegen uitsluitend met geluk of ongeluk, hoewel natuurlijk ook hier de omstandigheden in elkaar overvloeien. Geluk hebben beteekent veelal geldelijk voordeel hebben en ongeluk, een finantieel nadeel.

Wij zouden over dit onderwerp nog wel meer kunnen schrijven doch dan zouden we ons dertiende blaadje copie-papier moeten aanvangen, hetgeen we liever niet doen. Men moet nu eenmaal het noodlot niet tarten.

W. H. TEN HOET PARSON.

Den Haag.

De auteur van het artikel als « de Indiaan Parsoni ».
(Foto Berssenbrugge).

Ditjes en Datjes.

Het gezond maken van putten door het zout.

Bij de zeer interessante lectuur van nr 78 van de Brabantsche Folklore, herinnerde ik mij volgend gebruik, een kleine bijdrage wat betreft het aanwenden van het zout in de Folklore.

Vóór een dertigtal jaren, toen ik in de vlakte van Valencia (Spanje) verbleef, vernam ik dat de pastoors der parochiën elk jaar de putten zuiverden met er een handvol zout in te werpen en enkele gebeden te prevelen. Het dient opgemerkt te worden dat bijna al het putwater in deze streek besmet en bijgevolg voor de voeding ongeschikt is

E. ROLANTS.

Een gebochelde zien.

Voorgevallen te Leuven in 1934. Een Heer (schrijver dezer nota) praatte op de straat met een dame en haar dochtertje, burgerij. Het meisje, een bultenaar bemerkend, zegde dit tegen haar moeder en drukte haar vrees uit voor ongeluk.

— Wel, zegde haar de moeder, ge weet wat ge te doen hebt om het noodlot te bezweren : maak stilletjes drie cirkels op uw buik en zeg : « leelijke bult, het noodlot dat gij op mij geworpen hebt is bezworen ». Eerst meende schrijver te doen te hebben met een grap ; hij zag echter hoe het kind dadelijk en ernstig deed wat aangeraden werd en stelde vast dat noch de moeder, noch de dochter in de verste verte aan een grap gedacht hadden.

(Medegedeeld door M. Fr. M.).

Het bijgeloof ten dienste van de loterij.

In Juli viel de 13de op een Vrijdag. Bij deze gelegenheid zag men dat al de verkoopers van tombolabiljetten der Wereldtentoonstelling aan de voorbijgangers een plakbrief met een driekleurig bandje toonden, waarop in 't Fransch en in 't Vlaamsch te lezen stond : « Courez votre chance, Beloopt uwe kans ». Te midden van den plakbrief in 't groot : « Vrijdag 13 ». De aandacht der koopers werd hierop gevestigd. Ongetwijfeld werden deze plakbrieven gedrukt op last van het bestuur der loterij.

De Handslag.

In nr 77 van *De Brabantsche Folklore* geeft Le Sarteur ons zeer oorspronkelijke beschouwingen over de *main chaude* in 1756. Deze manier van een koop te bekrachtigen is van ouds gekend. In de Salische wet reeds is er sprake van den *Handaband (band* = bond, contract, *handa* = hand) ; de *handaband* is de *handslag* waarmede veekooplieden hedendaags noch steeds een koop bekrachtigen. De nabootsing van den klank der op elkaar slaande handen gaf in 't Fransch aanleiding tot het werkwoord *toper*. Een andere wijze van akkoord, van instemming, van voldoening is het handgeklap der menigte. Dit is het *dextras renovare*, geciteerd door Tacitus, dat in het Romeinsch tijdvak voorkwam om de overeenkomst te vernieuwen of om zijn instemming met iets te betuigen. Op onze dagen is de handdruk een teeken van vriendschap, van kameraadschap, van akkoord. Naar een *oud* gebruik stuurden de Lingonen als geschenk aan de Romeinsche legioenen, twee ineengestrengelde handen, zinnebeeld der gastvrijheid. Het gebaar van elkaar de hand te reiken komt ten andere veel voor op Romeinsche muntstukken of medailles. Dit drukt de eendracht, het verbond uit. Eveneens de *lex chamavorum* spreekt van *handradam* wat een akkoord bezegelt. Dit is de *handslag*, de handdruk. Bij de Germanen gebeurde het vrijmaken der slaven door *denarium* en door *handradum*, een in 't openbaar gebeurende handeling. JACOB GRIMM, *Deutsche rechtsalterthümer* zegt : *dono legaliter per festucam et andelaginem rem proprietatis meae.* A° 868. *Per festucam* is de begeving of investituur door het stroohalmpje. Het *andelaginem* is minder gekend. Wij verklaren dit als volgt : *and* = hand ; *laginem* = langen = reiken ; de hand reiken dus voor den handslag. De *handslag* = *handband* = *handfeste* bij de Germanen is hetzelfde als de *manufiematio* bij de Latijnen. CICERO zegt : *Ictus quod iceras cum* = de slag dien gij geslagen had = het akkoord dat gij toegeslagen had. WENDELINUS, *Leges Salicae*, blz. 152 in vocc. *Festuca* zegt *Idem dicebatur in handen langen* (tradere in manus) unde et andelangus, mancipatio, mancipium, traditio in manus ; cuius frequens est mentis.

De *handaband*, contract met de hand, is dus wel de *main chaude*, het *per manus missiam*. de zinnebeeldige handdruk gevolgd door den eed van getrouwheid.

LOUIS STROOBANT.

Koordedansliedje.

Variante van het kinderlied dat opgeteekend werd te Woluwe (zie *De Brabantsche* Folklore, XIIIde jrg., blz. 228).

Te Vorst wordt door de meisjes het volgende koordedansliedje gezongen :

Velo, velo, velo
Nous irons au Congo,
Pour voir les petites négresses
Jouer avec leurs tresses.

L. VERNIERS.

Bablutes montoises.

M. P. Heupgen begon met opnieuw een oude Bergensche lekkernij te fabriceeren, waarvan het recept sedert een vijftigtal jaren verdwenen was. Het suikergoed wordt te koop gesteld in een driehoekige folkloristische verpakking waarop het voornaamste van de Bergensche Folklore voorkomt.

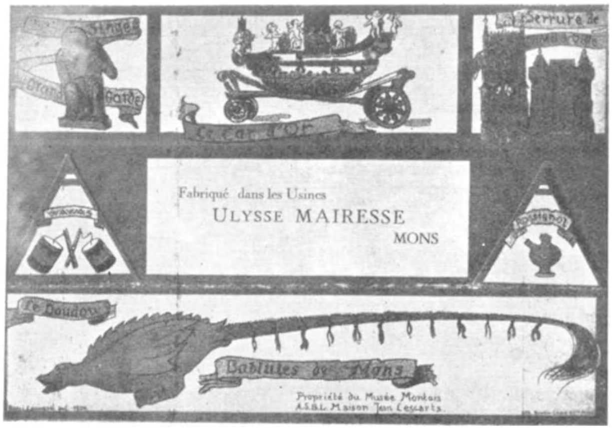

Opengevouwde verpakking der « bablutes montoises ».

De illustratie werd geteekend door kunstenaar Leonard. Wij bemerken er op den « Doudou », het aapje « du Grand Garde », het slot van het stadhuis en den « Car d'or ».

Kinderspelen met saai.

In de Brabantsche Folklore, 12de jaargang, blz. 109, las ik dat M. Pospisil, uit Moravië, inlichtingen vroeg betreffende de kinderspelen met saai.

Met genoegen beantwoord ik deze vraag.

In het Zuiden van Vlaanderen (Geeraardsbergen en omstreken) worden deze spelen door de kinderen « afpakken » of « overpakken » geheeten.

Als de kinderen, om reden van het slecht weder, niet op de speelplaats kunnen loopen en verplicht zijn binnen te blijven, dan wordt dit spel dikwijls gespeeld. Ook tijdens de zomeravonden wanneer zij ergens zitten te rusten, moe van het spelen en het springen gedurende den dag.

Men neemt een tamelijk langen draad saai (1,5 m. à 2 m.) die met de uiteinden aaneengebonden wordt. Men houdt hem op beide handen. Eerst draait men de vier vingers der rechterhand

er in, daarna de vier vingers der linkerhand ; dan steekt men den middenvinger der rechterhand onder den draad door die horizontaal over de linkerhand ligt, de middenvinger der linkerhand onder den draad die over de rechterhand ligt. Op deze wijze bekomt men de eerste figuur die « de brug » geheeten wordt en die men afgebeeld ziet op voormelde bladzijde van dit tijdschrift.

Het spel wordt gewoonlijk door twee meisjes gespeeld.

Het tweede meisje moet deze figuur dan uit de handen van het eerste « overpakken ». Om dit te doen neemt zij met duim en wijsvinger de draden vast waar zij elkaar kruisen en steekt ze onder de horizontaal liggende draden door. Aldus bekomt men achtereenvolgens verscheidene figuren die beteekenisvolle namen krijgen, naargelang het voorgestelde voorwerp.

Deze namen zijn : 1) De brug ; 2) De zagen ; 3) Het stilstaand water ; 4) De schaar ; 5) De ruit. Daarna komen dezelfde figuren terug. Laat een der meisjes den draad vallen, dan is het spelletje te herbeginnen.

Mevr. De Clercq.

Kinderspelen.

Knippen. — Eenige kleine meisjes zetten ieder een of meerdere spelden in een « pot ». Beurtelings gaan zij dan naar de « meet » om te knippen met een speld die zij « *Knipspeld* » noemen. De speld in den pot heet « *Potspeld* ». De « *potspeld* » die geraakt wordt hoort toe aan deze die speelt.

Om te weten wie moet beginnen gaan allen van aan de meet knippen. Het meisje wier speld het dichtst bij den pot ligt mag beginnen.

« *Hoedje bijeen, hoedje vaneen* ». — Een meisje houdt twee spelden in de vastgesloten hand. Een medespeelster plaatst twee andere spelden op de vuist en zegt : « *Hoedje bijeen* » ofwel « *Hoedje vaneen* ».

« *Hoedje bijeen* » beteekent dat de spelden met hun kop in dezelfde richting liggen :

—. —. ofwel .— .—
—. —. .— .—

« *Hoedje vaneen* » in het tegenovergestelde geval.

.— —. ofwel .— —.
—. .— —. .—

Zij die juist raadt wint. Wordt eveneens met zwavelstokjes gespeeld (Hoesselt).

De « Snor ». — Kinderspeelgoed dat een ronkend geluid maakt en dat bestaat uit een getand leien radje met in 't midden twee gaatjes, door dewelke een draad getrokken wordt die men bindt.

Variante van het speelgoed dat beschreven wordt door J. Cavenaille, Brabantsche Folklore, XII^de^ jaargang, blz. 342.

Tongeren. J. Frère.

Napoleon en de Legende.

Lang heeft het geduurd eer men in Frankrijk op den buiten wilde gelooven dat Napoleon dood was. « Te lande beweert iedereen dat Napoleon leeft en dat hij zal terugkeeren », schrijft P. L. Courier in zijn « Pamphlets politiques ». In 1823, toen dit werk verscheen, was Frankrijk gewikkeld in de Spaansche expeditie en in Touraine werd er verteld dat Bonaparte met zijn zoon in Spanje streed tegen de Bourbons, en dat hij er aan het hoofd stond van 300.000 amerikanen en 300.000 negers, gewapend met 100.000 kanonnen.

Gezelschapsspel en Parabel (1).

Gezelschapsspelen schijnen eertijds in Vlaanderen in zwang geweest te zijn. Hier vond Guido Gezelle, die zoo nauw in voeling bleef met het volksleven, stof voor zijn vertelling : *Van 't manneken dat moest hout gaan rapen,* overgenomen in Vlaamsche Volksvertelsels. (N. V. Standaard, Boekhandel, Brussel-Antwerpen).

Ziehier het slot van dit vertelsel :

En de Katte zat achter de Muis
en de muis zat achter 't zeel
en 't zeel zat achter de koe
en de koe zat achter 't water
en 't water zat achter 't vuur
en 't vuur zat achter d'happe
en d'happe zat achter de stok
en de stok zat achter den hond
en de hond zat achter 't manneke
en 't manneke liep zeer naar huis
en 't viel over de glazenen trog
en, hadde 't niet zeere weer opgestaan,
het lag er waarschijnlijk nog.

L. Verniers.

Wellerismen.

Als gevolg op een door ons gepubliceerde nota (*Brabantsche Folklore,* XIII[de] jaargang, blz. 287) ontvingen wij van verscheidene medewerkers de volgende wellerismen :

Vla l'nœud dist-i l'soieu
Vla l'cas, dist-i l'avocat.

(Uittr. uit den « Armonak des vrais Aclots », Nijvel, 1924).

On les véra toutes devant mori :
Jules Grand Pir l'a toudi dit.
(Men zal ze allen zien alvorens te sterven,
Jules Grand Pierre heeft het altijd gezegd).

---

(1) Zie *Brabantsche Folklore,* XIII[de] jaargang, blz. 428.

Jules Grand Pir (Pierre) was vroeger conducteur van de diligentie van Lessen naar Flobecq (Henegouwen), vóór het aanleggen van een spoorweg. De uitdrukking wordt nog steeds te Lessen gebezigd.

C'est toudi l'même diab'
Dist-i l'marchand d'bons Dieux.

('t Is altijd denzelfden duivel
Zegde de handelaar in Lieven-Heertjes).

Deze uitdrukking werd eveneens te Lessen gehoord. Vorige Wellerismen werden ons medegedeeld door M. H. Brixy.

M. Louis de Casembrod zend ons volgenden brief :

Het dient opgemerkt te worden dat de uitdrukking « Tout va bien. Signé Camenbert » reeds een onder-wellerisme is afgeleid van « Tout va bien. Signé Canrobert ».

Ik herinnerde mij een uitdrukking die ik voor 4 jaar somtijds in familiekring hoorde : Aarzelde men bij het doen van een keuze tusschen voorwerpen, fruit of lekkernijen bijvoorbeeld, dan zegde mijn grootmoeder : « *C'est tout le même diable, comme dit le marchand de bons dieux* », zinspelende op de schilderachtige uitdrukking van een handelaar in beeldjes, die zijn waar stond te prijzen bij zijn kraam.

Een uitdrukking die ik zelf van in mijn prilste jeugd gehoord heb en die nog steeds gebruikt wordt is de volgende : Vele personen antwoorden op de gewone vraag « *Comment vas-tu ?* » (Hoe gaat het ?) « *A la douce, comme les marchands de cerises à Paris* ». (zachtjes aan, zooals de kersenverkoopers te Parijs). In dit geval herinneren de woorden « *A la douce* » aan den roep van gezegde handelaars in de straten te Parijs : « *A la douce... A la douce* ».

M. Brixy geeft ons eveneens de volgende Wellerismen op, getrokken uit een artikel door M. H. Coninckx : *Mechelsche Folklore* (Archeologische Kring van Mechelen, 1911).

Half acht is d'uur daar ik naer wacht,
zei het begyntje, en ze liep het hof af.

Dit wordt gezegd wanneer men alles in den brand laat en loopen gaat zonder zich nog om iets te bekommeren.

Slaat over zei Meester Moll, 't is Latijn.

Wordt gezegd wanneer men iets niet kent of wanneer men op een vraag niet kan antwoorden. Zinspeelt op een ouden Mechelschen schoolmeester die Moll heette en die steeds antwoordde : « 't is Latijn », wanneer men hem iets vroeg wat hij niet kende.

M. Demoor geeft ons uit Gent :

Eerst zien, zei de blinde

(Iest zien, zeit de blinde)

Uit Gent eveneens :

't is aardige kost, zei Kwik
en hij at vijgen met spinagie.

Waar dat rookt is er vuur, zei Ulenspiegel
en hij warmde zijn handen aan een str....
Alles passeert, zei Virge Tone
en ze kreeg meer slagen dan eten.

Uit de streek Eekloo-Maldegem schrijft men ons :

't Verstand komt voor de jaren niet, zei de boer,
en zijn dochter was er veertig.
Werken is zalig zegden de begijntjes
en ze waren met zeven om een ei te kleitsen.

Men zegt ons dat het tijdschrift *Biekorf* voor enkele jaren verscheidene bladzijden met dergelijke Vlaamsche uitdrukkingen publiceerde.

Blaffeturke.

Bij het lezen van het Woordenboek van Bargoensch (Brabantsche Folklore, 13de jrg., blz. 33, noot 3) viel mij het woord *blaffeturke* op. Sedert lang reeds ken ik dit woord ; het werd veel gebruikt door de boeren van Schaarbeek in wier taal nogal veel bargoensch voorkomt (blaffeturken, lange, wateriseere, kut, enz...).

Te Schaarbeek was er een maatschappij die de Blaffeturkes heette en die haar oorsprong te danken had aan een liefdesavontuur. Misschien zijn er te Schaarbeek nog wel menschen die meer belangwekkende bijzonderheden betreffende deze zaak zouden kunnen geven, alsmede over de levenswijze in vroeger dagen in de omgeving van Schaarbeek, Evere en Helmet.

De Blaffetuere.
(Geteekend door Smits).

Daar dit woord blaffeturke (nooit hoorde ik zeggen : blafferturke) mij aan een heele reeks geschiedenissen herinnerde, heb ik het gekozen als onderwerp voor een teekening, die ik volgaarne in « De Brabantsche Folklore » laat verschijnen.

Zij zal ten andere herinneren aan een model van woning, die weldra uit gezegde streek zal verdwenen zijn.

L. SMITS.

Luiksche Wevers te Heylissem.

De weefnijverheid is hedendaags onbekend in de Haspengouwsche dorpen. In het verleden voorzag zij nochtans in de plaatselijke behoeften, zooals dit overigens bewezen wordt door het archief der schepengriffies (1).

In een getuigschrift dat in 1599 afgeleverd werd door de schepenen van Fexhe-le-Haut Clocher (prov. Luik) (2) wordt een interessant feit vermeld wat de geschiedenis van de Luiksche textielindustrie betreft ; dit getuigschrift, afgeleverd aan « Jehenne, relicte de feu Johan le Texheur », herinnert er aan dat deze zich vóór tien jaar met haar echtgenoot te « Helesynne en Brabant » (Neerheylissem) komen vestigen was om er het weversambacht uit te oefenen en ook dat vijf of zes andere familiën uit Fexhe te « Helesynne » komen wonen waren, sommige zelfs vóór twintig jaar.

Deze verhuizing van Haspengouwsche wevers naar Brabant kan alleen verklaard worden door redenen van economischen aard ; naar alle waarschijnlijkheid waren de levensvoorwaarden in Brabant gunstiger.

JULES HERBILLON.

Hoe Godfried met den Bult, Hertog van Brabant, in 1089 vermoord werd.

De kroniek van Brabant nr 10247 uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, met kantteekeningen door Daniel Papebrochius, verhaalt ons dit als volgt :

« Godefroy de derde mette bulten, de sone van Godefroy de tweede was die 44e hertoge van Brabant ende heeft geregeert 19 jaren ende midts de hulpe ende assistantie van de Bisschop van Utrecht heeft met gewelt vercregen de graeffschappen van hollandt, zeelandt ende Vrieslandt. Een lesten wert hy t'Antwerpen, sittende op een privaet, van onder op waerts gesteken in syn lyff van Jo Dierick Knechtens van Hollandt ende dede hem voeren tot Maestricht alwaer hy stierff sonder kinderen en dit gebeurde int jaer 1089 ».

« Godefroy de Buyllon, nae de doot van Godefroy metten bulte, *syns moeders vader* was die 45e hertoge van Brabant, ende wert hertoge van Lothryck door gifte van den Keyser henrick A° 1089 ende regeerde 11 jaeren. Deze nam aen met veel ridders ende knechten te reysen naar Jerusalem alwaer hy dede groote

---

(1) Zie *Brabantsche Folklore,* 6de jaargang, blz. 237, de studie door M. Pellegrim.

(2) Staatsarchief te Luik. Hof van Fexhe-le-Haut-Clocher, rég. 3, fol. 32 v°.

feyten van oorloge, soo dat hy vande Kristenen Coninck van Jerusalem gemaeckt werdt, dese Godefroy van Buillon ende hertoge van Lothryck, was oock marckgrave des heylichs rycx, hadde int heylich lant een heir van sesmael hondert duysent mannen als hy dit wan hy sterff int jaer ons heeren 1101.

L. STROOBANT.

Iets over het woordje « broques ».

Bij het lezen van het artikel : « Over een vermeenden phallischen eeredienst » in Brabantsche Folklore (XIII^{de} jaargang, blz. 392) herinnerde ik mij vroeger een « remède populaire pour guérir *les broques* » gelezen te hebben. Uit dezen tekst blijkt dat dit woord wel aambeien en niet tanden beteekent.

Ziehier de volledige tekst zoo dit eenig belang heeft (spelling behouden) :

Pour guérir les broques.

Mangez des pommes cuittes de bon pomier, prennez un pot de chambre et y jettez à moitié de l'eau bouillante, une onze de pied de cheval que vous irez chercher au maréchal et la mettre dans le pot de chambre, l'eau étant toute chaude, sur lequel pot fera assoir le patient trois jours de suitte et il n'en sentira plus aucun douleur.

Dit artikel trof ik aan in een handschrift zonder datum, dat echter moet opgesteld geweest zijn door broeder Célestin Dermine, geboren te Namen den 3^{den} April 1774 en minderbroeder geprofest den 29sten Augustus 1793.

E. MIGNON.

Broquette.

Met de grootste belangstelling heb ik in het Julinummer 1934 van « De Brabantsche Folklore » het artikel gelezen dat M. Jules Dewert schreef « Over een vermeenden phallischen eeredienst ».

Zonder hier een van beide stellingen betreffende de beteekenis van het woordje *broquette* te willen verdedigen, zal ik maar doodeenvoudig aanhalen wat ik aantrof in een kleinen bundel anekdoten uit de XVIII^{de} eeuw :

LA MAMAN : Tu n'as point honte, Jennin, de montrer ainsi ta broquette à tout le monde ?

JENNIN : Non, sur ma foi, je n'ai point honte car je sais que ma broquette est belle et je veux la montrer à qui bon me semblera.

E. DE MUNCK.

Folklore en Wetenschap.

Als gevolg op het uitgeven in « De Brabantsche Folklore » van mijn studie die bovenstaanden titel droeg, ontving ik vanwege vrienden verscheidene uitgegeven stukken, waarin nadruk gelegd wordt op den invloed dien de volkswetenschap uitoefent op de officieele wetenschap. Een artikel door Dr R. Delattre (Dernière Heure van 4den Juli 1934) spreekt over het behandelen van bloedarmoede met leversoep, behandeling die opnieuw zou ingevoerd zijn door den Amerikaan Whipple. Geneesheeren uit gevangenissen en bagno's uit vroegere tijden hebben meermaals gewezen op het feit dat verzwakte en bloedarm geworden galeiboeven, ingelicht door de in deze hellen heerschende traditie, kleine dieren : muizen, ratten, padden, enz. opzochten en doodden om er rauw de ingewanden : hart, lever en milt van op te eten.

Een studie door M. George Sociale de Morant, in den Mercure de France van 1sten Januari 1934 verschenen, toont aan hoe in de Japaneesche geneeskunde een heropleving waar te nemen is van de oude Chineesche geneeskunde. Deze aloude geneeskunde wordt met aandacht bestudeerd door de Japanneesche geleerden en ontelbare klinische proefnemingen, alsmede waarnemingen in de laboratoria, toonden aan dat het aanwenden van naalden en moksa (lichte brandwonden) soms buitengewoon doeltreffend bleek te zijn. Geleerden die een Europeesche opleiding ontvingen erkennen en bewijzen, door middel van onze laboratoriaproefnemingen, de onschadelijkheid en de doeltreffendheid van den naaldsteek.

De nieuwe medische school in Japan wordt er aldus willens nillens toe gebracht niet alleen onze geneeskunde, doch ook den geest onzer wetenschap zelf aan te vallen.

Belangwekkend is het wel, te zien hoe de aloude Chineesche geneeskundige gebruiken aldus den strijd aanbinden met de Europeesche wetenschap uit de XIXde eeuw, hoe zij zonder toegeven dezen strijd volhouden en zich zelfs aan de moderne geneeskunde weten op te dringen.

P. HERMANT.

Le Bon Dieu qui croque.

In een onlangs verschenen nummer der Illustration Française werd een reproductie gegeven van een houten Kalvarieberg, personen meer dan natuurlijke grootte, heden behoorend tot de verzamelingen der Louvre.

Dit prachtig beeldhouwwerk komt van Nijvel. Ziehier wat Ridder Lagasse de Locht, Voorzitter der Koninklijke Commissie voor Monumenten ons hieromtrent mededeelt.

Voor een vijftigtal jaren hoorde deze Kalvarieberg toe aan een nijveraar uit Nijvel, die hem schonk aan de pas ontstane Maatschappij voor Oudheidkunde waarvan dokter Lebon de eerste voorzitter was.

Deze Kalvarieberg was opgericht in een afgelegen weide en werd ter plaatse vereerd onder de benaming van *Bon Dieu qui croque*. Deze door het volk gebruikte naam zou naar het schijnt zijn oorsprong te danken gehad hebben aan het feit dat de wind het hout van den groep deed kraken en geluiden voortbrengen

Hoe kan het uitgelegd worden dat zulk een prachtig kunstwerk in vreemde handen geraakte ? Dit blijft onopgehelderd. Naar men zegt werd de groep eerst voor 200 fr. verkocht, daarna voor 2000 fr en eindelijk voor 40.000 fr. aan het Louvremuseum.

Il alle geval heeft België hiermede een mooi stuk verloren.

LOUIS STROOBANT.

Boekennieuws.

WALTER RAVEZ. *Tournai, Cité Royale,* 320 blz. + buitentekstplaten. Uitg. De Wilde Roos, 10, Vaartstraat, Brussel. Prijs : 35 frank.

Een werk dat behoort tot de verzameling « Villes de Belgique », uitgegeven door De Wilde Roos, een keurreeks zoowel wat de schrijvers als wat de illustraties betreft. Na Brussel, Antwerpen, Luik, Bergen en Verviers komt heden Doornik aan de beurt, een stad die door slechts weinig Belgen gekend is alhoewel er weinige steden zijn die zoozeer onze aandacht verdienen.

Het boek van Walter Ravez kon niet beter opgevat worden om Doornik aantrekkelijk te maken, om ons aan te zetten er naartoe te gaan. Het documentair werk is uiterst nauwkeurig, de herinneringen aan de geschiedenis, zonder hinderlijk of saai te worden, komen ons ten gepasten tijde inlichten en bepalen zich steeds bij het strikt noodzakelijke. De stijl is aangenaam en meesleepend ; alle overdrijving, die zoozeer te vreezen is wanneer iemand over zijn eigen stad begint te spreken, werd vermeden.

Hoe gevaarlijk zijn inderdaad deze monografieën van steden. Zoo gemakkelijk laten de auteurs zich overhalen tot lyrisme of overdreven lof. Hoeveel gevaarlijker is het daarenboven niet wanneer nu een inwoner van Doornik ons gaat spreken over zijn geboortestad, « la plus gasconne » onzer steden. Zoo M. Ravez dient gelukgewenscht te worden om zijn liefde voor, om zijn gehechtheid aan zijn stad, liefde en gehechtheid die wij na het lezen van zijn boek met hem deelen, dan toch verdient hij vooral allen lof voor de onpartijdigheid, voor de objectiviteit die hij bij het opstellen aan den dag legde. Ons mistrouwen ten opzichte van soortgelijke werken werd geen enkel oogenblik gewettigd door de een of andere dithyrambe, wel integendeel.

Onzen dank aan schrijver voor de ruime plaats die hij schonk aan de Folklore en aan de uitgevers voor de mooie reeks illustraties naar foto's door J. en Ed. Messiaen die van het boek een waar album maken. Aan al dezen die Doornik van meer nabij willen kennen weze dit werk warm aanbevolen.

A. M.

VICTOR DE MEYERE. *De Vlaamsche Vertelselschat,* IV (Dieren- en plantensprookjes). Uitg. De Sikkel, Antwerpen.

Hiermede geeft ons Victor de Meyere het vervolg van zijn uitstekend werk, een boekdeel dat in geen enkel opzicht voor zijn

voorgangers moet onderdoen. Wat al bekoorlijke en nieuwe verhaaltjes ! Hoevele herinneren ons niet aan de vertellingen der volkeren die wij gewoonlijk « de oervolkeren » noemen ; in hoeveel andere leeft niet voelbaar de echte Vlaamsche volksgeest. Wie van ons zou gedacht hebben dat onze folkloristische schat zoo rijk en tevens zoo dichterlijk was ? Met dit allerbelangrijkst wetenschappelijk werk bewees V. De Meyere niet alleen een overgrooten dienst aan de Vlaamsche folklore doch ook aan de vergelijkende folklore. Met dit werk komt hij aan de spits staan der Belgische folkloristen die zich bezighouden met het verzamelen van documenten en wij drukken den wensch uit dat vele anderen hier een voorbeeld zouden vinden.

Door zijn eenvoudige en zuivere taal wist schrijver den echten volkstrant bij deze verhalen te behouden ; waar zulks vereischt wordt door de diepere beteekenis van het vertelsel voelen we telkens ook weer zijn fijngevoeligheid, zijn zin voor bijtenden spot of bittere ironie.

Een woord van lof eveneens voor den uitgever en voor de illustraties door V. Stuyaert.

P. H.

Le Visage du Luxembourg, 254 blz. geïllustreerd, 1934.

Dit is de titel van den catalogus der Tentoonstelling voor Kunst, Geschiedenis, Folklore, Drukkunst en Toerism, die te Aarlen gehouden werd van 6[den] tot 22sten Mei jl.

Hier vinden wij een beschrijvende lijst van de 1601 tentoongestelde voorwerpen.

Ieder gedeelte van den catalogus wordt ingeleid door een verklarende nota die geschreven werd door Hollenfeltz, Bourguignon, Neuville, Bourgeois, Cosyn, van den Corput, Anders en Feider. Spijtig dat deze catalogus uitgeput is. Wij spreken er hier echter over daar het passend is te spreken over den geest waarin hij opgesteld werd, daar het noodig is dat onze lezers het bestaan er van zouden kennen en zich er bij hun opzoekingen zouden kunnen van bedienen.

DuBois D. *Het Oude Diest*, 260 blz. + 20 buitentekstplaten. Uitg. Uten, Diest, 1934.

Monografie over de zeer belangwekkende stad Diest. Men treft in dit boek hoofdstukken aan over het godsdienstig en het burgerlijk leven in het verleden, over de Heeren van Diest, de oude woningen, de straatnamen, de oude maten en gewichten, de nijverheid. Breedvoerig wordt er gesproken over de Sint-Sulpitiuskerk, over de kloosters, over de kapellen, over het hospitaal en over het begijnhof. De drie gilden en de twee Rederijkerskamers worden afzonderlijk besproken.

DE BAST V. *Onze Lieve Vrouw van Alsemberg,* 96 blz. + buitentekstplaten. Drukkerij De Bièvre, Brasschaat.

Dit boekje, gepubliceerd ter gelegenheid van de jubelfeesten van O. L. Vrouw van Alsemberg, geeft een geschiedkundig overzicht van het dorp en van de beroemde bedevaart. Het herinnert aan de mirakels van de legende en handelt insgelijks over de kunstschatten der kerk. Hier diende eveneens gesproken te worden over pastoor Jan Bols, die zooveel Vlaamsche volksliedjes verzamelde. Hier vinden wij zijn foto.

GESSLER JEAN. *Manière de langage qui enseigne à bien parler doulz françois.* Men teekent in op deze uitgave.

In zijn *Livre des Mestiers en zijn navolgingen* publiceerde M J. Gessler den Anglo-Franschen tekst van een handboek door Caxton gedrukt omstreeks 1483. Soortgelijke werken vond men veel in Engeland, waar de kennis van de Fransche taal — een heel bijzonder Fransch, interessant om bestudeerd te worden — zeer verspreid was. Het ware nuttig een chronologische lijst op te maken van deze handboeken, met nauwkeurige aanduiding van de hedendaagsche uitgaven en commentaren. Het belangwekkendste van alle, zoowel wat inhoud als wat vorm betreft, is ontegensprekelijk « *La Manière de Langage qui enseigne à bien parler doulz françois* », opgesteld in 1396, waarvan heden nog vijf handschriften bestaan. M. J. Gessler houdt zich bezig met een critische uitgave er van, waarbij tevens verklarende aanteekeningen, een historico-bibliographische inleiding en een glossarium zullen aangetroffen worden.

De oplaag van deze luxe-uitgave zal beperkt worden naargelang het aantal inteekenaars, die verzocht worden het bedrag van hun inschrijving te storten op postcheckrekening 105098 van den auteur, J. Gessler, te Leuven.

LUC. CEYSSENS. *Het onderwijs te Turnhout vóór 1830.* Bij den schrijver, Patersstraat, Turnhout. Prijs : 20 fr. bij inteekening in plaats van 30 fr.

Zie de bespreking van dit boek in *Brabantsche Folklore,* XIIde jrg., blz. 328.

Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles. Deel XXXVII, 1934, 250 blz., geïllustreerd.

In haar jaarboek voor 1934 publiceert de Société d'Archéologie een studie over de Bibliotheek van den Souvereinen Raad van Brabant, opgesteld door M. L. Paris, nu overleden. In een

uitgebreide studie bestudeert M. L. Verniers de wijzigingen die de stad Brussel onderging sedert 1795 en tevens de ontwikkeling der voorsteden.

M. J. Lavalleye eindelijk wijdt een dertigtal bladzijden aan den eeredienst van St. Guido te Anderlecht.

Eigen Schoon en De Brabander, Nr 2, 1934.

Geeft het vervolg van de geschiedenis der straten te Tienen (De Ridder), een artikel over de melk (Pauwels), een studie over de kapel van O. L. Vrouw van Nederokkerzeel (Van der Hameyde), een nota over het wapenschild van Meysse (E. Ganz), enz...

H. O. K. *(Hoogstraetens Oudheidkundige Kring),* Nr II-III, 1934.

Dit dubbel nummer brengt een gedetailleerde, geschiedkundige studie over de wind- en watermolens uit de omgeving van Hoogstraten. In deze aflevering treffen we tevens 18 illustraties aan waarop de karakteristiekste molens afgebeeld werden ; verder oude plattegronden en een kaart.

Toerism. Orgaan van den Vlaamschen Toeristenbond. Nrs 14-15, 1934.

Wat Brabant betreft lezen wij in deze nummers artikels over Alsemberg en over de Abdij van Averbode. Algemeene folklore : een studie over Sint-Christophorus.

D. Gusti. *Sociologia monografica stiinta a realitatii sociale.*

Traian Herseni. *Teoria monografici sociologice.*

H. H. Stahl. *Tecnica monografici sociologice.* 2 boekdeelen. 168 + 184 blz. Roemeensch Sociaal Instituut. Boekarest, 1934.

In dit tijdschrift is het de plaats niet om uitvoerig de sociologische opvatting te analyseeren die uiteengezet wordt door M. D. Gusti. In een vorig nummer signaleerden we reeds dat het Roemeensch Sociaal Instituut werkt door middel van monografieën. Een voor een worden de Roemeensche dorpen bestudeerd uit alle oogpunten : woning, werk, economisch leven, taal, zeden en gebruiken, folklore, enz. Uit deze werken, die geschreven wer-

den door personen die nauw in voeling bleven met de realiteit, is het, dat het Roemeensch Sociaal Instituut beschouwingen over algemeene sociologie afleidt.

Wij stellen vast dat in deze monografieën een ruime plaats voorbehouden werd aan de folklore. In de twee volgende werken wordt de theorie en de techniek van deze monografische werkwijze uiteengezet. Hier constateeren wij eveneens dat er veel belang gehecht wordt aan de zeden en gebruiken van de plattelandsbewoners.

CESARE CARAVAGLIOS. *I canti delle Trincee,* 108 blz., 1934. Dienst voor Italiaansche Geschiedenis.

Deze brochure, geschreven door M. Caravaglios, is een bijdrage tot de folklore van den oorlog. Schrijver bestudeert de waarde en de beteekenis van de oorlogsliederen die hij beschouwt in milieu en omstandigheden waarin zij ontstonden ; hij onderzocht de waarde er van als gedicht en als muziek. Wat de Piave betreft legt hij nadruk op de legendarische elementen die in deze liederen verwerkt werden Verder geeft hij de muziek op van twintig dezer gezangen.

P. AU VILA. *Originalitat de la imatgeria popular catalana,* 24 blz. geïllustreerd, Barcelona, 1934.

De auteur beschrijft hier de « auques » of volksprenten die dienden bij de hazardspelen. Evenals in België treffen wij hier het spel van zon en maan aan. Verder ook illustraties van de ambachten of ingebeelde onderwerpen zooals de verkeerde wereld. Veel belang wordt er gehecht aan soldatenprentjes.

G. T. NICULESCU-VARONE. *Portul national romanesc.* 2de deel : 116 blz. + 44 illustraties. Boekarest, 1934. Prijs : 40 Lei.

Schrijver geeft het vervolg van zijn studie over de kleedij in de verscheidene gewesten van Roemenië, kleedij die, al verandert ze zoozeer van streek tot streek, toch steeds gekenmerkt wordt door een buitengewonen rijkdom aan versiering en kleurschakeering. De rijke illustratie laat toe hierover te oordeelen, zelfs al verstaat men den tekst niet.

Lares. Tijdschrift van het Comitato Nazionale Italiano arti popolari. Anno V. Nr 1, Maart, 1934.

In deze aflevering lezen wij studiën over de Cubaansche Folklore (Pavolini), een Sardinisch gebruik bij de geboorte van een kind (Vidossi), acht volksliederen uit de Romeinsche Campania

(Nataletti), een Sint-Laurentiusgebruik in Istrië (Cassar), een volkstraditie uit de hooge vallei van Magra (Pasquali), de volkskleedij der boerenbevolking (Bernardy) ; Van Gennep geeft een in 't Fransch opgesteld artikel, een bijdrage tot de methodiek van de Folklore. Hij antwoordt er op de critiek die uitgebracht werd over zijn « Folklore du Dauphiné » en spreekt over de draagkracht van de cartographische werkwijze zooals hij deze opvat. De revue behelst verder varia en een uitgebreide bespreking van nieuwe boeken.

Anuarul Archivei de Folklor. Uitgegeven door de Academia Romana, Museum van Cluj, 1932, 256 blz., 1933, 250 blz.

In 1932 begon het Roemeensch Museum van Cluj met het uitgeven van geillustreerde Annalen over Roemeensche Folklore. Deel I bevat studiën over de vlieg in de volkstraditie (Bogrea), over drie Folklore-vraagstukken van Roemeensch standpunt uit beschouwd : de geschreven steenen, *(ercos odontôn)* en het ter dood brengen van ouderlingen (Bogrea), een bijdrage tot de chronologie van de Roemeensche volksballade (Caraman), de doopnamen in het land van Olt alsook de gewoonten (Pasca), Folkloristische navorschingen in het land van Oas (Satu Mare) (Ian Muslea).

In Deel II treffen we studiën aan over de betrekkingen die er bestaan tusschen sommige woorden en gebruiken (Draganu), over de fantastische en de realistische elementen in de volksballade (Caraman), over de folklore uit het departement Lapusna (Stefannea), over de Roemeensche varianten van de vertelling der ontrouwe vrouw. (Muslea), enz... Bij ieder boekdeel behoort een bibliographie van de voornaamste werken over Roemeensche folklore.

La Nature, Nr 2930, 1-6-1934. Masson, Bd. St.-Germain, 120, Parijs (6de). Prijs : 4 Fransche frank.

In deze aflevering schrijft Albert Dauzat een artikel over den oorsprong en de verspreiding van vroegere landbouwwerktuigen : lichte en zware ploeg. Hij geeft het verschil tusschen beide aan ; de lichte ploeg wordt gebruikt in Spanje, in Italië en in het Zuiden van Frankrijk doch werd door den zwaren reeds vroegtijdig verdrongen in het Noorden van Frankrijk, in Duitschland, in België, enz.

Opetatud eesti seltsi Toimetused. Deel XXVI, 1932. Tartu, 230 blz.

Daareven verscheen deel 26 der Annalen van de Vereeniging voor Ethnografie in Esthland. Het geeft artikels door Walter

Anderson over het lied der twee koningskinderen in de Esthische traditie, door Oskar Loorits over de gebruiken bij geboorten en sterfgevallen, door Julius Mark over sommige mythische gebruiken uit de Lapandsche streek Utsjoki. Bij deze artikels vinden we illustraties en kaarten.

Wiener Zeitschrift für Volkskunde. Deel XXXIX, Nr 3 en 4. Mei 1934.

In deze aflevering van de Oostenrijksche Vereeniging voor Folklore noteeren we een artikel door Franz Kirnbauer over een spel waarbij den « Hüttenberger Reiftanz » gedanst wordt. Bij dit artikel geeft schr. 7 foto's en tevens de muziek der drie voornaamste motieven.

Bulletin du Comité de Folklore Champenois. Juni 1934.

Na gesproken te hebben over het vervaardigen van spijkers geeft dit tijdschrift ons een studie over de mandenmakerij in het « Vouzinois ». Verder ook een artikel over een rondedans (Trimouset) te Monthois.

LE GUETTEUR WALLON, 1934 ; nrs 45, 46, 47 ; 26, Pepijnstraat, Namen.

M. Javaux geeft den tekst van een radio-uitzending over « Quinze siècles du travail de la terre à Andenne ». Verder een artikel door M. A. Colart over de volkskunst in de woning, in het huisraad, in de kleedij en in de huisnijverheid in de omstreken van Namen.

In deze afleveringen vinden we verspreide nota's over geneesmiddelen uit vroegere tijden en over den hopteelt in het Naamsche.

Het tijdschrift meldt den aankoop van het « hôtel de Croix » waar een Museum voor Folklore zal ingericht worden.

L'Ethnographie. Halfjaarlijksch bulletijn van de Société d'Ethnographie te Parijs. Nrs 25 en 26, 1932 en 1933.

Aflevering nr 25 bevat volgende artikels die voor de folkloristen van belang kunnen zijn : Benazet : Quelques pratiques de médecine indigène cambodgienne ; Dr. Sallet : les métamorphoses, les hommes-tigres d'Annam ; Castogné : Essai de démonologie Kazak-Kirghize, la personnification des éléments ; Melle Vekovitch : chants de femmes serbes (met vertaling in het Fransch) ; Moeler : Folklore du Vaspourakan (Armenische provincie).

Aflevering 26 werd heelemaal voorbehouden aan een studie door M. P. Saintyves over « le culte des Eaux en France et dans les colonies françaises ». Vooraf een rijke bibliographie.

Rig. 1934. Afleveringen I en II.

Rijk geïllustreerd, geeft de revue Rig, die zich bezighoudt met geschiedkundige navorschingen in Zweden, in haar eerste aflevering een studie door Ragnard Jirlow over de wolbewerkingen en over het gereedschap dat hierbij door de bewoners gebruikt wordt. Opmerkenswaard zijn de gebeeldhouwde motieven waarvan sommige kammen voorzien zijn.

Alhoewel dit de folklore niet aanbelangt, signaleeren we in aflevering II toch de flink geïllustreerde bijdrage van Erik Lundberg over de Gothiek in Zweden.

De Folkloristische Beweging in België.

Het Pachthof « Ter Munt » te Tervueren.

Zooals de lezers van « De Brabantsche Folklore » reeds vernamen (1) was het Gemeentebestuur van Tervuren voornemens het zeer belangwekkend pachthof « Ter Munt » te restaureeren, ten einde toe te laten er een gewestelijk Museum voor Geschiedenis, Oudheidkunde, Kunst en Folklore in te richten.

Jammer genoeg werden de werken, die begonnen op het einde van den Winter 1934, plotseling stop gezet, nadat een kleine paardenstal en een bergplaats voor gemeentelijke vuilniswagens in de gauwte in orde gebracht waren. Het gevolg hiervan was dat al de andere lokalen van het pachthof noch tegen brand, noch tegen een al te groote vochtigheid beschermd worden, dat domme vandalen het slot van de deur van een der zalen deden springen en er kostbare voorwerpen kwamen breken die bestemd waren voor het ontworpen Museum voor Folklore.

Dit in aanmerking nemend zal iedereen wel begrijpen dat de persoon die zich bezighield met dit werk, de talrijke en kostbare schilderijen, gravuren, meubels en oude voorwerpen die hij aan de gemeente dacht te schenken, niet in het pachthof « Ter Munt » kan plaatsen, zonder het behoud er van ernstig in gevaar te brengen.

Dit dient des te meer betreurd te worden, daar bij deze gift eveneens belangrijke folkloristische reeksen voorzien waren, die zouden toegelaten hebben het volledig huisraad van een keuken uit de XVII[de] en uit de XVIII[de] eeuw weder samen te stellen.

Een nieuwe en belangrijke gift aan het Erasmushuis.

Aan het Erasmushuis te Anderlecht werd onlangs door een Nederlandsch Mecenas een verzameling belangrijke documenten over Erasmus en zijn tijd geschonken.

Wat de boeken betreft noteeren wij : de eerste gedateerde uitgave van den « Lof der Zotheid », gedrukt door Mathias Schürer te Straatsburg in 1511 ; de eerste uitgave der « Adagia » in 1508 door Aldas Manutius te Venetië, in bijzijn van Erasmus gezet ; de uitgave van den « Lof der Zotheid » te Bazel in 1540 bij Frobenius gedrukt ; de eerste uitgaven van den « Plutarchus » en van den « Paracelsis », Leipzig — 1521 ; de « Terentius », Venetië — 1553, en verscheidene Fransche en Italiaansche uitgaven uit de XVII[de] en uit de XVIII[de] eeuw.

---

(1) Zie *Brab. Folkl.* Meinummer 1934, blz. 262 tot 272.

Bij de gravures vinden wij o. m. satirieke prenten uit de XVII^de eeuw : « De Geest van Erasmus blazende over Holland » ; een portret van Erasmus, geëtst door Antoon Van Dyck ; de meesterlijke gravure door P. Soutman : « Keizer Karel V » ; een portret van Paus Adrianus VI (Kanunnik van het Kapittel van Anderlecht) ; verscheidene portretten van Maarten Luther waartusschen de mooie gravure door Lucas Cranach en een merkwaardige houtsnede door Hans Baldung Grien, van 1521.

Tusschen de medailles wijzen wij op den zilveren penning van 1531 met den beeldenaar van Erasmus, vervaardigd door meester Michaël Hohenhauer in Joachimsthal.

Een Museum te Comblain-au-Pont.

In Juli werd te Comblain-au-Pont een gewestelijk Museum ingehuldigd, waar geschiedkundige, artistieke en folkloristische herinneringen uit de streek zullen samengebracht worden.

Het Museum voor Folklore te Namen.

De stad Namen heeft definitief beslist dat het « Hôtel de Croix » zal aangekocht worden om er een Museum voor plaatselijke Folklore in te richten.

De bescherming der Wetenschappelijke Instellingen in oorlogstijd.

Op intitiatief der HH. Emile *de Munck* en Albert *Bonjean* kwam te Brussel een Belgisch Comité tot stand dat, in samenwerking met de Internationale Vereeniging, ten doel heeft de instellingen, de zendingen, de artistieke en wetenschappelijke verzamelingen, de geschiedkundige monumenten en het natuurschoon in oorlogstijd te beschermen *(Pacte Roerich « Pro Pace, Arte, Scientiae et Labore »).*

Reeds mocht het Comité zich verheugen in de spontane toetreding van al de Gouverneurs onzer provinciën, van den Kardinaal Aartsbisschop van Mechelen en van talrijke andere hooggeplaatste personen uit Kunst- en Wetenschappelijke kringen, zonder onderscheid van politieke partij.

Wij kunnen niet anders dan veel geluk wenschen aan deze onderneming en tevens hopen dat zij steeds allen steun en aanmoediging zal vinden, die het edel nagestreefde doeleinde verdient.

Volksprenten.

In het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis (Ingang langs de Nerviërslaan) werd een tentoonstelling gehouden van een prachtige verzameling prenten. Wij vestigen vooral de aandacht onzer lezers op een reeks prenten uit Polen.

International Instituut voor Anthropologie.

In September 1935, bij gelegenheid van de Wereldtentoonstelling, zal het Internationaal Instituut voor Anthropologie haar eerstkomenden zittijd te Brussel houden. De inrichting van het Congres werd toevertrouwd aan de Koninklijke Maatschappij voor Anthropologie te Brussel. Bij dit Congres werd een Folklore-afdeeling voorzien. Verscheidene hiertoe uitgenoodigde Belgische folkloristen hebben het voornemen te kennen gegeven er mededeelingen aan te bieden en deelden tevens mede welk het door hen behandelde onderwerp zou zijn.

Het Instituut drukt den wensch uit dat er in iedere afdeeling een hoofdvraagstuk zou zijn, waarover mededeelingen zouden gevraagd worden. Daar het vraagstuk der cartographie in de Folklore aan de orde van den dag is en daar tevens de meeningen hieromtrent verdeeld zijn, stelde onze Dienst voor dit vraagstuk in de Folklore-afdeeling te behandelen. Daar er veel vreemdelingen aan dit Congres deelnemen zullen de besprekingen belangwekkend zijn. Daarom dringen wij bij de Belgen aan, opdat zij zoo talrijk mogelijk zouden aanwezig zijn.

Belgen die reeds hun medewerking aankondigden :

HH. Bourguignon, Bourgeois en Hollenfeltz zullen spreken over de localiseering van sommige vormen der volkskunst in Luxemburg en M. G. Laport over de « Sotais ». M. de Warsage zal de Folklore in het Volksleven behandelen. M. Marinus zal spreken over de cartographie in het algemeen. De HH. Minnaert, Mortier en Van Damme zullen eveneens mededeelingen aanbieden.

In de afdeeling voor Ethnografie zullen verhandelingen gevraagd worden over de pygmeeën. M. Leyder zegt voornemens te zijn een verslag aan te bieden en M. G Denis-Périer zal er spreken over de negerkunst.

International Folk Dance Festival.

Van 15den tot 20sten Juli 1935 zal er te Londen, samen met een Congres, een internationaal festival voor ritueele volksdansen gehouden worden.

De Koningin van Engeland neemt dit Festival onder haar hooge bescherming. Burggraaf Halifax is er de voorzitter van, J. Ramsay Mac Donald en lord Renell of Rodd de ondervoorzitters.

Het doel van het festival is, de volkeren elkaar beter te doen begrijpen en de onderlinge vriendschap te ontwikkelen, de waarde der ritueele volksdansen in het sociale leven aan te toonen en, door vergelijking en contrast, den oorsprong en de betrekkingen die er tusschen de volksdansen uit verscheidene streken bestaan, te bestudeeren.

Adres : Miss Maud Karpeles Cecil Sharp House, 2, Regent's Park Rood, Londen. N. W. 1.

ONS WEERSTANDSFONDS.

Bij het vernieuwen van hun abonnement stortten de abonnenten wier namen volgen de hiernavermelde sommen voor ons Weerstandsfonds :

H.H. Jef Dillen (Brussel)	20.00 fr.
Vandersleyden (Waterloo)	20.00 fr.
Verniers (Brussel)	20.00 fr.
De Cocq (Brussel)	10.00 fr.
Fassin (Brussel)	5.00 fr.
Flament (Brussel)	5.00 fr.
Pitch (Brussel)	5.00 fr.
Anoniem (J. N.)	45.00 fr.
	130.00 fr.

Totaal : 4130 + 130 = 4260 fr

ERRATUM.

In het artikel over den Molen van Céroux, verschenen in aflevering 78, bleven volgende errata in de Waalsche teksten :

blz. 387, laatste alinea, lees *Blocquia* in plaats van *Blocquier*.

blz. 391, 5de strophe van het lied, lees *Dit qu's'è fout* in plaats van *Dit qu's'à fout*.

blz. 391, noot (2), lees *Cout St-Stienne* in plaats van *Cout St-Estienne*.

Spoorwegen van den „Nord Belge"

DE MAASVALLEI.

HAAR GESCHIEDKUNDIGE STEDEN :

Luik, de cathedraal en haar kunstschatten — het Paleis der Prinsbisschoppen, de kerken in Romaanschen, Gotischen en Renaissancestijl — de Musea — Prachtige panorama's over de stad en over de nijverheidsstreek Ougrée-Seraing-Tilleur — Tentoonstelling van de beroemde kristallen voorwerpen uit Val Saint Lambert.

Hoei, de collegiale kerk, een der mooiste van het land — het versterkt kasteel, de oude abdij die gesticht werd door Pieter den Kluizenaar — de oude brug.

Andenne, de Kerk in Renaissancestijl — graf en relikwiekast der Heilige Begga.

Namen, de cathedraal en haar kunstschatten — het Museum voor Oudheidkunde — de bekoorlijke omgeving der Citadel — het Theâtre d'été en het stadion.

Dinant, de gemartelde stad — de collegiale kerk met haar bolvormigen toren — de oude citadel — de grotten — de rotsen.

HAAR KASTEELEN die overal langs den stroom oprijzen.

HAAR OUDE ABDIJEN, haar puinen te Bouvignes, te Poilvache, te Waulsort.

HAAR GROTTEN te Dinant en te Engihoul, haar voorhistorische spelonken te Montaigle, te Furfooz.

HAAR OPEENVOLGING VAN ROTSEN te Marche les Dames, Frênes, Profondville, Lustin, enz.... de bergpassen te Hermeton, enz...

DE SAMBERVALLEI :

Haar oude steden **Thuin** en **Lobbes** — haar Puinen van de beroemde **Abdij van Aulne.**

14de Jaargang -- Nr 80 November 1934.

De Brabantsche Folklore

INHOUD

De Brusselsche Gangen.

De Brusselsche Gangen.

Ter Inleiding.

Met genoegen publiceert de Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen van Brabant de studie van M. Verniers over de Brusselsche Gangen. Daar zij in een nabije toekomst de eene na de andere zullen verdwijnen, is het van belang dat er een beeld zou bewaard blijven van deze van leven krioelende volkswijken, met hun zoo eigenaardige zeden en beroepen. Ongetwijfeld is deze studie noch uitsluitend geschiedkundig, noch uitsluitend folkloristisch ; ook zeer demographisch van aard is zij, doch hoe kan het eene zonder het andere uitgelegd worden.

Dit bijzonder uitzicht der gangen zal overigens nog duidelijker op den voorgrond treden door de rijke illustratie die wij geven, vooral door de flink geteekende schetsen van befaamde kunstenaars die ons hun medewerking verleenden en wier mooi talent dan ook door onze lezers zal gewaardeerd worden.

Een woord van dank aan de HH. J. Michotte, Mortiaux, R. Van de Sande en Carl Wernemann voor hun artistieke medewerking. Fotografische opnamen door de HH. Beeken, J. Hersleven en W. ten Hoet Parson vullen dit geheel aan door hun trouwe weergave der werkelijkheid.

Naast de geleerde studiën van P. Hermant over de mentaliteit van de handelaars op de Oudemarkt, over het woordenboek van Bargoensch, over de valsche spelers, van M. Roujol over de Brusselsche kermissen, van M. L. Stroobant over het Sint-Geurikseiland, bakermat der stad, studiën die alle door onzen Dienst gepubliceerd werden, neemt onderhavig artikel over de Brusselsche gangen een voorname plaats in. Het mag dan ook een belangrijke nieuwe bijdrage genoemd worden tot de geschiedenis van de hoofdstad en van de zeden harer bevolking.

Vestigen wij de aandacht op dit gedeelte van het werk van M. Verniers, waarin hij terloops spreekt over den geest van wederzijdsch dienstbetoon die de bewoners der gangen kenmerkt. Elke gang op zichzelf beschouwd schijnt een klein sociaal milieu met eigen gewoonten te vormen. Van sociologisch standpunt uit zou hier wel stof te vinden zijn voor een waarlijk belangwekkende en grondige studie. Eindigen wij met hierop te wijzen en met de hoop uit te drukken dat een onzer lezers er zich zal door aangetrokken gevoelen.

De Redactie.

Windegang.
(Teekening van R. Van de Sande).

Bijvoegsel bij De Brabantsche Folklore, Nr 80.

Wat is een gang ? (1).

Op het eerste gezicht kan het vreemd schijnen een dergelijke vraag te stellen. Bij nader onderzoek zal dit echter niet overbodig blijken.

Wat wordt hier eerst en vooral geantwoord door de autoriteiten op taalgebied ?

Littré leert ons dat een « impasse » is : « une petite rue sans issue » (een straatje zonder uitgang). Hij herinnert er ons eveneens aan dat het woord in de taal kwam door Voltaire die zich gekwetst voelde door « cul-de-sac », een uitdrukking die uitsluitend gebruikt werd in de XVIII[de] eeuw. (« On trouve le mot cul partout et très mal à propos ; une rue sans issue ne ressemble en rien à un cul-de-sac ; un honnête homme aurait pu appeler ces sortes de rues des impasses ; la populace les a nommées culs, et les reines ont été obligées de les nommer ainsi ». Voltaire). (2)

Het « Dictionnaire de l'Académie » (uitg. 1933), neemt de definitie over die door Littré gegeven werd en zegt : « Impasse, petite rue qui n'a point d'issue ; on dit aussi cul-de-sac » (straatje zonder uitgang ; men zegt ook cul-de-sac).

---

(1) In den Franschen tekst staat hier het woord « *impasse* ». Het is dus dit woord waarover het eigenlijk gaat in de eerste bladzijden van deze studie. Alhoewel het Nederlandsch verscheidene woorden geeft om een doodloopende straat aan te duiden (*keerweer, keerweg, zak, pijp, poort, slop* en zelfs *impasse*) kozen wij hier bij voorkeur het woordje *gang*, dat eveneens door van Dale aangegeven wordt (bet. 21), omdat juist dit woord te Brussel gebezigd wordt. In dit eerste hoofdstuk is er sprake van het verdringen van het oudere woord *cul-de-sac* door het nieuwere *impasse*.

(2) « Men vindt het woord *cul* (achterste, gat) overal en zeer te onpas ; een straat zonder uitgang gelijkt geenszins op een *cul-de-sac ;* een deftig mensch had dit soort straten *impasses* kunnen noemen ; het gepeupel noemde ze *culs,* en de koninginnen werden verplicht ze aldus te noemen ».

Na herinnerd te hebben aan de etymologie van het woord (van het voorv. *in*, en van *passer)* geeft de « Nouveau Larousse illustré » volgende variante : « cul-de-sac, petite rue dont une extrémité est fermée » (straatje waarvan een uiteinde afgesloten is).

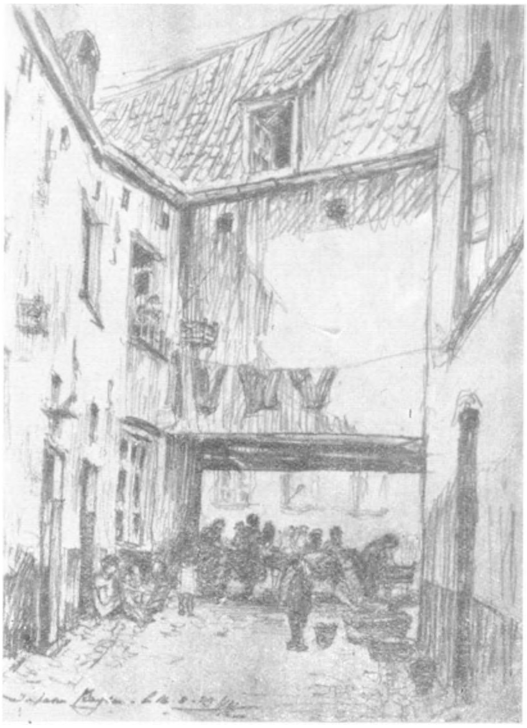

Kaysergang.
(Schets van Mortiaux).

Men schijnt het dus volkomen eens te zijn en verwarring wat de beteekenis van het woordje « *impasse* » betreft zou dus onmogelijk zijn. In werkelijkheid zijn de zaken echter noch zoo eenvoudig, noch zoo klaar. Zooals men het wel kan veronderstellen heeft de meening van Voltaire niet aanstonds het woord cul-de-sac uit de volkstaal verbannen, en evenmin uit de officieele terminologie die aangenomen werd door het openbaar gezag (Gemeentebesturen en andere in onderhavig geval).

Contrast :
Gang met op den
achtergrond het
Justitiepaleis.
(Teekening van Mortiaux).

Bijvoegsel bij De Brabantsche Folklore, Nr 80.

Wat Brussel betreft, worden wij hieromtrent ingelicht door de volkstelling die gedaan werd in 1783 (1). De gangen worden er aangegeven ofwel met het woord « *cul-de-sac* » ofwel met « *allée* ». Deze tweede uitdrukking is overigens slechts een vertaling van het Vlaamsche woord

Rood Huisgang.
(Schets van Mortiaux).

« *gang* », wat bewezen wordt door de omschrijving die Brunelle (2) er van geeft in de uitgave van 1819 van den « Guide du Voyageur dans la Capitale ».

(1) Algemeen Rijksarchief. Geheime raad, Nr 1340.

(2) Brunelle : « Bruxelles ancien et moderne » (Guide du voyageur dans la Capitale). 1819. Wij vertalen de uittreksels.

« Allées : Aldus noemt men te Brussel de lange en smalle sloppen, die gedurende den nacht gesloten zijn door een poort waarvan elk huisgezin dat er woont den sleutel heeft. Deze sloppen zijn talrijk en worden meerendeels bewoond door ambachtslieden of armen. Vele huisjes hebben er een hofje... »

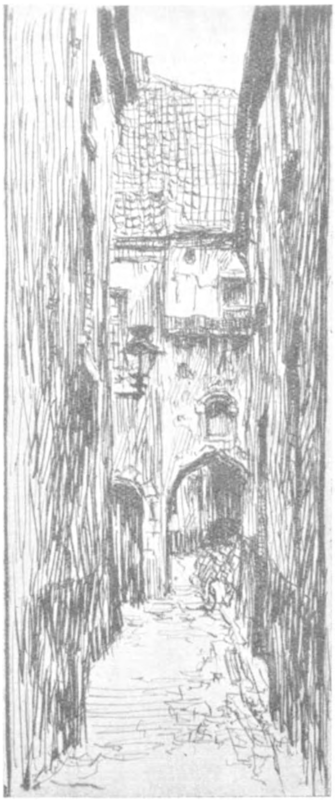

Schuddeveldgang.
(Schets van Mortiaux).

Brunelle, die het hierboven aangehaald voorstel van Voltaire kende, zegt daarenboven met argeloosheid : « *impasse* is niet zoo gemeen en tevens juister (dan *cul-de-sac)* daar het woord beter aangeeft wat de zaak eigenlijk is. In Brussel is er slechts een gang aan dewelke officieel den

Peerlemoergang.
(Teekening van J. Michotte).

Bijvoegsel bij De Brabantsche Folklore, Nr 80.

naam *impasse* gegeven werd : deze van de Prefectuur. Ik gebruikte eveneens de woorden *impasse royal* (koninklijke impasse) in plaats van *cul-de-sac royal,* die slecht bij elkaar passen » (1).

St. Jacobsgang.
(Schets van Mortiaux).

Op een andere plaats wijst de auteur van dezen « Guide » op het gebrek aan eenheid wat de benamingen van de straten in zijn tijd betrof : « Vele gangen worden zeer ten onrechte straat genoemd, zegt hij, en sommige straten heet men gang, onder andere deze der Miniemen,

(1) Brunelle, op. cit., blz. 174.

die een uitgang heeft in het Miniemenstraatje. De Aanleggerstraat, de Paardstraat, de Baardstraat, de Vierpondenstraat, de Dijkstraat, de Raamstraat, de Varkenskopstraat, de Potagestraat, enz., zijn in werkelijkheid slechts gangen (1).

Schouwengang.
(Schets van Mortiaux).

Verder gebruikt Brunelle ook de uitdrukkingen « *cour* » en « *bataillon carré* ».

« De *cours*, schrijft hij, verschillen van de *allées* doordat zij eerder vierkant dan lang zijn, en zij zijn even talrijk als deze laatste. Eenige worden 's nachts gesloten. Deze in de Koolenstraat heet men *Bataillon carré* om reden van den vorm er van » (2).

(1) Brunelle, op. cit., blz. 141.
(2) Brunelle, op. cit., blz. 136.

Ziedaar dus vier verschillende benamingen om de gangen aan te duiden : cul-de-sac, gang (of allée), cour en bataillon carré. Deze reeks dient echter aangevuld te worden met enkele volksuitdrukkingen, waarvan sommige heden nog gebruikt worden in onze oude Brusselsche wijken :

Warschougang, cité van « Toone ».
(Schets van Mortiaux).

— « *gat* », overeenstemmend met de Fransche woorden « cul-de-sac » of « trou » (bv. Brandt-Gat, Etengat, Mosselgat, Vossegat, Achtergat, Stormgat, die aldus aangegeven worden bij de volkstelling van 1783) (1) ;

(1) De uitdrukking « gat » wordt eveneens te Leuven aangetroffen en de vertaling « trou » te Luik ; voorbeelden : Polanengat te Leuven (Van Even, blz. 239), Trou Bottin, Trou Badou, Trou David, te Luik (Gobert, II, blz. 112 en 498). De uitdrukking gat schijnt tevens de oudste te zijn ; wat Brussel betreft klimt zij ten minste op tot de XIV^{de} eeuw.

— « *Poort* », wat overeenkomt met het Fransche « porte », en herinnert aan den tijd, toen de gangen nog van de straat afgescheiden waren door een poort die

Ingang van de Peerlemoergang.
(Schets van R. Van de Sande).

's nachts gesloten werd. De Moreele Verslagen van den Openbaren Onderstand te Brussel geven in 1871 nog de gangen op die geheeten worden : Waterpoortgang, Kayserpoort, Hérispoort, enz. (1).

(1) Het woord « poort » in de beteekenis van slop, werd eveneens te Leuven aangetroffen : voorbeelden : Rattemanspoort, Verbrande poort (geciteerd door Van Even, blz. 214, 221). Wat de Boge betreft zegt Van Even ons ingelijks dat deze slop door middel van een poort gesloten werd.

— « *Hoek* », uitdrukking die slechts zelden voorkomt, doch die eveneens te Leuven gebruikt wordt (bv. Koralenhoek ; Van Even, blz. 199) ;

— « *Straatje* », uitdrukking die tot de Middeleeuwen opklimt en die in de volkswijken nog dagelijks gebruikt wordt om een gang aan te duiden ;

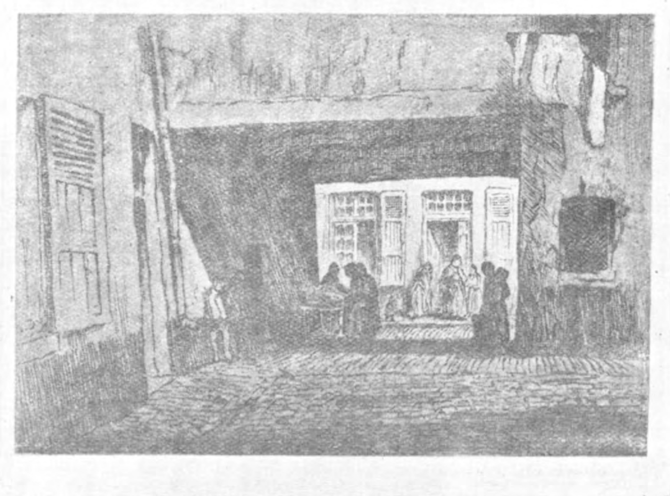

Ingang van een « poort ».
(Teekening van R. Van de Sande).

— « *Carré* », afkorting van « bataillon carré », ontstaan in het begin van de XIX^{de} eeuw ;

— « *cité* », afkorting van « cité ouvrière », waarvan de oorsprong niet verder dient gezocht te worden dan in het tweede kwart der XIX^{de} eeuw, d. w. z. in den tijd toen door eenige philantropen de eerste pogingen gedaan werden om een betere woning voor de arbeidersklasse te bekomen ; (1)

(1) « Je ne m'arrête pas à ce mot de cité ouvrière, mot nouveau, qu'on a introduit et qui ne signifie rien ». Aldus het gemeenteraadslid Bartels, in 1850. (zie Bull. Comm. 1850, blz. 101). Een « cité ouvrière » is een hofje met arbeiderswoningen.

— « *spanras* », uitdrukking (Bargoensch) die gebezigd wordt in verdachte kringen (zie Hermant in « De Brabantsche Folklore » nr 73, blz. 62).

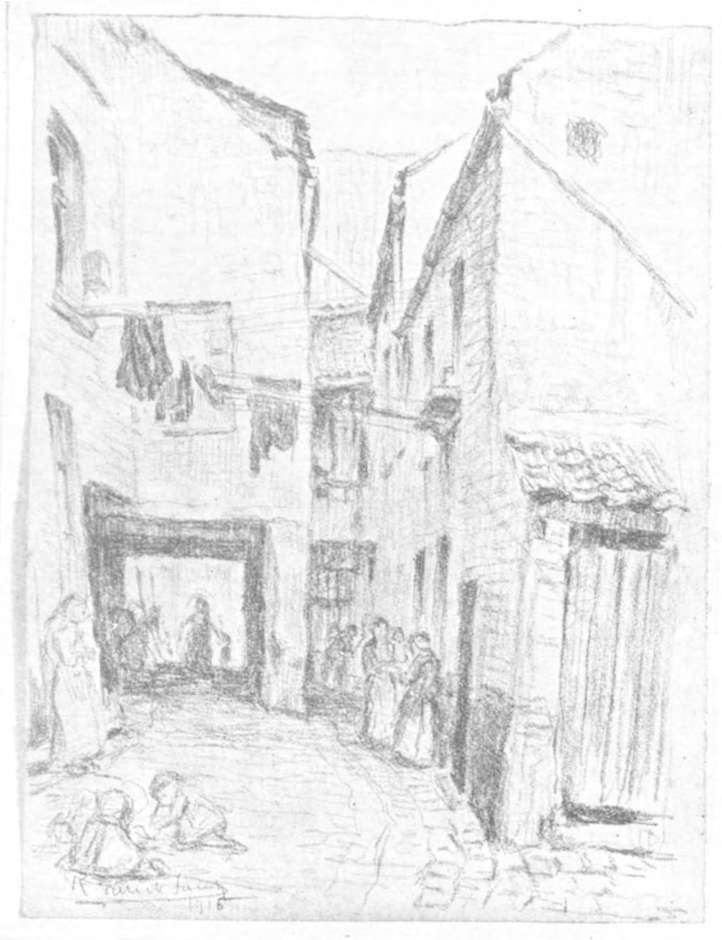

Binnenplein, Waaierstraat.
(Teekening van R. Van de Sande).

Het is slechts in 1853 dat het Gemeentebestuur van Brussel besloot de woorden « cour, allée, enz. » af te schaffen en het woord « impasse » als eenige benaming aannam

Eind van de Schouwengang
(Teekening van Carl Wernemann)

Bijvoegsel bij De Brabantsche Folklore, Nr 80

(Bull. comm. 1853, I, 221). Bijna een eeuw verliep er dus, eer de uitdrukking die door Voltaire voorgesteld werd, bij ons een soort administratieve bekrachtiging kreeg.

Te Luik, waar tot dan toe dezelfde verwarring in zake straatbenamingen heerschte, werd het geven van een enkele benaming voorgesteld in 1862 : « de straten die

Ekstergang.
(Teekening van R. Van de Sande).

slechts één uitgang hebben, zegde Schepen Bourdon in een verslag aan den Gemeenteraad gericht, worden nu eens straat, dan weer straatje, dan weer impasse geheeten... Wij meenen dat het passend is aan al deze straten den naam impasse te geven ». Archivaris Gobert die dezen tekst aanhaalt (1) voegt hierbij : « Elke weg, die slechts aan een

(1) Gobert, Les rues de Liége (III, 340).

enkel uiteinde open is, dient impasse genoemd te worden ». Dit leidt ons ten slotte terug tot de bepaling die reeds door Littré gegeven werd, d. w. z. tot de etymologische beteekenis.

Kaysergang.
(Teekening van J. Michotte).

Te Parijs, waar nog talrijke sloppen aangetroffen worden, behield de administratieve terminologie drie uitdrukkingen : impasse, cour en cité (1).

Uit administratief oogpunt beschouwd maakt een gang deel uit van de stadswegen. Feitelijk echter is zij niet

(1) Beck en Bouvard : Nomenclature des voies publiques et privées. (Ville de Paris, 1898).

te vergelijken met een gewonen weg, daar zij geen doorgang verleent van de eene straat naar de andere. De gang is vóór alles een woonplaats, inspringend op den openbaren weg waarmede zij slechts verbonden is door een ingang die in zeer vele gevallen niet breed genoeg is om voertui-

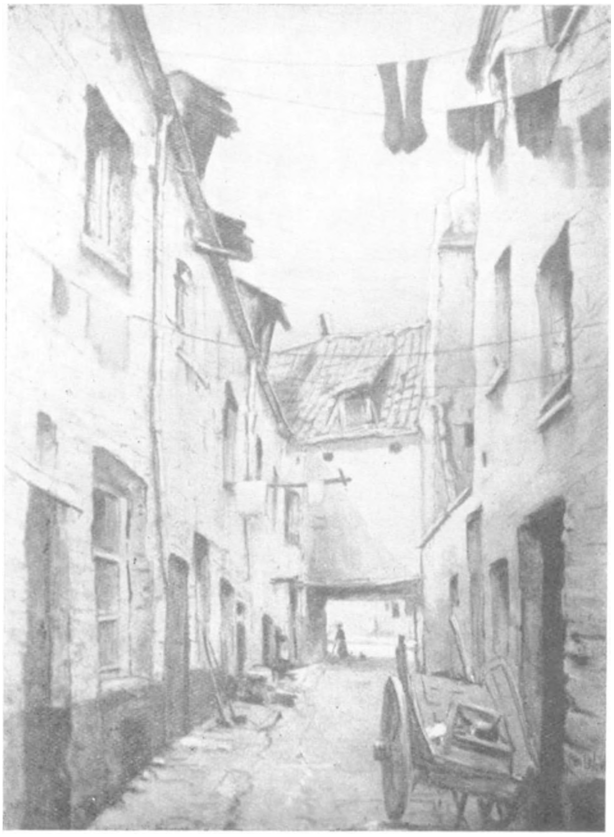

Kaysergang.
(Teekening van Carl Wernemann).

gen door te laten. Het weze overigens opgemerkt dat het slechts van in 1874 is, dat het Gemeentebestuur van Brussel besloot dat het gedeelte van den grond der gangen dat doorgang verleende aan het publiek, voortaan zou beschouwd worden als behoorend tot de stadswegen, zoo-

dat, in geval van onteigening ten algemeenen nutte, de stad niets meer te vergoeden had voor dit gedeelte van het terrein (1). Bij dezelfde gelegenheid bepaalde de Stad

Gang, 22, Kareelkaai.
(Teekening van Carl Wernemann).

dat zij de orde in de gangen zou handhaven en dat er zou gezorgd worden voor openbare verlichting ; tevens werd het verboden de gangen door middel van een poort te sluiten.

Op deze administratieve beslissing zullen wij moeten terugkomen waar wij het vraagstuk van het ontstaan der Brusselsche gangen zullen behandelen.

(1) Bull. comm. 1874 : I-41 en II-250.

Terloops weze het eveneens opgemerkt, dat deze onjuistheid in zake straatbenamingen in het verleden een met de grootste nauwgezetheid doorgedreven arbeid veronderstelt bij den zoeker die zich bezighoudt met de geschiedenis der straten, dit kleine hoofdstuk van de geschiedenis van de stad, vooral wanneer het gaat over een statistische studie.

Valkgang.
(Teekening van Carl Wernemann).

De namen van de Brusselsche gangen.

Gangen die hun eersten naam behouden hebben komen te Brussel slechts zelden voor. Dit is te betreuren, niet alleen om het schilderachtige dezer oude benamingen, doch vooral omdat deze benamingen herinnerden aan feiten van geschiedkundigen, topografischen en folkloristischen aard (1).

(1) De geschiedenis der Brusselsche straten zou wel eens mogen opnieuw gemaakt worden. Het werk van Bochart « Bruxelles ancien et moderne » dateert van 1853 en heeft niet veel wetenschappelijke waarde. Waarom hebben wij wat Brussel betreft geen werk dat zou kunnen vergeleken worden met het standaardwerk dat Gobert schreef over de Luiksche straten : « *Rues de Liége* ».

Om deze namen uit vroeger dagen weer te vinden wordt men verplicht zijn toevlucht te nemen tot archiefstukken (volkstellingen, gidsen, plans, administratieve verslagen, enz.) van vóór 1853, daar sindsdien het meerendeel der namen van de gangen systematisch gewijzigd werden.

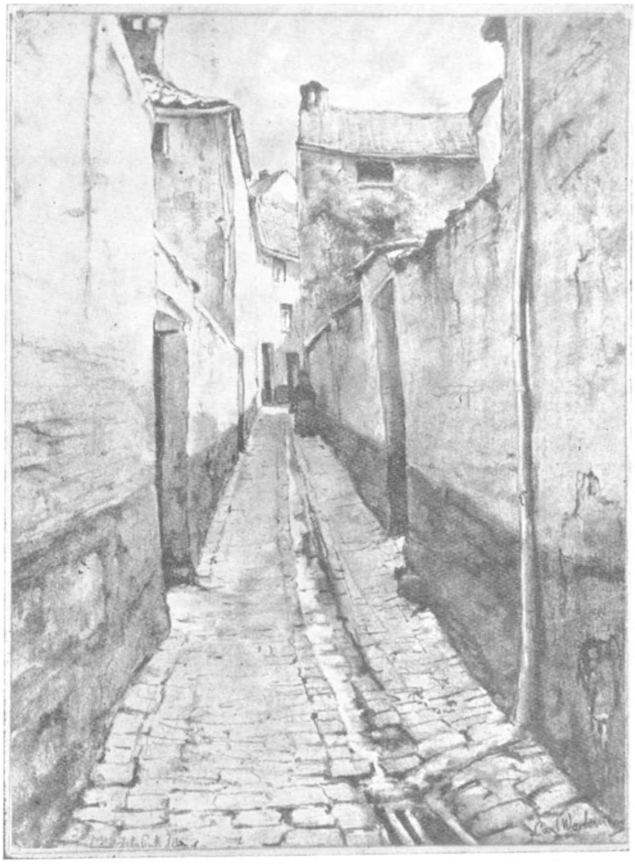

Peerlemoergang.
(Teekening van Carl Wernemann).

Zoo we met een weinig aandacht hierbijgaande lijst (1) nagaan, die de gangen opgeeft die in 1866 bestonden binnen de grenzen van Brussel-Stad (ingelijfd grondge-

(1) Zie blz. 147 en vgd.

bied niet inbegrepen) dan constateert men dat er op 375 gangen een vijftigtal waren die namen droegen ontleend aan den katholieken godsdienst (1), een vijftigtal andere herinnerden aan ambachten of aan werktuigen ; bijna veertig werden ontleend aan de flora (2), en evenzooveel aan

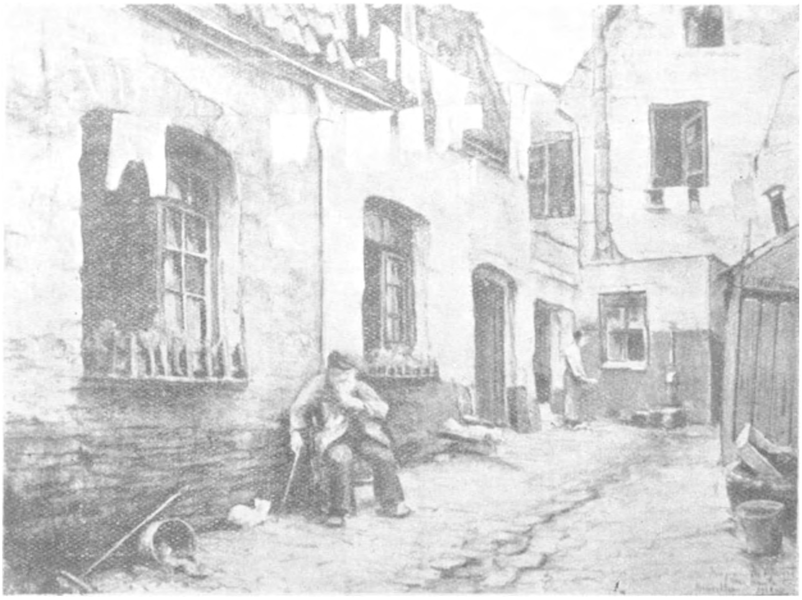

Meibloemgang.
(Teekening van Carl Wernemann).

het landbouwbedrijf ; een twintigtal waren diernamen, een ander twintigtal plaatsnamen of namen van geschiedkundige personages. Wat echter vooral dient opgemerkt te worden is dat er buiten de vermelde categorieën nog een

(1) De namen van godsdienstigen aard herinneren meestal aan het vroeger bestaan van een klooster in de nabijheid : Voorbeeld : Loreinessengang (Rollebeekstraat).

(2) Sommige van de ellendigste gangen, bittere ironie, dragen de bekoorlijkste en allerfrischte namen : bv. Kamperfoeliegang, Wilde roosgang, Meibloemgang, Tyloosgang, Jasmyngang, enz.

zestigtal zijn die den naam dragen *van personen*, namen die voor het meerendeel herinneren aan *vroegere eigenaars der gangen*.

Dit is het eenige wat op het oogenblik dient onthouden te worden. Het is overigens in betrekking te brengen met de hierboven vermelde administratieve beslissing

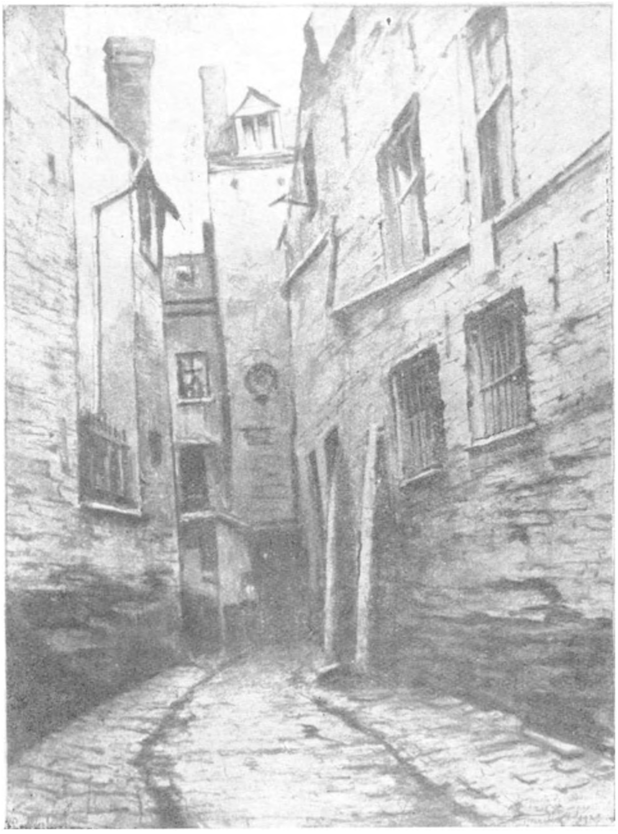

Rood Huisgang.
(Teekening van Carl Wernemann).

van 1874, waardoor de eigenaars van huizen in de gangen van alle eigendomsrecht beroofd werden wat het gedeelte van het terrein betrof dat voorbehouden was aan het verkeer.

Vorm en Ontstaan der Brusselsche Gangen.

De geleerde en nog steeds betreurde Guillaume Des Marez vestigde voor het eerst de aandacht op de betrekking die er bestond tusschen het ontstaan der Brusselsche gangen en den vorm van het terrein dat ze beslaan.

Ziehier in welke bewoordingen hij zich hieromtrent uitdrukte (wij vertalen) :

« Nog langen tijd zag de stad er tijdens de Middeleeuwen uit als een landbouwstreek en de eerste huizen werden langs den zoom der velden opgericht. Wanneer het oorspronkelijk veld heelemaal met woningen omringd was verdeelden de aanwonenden het omsloten terrein onder elkaar. Zij maakten er achterpleintjes, hoven, boomgaarden en zelfs bleekerijen van. De weg die in den beginne diende voor de landbouwontginning verloor zijn oorspronkelijke beteekenis en werd een stadsstraat, langs dewelke huizen stonden. Later, wanneer de bevolking der stad steeds aangroeide, vooral van de XV[de] eeuw af, moesten hoven en binnenpleintjes ten nutte gemaakt worden en men bouwde er hofjes die met de straat in verbinding gebracht werden door middel van een gang. Op deze wijze werden er door de eeuwen heen honderden gangen gemaakt, waarvan de eerste ontstonden in de onmiddellijke omgeving van de Groote Markt, des te meer daar de Markt een aantrekkingscentrum was rond hetwelk de handeldrijvende bevolking zich verdrong » (1).

Onbetwistbaar danken de Brusselsche gangen hun *vorm* aan het bestaan van ingesloten perceelen landbouwgrond (velden, weiden, hoven of boomgaarden). Om hiervan overtuigd te wezen is het voldoende een oogslag te werpen op de plans door Jacques van Deventer en Hogenberg (2) opgemaakt, die aantoonen dat dergelijke perceelen nog in grooten getale voorkwamen in de hoofdstad der Spaansche Nederlanden. De hiernavolgende cliché's

---

(1) Guide illustré de Bruxelles. Monuments civils, 3de uitg., blz. 108 ; (zie eveneens blz. 129 en blz. 168).

(2) Het plan van Deventer werd gereproduceerd in de 9de aflevering van den « Atlas des villes de Belgique », vergezeld van een verklarende nota door Wauters.

zullen dit zoo mogelijk op een nog duidelijker manier aantoonen. De plans van de gangen die er op voorgesteld worden doen op treffende wijze uitkomen hoe het oorspronkelijk veld in een gang veranderd werd. Inderdaad, de algeheele oppervlakte (bebouwd en onbebouwd gedeelte) die door de gangen ingenomen wordt heeft over het algemeen den vorm van een smallen rechthoek, lood-

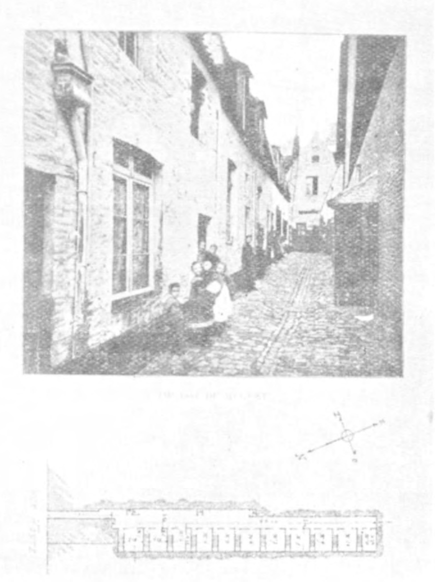

Foto en plan van de Meibloemgang.

recht staand op de aslijn van de straat (hiervan is de Meibloemgang, waarvan hierboven een foto, het karakteristieke type). De breedte er van is in dit geval dezelfde als deze van het huis waarvan zij de verlenging is (en waarvan zij, in de meeste gevallen, afhankelijk was).

Deze oorspronkelijke vorm (de zuivere staat om zoo te zeggen) wordt dikwijls ingewikkelder door de toevoeging van perceelen (eveneens rechthoekig overigens) hetzij rechts, hetzij links, hetzij aan het eind, hetzij zelfs aan twee of drie zijden tegelijk, zooals kan vastgesteld worden op het plan van de Warschougang, de Ste Theresia-

gang, de Sorbengang en de Van Hoetergang. In dit geval is er sprake ofwel van een achtereenvolgens bijbouwen op pleintjes en hoven van de belendende eigendommen, ofwel van een huizencomplex dat in eenmaal en met voorbedachten rade gebouwd werd door een dezer speculanten op grondeigendommen, waarover wij verder zullen te spreken hebben.

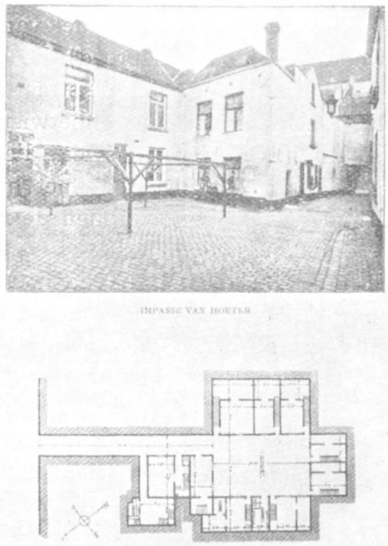

Foto en plan van de Vanhoetergang.

Zoo wij nu, in plaats van de heele oppervlakte die de Brusselsche gangen beslaan, alleen het onbebouwde gedeelte beschouwen, dan stellen wij eveneens vast dat er twee hoofdtypen bestaan. Ofwel bestaat dit zoogenaamde vrije gedeelte slechts uit een gang die op heel zijn lengte even smal blijft, ofwel is er een smalle gang (gewoonlijk zoo lang als het huis tegen den straatkant) en een breeder binnenplein, dat over het algemeen rechthoekig is en soms verdeeld wordt in kleine tuintjes.

Een derde type van gang, vertegenwoordigd door de Defuisseaugang (Hoogstraat), zelfs door de Ste The-

resiagang, wordt gekenmerkt door een vrije ruimte die even breed is als sommige verkeerswegen. Dit type, dat uiterst zelden voorkomt, is in werkelijkheid echter een gewone straat die afgesloten werd (vergelijk de Kersenstraat, die door de werken der Noord-Zuid verbinding in gang veranderd werd).

Zoo dus met dit buitengewoon type geen rekening gehouden wordt, dan mogen wij constateeren dat het meerendeel onzer gangen dit gemeen hebben, dat zij met den stadsweg verbonden worden door middel van een smallen doorgang (gewoonlijk 1 à 2 meter breed) die schijnt gekapt geweest te zijn in het huis dat tegen de straat ligt (1).

Als *besluit* schijnt het dus onbetwistbaar, dat de vorm dezer invaginaties in den stadsweg, die men gangen heet, rechtstreeks in betrekking staat met het feit dat er landbouwperceelen bleven liggen binnen de muren der op spontane wijze ontstane stad.

Zoo echter de verklaring die door Guillaume Des Marez gegeven wordt ons in dit opzicht heelemaal bevredigt, dan schijnt zij ons toch onvolledig te zijn wat de opheldering betreft der *grondoorzaken van het ontstaan onzer gangen*.

De « théorie des impasses » zooals deze door den flinken geschiedschrijver geschetst werd in den « Guide illustré de Bruxelles » maakt inderdaad slechts gewag van twee grondoorzaken : (2)

1°) het feit van *het aangroeien van de bevolking*, dat uitlegt waarom, vooral van de XV^{de} eeuw af, op de nog vrije ruimte achter de huizenrijen (pleintjes, tuinen, enz.) nieuwe gebouwen opgetrokken werden.

2°) het feit van *de concentratie van de bevolking*, dat uitlegt waarom de eerste gangen aangetroffen worden in de onmiddellijke omgeving van de Groote Markt, « aan-

(1) Deze overwelfde doorgang vertoont overigens veel gelijkenis met de ingangen « en arvaux » (gewelfde) die aangetroffen worden bij talrijke Luiksche sloppen door Gobert aangegeven (II-74).

(2) Wij bezitten slechts twee of drie teksten waarin Des Marez ons zijn meening hieromtrent te kennen geeft. Mogelijk is het dat het uitgeven zijner nota's betreffende « l'évolution territoriale de la ville de Bruxelles » deze korte schets zullen komen aanvullen.

trekkingscentrum rond hetwelk de handeldrijvende bevolking zich verdrong ».

Noteeren wij dat Des Marez in gezegde theoretische schets (een nietigheid uit zijn omvangrijk œuvre) geen gewag maakt van de oordeelkundige opmerkingen die hij formuleerde in zijn « Etude de la propriété foncière » en die wij hieronder overdrukken (onderlijnend wat vooral ons onderwerp aanbelangt) :

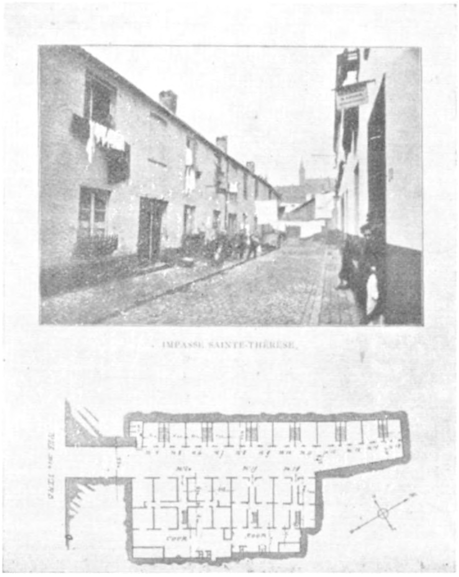

Foto en plan van de Ste. Theresiagang.

« Onder den aandrang van een eerste behoefte *kon men de muren* (der stad) *niet naar believen verplaatsen ;* de kwestie was van binnen de stad zelf een middel te vinden om woningen te verschaffen aan dezen die het laatst bijgekomen waren en voortdurend het bevolkingscijfer deden aangroeien. Men begon met het land dat tot dan toe voor den landbouw bestemd was in perceelen te verdeelen. Eens dat dit gedaan was werden de tuinen gebruikt, daarna de binnenpleinen in dewelke een achterbouw opgericht werd... » (blz. 283).

Naarmate de stad zich ontwikkelt *wordt de grond steeds duurder.* De menschen gaan zoo dicht mogelijk naast elkaar wonen, leven samen in één huis, en bouwen weldra woningen op hun achterpleintjes, in hun hoven en zelfs op sommige gedeelten van markten en straten » (blz. 283).

Het eerste van deze uittreksels kan vergeleken worden met onzen 1° hierboven : ongetwijfeld zijn de twee feiten, *demografische aangroei* van den eenen kant en *onrekbaarheid van het grondgebied* van den anderen, met elkaar verwant. Evenwel dient het opgemerkt te worden, ten minste wat de territoriale ontwikkeling van Brussel betreft, dat van de XIV^de^ tot in het begin der XIX^de^ eeuw tusschen den eersten en den tweeden vestingsmuur verscheidene stukken grond vrij bleven. Aan bouwterrein ontbrak het dus niet ; om een voortdurend stijgende bevolking te huisvesten was het mogelijk geweest de noodige gebouwen op te richten langs straten die zouden gemaakt worden in het nog vrije gedeelte, liever dan alle hoven en pleinen vol te bouwen in het middengedeelte der stad.

Hieruit mag afgeleid worden dat het gebrek aan bouwgrond binnen den ringmuur geen aanleiding kon geven tot het maken van de Brusselsche gangen.

Welke was dan de echte oorzaak hiervan ?

Naar onze meening wordt deze aangegeven in het tweede uittreksel dat wij overschreven en dat dient vergeleken te worden met onzen 2° hierboven. In het onderhavig geval gaat het over *een waardevermeerdering van den grond* binnen de stad, waarvan de Groote Markt het politiek en tevens het economisch centrum was. *Demografische concentratie* en *stijgen in waarde van het bouwterrein* zijn twee verschijnselen die samengaan.

Van dan af begrijpt men ook duidelijk waarom binnenpleinen en hoven met woningen bebouwd en als gangen ingericht werden. Ziende dat de aangroeiende bevolking steeds meer woningen noodig heeft, moet de eigenaar van huizen binnen de stad onvermijdelijk beginnen te denken dat het dwaas zou zijn de nog vrije plaatsen (hoven en pleintjes) niets te doen opbrengen. Midden in de stad een grond laten liggen, enkel en alleen voor het plezier van er wat rozelaars te zien bloeien, van er wat magere sla te

winnen wordt een bespottelijke weelde. Het is beter ze op een andere wijze te benuttigen ; daarom is het voldoende den oproep der gebeurtenissen te beantwoorden, d. w. z. gebouwen op te richten op de tuinbedden, de tuinen te veranderen in woningen voor de steeds aangroeiende bevolking.

Zoo er geen rechtstreeksche doorgang bestaat van deze plaats naar de straat, dan is het toch gemakkelijk er een te maken door middel van een zoo smal mogelijke, overwelfde gang, dwarsdoor het huis gemaakt dat tegen de straat ligt.

Foto en plan van de Warschougang.

Voorbeelden van gangen die aldus in de XIX^{de} eeuw ontstonden zijn te Brussel bij de vleet te vinden en verklaren het daar straks vermeld feit, dat zoovele Brusselsche gangen den naam van personen dragen (Leblanc, Van Mons, Van Hoeter, Van Capenberg, enz. enz.). Wij zullen ons tevreden stellen met over enkele er van wat nadere bijzonderheden mede te deelen :

In 1849 vroeg de eigenaar van het huis nr 310, Hoogstraat, de toelating om vier kleine woningen op te trekken, een soort « bataillon carré », *op het achterpleintje van zijn huis*. Hij bekomt deze, doch op voorwaarde van een vertakking van de riool bij te leggen die voor deze nieuwe gebouwen zou dienen en van er slechts drie te bouwen op de plaats die voor de vier bestemd was.

Hetzelfde jaar wordt aan een eigenaar uit de Valkenstraat de toelating gegeven om « een gebouw op te richten in den aard van deze die gewoonlijk *bataillon carré* geheeten worden » (1).

In 1852 vraagt de Heer Pletinckx toelating om *in een tuin* een gebouw op te richten verdeeld in twee woningen. Vóór deze woningen zou een strook grond blijven liggen van 11 m. breed. Het verslag, dat betreffende deze aanvraag door de Sectie van Openbare Werken uitgebracht werd, geeft volgend beteekenisvol commentaar : « In 't algemeen toont het Gemeentebestuur zich weinig gunstig gestemd tegenover de oprichting van gangen in private eigendommen. De aanvraag waarover het hier gaat is er echter een heel bijzondere. Noch lucht, noch ruimte zullen ontbreken vóór het ontworpen gebouw » (2).

Van 1844 tot 1860 werden door het Gemeentebestuur vijf aanvragen afgewezen ; over dertien andere daarentegen werd een gunstig advies uitgebracht, o. m. over deze die gedaan werden door de weduwe Van Mons (1846), door de familie Van Hoeter (1848) en door M. Leblanc (1856).

Het is niet van belang ontbloot op te merken dat het oprichten van gangen door speculanten op onroerende goederen ook elders dan te Brussel kan waargenomen worden, namelijk te Luik en te Leuven.

Te Luik :

— De gang genaamd « trou David » dankt haar naam aan den eigenaar, die leefde in de eerste helft der XIXde eeuw. (Gobert, II/498).

— De Dechainegang (R. des Vennes) werd aldus geheeten naar een oude Luiksche familie « die sedert meer

(1) Bull. comm. 1849, 11-52 en 391.

(2) Bull. comm. 182, II-54.

dan een eeuw eigenaar was van al de huizen van de straat » (id. II/498) ;

— Idem wat betreft de « impasse Defize » (II/498), de « impasse Delrue » (II/515), de « impasse Darbrefontaine » (II/494), de « impasse Collard (II/411), de « impasse Bidaut » (II/206), de « impasse Boileau » (II/209), enz., enz.

Wat Leuven betreft citeert Van Even een zeer typisch geval (blz. 202). Er is sprake van de gang die 's Prinsenhof geheeten wordt, omdat zij ontstond in een prachtig

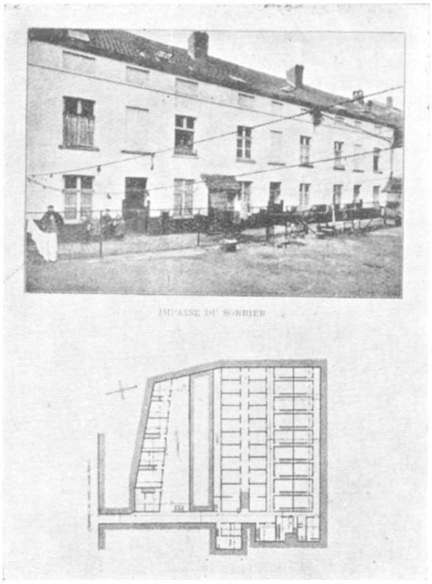

Foto en plan van de Sorbengang.

heerenhuis in Louis XV stijl, in 1743 gebouwd door de familie de Mérode en verkocht aan Antoine Joseph Everaerts (in 1772) : « *Op het uitgestrekt binnenplein* van dit heerenhuis bouwde de nieuwe eigenaar verscheidene huizen voor kleine renteniers ; om meer woningen te hebben ontleende hij 15.000 florijnen aan Catharina Maria Moretus van Antwerpen. Dit kapitaal liet hem toe twee rijen huizen te bouwen. In principe werden deze huizen door burgers bewoond ; na het overlijden van Everaerts

kwam echter het lagere volk er naartoe. 's Prinsenhof werd een echte « Cour des Miracles », een besmettingshaard voor typhuskoorts, wanneer door het Gemeentebestuur tot onteigening en sluiting overgegaan werd om redenen van algemeen belang. De huizen werden afgebroken in 1886 ».

Onnoodig is het nog meer voorbeelden aan te halen, om te bewijzen *dat de gangen hun ontstaan te danken hadden aan de waardevermeerdering van den stadsgrond.* In werkelijkheid zijn zij de verpestende vrucht er van.

De aandacht dient eindelijk nog gevestigd te worden op een zaak die, naar onze meening, veel belang heeft wat in 't algemeen het bestaan der gangen betreft : wij bedoelen twee feiten van technischen aard :

a) *de inrichting van snelle en goedkoope vervoermiddelen voor het volk ;*

b) *het gebruik van bouwstoffen die toelieten in de hoogte te werken.*

Het gebrek aan dergelijke vervoermiddelen verklaart waarom de werkende klasse verplicht was zich zoo dicht mogelijk bij het stadscentrum te huisvesten, d. w. z. in de nabijheid van haar werkplaats (fabriek of magazijn). De wijze van bouwen die gevolgd werd tot op het einde van de XIX^de^ eeuw, d. w. z. tot op het oogenblik dat ijzergestel en gewapend beton in voege kwamen, legt uit waarom de eigenaars in de steden er toe gebracht werden kleine woningen op te richten op hun achterpleintjes en niet meer verdiepingen bouwden aan hun huizen die langs de straat lagen.

Omgekeerd, zoo het sedert het laatste kwart van de XIX^de^ eeuw mogelijk werd zooveel gangen uit het centrum der stad te doen verdwijnen, dan mag dit niet alleen toegeschreven worden aan beschouwingen over volksgezondheid en sociale voorzorg, doch ook en wel in de eerste plaats aan de techniek, die van den eenen kant de oude stad kwam ontlasten door het gebruik van trams en autobussen en door het verleenen van werkliedenabonnementen en die van den anderen kant toeliet meer voordeel te trekken uit hetzelfde stukje stadsgrond door de huizen hooger te maken (tegenwicht voor de waardevermeerdering van den grond).

Om kort te gaan, het ontstaan der gangen is vooral te wijten aan de *waardevermeerdering van den grond* (zelf een rechtstreeksch gevolg van den aangroei der bevolking). De werking dezer essentieele grondoorzaak was tot in het laatste kwart van de XIX^{de} eeuw verbonden met deze die

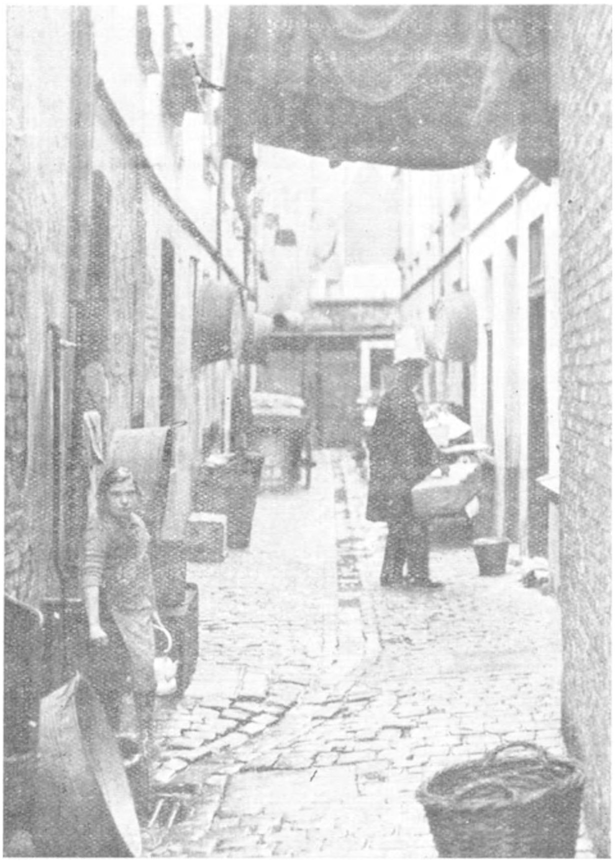

Gezicht op een Gang.
(Foto A. Beeken).

haar oorsprong vond in *het ontbreken van snelle en goedkoope verkeermiddelen ten dienste van het volk* (vandaar voor de werkende klasse de absolute verplichting van zoo dicht mogelijk bij het centrum van de stad komen te wonen).

* * *

Alvorens dit korte hoofdstuk uit de geschiedenis der stad te eindigen, zouden wij nog twee of drie opmerkingen van ondergeschikt belang willen maken.

De eerste dezer opmerkingen heeft betrekking op het feit, waarvan hooger sprake (blz. 104), dat het nl. onmogelijk was het grondgebied van de stad uit te breiden, en vestigt de aandacht hierop, dat een gang haar oorsprong kan te danken hebben aan het bestaan van een natuurlijke of kunstmatige hindernis. Een waterloop, een gracht, een steile helling naar omhoog of naar omlaag kunnen, zoowel als een vestingmuur, aanleiding geven tot het ontstaan van een doodloopende straat. De Zenne geeft ons de verklaring van het feit dat, vóór de overwelving van de rivier en het aanleggen van de groote lanen (1870), de gangen buitengewoon talrijk aangetroffen worden in de benedenstad. Te Luik eveneens wordt het bestaan van de talrijke gangen in de rue Hors Château verklaard door de ligging van de gracht die « bougnoux » geheeten wordt en van de steilte die zich er onmiddellijk achter verheft (1).

Te Edinburg eveneens dient de oorsprong van het meerendeel der gangen gezocht te worden in de topographische eigenaardigheden der stad (2).

Tweede opmerking :

Hetgeen er gedaan wordt uit navolgingsgeest en uit gewoonte mag evenmin verwaarloosd worden. Wat Groot-Brussel betreft kunnen wij wijzen op talrijke gangen in de voorsteden, wier bestaan noch door een gebrek aan bouwgrond noch door de te hooge prijzen kan verklaard worden. Zij die deze gangen oprichtten hebben doodeenvoudig niets anders gedaan dan het verlangen ingewilligd van eenige elementen uit de werkende klasse die, uit de oude stad verjaagd door het stijgen der huurprijzen of door het afbreken van sommige gangen, hier in de voorstad een omgeving willen terugvinden die zooveel mogelijk zou gelijken op deze die zij noodgedwongen moesten verlaten en die zij betreurden (3).

---

(1) Gobert, II/235 : Impasse du Bougnoux, en III/266, rue Hors Château.

(2) Demangeon, Les Iles Britanniques, blz. 130-132.

(3) Zie ook wat er op blz. 118 gezegd wordt over « de voorliefde voor de gangen ».

Derde opmerking :

Onze derde en laatste opmerking heeft ten doel een herziening voor te stellen van de meening volgens dewelke de gangen een specifiek kenmerk zouden zijn voor de territoriale ontwikkeling der stad Brussel.

De ruimingsdienst in een gang.
(Foto A. Beeken).

Hieromtrent schreef Des Marez :

« Zij (de gangen) zijn wel een bijzonderheid wat de territoriale ontwikkeling van Brussel betreft.

« Het stelsel der gangen is eigen aan onze stadsontwikkeling en verdient daarom onze aandacht te trekken. Het is zooveel als onbekend in de Vlaamsche steden. Vroegtijdig ontstaan, in de IX^{de} eeuw reeds, werd de grond hier verbrokkeld in zeer kleine perceelen. Ook treffen wij er geen gangen aan, wier ontstaan onmogelijk was, doch een net van smalle en kronkelende straatjes die het oorspronkelijk veld doorkruisen, en waarvan ons een treffend voorbeeld gegeven wordt door het Een-Menschstraatje te Brussel » (1).

Merken wij eerst en vooral op dat de oude Vlaamsche begijnhoven, uit topografisch oogpunt beschouwd, gelijken op gangen en er mogen op gelijken voet mede gesteld worden. Verder weten wij ook dat er talrijke gangen aangetroffen werden in steden wier geschiedkundige evolutie van ouderen datum is dan deze der groote Vlaamsche gemeenten. Parijs is hier een voorbeeld van. Luik is er een ander. Naar onze meening volstaat dit om de bewering dat de gangen eigen zouden zijn aan Brussel, als overdreven te doen verwerpen en om doen in te zien dat het kleiner aantal gangen in de Vlaamsche steden (vergeleken met Brussel) niet kan toegeschreven worden aan het feit, dat zij reeds vroeger tot een zekere ontwikkeling kwamen.

* * *

Het vraagstuk der Huisvesting.

Wat het aantal huizen betreft is er een merkbaar verschil waar te nemen van de eene gang tot de andere : in sommige staan er slechts vijf à zes, in andere daarentegen een veertigtal. Ook wat de afmetingen betreft is dit verschil nogal groot. Alles samen genomen beantwoorden zij meestal aan de volgende afmetingen.

Hoogte : 6 à 8 m. (in 't algemeen dus 1 of 2 verdiepingen) ;

---

(1) Guide illustré, blz. 108 ; zie eveneens blz. 129 : ... « zij zijn kenmerkend voor onze stad, vooral wat de Hoogstraat betreft ».

Breedte : 4 m. à 4.5 m.
Diepte : 4 m. 25.
De gemiddelde oppervlakte is dus ongeveer 4×4.5 m. = 18 m².

Hoe het volk een straat versiert bij een feest.
(Kermis, Gouden bruiloft, enz.).

Ziehier overigens enkele werkelijke cijfers, verstrekt door een enquête die in 1903 en in 1910 gedaan werd door het Beschermcomité voor Werkmanswoningen : 2.80 m.

× 4.5 m. ; 3.75 m. × 4.5 m. ; 4.5 m. × 4.80 m. ; 4.75 m. × 10.25 m. ; 4 m. × 4 m. ; 3.80 × 5 m.

De huizen van onze gangen hebben dus dikwijls niet meer dan twee plaatsen, één gelijkvloers en één op de verdieping ; in sommige gevallen komen hierbij nog een zolderkamer en een kelder het geheel aanvullen. In het meerendeel der gevallen is er voor al de huizen van de gang slechts één gemeenschappelijk achterplein ; in sommige gevallen is dit tamelijk groot en zijn er zelfs tuintjes (bv. in de Cameliagang, Hoogstraat), doch meerendeels is het slechts een smalle gang, nauwelijks breed genoeg om twee man naast elkaar te laten gaan.

Sedert de hierboven vermelde enquête (gezegd enquête Hellemans) plaats had, werd de gas- en de waterleiding door het Gemeentebestuur verplichtend gemaakt. Er zijn echter nog talrijke gangen waar de inwoners drinkbaar water moeten halen aan een enkele kraan die op het gemeenschappelijke pleintje staat. W. C.'s zijn er slechts weinig en meer dan eens valt het voor dat er slechts één is dat moet dienen voor verscheidene woningen.

De ongezondheid der woningen, nog meer dan hun kleinheid, maakt vooral het verblijf in de gangen noodlottig voor het lichamelijk welzijn van de bewoners. De oorzaken van deze ongezondheid zijn menigvuldig en verschillen overigens van gang tot gang.

Eerst en vooral komt de *bouwvalligheid* in aanmerking, want vele eigenaars laten er hun huizen in vervallen toestand ; vervolgens hebben wij de *onreinheid* die natuurlijk veroorzaakt wordt door de bewoners zelf die ofwel hun woning niet onderhouden, ofwel er een bewaarplaats voor alle onmogelijke zaken van maken : hoopen asch, vodden, konijnenvellen, enz. ook nog omdat een gedeelte van het huis voorbehouden wordt aan paddestoelenteelt, aan het houden van hennen, duiven of zelfs konijnen. Al wat het dagelijksch leven aan wasschen en plassen meebrengt moet bovendien in één en hetzelfde lokaal gebeuren, wat natuurlijk ook niet weinig bijdraagt om er de lucht te verpesten.

De voornaamste oorzaken dienen echter gezocht te worden in de *ligging* van de huizen zelf in de gang, ligging die gewoonlijk bijna alle frissche lucht en vooral het

licht beneemt. Er zijn gangen die, om reden van hun *oriëntatie,* nooit rechtstreeks een zonnestraal ontvangen ; in talrijke andere schijnt de zon niet meer dan twee of drie uren per dag.

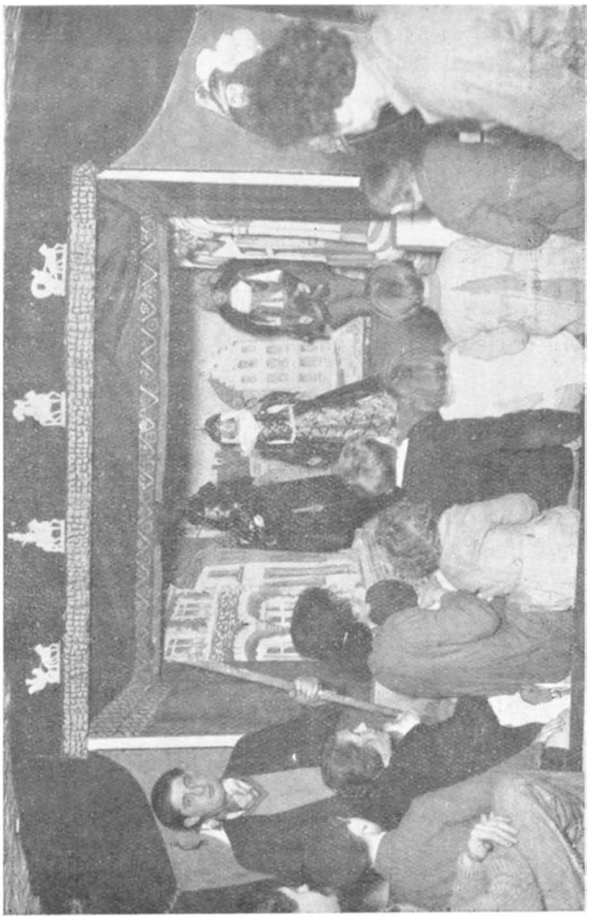

Poesjenellenkelder, Warschougang.
(Foto J. Hersleven).

Van den anderen kant wordt de luchtverversching bijna heelemaal belet door *de bekrompenheid van de vrije ruimte* tusschen de gevels en het hooge scherm dat gevormd wordt door het complex huizen binnen hetwelk de gang

ontstond (1). Als men verder bedenkt dat de arme lieden uit de gangen, om brandstof te sparen, tijdens den Winter vreesden hun vensters te openen, dan begrijpt men wel hoe ongezond het moet zijn in deze ellendige woningen, die door dezen die het onderzoek deden terecht bij koe- of varkensstallen vergeleken werden. Het toppunt wordt natuurlijk bereikt waar de lucht in de plaats niet anders kan ververscht worden dan door de schouw.

Deze al te bondig uiteengezette oorzaken van ongezondheid worden natuurlijk nog oneindig vermeerderd door de *overbevolking*. Stellen wij ons hier tevreden met één enkel voorbeeld, één uit de duizend : in de Rogereaugang (Hopstraat), bestaande uit twee evenwijdige gangen van 2.60 m. breed op 25 m. lang, staan vier en twintig huizen met een verdieping die noch kelder noch zolderkamer hebben. Elk huis heeft twee plaatsen waarvan de afmetingen van 3.5 m. × 3.80 m. tot 4.25 m. × 3.80 m. bedragen. Zeven en twintig gezinnen huisden er in 43 kamers. In één enkele plaats gelijkvloers vonden dezen die de enquête in 1903 deden drie bedden voor tien slapers van beiderlei kunne (Enquête Hellemans, blz. 88).

Tijdens dezelfde enquête werd er in de 6de administratieve Sectie van de stad vastgesteld dat er 234 gezinnen waren waar jongens en meisjes, jongelieden en volwassenen, in dezelfde kamer sliepen, bijna steeds in hetzelfde bed ofwel in recht tegenover elkaar staande slaapsteden. In de 2[e], 3[e], 4[e], 5[e] en 7[e] sectie waren er op 1159 gezinnen met volwassen of bijna volwassen kinderen, 922 waar jongens en meisjes in dezelfde kamer en bijna steeds in hetzelfde bed sliepen. Daarentegen waren er 109 familiën waar de kinderen van verschillend geslachts in van elkaar gescheiden kamers sliepen.

Dit feit alleen wijst reeds meer dan voldoende op het onnoembaar samenhokken in sommige dezer armzalige holen, op een ellende die door den onbezorgden wandelaar in de overschoone Naamsche straat of op de weelderige Grasmarkt niet zoo dichtbij vermoed wordt.

---

(1) Merken wij op dat vele gangen in den beginne veel gezonder waren dan nu, daar zij sindsdien heelemaal met hooge gebouwen omringd werden.

Daar is het dat de meest te betreuren zedelijke ellende, de niet te qualificeeren schande, de onteerendste misdaden hun oorsprong vonden. Kan men zonder sidderen denken aan de kinderen die door deze omgeving geknakt worden in hun prilste jeugd ! Een jeugd die overigens meestal slechts van korten duur is, want de microben loeren hier onophoudend op een zwakke prooi.

Niets is ontroerender in zijn eentonigheid, dan het lezen van de talrijke verslagen die eertijds door de armendokters aan het Bestuur der Godshuizen van Brussel voor-

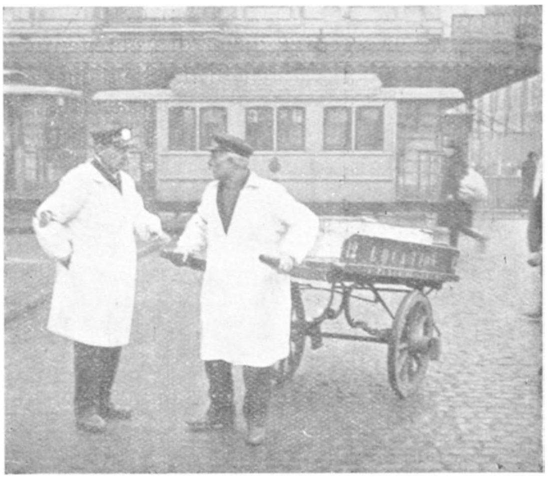

Beroepen van de gangbewoners : de kruiers.
(Foto J. Hersleven).

gelegd werden. Steeds dezelfde jammerlijke vaststellingen worden er in aangetroffen :

« Vele gevallen van pokken werden aangestipt ; mazelen, typhuskoorts en roodvonk eischten een tamelijk groot aantal slachtoffers : kliergezwellen komen dikwijls voor ; talrijke gevallen van huidziekten werden waargenomen ; de chronische ziekten, vooral buikziekte (carreau) en longtering hebben veel sterfgevallen veroorzaakt ».

Wanneer de Aziatische cholera woedde, waren het de gangen die de eerste en de laatste slachtoffers leverden. Hier was het monster op zijn plaats, hier was zijn beste

arbeidsveld. De kaart van behoeftigheid, door Quetelet in 1842 opgemaakt, stemde overeen met deze der talrijkste sterfgevallen (1).

Bij het opgeven van de statistische studiën die gedaan werden door zijn collega Janssens, hoofd van den Gezondheidsdienst, signaleerde het gemeenteraadslid Dokter Delbastée, in 1899, dat het gemiddelde der sterfgevallen voor de hoofdstad in de straten der rijken 11,22 per 1000 bedroeg, terwijl dit cijfer klom tot 34,72 per 1000 in de straten waar de arme lieden woonden, wat een verschil doet vaststellen van 23,67 per duizend.

Op 1.642 inwoners waren er in de Anspachlaan 14 sterfgevallen in een jaar, terwijl er daarentegen gedurende denzelfden tijd 22 voorkwamen in de Slekkengang alleen. Dokter Delbastée besloot dat de gemiddelde levensduur bij de armen slechts 18 jaar bedroeg terwijl de rijken daarentegen mochten tellen op 54 jaar (2).

In 1902, terugkomend op hetzelfde thema, deed hij opmerken dat de sterfte 21 per 1000 bedroeg in de volkswijken, terwijl zij daarentegen slechts 11 per 1000 was in de Leopoldswijk en in de Noord-Oostelijke wijk. Nog treffender was het percent sterfgevallen per straat :

9 per 1000 in de Anspachlaan ;

10 per 1000 Belliardstraat en Koninklijke straat ;

37 per 1000 Pierenstraat ;

41 per 1000 Abrikozenstraat ;

42 per 1000 in de Slekkengang, waar voortdurend de typhus heerschte, veroorzaakt door het feit dat de inwoners water gingen halen aan een put, liever dan 0.10 fr. per week aan den eigenaar te betalen voor « stadswater ».

De bevolking der gangen en haar gehechtheid aan het verblijf in de gangen.

Na hetgeen hierboven gezegd werd zou men wel beginnen te denken dat de bewoners der gangen slechts één verlangen kennen ; dit van zoohaast mogelijk deze dooden-

(1) Quetelet : Le recensement de la Ville de Bruxelles en 1842.
(2) Bull. comm. 1899, 1/595.

de omgeving te vluchten. Niet zonder verbazing zal men dan ook vernemen dat dit niet zoo is, wel integendeel.

Hoe onwaarschijnlijk dit ook moge schijnen, toch is het een feit dat vele bewoners van gangen liever hun leven in deze vunzige holen slijten dan in huizen langs de groote straat. Om er kunnen te blijven betalen zij zelfs betrekkelijk hoogere huurprijzen (1).

Het Beschermcomité van Brussel signaleerde het feit in zijn Verslag van 1890 en de « Moniteur des Comités de Patronage » sprak over een familie aan dewelke buiten de stad een huisje aangeboden werd, waarvan de

Beroepen van de gangbewoners : de venter van roomijs.
(Foto J. Hersleven).

huurprijs minder dan de helft bedroeg van dezen die in de stad betaald werd. Niet kunnende gewennen in deze nieuwe omgeving, keerde zij na korten tijd reeds terug naar de donkere, ongezonde woning uit de wijk van de Hoogstraat.

Men stelle zich echter niet voor dat dit een buitengewoon of specifiek Brusselsch geval is. Door A. F. Weber werden er reeds dergelijke aangegeven wat de Vereenigde

(1) Zie « Moniteur des Comités de Patronage » ; het artikel dat als opschrift draagt « Poésie des impasses », waarvan de voornaamste elementen ontleend werden aan een verslag der Dokters Gillion, Delpierre en Legros van het Plaatselijk Comité voor Gezondheid te St-Gillis.

Staten betreft (1). Het is overigens een feit dat overal waargenomen wordt, dat het steeds dezelfde gezinnen zijn die de gangen bewonen. Het onderzoek dat wij persoonlijk deden heeft ons tot hetzelfde besluit geleid. Niet zelden treft men familiën aan die reeds 25 jaar hetzelfde krot bewonen ; er zijn er waarvan reeds twee generaties hun leven

Beroepen van de gangbewoners : de venter van dropwater (Foto J. Hersleven).

in dezelfde woning doorbrachten. Men is er en men blijft er.

Hiertegen zal opgeworpen worden dat een dergelijke stabiliteit wel kan verklaard worden door de naoorlogsche gebeurtenissen, door de uitzonderingswetten in zake huishuurprijzen namelijk. Merken wij echter op dat dit lang

(1) The growth of great cities in the 19th century (New-York, 1899).

verblijf van voor deze gebeurtenissen dateert. Roupcinsky, landmeter-schatter van huizen, die uit oorzaak van zijn beroep dikwijls in voeling kwam met de bevolking van de Brusselsche gangen, heeft de aandacht hierop gevestigd in een verslag dat opgemaakt werd voor het Beschermcomité. Het opmaken van een plan, hoe klein ook, in een gang, verontrustte al de bewoners : « Wordt de gang afgebroken ? » vroeg men benieuwd. « Zullen wij tot verhuizen verplicht worden ? »

Bij zijn bezoeken in 1910 stelde de Burgemeester van Brussel juist hetzelfde vast : « de ongerustheid van hun woning te moeten verlaten, zelfs daar waar zij zich in

Beroepen van de gangbewoners : koetsier en koopvrouw in prentbriefkaarten.
(Foto J. Hersleven).

de grootste ellende bevonden » was bij deze ongelukkigen algemeen. « Met een zekeren hoogmoed vestigden zij de aandacht der bezoekers op het feit dat hun woning zoo netjes mogelijk gehouden was, en legden er nadruk op dat het hun toch pijnlijk vallen zou hier moeten weg te gaan » (1).

Waar dient wel de reden gezocht te worden van een zoo zonderlinge gehechtheid ?

(1) Bull. comm. 1910, II/1446 en 1540.

Stellen wij eerst en vooral vast dat het meerendeel der stadsarbeiders een besliste antipathie voelen voor het verblijf op den buiten. In een verslag over de werkmanswoningen, dat in 1899 door den Burgemeester uitgebracht werd, lezen wij namelijk het volgende :

« Heeft men opgemerkt hoe de geboren Brusselaars een afschrik hebben voor de woning die buiten den omtrek der voorsteden gelegen is ? Sommige gemeenten zooals Ukkel en Jette (1) worden grootendeels bewoond door

Beroepen van de gangbewoners : de scharenslijper (Scheresliep). (Foto J. Hersleven).

ingeweken werklieden : te Ukkel waren er meer dan 24%. Tusschen deze ingewekenen zijn er niet 1% Brusselaars ».

Wat nu de bewoners der gangen zelf betreft, niet alleen gevoelen zij een afkeer voor de half-landelijke woning in de ver afgelegen voorsteden, doch daarenboven blijken zij een bepaalde voorliefde te hebben voor hun verblijf in de slop. Deze verbazende neiging wordt door de Dokters Gillion, Delpierre en Legros verklaard (in de verslagen waarvan hooger sprake) door het verlangen van zich te onttrekken aan den nieuwsgierigen blik der voorbijgangers en door het voordeel dat sommige categorieën werklieden er vinden, daar zij er bergplaatsen vinden voor

(1) In 1899 waren dit nog twee landelijke gemeenten.

hun leurders- of scharenslijperskarretjes, daar zij er plaatsen aantreffen die kunnen dienen als werkhuizen.

Bij ons bezoek aan verscheidene Brusselsche gangen konden wij de juistheid dezer opmerkingen vastellen. Zoo wij er bijna geen scharenslijperswagens opmerkten, dan toch waren er ontelbare groensel karretjes en draaiorgels te vinden. Bergplaatsen en afdaken zijn niet zeldzaam ; veel kelders worden gebruikt door hasjelkesmakers, voddenrapers of karakollenventers.

Beroepen van de gangbewoners : koopvrouw in windmolentjes. (Foto J. Hersleven).

Deze onbetwistbare faciliteiten wat het uitoefenen van hun beroep betreft, zijn van aard om de menschen in de gangen te doen blijven ; hierbij komt nog dit in hun oogen belangrijke voordeel, dat de werkplaats in de onmiddellijke nabijheid ligt. Voor velen is deze plaats de straat zelf, de

straat met het drukke verkeer, waar de klanten aangelokt worden. Voor anderen weer, voor de vrouwen die aan kleederen werken bij voorbeeld (broekenmaaksters,

Beroepen van de gangbewoners : de één-mansjazzband.
(soms geheeten « Allegelijk »).

vestenmaaksters, enz...) is het het atelier of het groote magazijn waar er één- of tweemaal per dag moet naartoe gegaan worden.

Deze redenen zijn echter nog niet doorslaand genoeg om te doen begrijpen hoe innig de gangenbevolking aan haar verblijf gehecht is. Om dit te verstaan moet men zich voorstellen dat elke gang feitelijk *een soort van kleine republiek* uitmaakt, met eigen gewoonten en bezield men een op den voorgrond tredenden *geest van samenhoorigheid*. Voorzeker heerscht er tusschen de bewoners van eenzelfde gang niet steeds de beste verstandhouding. Wel integendeel, er wordt onophoudend getwist, wat nogal gemakkelijk overslaat tot slagen en brutaliteiten. Even spoedig worden echter de grofste beleedigingen en de pijnlijkste stompen vergeten. Een blijvende wrok wordt slechts zelden aan-

Beroepen van de gangbewoners : « Vodden en beenen ! »
(Foto J. Hersleven).

getroffen. In alle geval, zoodra aan een der bewoners een ernstig leed overkomt, wordt alle verbittering van den vorigen dag ter zijde geschoven, en is men ooggetuige van het edelmoedigste wederzijdsch dienstbetoon dat men maar droomen kan. Deze lieden die niets bezitten, schenken op echt ontroerende en spontane wijze geheel hun hart weg.

Wat dit betreft zouden wij voorbeelden bij de vleet kunnen aanhalen. Het weze voldoende hier te herinneren aan de woorden waarmede Burgemeester Anspach hulde bracht aan den bewonderenswaardigen geest van solidariteit, waarvan de gangbewoners dagelijks nieuwe blijken gaven

toen, korten tijd vóór de overwelving der Zenne, de vreeselijkste choleraepidemie die ooit de stad teisterde, ontelbare slachtoffers maakte.

Wanneer een leurster, die huismoeder is, enkele dagen in de doos zit voor overtreding der politiereglementen, is het regel dat haar kinderen dadelijk door de een of andere medelijdende gebuurvrouw opgenomen en verzorgd worden.

En zoo deze samenhoorigheid tot uiting komt in tijden van leed en beproeving, dan is het ook waar dat dit

Beroepen van de gangbewoners : venter van smoutbollen.
(Foto J. Hersleven).

het geval is bij gelegenheid van een gelukkige gebeurtenis : wordt er bijvoorbeeld een gouden of zilveren bruiloft gevierd, dan ontstaat er dadelijk een onvermoeibare wedijver om de feestelijkheden zoo prachtig mogelijk te maken. Iedereen stort zijn bijdrage om een geschenk te koopen, haastig worden guirlandes of kettingen van gekleurd papier gevlochten, de verlichting wordt voorbereid en de harmonicaspeler wordt bijgehaald om den optocht wat op te vroolijken met zijn oude volkswijsjes,

Drukkende ellende en uitgelaten vreugde, gemeenschappelijk gedragen of gemaakt, smeden een band rond de menschengroepeering die eenzelfde gang bewoont en in dezen samenhang kan grootendeels de verklaring gezocht worden van het feit, dat deze arme lieden er zoo moeilijk toe over te halen zijn deze al te kleine en ongezonde woningen te verlaten.

Beroepen van de gangbewoners : koopvrouw in karakollen. (Foto J. Hersleven).

Voegen wij hierbij dat ook de *onwetendheid* een oorzaak te meer is, samen met de invloed van *de gewoonte,* die zich veel sterker laat gevoelen bij deze arme stakkers wier gezichteinder toch steeds in de hoogste mate beperkt bleef. Er zijn gangbewoners die nooit buiten Brussel geweest zijn, behalve misschien om met een schreeuwende en vroolijke bende drinkebroers naar de kermis te Hal of te Leuven te trekken.

Beroepen van de bewoners der Brusselsche gangen.

Welke beroepen worden uitgeoefend door de bewoners van onze gangen ? Dit is een vraag die, bij gebrek aan statistische gegevens, onmogelijk met absolute juistheid kan beantwoord worden. De verslagen van de armendokters echter en tevens de enquêtes die gedaan werden door de Beschermcomité's, laten toe ons een algemeen denkbeeld hieromtrent te vormen. Wat hier volgt is de samenvatting

van de inlichtingen die ons door deze documenten verstrekt werden en van hetgeen ons persoonlijk bezoek aan tal van gangen ons leerde.

Waar wij van beroepen spreken is het niet van belang ontbloot ook een onderscheid te maken wat het geslacht aangaat, want in 't algemeen behooren gevallen waar de vrouw zich alleen met het huishouden bezighoudt tot de uitzonderingen. Wat de beroepen betreft die door man-

Beroepen van de gangbewoners : de krantenverkoopster.
(Foto ten Hoet Parson).

nen uitgeoefend worden noteerden wij : schoenmakers, ververs, voerlieden, schrijnwerkers, loodgieters, zinkbewerkers, schouwvagers en werktuigkundigen. Daarenboven zijn er nog voddenrapers, hasjelkesmakers, leurders (1), rondreizende muzikanten (2), lantaarnopstekers, straatvegers.

(1) Hierbij Algerijnen en Tunisiërs, handelaars in « Oostersche » tapijten. Vóór den oorlog was er eveneens een kleine Hongaarsche kolonie, leurders met voorwerpen in gevlochten ijzerdraad (eierkorfjes, muizenvallen, enz.).

(2) Voor het meerendeel van Italiaansche nationaliteit.

Tijdens de enquête van 1903-1910 ontdekte men er zelfs drie koeienhoeders !

Tot hier voor de mannen. Wat nu de vrouwen betreft, de meeste gaan uit werken in burgershuizen ; sommigen arbeiden in de fabriek als inpaksters of handlangsters ; anderen nog werken aan huis voor een atelier of een groot magazijn ; anderen eindelijk leuren en verkoopen, naargelang seizoen en omstandigheden oranjeappelen, bananen, kaas of suikergoed, versche of gedroogde visch (1), karakollen, mossels, krabben, enz.

Beroepen van de gangbewoners, volgens seizoen en omstandigheden : koopvrouw in Paascheieren.

Enkelen blijven thuis en houden zich uitsluitend bezig met het huishouden. Naar het schijnt is dit de minst talrijke categorie.

Eerlijke lieden dus die, laat het ons maar aanstonds zeggen, in de meerderheid zijn. Wij moeten nochtans erkennen dat in de gangen enkele schelmen zich schuilhouden, deugnieten die door geen enkel gemoedsbezwaar

(1) De « Schollen » namelijk die befaamd zijn in al de volkswijken van de Hoogstraat en van den Vlaamschen Steenweg.

tegengehouden worden en die, liever dan het eentonig en weinig inrustgevend dagelijksch werk te doen, loeren op een soms ruwen en avontuurlijken slag die wat opbrengt, of die als echte tyrannen hun verslonste en gedweeë maîtresse uitbuiten.

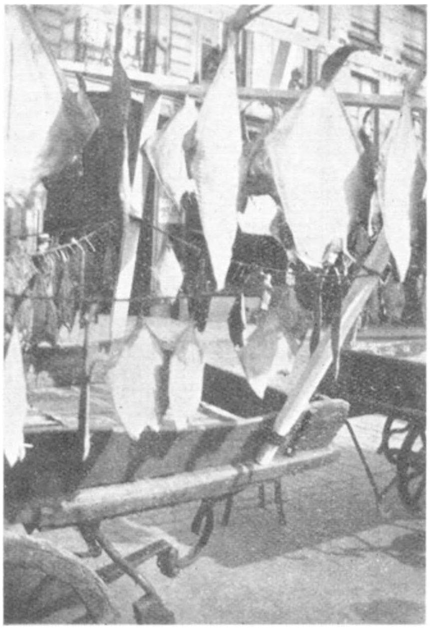

Beroepen van de gangbewoners : koopvrouw in gedroogde schol.
(Schollemarkt = Kapellemarkt).
(Foto ten Hoet Parson).

Tusschen de nietsdoeners treffen we hier enkele eigenaardige typen aan, zooals bv. de « voorvechter » uit volksdanszalen en verdachte middens : een sterkgebouwde kerel die de orde moet handhaven d. w. z. de man die snel handelend en met ruw geweld iemand moet kunnen buitenkegelen wanneer een hevige twist uitbreekt en de glazen en de toonbank in gevaar verkeeren. Zoo de uitgejaagde zich verzet wordt het zaakje op de straat met vuistslagen of kopstooten (groote specialiteit dezer Heeren) uitgevochten, zelden met messen.

Herhaaldelijke overwinningen bij deze twisten doen den « voorvechter » heel wat stijgen in de achting der dames. Een eerste mislukking reeds doet echter zijn ster verbleeken en spot wordt zijn deel.

Als het groote Kermis is te Brussel, is voor den « voorvechter » de tijd gekomen om lauweren te plukken en wat geld bijeen te doen ; zich uitgevend als « liefhebber » gaat hij de beroepsworstelaars vóór hun barak uitdagen. Hij was het die er eertijds zijn roem op droeg « met den beer te worstelen ».

Beroepen van de gangbewoners : type van koopvrouw in scholien, Kapellemarkt.
(Foto ten Hoet Parson).

Daar zijn « politie » bezigheden slechts den avond in beslag nemen, uitgenomen 's Zondags wanneer het bal reeds in den namiddag begint, is hij den godganschen dag vrij. Gewoonlijk slaapt hij een gat in den dag ; 's namiddags slentert hij links en rechts, rookt sigaretten, pakt enkele potten en speelt « met de pas » (1).

(1) Met de teerlingen.

Eertijds bracht hij graag lange uren door op de grasperken van het park (gezegd van St. Gillis) of in de holle wegen van het Mosselmanbosch (heden het Dudenpark) ; hij deed er zijn middagdutje, worstelde er met een kerel van zijn soort of lag er in de zon met zijn liefste te stoeien. Het Park van St. Gillis was in dien tijd zijn gebied ; hij was er de koning die den spot dreef met de al te zeldzame politieagenten van de gemeente Vorst (destijds nog weinig bevolkt). De burgerij bleef er liever weg.

Beroepen van de gangbewoners. Een hoekje van de Kapelleplaats met de karretjes der handelaars in schollen.

Heden is dit het geval niet meer. Het prachtig onderhouden Park, bijna heelemaal omgeven met villa's en heerenwoningen, bewaakt door een flink aantal politieagenten, is de plaats geworden waar moeders en kinderen samenkomen. Straatslijpers worden er niet meer aangetroffen. Hun aantal is ten andere merkbaar verminderd sedert het afbreken of het gezonder maken van sommige stadswijken.

Eigenaars en huurders van de Brusselsche gangen.

Hierboven hebben wij gezegd dat de meeste Brusselsche gangen in de XIX^{de} eeuw gebouwd werden door kleine kapitalisten, in 't algemeen detailhandelaars die zich

uit de zaken teruggetrokken hadden, doch die nauw genoeg in voeling met het volk bleven om het leven in dit milieu niet te vreezen.

« Voor het meerendeel zijn het geen aanzienlijke burgers die eigenaars zijn van de huizen der gangen. Tusschen hen trof ik gewezen werklieden en kleinhandelaars

Type van een koopvrouw met karretje. Breien in afwachting dat de klant komt.
(Schets van Mortiaux).

aan die eenige spaarcenten vergaard hadden. Het is in deze maatschappelijke lagen dat soortgelijke geldbeleggingen gedaan worden ».

Deze opmerking, die de Burgemeester van Brussel in 1910 deed, werd gestaafd door de waarnemingen die wij konden doen tijdens de kleine persoonlijke enquête die

wij instelden. Als bewijs hiervan geven wij volgende inlichtingen die ons medegedeeld werden door een braaf man, Mijnheer Pierre C..., die reeds vijf en zeventig jaar in dezelfde gang (Spiegelstraat) woont :

« Eertijds, zegde hij mij in hoofdzaak, was onze gang niet wat zij heden is. Het leven was er in dien tijd zoo aangenaam en zoo rustig. Weet gij dat wij hier twee beambten bij het Ministerie hadden, waarvan een familie-

De koopvrouw in fruit.
(Schets van Mortiaux).

lid was van Minister V.... Wij hadden hier eveneens een zekere W...., die een molen bezat die in werking gebracht werd door een paard en die diende om kaneel, peper en tabak fijn te malen. Deze W... verdiende goed zijn brood met dit ambacht (dat ten andere ongezond was, vooral wanneer er kaneel moest fijngestampt worden), en, wanneer hij 's Zondags met zoons en dochters uit wandelen ging, had hij altijd zijn gekleede jas aan en een hoogen hoed op.

« En nooit was er twist in de gang, noch geschreeuw, noch lawaai.... want Mijnheer O..., *eigenaar van al de huizen van de Gang,* (de gang droeg ten andere zijn naam) (1)

(1) Vergelijk wat reeds gezegd werd op blz. 105.

was een athleet wiens gezag door iedereen geëerbiedigd werd.

« Een zonderling man, deze Mijnheer O..... Hij bracht zijn tijd door met zijn huizen en zijn huurders te bewaken, met het kweeken van eenige bloemen in zijn tuintje dat daar lag en vooral met het dresseeren van zijn duiven. Want hij was « duivechapper » in merg en been. Was het weder goed, dan zat hij graag met tafel en stoel op het pleintje van de gang en, terwijl hij een flink glas lambic ledigde, die hij met heele kruiken in het « Grijs

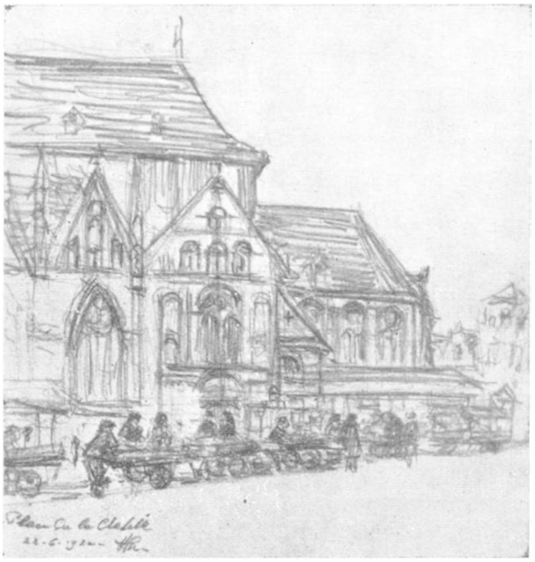

Uitzicht der Kapellemarkt met haar rij karretjes.
(Schets van Mortiaux).

Paard » liet halen, volgde hij met het oog de zwenkingen van zijn lieve diertjes en wachtte hij geduldig op de thuiskomst van zijn reisduiven.

« Zijn laatste levensjaren werden vergald door deugnieten die hem, profiteerend van zijn lichamelijk verval, met ontelbare schurkenstreken kwamen plagen ».

Dit verhaal, dat wij zoo trouw mogelijk doch verkort trachtten weer te geven, laat ons toe ons een denkbeeld

te vormen van het aartsvaderlijke leven in een bepaalde Brusselsche gang, die met vaste hand door den eigenaar bestuurd werd.

Vragen wij ons nu af hoe deze eigenaars, kleine burgers van volksafkomst, zich gedroegen tegenover hun huurders. Werden zij door hun afkomst aangezet tot een gematigd zijn ten hunnen opzichte ? Op enkele uitzonde-

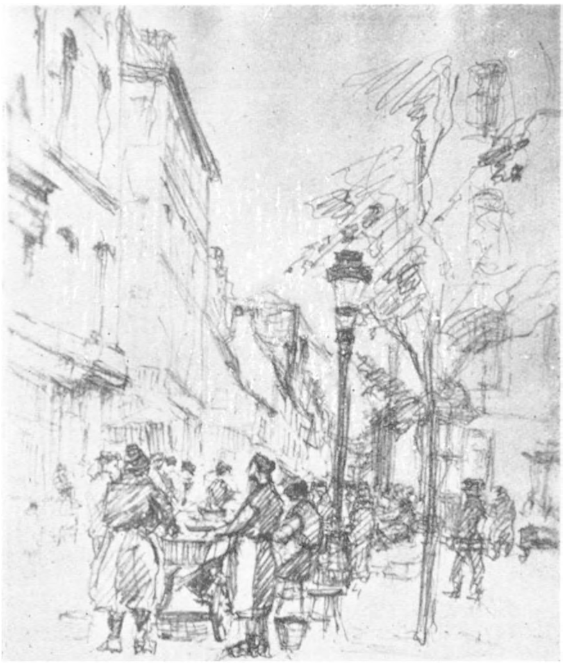

Groenboeren, Vossenplein.
(Schets van Mortiaux).

ringen na is hier geen sprake van ; in 't algemeen constateeren wij daarentegen dat zij steeds uitermate hebzuchtig bleken te zijn.

Het is een behoorlijk vastgesteld feit, erkend door allen die zich met het leven der werkende klasse bezighouden, dat de huurprijzen die in de gangen betaald worden *betrekkelijk* hooger zijn dan elders.

In 1838 reeds schreef Ducpétiaux hieromtrent het volgende : « In deze ellendige woningen wordt alles opgeofferd aan de hebzucht van den eigenaar. Geloof echter niet dat deze zijn afschuwelijke holen verhuurt voor hetgeen zij waard zijn. De ongelukkige die verplicht is er te wonen, omdat de gezonde woningen hem ontzegd worden, betaalt meer dan voor een gezonde kamer in een schoon huis ».

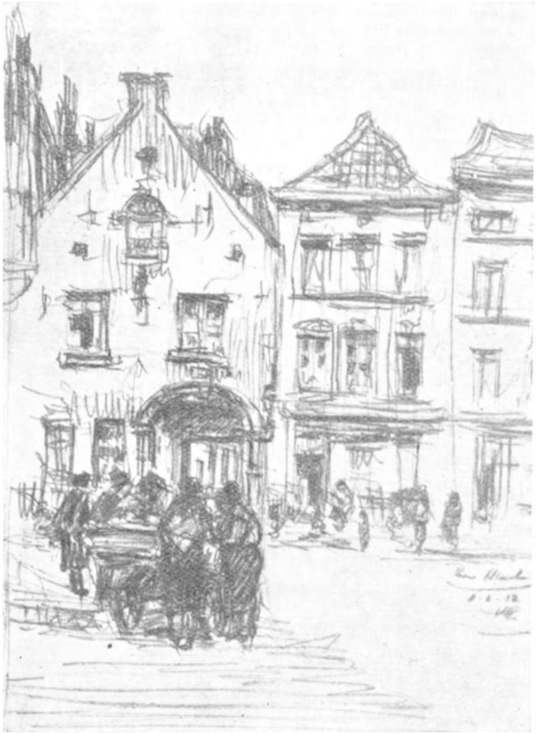

Karretje van een koopvrouw nabij den ingang van de Windegang, Hoogstraat.
(Schets van Mortiaux).

Een enquête die in 1851 te Gent ondernomen werd door het Geneeskundig Genootschap (1) heeft bewezen dat de netto winst van den eigenaar van den afschuwelijke

(1) Geciteerd door L. Bertrand : Le logement de l'ouvrier, blz. 110.

Bataviagang (beroemd in de Annalen van de werkmanswoning) tot 17 of 18% bedroeg. Te Brussel eveneens wees de enquête van 1843-1846 uit (blz. 635, Deel III) dat de huurprijzen die voor de werkmanswoningen betaald werden, een interest van 15 à20% vertegenwoordigden van de belegde kapitalen.

In 1886 was er nog bijna geen verandering, zooals blijkt uit een verslag dat destijds opgemaakt werd door het Weldadigheidsbureel van St. Joost-ten-Noode. Wat de huizen van de gangen betreft, lezen wij er : « Het dient daarenboven opgemerkt te worden dat de huurprijzen hoog, te hoog zijn, en dat zij niet meegingen met de groote vermindering die wij heden bij de gewone huishuren vaststellen : er wordt 10, 15 en tot 17 fr. per maand betaald voor één enkele kamer, en 20 à 25 fr. voor twee (1).

En deze beteekenisvolle verklaring dan die door een baas, een loodgieter-zinkbewerker, aan de Commissie der Enquête van 1886 gedaan werd : « Het valt slechts zelden voor dat een werkmansgezin twee kamers te zijner beschikking heeft ; heel het gezin slaapt in dezelfde kamer.... De huurprijs die door den werkman betaald wordt is in 't algemeen zeer hoog ; men betaalt er 3 à 4 fr. per week. Hoe zou men dan de twee eindjes aan elkaar kunnen knoopen met een gemiddeld loon van 15 à 18 fr. » (2).

Toen het Beschermcomité van Brussel in 1890 zijn eerste enquête instelde betreffende de huisvesting der armen konden nog dezelfde vaststellingen gedaan worden, en twintig jaar later, bij een interpellatie, signaleerde het Gemeenteraadslid Hubert, toen hij aan zijn collega's de uitslagen van een persoonlijke enquête in de Brusselsche gangen meedeelde, dat er voor één enkele kamer wekelijks 3, 4 of 5 fr. betaald werd. Hij wees trouwens op een artikel dat in de « Chronique » verscheen (3) : Echte holen worden tegen overdreven prijzen verhuurd. De huurprijzen, die aan de arme lieden door « M. Vautour » opgelegd worden, verschillen van 2,5 fr. tot 5 fr. per week voor één kamer waarbij soms een kleine bergplaats behoort ».

(1) Idem, blz. 184.

(2) Idem, blz. 191.

(3) 30 September 1910.

De interpellant vestigde eveneens de aandacht op het feit dat sommige eigenaars het water weder verkochten tegen 10, 20, 25, 50 en zelfs 80 centimes per week, aldus een belangrijke winst verwezenlijkend, die tot 100, 150, 200, 400, 600, 1000 en zelfs tot 1.500 fr. per jaar kon beloopen.

Alle eigenaars waren natuurlijk niet hetzelfde. Er waren er ook die, hun plicht beter begrijpend, het water kosteloos en naar believen lieten nemen en die tevens ook hun huizen tegen billijke prijzen verhuurden.

Antwoordend op de interpellatie van het Raadslid Hubert, stelde de Burgemeester als een onbetwistbaar feit vast, dat de arme bewoners van de gangen « in 't algemeen alles duurder betalen dan de rijken. Zij betalen meer huishuur, zij betalen meer voor de kolen die zij slechts met kleine hoeveelheden ineens kunnen koopen, zij betalen meer voor hun voeding ».

De strijd tegen de Brusselsche gangen.

Tot in 1866 steeg het aantal Brusselsche gangen voortdurend. In dien tijd waren er 375 (zie hierbijgevoegde lijst, blz. 147 en vgd.).

Sedertdien verminderde dit getal geleidelijk, dank zij vooral de werken om de stad gezonder en schooner te maken, die ondernomen werden onder de hooge bescherming van de nieuwe wetgeving op de onteigeningen per zone ten algemeenen nutte.

In onderstaande tabel geven wij de samenvatting van de bekomen uitslagen, van 1866 tot 1920, in den strijd tegen de gangen van de oude stad (4 bestuurlijke afdeelingen binnen de grenzen van de buitenlanen).

Aantal gangen die bestonden	In 1866	in 1920	Aantal gangen minder	Vermindering %
1e Divisie	66	24	42	63 %
2e »	115	45	70	58 %
3e »	107	50	57	53 %
4e »	87	28	59	67 %
Brussel — intra-muros	375	147 (1)	228	60 %

(1) Sedertdien liet het gemeentebestuur er nog een tiental afbreken. De namen dezer verdwenen gangen zullen aangetroffen worden in de tabels die als aanhangsel gegeven worden.

Onderstaande tabel zal nog duidelijker het belang doen uitschijnen van de uitslagen die van 1866 tot 1920 bekomen werden in den strijd tegen de krotten der Brusselsche gangen.

Zij laat toe een vergelijking te maken tusschen het aantal huizen, gezinnen en bewoners die er waren bij de volkstellingen van 1866 en 1920 :

a) in de gangen.

b) in al de straten van Brussel (intra muros) (1) samen genomen :

	a) gangen b) alle wegen, de gangen meegerekend	1866			1920		
		Huizen	Gezinnen	Bewoners	Huizen	Gezinnen	Bewoners
1e Divis.	a) b)	506 3.760	1.128 9.564	4.333 32.893	158 2.351	383 7.976	1.315 22 785
2e Divis.	a) b)	754 4.568	1.952 11.318	7.712 40.434	303 3.767	873 13.811	2.748 37.298
3e Divis.	a) b)	982 4.889	2.174 11.426	8.784 40.255	336 4.519	777 15.843	2.468 40.063
4e Divis.	a) b)	766 3.971	1.650 9.827	6.444 30.493	147 2.673	318 7.006	896 18.712
Brussel intra-muros	a) b)	3.008 17.188	6.904 42.135	27.273 144.075	944 13.310	2.351 44.636	7.427 118.858
Verschil (gangen afgetr.)		14.180	35.231	116.802	12.366	42.285	111.431

Welke is de beteekenis dezer cijfers ? Eerst en vooral constateeren wij :

1° dat het aantal *huizen* in de gangen van 3.008 tot 944 daalde, wat een verschil beteekent van 2.054, of meer dan 68%.

2° dat het aantal *gezinnen* die in de gangen woonden verminderd werd met 66%.

(1) Aldus heeten wij dit gedeelte van de stad dat wij elders ook « de oude stad » noemen, het gedeelte namelijk dat omgeven was door den tweeden vestingsmuur.

3° dat in den loop derzelfde jaren het aantal bewoners van de gangen verminderde met 19.846 (27.273-7.427), d. i. met 72%.

Het aantal huizen en gezinnen verminderde dus met 2/3, dit der bewoners met bijna 3/4.

Zoo wij nu al de openbare wegen samen beschouwen, de gangen niet medegerekend, dan noteeren wij :

1°) dat het aantal *huizen* slechts met 1.814 verminderde, dit is nauwelijks met 13%.

2°) dat het aantal *gezinnen* daarentegen met 7.054 eenheden vermeerderde, dus bijna met 20%, terwijl het :

3°) aantal *inwoners* daalde met 5.371 of met 4,5%.

Op dezelfde wijze te werk gaande wat al de openbare wegen betreft, gangen medegerekend, dan vinden wij :

1°) een vermindering van 3.878 huizen, of van 22%.

2°) een vermeerdering van het aantal *gezinnen* dat stijgt met 2.501, dus bijna met 6%.

3°) een vermindering van 25.217 inwoners, dus van 17%.

Vereenigen wij deze uitslagen in een tabel :

Percentage vermeerdering of vermindering van het aantal huizen, gezinnen en inwoners tusschen 1866 en 1920:

	Voor de gangen alleen		Voor de andere wegen		Voor de gezamenlijke wegen (gangen medegerekend)	
	vermeerdering	vermindering	vermeerdering	vermindering	vermeerdering	vermindering
Huizen	—	68 %	—	13 %	—	22 %
Bewoners	—	72 %	—	4,5 %	—	17 %
Gezinnen	—	66 %	20 %	—	6 %	—

En men wordt dadelijk getroffen door het feit dat de vermindering van het aantal huizen en inwoners algemeen is, oneindig grooter echter wat de gangen dan wat de andere wegen betreft ; wat nochtans het aantal gezinnen aangaat is er een absolute wanverhouding. Inderdaad, terwijl

dit cijfer voor de gangen met 66% daalt, stijgt het daarentegen met 20% voor de andere openbare wegen.

Is er wel een treffender bewijs te vinden van deze demographische strekking, volgens dewelke de bevolking die door het afbreken der gangen verjaagd werd, een onderkomen tracht te vinden in de naburige straten. Het gevolg van dit verschijnsel is, dat de opeenhooping van menschen in deze laatste nog grooter wordt, en dat bijgevolg de ziekte die men in een wijk geneest, in een naburige wijk nog erger te voorschijn treedt.

Terwijl er in 1866, langs de wegen die geen gangen zijn, 248 gezinnen aangetroffen worden per 100 huizen, vinden wij er 342 in 1920. Het is waar, dat er dient rekening gehouden te worden met het feit dat het aantal huizen met verdiepingen vermeerderde tijdens de bewuste periode, en dat bijgevolg in vele er van meer menschen kunnen samenwonen.

Een aandachtig onderzoek der gedetailleerde tabels die wij als aanhangsel geven, laat ons echter toe te besluiten dat onze verklaring overeenkomstig is met de werkelijkheid. Wat zien wij inderdaad ? Zoo voor al de gangen samen het aantal gezinnen daalde in de verhouding van de 2/3, dan constateeren wij dat er op de 147 die nog in het jaar 1920 bestonden 52 waren, d. i. een derde, waarin het aantal gezinnen merkbaar vermeerderde, bij voorbeeld :

in de Aalbessengang :	19	gezinnen	in	plaats	van	9
in de St. Jacobsgang	42	»	»	»	»	26
in de Van Monsgang	25	»	»	»	»	9
in de Courbetgang	42	»	»	»	»	19
in de Slekkengang	90	»	»	»	»	52
in de Blazoengang	34	»	»	»	»	18
in de Vliergang	52	»	»	»	»	30

Men zal misschien tegenwerpen dat er, zoo er op een totaal van 147 gangen slechts 52 zijn waar het aantal gezinnen vermeerderde vergeleken bij den toestand in 1866, meer gevonden worden waar het aantal gezinnen daarentegen verminderde. Ongetwijfeld is dit alzoo. Er zijn 69 gangen in dit geval en eveneens 29 waar de toestand onveranderd bleef.

En zoo wij in een tabel deze vermeerderingen en verminderingen samenvatten bekomen wij den volgenden uitslag, die op het eerste gezicht laat veronderstellen dat onze thesis uit de lucht gegrepen is.

Aantal gezinnen meer of minder in de gangen die nog bestonden in 1920 ; toestand vergeleken met den toestand in 1866.

	Vermeerdering	Vermindering
1e divisie	87	71
2e »	121	111
3e »	86	293
4e »	21	154
Totaal	315	629

Merken wij echter eerst en vooral op dat het grooter aantal verminderingen uitsluitend dient gezocht te worden in de 3de en de 4de politieafdeeling, en wel vooral in de wijken waar groote werken aan de wegen uitgevoerd werden, wat voor gevolg had dat heele groepen huizen verdwenen.

Het zal volstaan hier enkele typische voorbeelden van aan te halen, om te bewijzen dat onze zienswijze bevestigd wordt door de schijnbare vermindering die uit hierbovenstaande tabel af te leiden is.

In de Baardgang (Anderlechtschestw.) zijn er slechts 5 gezinnen in 1920 terwijl er in 1866 53 gehuisvest werden, wat een vermindering van 48 beteekent. Er is echter slechts één huis voor deze 5 gezinnen, daar de 20 andere afgebroken werden.

Zelfde opmerking wat de Waterpoortgang (Karthuizerstr.) betreft : 2 gezinnen in plaats van 105, een overgroot verschil van 103 dus, dat verklaard wordt door het afbreken van 47 huizen op 50.

Zoo wij de Paardgang nemen (Wolvengracht), dan stellen wij eveneens vast dat de vermindering van 51 gezinnen zijn oorsprong vindt in het afbreken van 15 woningen ; in de Wortelgang (Schaarbeekstr.) komt het verschil van 28 gezinnen voort uit het verdwijnen van 6 huizen op 7, enz.

Wij achten verdere bijwijzen onnoodig. De vier aangehaalde gevallen volstaan om aan te toonen dat de vermindering van het aantal gezinnen steeds het gevolg is van het verdwijnen der woningen.

En zoo wij nagaan of de vermeerdering van het aantal gezinnen niet dient gezocht te worden in een vermeerdering van het aantal huizen, dan constateeren wij, als wij een voor een de gangen opnieuw beschouwen die ons hierboven als voorbeeld dienden, dat in de Aalbessengang 10 gezinnen meer kwamen waar slechts een enkel huis bijgebouwd werd ; dat in de St. Jacobsgang slechts 2 huizen bijkwamen voor 16 gezinnen ; dat in de Van Monsgang eindelijk 16 gezinnen meer zijn terwijl het getal woningen verminderde (4 in plaats van 5) ; dat in de Courbetgang een vermeerdering van 23 gezinnen gepaard gaat met een afbreken van 10 huizen ; dat in de Slekkengang een vermeerdering van 38 gezinnen samenvalt met een vermeerdering van slechts 4 huizen ; dat in de Blazoengang 16 gezinnen doch slechts 3 huizen meer kwamen, terwijl in de Vliergang eindelijk voor 22 gezinnen meer slechts 3 huizen bijgebouwd werden.

Onderstaande tabel, in dewelke wij deze enkele gegevens samenbrachten, doet uitschijnen, voor de 7 gangen waarover het gaat, dat aan een vermeerdering van 86% van het aantal gezinnen slechts een vermeerdering van 3% van het aantal huizen beantwoordt :

Naam van den gang	Aantal gezinnen in		Vermeerdering van het aantal gezinnen		Aantal huizen in		vermindering of vermeerdering van het aantal huizen	
	1866	1920	absolute	in %	1866	1920	absolute	in %
Aalbesseng.	9	19	10	111	2	3	1	50
St.-Jacobus	26	42	16	61	14	16	2	14
Van Mons	9	25	16	177	5	4	— 11	— 20
Courbet	19	42	23	121	16	6	— 10	— 62
Slekkengang	52	90	38	73	15	19	4	26
Blazoengang	18	34	16	88	6	9	3	50
Vliergang	30	52	22	73	9	12	3	33
Totalen en gemiddelten	163	304	141	86 %	67	69	2	3 %

Mag men dan niet terecht besluiten, dat de overbevolking tusschen 1866 en 1920 nog grooter werd in plaats van te verminderen ; een bevestiging dus van onze vaststelling van daar straks betreffende de vermeerdering van het aantal gezinnen in de andere straten, waar het aantal huizen gedurende dezelfde periode verminderde.

Staven deze gevolgtrekkingen ten andere niet wat reeds gezegd werd door bouwmeester Hellemans in de inleiding van het eerste deel over de Enquête van 1903-1910.

« Is er sedert 1890 vooruitgang te boeken ? Hier moeten wij voorwaar het antwoord schuldig blijven. Achteruitgang is er voorzeker niet. Dit beteekent reeds veel. Wij zouden echter niet heelemaal waarheid spreken zoo wij beweerden dat deze vooruitgang opvallend is, niettegenstaande de voortdurende waakzaamheid en de strengheid van het Gezondheidsbureau der stad ». (25sten November 1904).

Laten we elkaar goed begrijpen. Het is waar dat het ingrijpen der diensten van het Gemeentebestuur (Politie, Gezondheidsbureau, enz.), dat de werking van het Beschermcomité of van bijzondere philantropische vereenigingen, dat het gezond maken van de Stad in 't algemeen de stoffelijke levensvoorwaarden van de werkende klasse, die verplicht was in de gangen te wonen, verbeterde ; het is nochtans niet minder waar dat een der voornaamste oorzaken van lichamelijke verzwakking en van zedelijk verval, wij bedoelen *de overbevolking der woningen*, niet verdwenen is, verre van daar.

Er bleef dus nog veel te doen.

Dit werd door het Gemeentebestuur zeer goed begrepen, wanneer het in 1910 besloot de wijk der krotten, gelegen tusschen de Hoogstraat, de Pierenstraat, de Sistervatstraat en de Blaesstraat, af te breken en op dezelfde plaats nieuwe woningen te bouwen, die uitsluitend voor de werkende klasse zouden bestemd zijn (1). Een gelijksoortige actie, in den loop der laatste jaren op touw gezet, deed ruim een tiental gangen verdwijnen, waartusschen de

---

(1) In het complex huizen « van de Blaesstraat » kunnen 286 gezinnen gehuisvest worden.

Haardgang en de Tyloosgang in de wijk van de Hoogstraat, de Oudijzergang, de Lauriersgang, de Aardveilgang en de Bijengang (wijk van Anderlechtschestw.). Op het aldus vrijgekomen terrein zullen weldra goedkoope woningen oprijzen.

In de oude Pachecowijk eveneens (Schaarbeekstr. en Zavelstr.) zullen binnen 't kort talrijke nieuwe huizen gebouwd worden, bestemd voor de onbemiddelde klassen en weer enkele gangen zullen verdwijnen, namelijk de Dieghemgang.

* * *

Wij drukken hier den wensch uit dat het Gemeentebestuur het als zijn plicht zal beschouwen krachtdadig deze politiek van menschlievendheid voort te zetten, want, zoo er op de honderd veertig gangen, die heden nog binnen de grenzen van de oude stad nog bestaan, enkele aangetroffen worden waar het ten minste zoo gezond is al in de groote straten, dan zijn er daarentegen toch ook nog die in ieder opzicht onwaardig zijn voor menschelijke wezens als woonplaats te dienen.

Voor de eer van onze hoofdstad moeten wij uit ganscher harte wenschen dat zij zoohaast mogelijk zouden afgebroken worden.

Louis Verniers.

Doctor in de Sociale Wetenschappen,
Leeraar aan de Normaalschool te Brussel.

Lijst van de Brusselsche Gangen (1).

Aantal huizen, huisgezinnen en bewoners (Toestand in 1866 vergeleken met dezen in 1920).

Naam van de gangen. 1[ste] DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen (2)	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
1. Groenendaelgang (Wapensmedenstr.)	4	8	42	—	—	—
2. Zwaangang (Cantersteen)	11	38	91	—	—	—
3. Dekenengang id.	6	6	24	—	—	—
4. Helgang id.	3	9	27	—	—	—
5. Vossegat (Kleine 5 sterrenstr.)	19	22	94	—	—	—
6. St. Karel (Keizerstr.)	4	12	45	5	14	44
7. Hagedis (Sterstr.)	5	12	37	—	—	—
8. Lente id.	3	12	34	—	—	—
9. Hulst (Waaierstr.)	3	10	56	—	—	—
10. Werkhuis (Fazantenstr.)	3	8	27	—	—	—
11. Ram (Valkstr.)	3	9	31	—	—	—
12. Lampé id.	1	6	23	—	—	—
13. Broederschap id.	4	12	34	2	4	11
14. Meteoor id.	9	36	169	—	—	—
15. Messenmakers id.	3	10	33	—	—	—
16. Valkenier id.	7	17	59	6	18	65 *
17. Aalbessen id.	2	9	30	3	19	61 *
18. Perelaar (Fortuinstr.)	4	5	24	—	—	—
19. St. Jacobus (Groote Zavel)	14	26	107	16	42	129 *
20. Bullinckx (Hoogstr.)	8	9	38	2	7	16
21. Liedjes id.	16	16	74	11	13	41
22. Defuisseau id.	36	52	262	34	46	162
23. Ronsmans id.	12	12	53	12	13	43
24. Grasmusch id.	9	12	47	7	12	33
25. Warschou id.	11	17	54	4	6	24
26. Ververs id.	7	13	43	7	20	75 *
27. Van Capenberg id.	33	75	302	—	—	—
28. Geitejong id.	4	6	18	—	—	—
29. Seraerts id.	4	5	16	—	—	—
30. Lijster (Wolstr.)	5	9	34	—	—	—

(1) De gangen met een sterretje geteekend zijn deze waarvan het aantal bewoners vermeerderde sedert 1866.

(2) Volkstelling van 1920 (Eigenlijke huizen, bewoond of niet bewoond).

Naam van de gangen. 1ste DIVISIE	1866			1920		
	Huizen	Huisgezinnen	Bewoners	Huizen	Huisgezinnen	Bewoners
31. Kribbe id.	5	6	29	2	4	15
32. Voerage id.	3	10	38	3	13	40 *
33. Canneel (Leuvenschestr.)	8	23	85	—	—	—
34. Luipaard id.	4	8	29	—	—	—
35. Cortenberg id.	4	2	4	—	—	—
36. Houtpoort (Magdalenastr.) (Afgeschaft in 1930)	1	1	6	1	3	10 *
37. Spinola (Markiesstr.)	5	12	38	—	—	—
38. Heesters (Miniemenstr.)	2	1	6	—	—	—
39. Mansfelt id.	6	8	27	—	—	—
40. Van Mons id.	5	9	41	4	25	101 *
41. Hoefsmid id.	21	68	311	—	—	—
42. Kantwerksters id.	4	18	18	—	—	—
43. Priesters id.	31	74	290	—	—	—
44. Courbet id.	16	19	70	6	42	198 *
45. Ketel id.	7	7	46	—	—	—
46. Mandemakers (Bergstr.)	7	15	50	10	14	33
47. Engel (Naamschestr.)	5	20	75	—	—	—
48. Gratie Gods id.	14	33	124	—	—	—
49. Vierponden id.	15	57	230	8	33	126
50. Dewit (O. L. V. van Gratiestr.)	4	17	71	—	—	—
51. Plicht (Dag en Nachtstr.)	4	18	71	—	—	—
52. Pelgrim (Duivenstr.)	14	27	84	—	—	—
53. Barmhartigheid id.	2	3	16	—	—	—
54. Pieken (Roode Poortstr.)	4	8	28	2	2	5
55. Weegschaal (Voorzieningstr.)	2	9	33	—	—	—
56. Marmus id. (Afgeschaft in 1932)	3	7	34	3	4	4
57. Loreinessen (Rollebeekstr.)	2	4	28	2	2	6
58. Borgendael (Koninklijke pl.)	5	5	17	1	2	6
59. Warande (Koninklijke str.)	8	17	58	—	—	—
60. Mostaard (Ruysbroeckstr.)	4	10	37	—	—	—
61. St. Elooi id.	4	19	19	7	25	77 *
62. Aubette (Klompenstr.)	6	16	79	—	—	—
61. Melkboerin id.	3	4	9	—	—	—
64. Mier (Ste Annastr.)	7	28	97	—	—	—
65. Tempelier (Tempelstr.)	3	3	10	—	—	—
66. St. Rochus (3 Hoofdenstr.)	15	50	197	—	—	—
Totalen voor de 1ste Divisie	506	1129	4333	158	383	1325

Naam van de gangen. 2[de] DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
67. Madrille (Koolmarkt)	4	12	37	4	20	33
68. Molenaar id.	3	12	38		—	—
69. Kuip (1) (Kaasmarkt)	5	36	100	5	28	93
70. Poppe id.	3	16	58	4	20	51
71. Ambachts (Grasmarkt)	2	4	11	1	—	—
72. Keten (Huisgezinnenstr.)	2	6	16	—	—	—
73. Schuur id.	3	9	40	—	—	—
74. Heul id.	4	14	48	—	—	—
75. Glazenmakers id.	8	15	74	8	17	69
76. Dagloon id.	3	10	31	—	—	—
77. Orts (2) (Spiegelstr.)	13	18	92	9	35	102 *
78. Wilgen id.	3	6	20	3	3	12
79. Vandeleer id.	14	42	186	14	34	102
80. Lammeren (Musschenstr.)	7	20	73	—	—	—
81. Waefelaer (Klein Eilandstr.)	6	21	74	—	—	—
82. Hooge Poort id.	5	31	120	—	—	—
83. Steenen (Steenstr.)	5	18	73	—	—	—
84. Plattesteen (Plattesteenstr.)	8	17	56	—	—	—
85. Schoof (Pluimstr.)	3	6	16	—	—	—
86. Molensteen id.	6	13	31	—	—	—
87. Vederbos id.	5	8	39	—	—	—
88. Verguldei (Krakeelstr.)	6	22	108	5	13	46
89. Penseel id.	1	4	7	—	—	—
90. Desaedeleer (Sistervatstr.) (3)	9	42	167	—	—	—
91. Kapoen id.	5	10	45	—	—	—
92. Sistervat (3) id.	6	5	22	7	5	22
93. Meulenberg id.	8	30	110	—	—	—
94. Payen id.	12	45	167	—	—	—
95. Robie id.	25	54	236	—	—	—
96. Daglooner id.	6	10	41	—	—	—
97. Locrel id.	13	23	95	—	—	—
98. Spar id.	4	11	44	—	—	—
99. Oesterverkoopster (Rattenstr.)	6	6	35	—	—	—
100. Haard id.	9	17	84	11	14	53
101. Tijloos id.	2	4	15	3	4	11
102. Muizenval id.	6	7	23	—	—	—
103. Dansaert (Aanvullingstr.)	6	9	39	—	—	—
104. Tafel id.	22	31	106	—	—	—
105. Duitschers (Radstr.)	7	34	104	—	—	—
106. Necker (St.Ghislainstr.)	5	11	20	—	—	—
107. Walinnen id.	17	25	84	—	—	—

(1) Bij vergissing gaf onze Fransche uitgave *Cure* in plaats van *Cuve.*
(2) Heden : Lystgang genoemd.
(3) Bij vergissing gaf onze Fransche uitgave *Rosière* in plaats van *Rasière.*

Naam van de gangen. 2de DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
108. Colin (Huivettersstr.) (Afgeschaft in 1931)	5	9	47	5	11	27
109. Leertouwers id.	5	14	82	—	—	—
110. Hilarius id. (Afgeschaft in 1931)	3	6	21	1	5	9
111. Gebed. id.	5	20	57	—	—	—
112. Zoutzieder id.	5	9	48	3	3	20
113. Schoenen id.	10	10	63	6	7	28
114. Ark (Nieuwland)	8	13	45	—	—	—
115. Vuurroer id.	2	4	12	—	—	—
116. Bloemmeisjes id.	4	23	63	3	23	71 *
117. Koraal id.	3	12	61	—	—	—
118. Wilde(man) id.	5	10	26	—	—	—
119. Koster id.	2	3	12	—	—	—
120. Rijtuigmaker (Rozendalstr.)	3	4	29	1	7	14
121. St. Victor id.	4	11	49	—	—	—
122. Boegspriet (1) (Pierenstr.)	5	8	41	7	14	36
123. Klooster id.	20	71	300	—	—	—
124. Visscher id.	8	15	75	—	—	—
125. Ste Theresia id.	21	68	317	19	72	251
126. Vanderkelen id.	8	14	63	—	—	—
127. Bom (Villersstr.)	3	3	11	—	—	—
128. Koninklijke Hof id.	4	18	53	—	—	—
129. Papier id.	5	18	50	5	15	38
130. Violettengang (Violettenstr.)	6	17	40	—	—	—
131. Kalveren id.	6	19	60	—	—	—
132. Vriendschap (Visitandienenstr.)	5	22	84	5	20	69
133. Beersel id.	2	9	35	—	—	—
134. Deneubourg id.	8	28	121	8	34	134 *
135. Beuk id.	4	9	32	—	—	—
136. Nonnen id.	6	16	71	—	—	—
137. St. Thomas id.	10	22	84	—	—	—
138. Verzoeking id.	7	40	136	—	—	—
139. Van Calck id.	6	17	57	5	21	44
140. Pioen id.	—	—	—	—	—	—
141. Bevrijding id.	—	—	—	1	16	54
142. Camelia (Hoogstr.)	—	—	—	9	27	83
143. Windegang id.	—	—	—	23	90	304
144. Meibloem id.	—	—	—	11	16	37
145. Schouwen (Cellebroersstr.)	5	12	53	4	9	22
146. Belfort (Boterstr.)	7	33	125	—	—	—
147. Duboscq (Blaesstr.)	4	14	65	—	—	—
148. Ermens id.	5	8	37	—	—	—
149. Slekken id.	15	52	253	19	90	290 *

(1) Ook « in den houten trap » genoemd.

Naam van de gangen. 2de DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
150. Korf id.	1	6	19	—	—	—
151. Horen (Bogaardenstr.)	2	6	20	—	—	—
152. Schuilplaats (Raamstr.)	3	26	91	—	—	—
153. Luchtbal id.	3	15	52	—	—	—
154. Jambers id.	12	10	44	—	—	—
155. Oester (Lollepotstraat)	10	42	162	6	16	44
156. Vlinder (Ververshoek)	6	23	82	—	—	—
157. Primeurs (Duquesnoystr.)	2	9	31	—	—	—
158. Spoormakers (Sporenmakersstr)	4	6	37	3	—	—
159. Coffy id.	3	4	13	1	1	2
160. Rood Huis (Trapstr.)	8	28	155	9	28	66
161. Drie Patrijzen id.	4	16	45	3	7	34
162. Palmboom (Stoofstr.)	6	15	49	—	—	—
163. Verheven id.	3	7	25	—	—	—
164. Groote Markt (Groote Markt)	1	1	2	—	—	—
165. Voorzienigheid (Hoogstr.)	3	4	17	2	2	7
166. Bals id.	2	11	38	—	—	—
167. Schrijnwerks id.	3	7	20	4	14	32 *
168. Bruxe id.	5	8	36	—	—	-
169. Canivet id.	5	10	41	—	—	—
170. Kroon id.	13	23	90	—	—	—
171. Meert id.	13	14	53	11	7	24
172. Kramers id.	5	13	47	7	17	59 *
173. Puttemans id.	6	10	25	bestaat nog maar niet bewoond		
174. Londès id.	10	19	89	9	24	98 *
175. Gérard id.	10	16	82	—	—	—
176. Peeters id.	23	52	195	—	—	—
177. Schouwvegers id.	15	26	110	—	—	—
178. Ste Cecilia id.	9	23	85	11	25	89 *
179. Jacobs id.	3	3	18	—	—	—
180. Gasthuis (Gasthuisstraat)	7	17	48	8	24	103 *
181. Patrijzen (Vossenplein of Kaatspelplaats)	2	8	34	—	—	—
182. Draaiers id.	7	15	64	6	8	19
183. Wijnoogst id. (Afgeschaft in 1931)	6	11	53	6	6	19
184. Schapenkooi (Wolfstr.)	5	9	43	—	—	—
185. Ste Veronica id.	6	9	49	4	4	17
186. Meerminne id.	7	15	65	6	17	27
Totalen voor de 2de Divisie	754	1952	7712	305	873	2748

Naam van de gangen. 3de DIVISIE.	1866			1920		
	Huizen	Huisgezinnen	Bewoners	Huizen	Huisgezinnen	Bewoners
187. Sluis (Slachthuislàan)	10	26	124	11	28	75
188. Ossenhoeder (Slachthuisstr.)	15	25	104	—	—	—
189. Baard (Anderlechtschestw.)	21	53	195	1	5	17
190. Distelvink id.	7	9	40	—	—	—
191. Riet id.	6	12	56	—	—	—
192. Glasblazerij (Broekstr.)	5	8	30	4	13	29
193. St Remy (Waschhuistr.)	2	6	25	—	—	—
194. Schippers (Vaartstr.)	4	18	74	—	—	—
195. Schip id.	9	9	45	8	9	41
196. Weilanden (Kazernestr.)	5	12	46	—	—	—
197. Blazoen (Wagenstr.)	6	18	52	9	34	106 *
198. Karthuizers (Karthuizersstr.)	30	80	320	—	—	—
199. Vijgeboom id.	4	16	52	—	—	—
200. Waterpoort id.	50	105	445	3	2	5
201. Boschage (Kattenstr.)	7	12	52	—	—	—
202. Bijstand id.	7	22	86	—	—	—
203. Wagenmaker id.	3	16	52	—	—	—
204. Smeltkroes id.	3	12	50	—	—	—
205. Slottoren id.	7	27	92	—	—	—
206. Lakenweverij id.	5	14	65	—	—	—
207. Werktuigen id.	7	21	78	—	—	—
208. Herder id.	4	22	88	—	—	—
209. Tang id.	3	14	61	—	—	—
210. Zeehond (Zeehondstr.)	5	5	11	5	8	28 *
211. Steekspel (Hondenstr.)	4	6	31	—	—	—
212. Hemelboog (Sleutelstr.)	2	4	9	—	—	—
213. Jonge-Olm id.	13	37	134	—	—	—
214. Vanderperre id.	8	15	59	—	—	—
215. Kayser (Duivelshoek of Vandenbrandenstraat)	9	27	84	9	28	103 *
216. Vogelaer (Eclipsstr.)	5	17	56	—	—	—
217. Dubois (Vlaamsche steenweg)	6	8	34	—	—	—
218. Sichel id.	7	19	86	5	11	46
219. Rooster id.	5	5	27	geen	huizen	meer
220. Meerle id. (Afgeschaft in 1926)	12	18	70	13	15	35
221. Philippront id. (Afgeschaft in 1931)	13	16	54	1	1	2
222. Ekster (1) id.	7	19	82	7	12	35
223. Poils id.	6	6	31	4	4	12
224. Polakken id.	1	1	8	—	—	—

(1) Bij vergissing gaf onze Fransche uitgave *Pré* in plaats van *Pie*.

Naam van de gangen. 3de DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners	
225. Voerman id.	16	21	76	—	—	—	
226. Tordoir id.	6	30	106	—	—	—	
227. Willebroeck id.	19	31	129	—	—	—	
228. Duif (Bloemenstr.)	4	4	22	6	7	21	
229. Jaargetijden id.	5	28	103	—	—	—	
230. Vanhoeter (Hooikaai)	8	20	89	10	22	86	
231. Leliebloem (Groot-Eilandstr.)	4	9	40	—	—	—	
232. Vliergang of Vlierwijk (Groot Godshuisstr.)	9	30	126	12	52	150	*
233. Koewachter id.	7	13	59	—	—	—	
234. Rogereau (Hopstr.)	13	41	183	12	26	65	
235. Stoofje (Lakenstr.)	7	26	62	—	—	—	
236. Ziekenhuis id.	5	6	29	5	8	12	
237. Potage id.	1	3	10	2	8	15	*
238. Aartsengel (Kinnebakkesstr.)	3	5	35	—	—	—	
239. Haagbeuk (Zuidlaan)	6	13	57	5	9	22	
240. Woeringen id.	8	14	61	—	—	—	
241. Kruisboog (Rapenstr.)	3	4	14	—	—	—	
242. Calvariën id.	8	16	72	7	17	65	
243. Moederschap id.	5	9	39	5	6	22	
244. Schaarslijper id.	8	13	46	—	—	—	
245. Boomgaard id.	2	8	33	—	—	—	
246. Kooplieden (O. L. V. van Vaakstr.)	11	16	69	—	—	—	
247. Meskens id.	29	54	220	—	—	—	
248. Wekker id.	5	12	37	5	15	41	*
249. Vrijdag id.	4	7	22	—	—	—	
250. Rozelaar (Pelikaanstr.)	10	17	56	—	—	—	
251. Roeiriem (Kleine Zennestr.)	11	10	54	—	—	—	
252. Schaliedekker id.	8	14	59	—	—	—	
253. Schilden id.	42	69	304	—	—	—	
254. St. Sylvester id.	7	12	43	—	—	—	
255. St. Dominicus (Flip de Champagnestr.)	7	19	96	—	—	—	
256. Borgval (Steenstraat)	30	87	355	—	—	—	
257. Pijl id.	4	15	53	—	—	—	
258. Varkenskop id.	12	50	182	—	—	—	
259. Vischkoopers (Erwtenstr.)	11	34	123	—	—	—	
260. Snoek id.	3	6	15	—	—	—	
261. Bijen (Pottenbakkersstr.	12	31	153	11	26	75	
262. Degreef id.	5	18	70	—	—	—	
263. Lauriers id.	5	19	72	3	12	26	
264. Ei id.	4	11	50	4	9	27	

Naam van de gangen. 3de DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
265. Wever id.	4	12	49	—	—	—
266. Karikollen (Papenvest)	7	22	84	—	—	—
267. Peerlemoer id.	28	59	240	28	49	198
268. Wasbleek (Nachtegaalstr.)	4	10	35	2	2	7
269. Lessenaar id.	10	28	110	10	13	54
270. Toevlucht id.	4	12	44	4	9	26
271. Landbouwers (Slotstr.)	12	32	150	16	39	125
272. Ste Ursula id.	4	18	61	2	5	18
273. Leeuwerik (Zes-penningenstr.)	10	18	72	—	—	—
274. Schaliën id.	6	14	85	2	4	10
275. Schuilplaats id. (Afgeschaft in 1931)	7	21	97	9	24	86
276. Kanarie id.	12	23	97	—	—	—
277. Steenkool id.	6	25	101	—	—	—
278. Ommegang id.	19	35	138	—	—	—
279. Verplancken id.	4	9	39	6	14	45
280. Noten (Verversstr.)	10	32	75	—	—	—
281. Granaat (Vandenbrandenstr.) (Afgeschaft in 1931)	2	4	16	2	4	10
282. Wijngaardenier id.	3	12	41	3	13	27
283. 't Groote Gild (Vander Elst)	3	19	83	—	—	—
284. St. Albijns (Valkstr.) (Afgeschaft in 1927)	3	13	67	1	13	46
285. St. Severinus id.	4	8	37	—	—	—
286. Oudijzer (Maagdenstr.)	16	33	148	12	27	116
287. Brillen id.	12	26	107	12	23	86
288. Dam (Oude Markt) (1)	15	26	117	—	—	—
289. St. Ferdinandus id.	6	9	43	5	5	19
290. Sergent Marée id.	2	14	62	2	18	45
291. Walvisch (Azijnstr.)	6	17	72	—	—	—
292. Kolf id.	2	2	10	2	3	10
293. St. Lucas id.	8	16	69	—	—	—
294. Brouwerij id.	—	—	—	3	11	20
295. Jasmijn id.	—	—	—	14	19	73
296. Aardveil id.	—	—	—	4	15	38
297. Matrozen id.	—	—	—	1	1	3
298. Sorben id.	—	—	—	27	66	202
299. Penserij id.	—	—	—	2	13	43
Totalen voor de 3de Divisie . . .	919	2174	8784	336	777	2468

(1) Heden : Anneessensplein.

Naam van de gangen. 4de DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners	
300. Ste Appolina (Abrikozenstr.)	2	5	16	—	—	—	
301. Bouchout (Schepenstr.)	16	58	193	—	—	—	
302. Reep id.	3	3	11	—	—	—	
303. Stallingen (Batterijstr.)	5	9	49	—	—	—	
304. Getrouwheids (Beenhouwersstr)	8	8	25	6	10	35	*
305. Ste Monica id.	7	8	37	7	10	30	
306. Schuddeveld id.	3	9	36	4	14	22	
307. Kanon (Kanonstr.)	7	16	53	—	—	—	
308. Vertinners id.	4	20	96	5	22	52	
309. Schapen (Aardenwegstr.)	10	16	59	—	—	—	
310. Wild id.	9	25	87	—	—	—	
311. St. Felix (Koolstr.)	16	25	108	15	22	71	
312. Bosquet (Dambordstr.)	5	7	34	—	—	—	
313. Varen id.	1	9	34	—	—	—	
314. Truweel id.	5	10	44	—	—	—	
315. St. Gabriël id.	5	7	26	—	—	—	
316. Weerlicht (Warenstr.)	6	20	74	—	—	—	
317. Metalen id.	1	28	39	—	—	—	
318. Pomp id.	6	20	78	4	12	28	
319. Beetwortel (Speldenstr.)	35	157	533	—	—	—	
320. Nagels id.	4	16	61	—	—	—	
321. Pérignon id.	10	18	74	—	—	—	
322. Blauwe Poort id.	8	15	59	8	11	29	
323. Retraite id.	3	8	33	—	—	—	
324. Goudsmeden (Bisschopstr.)	11	14	49	—	—	—	
325. Paard (Wolvengracht)	17	54	203	2	3	7	
326. Ossen (Greepstraat)	4	9	45	4	8	22	
327. Giroffel id.	4	4	14	3	13	18	*
328. Ste Goedele (Leuvenschestr.)	12	16	60	—	—	—	
329. Annonciaden id.	1	3	18	—	—	—	
330. Melotte id.	3	4	11	—	—	—	
331 St. Antonius id.	6	11	34	—	—	—	
332. Héris (Broekstr.)	6	22	89	—	—	—	
333. Windhond id.	7	12	51	—	—	—	
334. Werpschijf id.	2	2	5	—	—	—	
335. St. Medardus id.	5	8	28	—	—	—	
336. Van Soust id.	9	9	37	—	—	—	
337. Van Zuyle id.	8	15	61	—	—	—	
338. St. Niklaas (Grasmarkt)	5	3	12	2	2	10	
339. Ste Petronella id.	7	20	86	6	15	42	
340. Paternoster id.	2	9	10	1	9	14	*
341. Geschenk id.	2	5	12	2	5	14	*

Naam van de gangen. 4de DIVISIE.	1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
342. Ossenkop (Huidenmarkt)	3	14	37	2	10	21
343. Kamperfoelie (Kiekenmarkt)	3	8	30	geen	huizen	meer
344. St. Sebastiaan (Bergstraat)	2	2	8	2	3	10 *
345. Wilde roos (Warmoesberg)	2	3	22	—	—	—
346. Aardbeziën (Sioenberg)	8	8	36	—	—	—
347. Timmerman (Noordstr.)	4	9	43	—	—	—
348. Touwslagerij id.	7	12	40	—	—	—
349. Tulpen id.	2	4	17	—	—	—
350. Goossens id.	4	9	23	—	—	—
351. Rollebol (O. L. V. ter Sneeuw)	14	22	87	—	—	—
352. Decoen id.	19	37	181	—	—	—
353. Flambeeuw id.	1	1	2	—	—	—
354. Wafels id.	31	55	215	—	—	—
355. Fontainebleau id.	25	65	267	—	—	—
356. Boerderij id.	2	4	17	—	—	—
357. Palmtakken id.	6	17	77	—	—	—
358. Potje id.	53	96	373	—	—	—
359. Bosch (Pachecostr.)	7	12	44	7	10	35
360. Leblanc id.	8	19	73	—	—	—
361. Loodgieter id.	12	17	56	3	13	29
362. St. Leonardus id.	11	2	6	—	—	—
363. Tarwe id.	3	3	13	—	—	—
364. Vanderheyden id.	12	20	90	—	—	—
365. Peterselie (Peterseliestr.)	10	18	72	4	15	35
366. Promoteur (Nieuwe Burgstr.)	9	30	136	—	—	—
367. Boonen (Noordvest)	15	27	117	—	—	—
368. Oogst id.	4	4	5	—	—	—
369. Spinnewiel id.	8	13	47	—	—	—
370. Behanger id.	16	43	167	—	—	—
371. Koren (Koninklijke str.)	12	13	51	—	—	—
372. Lebon (St. Jan Nepomucène)	12	27	122	—	—	—
373. Boogschutters (St. Pietersstr.)	8	26	11[illegible]	—	—	—
374. Lans id.	7	24	105	3	2	2
375. St. Marcellus id.	7	15	61	—	—	—
376. Kudde id. (Afgeschaft in 1927)	6	17	37	6	6	25
377. Wortel (Schaerbeekstr.)	7	30	118	1	2	2
378. Deppekens id.	5	13	57	5	9	20
379. Dieghem id.	34	51	208	—	—	—
380. Patrijshond id.	3	3	11	—	—	—
381. Koornaren id.	15	31	115	17	28	89

Naam van de gangen. 4[de] DIVISIE.		1866 Huizen	1866 Huisgezinnen	1866 Bewoners	1920 Huizen	1920 Huisgezinnen	1920 Bewoners
382. St. Ambrozius	id.	5	5	23	5	5	25
383. Zoutvat	id.	7	12	48	—	—	—
384. Rogge	id.	15	50	212	—	—	—
385. Arend	id.	24	22	103	—	—	—
386. Vaandel (Koeienstr.)		8	20	72	—	—	—
387. Bobijn	id.	—	—	—	1	3	7
388. Haan (1)	id.	—	—	—	—	5	7
389. Geranium	id.	—	—	—	11	28	100
Totalen voor de 4[de] Divisie		766	1650	6444	136	295	810

(1) De volkstelling van 1920 maakt geen melding van woningen. Maar wel van 5 gezinnen en 7 bewoners. Dat is ongetwijfeld een verzuim

Bibliographie.

BERTRAND : Le logement de l'ouvrier et du pauvre en Belgique, 1888.

BRUNELLE : Bruxelles ancien et moderne, 1819.

DES MAREZ : Étude sur la propriété foncière. — Guide illustré de Bruxelles (I[ste] Deel, 3de uitg. T. C. B. 1928).

VAN EVEN : Louvain dans le passé et le présent. (Leuven, 1891-1895).

GOBERT, TH. : Liége à travers les âges. Les rues de Liége. (uitg. Thone, Luik, 1924-1929, 6 deelen).

BECK en BOUVARD : Nomenclature des voies publiques et privées (uitg. in 1898 door de stad Parijs).

JANSSENS : Topographie médicale de la Ville de Bruxelles. (1868 en vgd. jaren).

QUETELET : Recensement de la ville de Bruxelles en 1842.

GEMEENTEBESTUUR VAN BRUSSEL :

Bulletin communal.
Uitgaven (volkstellingen, jaarverslagen, enz.).

ARCHIEF VAN DE COMMISSIE VOOR OPENBAREN ONDERSTAND :

Moreele Verslagen (handschriften en drukwerk).
Verslagen van de armendokters.
Hoofdregisters.
Huishuurregisters.

KAARTEN en PLANNEN.

14de Jaargang -- Nr 81 **Januari 1935.**

De Brabantsche Folklore

INHOUD

De Folklore in het Sociaal Conformisme. — Haeren. — De Legende van den Heer van Boelaere of het Steenen Kruis te Onkerzele. — Boekennieuws. — Folkloristische Beweging. — Necrologie. — Onze Uitstappen. — Ons Weerstandsfonds.

De Folklore in het Sociaal Conformisme

Als aandenken aan *Emile Waxweiler.*

Is de Sociologie wel de wetenschap die de maatschappijen bestudeert ? Is deze bepaling nog aanneembaar ? Is zij doodeenvoudig niet een der uitingen van dit leven waarvan zij de verlenging is ?

Er zijn diersoorten wier specifieke ontwikkeling van zulken aard was, dat zij heden de individuen die willen leven, die willen voortbestaan, er toe verplicht bij een aggregaat geïncorporeerd te blijven. Zoo dit aggregaat zich tracht te consolideeren, te ordenen, te organiseeren, te kristalliseeren, zoo het bijgevolg homogeniteit tracht te geven aan zijn componenten, zich tegen ongelijksoortigheid tracht te verdedigen door gansch een bouw van collectieve gewoonten, van verplichtingen, van dwangbevelen, van sancties, dan is dit alleen ten einde de levenscontinuïteit zijner samenstellende deelen, terzelfdertijd als zijn eigen voortduren in den tijd, te verzekeren. Deze bouw is het die aan het aggregaat het uiterlijk voorkomen eener maatschappij geeft ; er zijn echter ook uitingen van sociaal leven die onafhankelijk zijn van welke maatschappelijke organisatie, van welke maatschappij ook.

Het begrip maatschappij is zoodanig in de geesten vastgeankerd, dat wij het zonder meer aannemen. Enkele vergelijkingen zullen aantoonen wat er feitelijk schijn aan is.

Zou men kunnen zeggen dat de sterrenkunde de wetenschap is die de sterrenbeelden bestudeert ? Neen, niet waar ? Er was nochtans een tijd dat de gansche sterrenkunde daarin bestond en dat aan deze sterrenbeelden belangrijke invloeden toegeschreven werden, zoowel op het karakter der menschen zelf als op de gebeurtenissen waarvan zij den speelbal waren. Er zijn volkeren wier opvattingen nog steeds nagenoeg dezelfde zijn. Zouden wij durven beweren dat er nooit een dag zal komen, waarop wij op wetenschappelijke wijze het bestaan dezer invloeden zullen vaststellen en verklaren ? Zoo enkele sterren samen genomen, van op onze aarde gezien, een wel geordende groepeering schijnen te vormen ; zoo andere daarentegen, ons zonnestelsel bijvoorbeeld, wel een groepeering uitmaken, dan toch weten wij dat de bewegingen van het Heelal streng beheerscht worden door algemeene wetten, onafhankelijk van alle bijzondere groepeeringen van eenige zijner samenstellende deelen. Zoo men aan sterrenkunde deed, vertrekkende van het principe dat het de leer der sterrenbeelden is ; zoo men niets dan de sterrenbeelden en slechts in zoover het beelden zijn bestudeerde, zonder zich te bekommeren om de hemelmechanica, noch om de samenstelling der hemellichamen, alles wat, alhoewel hemellichaam, geen beeld is buiten beschouwing latend, dan zou men nooit tot de ontdekking van de wetten van het Heelal komen. Het zou een valsch standpunt en een bekrompen opvatting zijn. De astronomische realiteit is niet deze waarvan ons gezicht ons den indruk geeft.

Zou men eveneens kunnen zeggen dat de Biologie de wetenschap is die de planten en de dieren bestudeert ? Eertijds werd dit beweerd, in den tijd toen de oneindig kleine eencelligen nog niet gekend waren, en heel de wetenschap bepaalde zich bij een indeeling en bij beschrijvingen van de dier- en plantensoorten. De specifieke meercellige typen werden in hun geheel bestudeerd, precies of zij de Eenheden van de Biologie waren ; men bestudeerde

de dieren, de geordende cellenopeenhoopingen. Elke cel bezit echter een leven dat haar eigen is. De levenswetten kunnen niet gevonden worden door het bestudeeren van het dier alleen als geheel beschouwd. Het leven is onafhankelijk van het geheel. Het geheel is slechts een der bijzondere vormen van het leven.

Is dit eveneens niet het geval met de dierensamenlevingen ? Begaan wij bij deze nieuwe wetenschap weer niet dezelfde dwaling als deze die wij in den beginne bij andere wetenschappen begingen ? De samenleving is een der vormen van het sociaal leven, het heele sociaal leven is zij echter niet, en, zoo men tot het vaststellen der sociologische wetten komen wil, dan moet er abstractie gemaakt worden van het begrip samenleving, dan dient er gezegd te worden dat de elementairste uiting van het sociaal leven zich dáár bevindt, waar twee wezens van dezelfde soort met elkaar in voeling komen, welke ook de omstandigheden, welke ook de reden of den duur van dit in voeling komen weze.

Wordt de studie van een menschengroepeering, met gansch zijn socialen bouw, van dit standpunt uit ondernomen, dan worden de verschijnselen die er zich voordoen in een gansch ander daglicht gezien, evenals de biologische verschijnselen op een andere wijze verklaard werden zoohaast men wist dat er ééncelligen bestonden, dat een levend wezen een samenhang van cellen was en dat het leven niet afhing van welke groepeering van cellen ook.

Het leven zelf is het algemeen verschijnsel. Het leven bestaat zonder individueele vormen, doch het individu bestaat niet zonder het leven. Heden schijnt het kinderachtig dit in Biologie te herhalen. In Sociologie echter redeneeren wij nog juist op dezelfde wijze.

Het begrip maatschappij bracht de sociologen er toe het geheel te bestudeeren als een realiteit, onafhankelijk van de individuen die er de samenstellende deelen van zijn.

Zegde Durkheim niet dat de maatschappijen onafhankelijk zijn van het individueele bewustzijn, daar de individuen verdwijnen terwijl de maatschappij tot dewelke zij behooren blijft voortbestaan ? De maatschappijen dienen echter beschouwd te worden als resultanten.

Deze resultanten zijn het die bestudeerd worden, d. w. z. men bestudeert de vormen die deze maatschappijen aannemen, de Instellingen waardoor ze beheerscht worden en die slechts van korten duur zijn, en men verwaarloost heelemaal het bestudeeren van alles wat ten grondslag ligt aan deze Instellingen, het soort humus waarin zij wortelen en waaruit zij voortdurend nieuwe kracht putten. De interindividueele activiteiten worden heelemaal verwaarloosd, de activiteiten die als uitingen kunnen beschouwd worden van een kuddegeest zouden wij haast zeggen, en die de individuen er toe brengen geordende en georganiseerde groepeeringen te vormen en deze groepeeringen in stand te houden eens dat zij gevormd zijn.

Zoo nu de diepere redenen die de individuen tot het sociale leven brengen alleen te vinden zijn in de levensbehoefte aan continuïteit, verzekerd door de aanpassing aan de omgeving, dan is de drijfveer dezer aanpassing onder collectieven vorm uitsluitend van psychologischen aard. Het zijn de geestesactiviteien der individuen die tot de groepeering behooren die deze laatste doen ontstaan en eens dat zij bestaat in stand houden. Zou men er ons andere kunnen aanhalen ?

Om de samenstelling en tevens de continuïteit der sociale groepeeringen te begrijpen, moet men trachten te bepalen welke de blijvende, de algemeene, de psychisch-interindividueele drijfveeren zijn, die gemeen zijn aan de groepeeringen van overal en uit alle tijden. Zoo de sociale vormen verscheiden zijn, dan dienen de oorzaken dezer verscheidenheid gezocht te worden in het verschil van physisch milieu, in de verschillende wijzen waarop de menschen op deze invloeden reageerden ; de psychische activiteiten echter, die specifieke menschelijk zijn en die geleid hebben tot de groepvorming, zijn identisch voor alle menschen en in alle tijden : gewaarwordingen, waarnemingen, oproeping van vroegere waarnemingen, terugwerkende affectieve en intellectueele activiteiten.

Laat ons enkele dezer activiteiten van naderbij beschouwen, deze namelijk die ons moeten aantoonen welk het belang is der folkloristische feiten in het sociaal conformisme. Om het voorkomen te hebben van een echt

wetenschappelijke veralgemeening, zullen onze vaststellingen moeten waar zijn voor al de sociale verschijnselen. Zij moeten toepasselijk zijn op om 't even welke soort van sociaal feit, het weze dan ook bovendien politiek, juridisch, godsdienstig of iets anders, dit doet niets ter zake. Deze differentiëering is voor ons slechts van ondergeschikt belang.

Onze vaststellingen moeten eveneens zoowel waar zijn voor de hedendaagsche verschijnselen als voor deze uit het verleden.

Zij moeten dit ook wezen voor de feiten der toekomst en aldus de toekomst helpen voorzien. Is dit vooruitzicht dan niet het hoofddoel van de kennis en van de wetenschappelijke wetten ? Is dit vooruitzicht niet geroepen, om onze handelingen uit de wegen van het empirisme te leiden ?

* * *

Zoo een menschengroepeering *voortbestaat*, niettegenstaande de dood der individuen die haar samenstellen, dan is dit omdat het jongere geslacht, in tegenstelling met wat er gebeurt bij niet-sociale soorten, langen tijd in voeling blijft met het voorgaande geslacht waarvan het een nawerkende vorming ontvangt, gewild of ongewild, bewust of onbewust, die het kneedt naar zijn beeld, het denken handelwijzen, kenniselementen en opvattingen overgeeft. Ieder individu ontvangt een vorming die niet alleen specifiek is, zooals bij de niet-sociale soorten, die niet alleen gegeven wordt door de familie of door de moeder, zoo men dit liever heeft, doch die collectief is en sociaal, die gegeven wordt door de gansche groepeering en deze vorming is voor allen dezelfde.

Een ware inhibitie doet zich voor bij al de individuen, en van hun geboorte af worden zij doordrongen met talrijke begrippen die hen gedwee maken. Deze begrippen maken deel uit van de gezamenlijke invloeden die hen noodzaken tot het doen van een krachtsinspanning om zich aan te passen. Deze begrippen, die zij verkrijgen door toedoen van dit sociaal milieu, maken de nog noodzakelijker aanpassing bij het physisch milieu mogelijk.

Zich *conformeeren* wordt een levenskwestie, een kwestie van leven of dood.

Ieder wezen is gehouden zich te schikken naar de eischen van zijn sociaal milieu. Het moet zich plooien naar den collectieven wil van zijn groep. De boven elkaar plaatsing der geslachten in den tijd, de voortdurende voeling die er tusschen verscheidene geslachten bestaat, laat de overlevering toe van talrijke begrippen en opvattingen. Deze overlevering, deze transfusie zouden wij haast durven zeggen, is uitsluitend van psychologischen aard, en zoo men wil komen tot een verklaring voor de drijfveeren van het sociale leven, dan is het noodzakelijk deze activiteiten te analyseeren. De sociale continuïteit hangt af van de homogeniteit en van de soliditeit dezer vorming.

Het komt er immers niet op aan dat de individuen verdwijnen, daar zij, alvorens te sterven, dezen die overbleven naar hun beeld wisten te vormen, daar zij, misschien zonder zich er steeds van bewust te zijn, den geestestoestand van de eenen zoodanig in overeenkomst wisten te brengen met dezen van de anderen, dat het meerendeel van hun geestesactiviteiten en van hun reacties reflexen geworden zijn.

De noodzakelijkheid van zich te schikken naar de opvattingen van zijn milieu laat zich bij het individu zoodanig gevoelen, dat sommige handelingen toch volbracht worden, zelfs al oordeelt hij dat ze onnuttig en zonder beteekenis zijn, dat ze niet overeenstemmen met zijn eigen oordeel of zelfs met zijn eigen belang. Hij wil noch hij kan « abnormaal » schijnen. De « oorspronkelijkheid » wordt door de groepeering veroordeeld. Collectief reageert hij tegen dezen die zich wil « onderscheiden » en doet hem verstaan dat hij zich te conformeeren, zich te onderwerpen heeft, zooniet wordt hij « geboycot », « met den vinger nagewezen », « belachelijk » gemaakt, in den « ban van de maatschappij » geslagen ; men maakt hem het leven onmogelijk.

Er zijn *normen* waarvan een wezen dat tot een aggregaat behoort, niet mag afwijken. Over het algemeen trachten de individuen er ten andere niet naar, er zich van los te maken. Wel integendeel !

Deze normen zijn om zoo te zeggen lijnen van minsten weerstand. Met ze zoo getrouw mogelijk te volgen wordt het individueel leven gemakkelijker gemaakt. Het vereischt minder krachtsinspanning. Het is voldoende « zich te laten gaan », te « doen als iedereen ». Of dit soort van gemeenschappelijke maat, aan dewelke alle handelingen en alle gedachten getoetst worden, logisch is of niet, wordt niet nagegaan. Iedereen tracht ze zoodanig kort te benaderen, dat op den langen duur zij alleen nog logisch schijnt te zijn.

Als iemand van ons in het dagelijksch leven soms zegt: « dat is logisch », dat hij zich eens aanstonds afvrage: « logisch... ten opzichte van wat ? ». Negen op tien keeren zal hij moeten vaststellen dat het enkel en alleen logisch is ten opzichte van de conformiteit van zijn sociaal milieu en dat hetgeen in zijn milieu logisch is, dit niet meer zal zijn in om 't even welk ander. Ten opzichte van de realiteit nu kan er nochtans slechts één logica zijn (1).

De onderwerping aan al wat in overeenstemming is met de heerschende opvattingen en ideeën, met de zeden en gebruiken, met de gedragslijn die aangenomen wordt in een bepaald sociaal milieu, geeft aan de individuen die het samenstellen den indruk dat zij normaal handelen, dat zij zich « redelijk toonen », dat zij logisch zijn.

Wat door Tarde de « logique sociale » geheeten wordt is, alhoewel hij er een andere definitie van geeft, naar onze meening niets anders dan deze wijze van zien, voelen en handelen die gemeen is aan al de wezens die behooren tot eenzelfde milieu, dit soort reactioneele geestesconformiteit van de eenen ten opzichte van de anderen. De sociale logica heeft niets gemeens met de rationeele logica. Soms is zij er zelfs het tegendeel van, want dikwijls deinst de sociale logica niet terug voor tegenstrijdigheden.

---

(1) In een mededeeling die wij deden tijdens den 56sten zittijd der « Association française pour l'avancement des Sciences », gehouden te Brussel van 25sten tot 30sten Juli 1932, behandelden wij uitvoerig het vraagstuk van de logica in de wetenschap en van de logica in het volksleven ; tevens ook de rationalisatie der gedachte. (Zie *Brabantsche Folklore*, XIIIde jaargang, blz. 77, ons artikel : *Folklore en Wetenschap*).

Zij aanvaardt en vereeuwigt de opvattingen, zelfs de Instellingen, die heelemaal niet meer in overeenstemming zijn met de positieve, rationeele kennis, verkregen door een streng wetenschappelijke en objectieve toepassing van de grondregels der formeele logica.

Zoo wij op objectieve wijze de crisis analyseerden die heden de wereld uitput, dan zouden wij vaststellen dat zij haar oorsprong vindt in een totaal gebrek aan evenwicht tusschen de Instellingen der volkeren, instellingen waarin hun opvattingen weerspiegeld worden, en in den huidigen toestand van onze wetenschappelijke kennis en van de technische mogelijkheden waartoe zij ons gebrecht heeft (1).

* * *

Al wat tot de sociale logica behoort, wat bijgevolg dus ook niet betwist zal worden, schijnt aan de individuen noch abnormaal, noch onzedelijk te zijn. Zij zijn kinderen van hun tijd en laten zich als dusdanig door hun tijd medeslepen.

Het geestesleven der individuen dient echter nooit als volstrekt vastgelegd beschouwd te worden. Hun voortdurende strijd tegen hun omgeving, de kennis die zij er van bezitten, de wijze waarop zij de hen omgevende realiteit verklaren, veranderen onophoudelijk. Van den anderen kant gebeurt het evenmin dat een individu heelemaal in overeenkomst is met dit milieu. Elk mensch heeft immers een persoonlijkheid die hem eigen is ; hij tracht te handelen zooals dit hem door zijn persoonlijke opvattingen, door de bijzondere karaktertrekken van zijn individualiteit, door zijn belangen of door zijn gevoelens voorgeschreven wordt ; hij tracht de omgeving aan te passen bij de eischen die door hem zelf gesteld worden.

Iedereen streeft er naar, zoo weinig mogelijk te laten vallen van wat hij zelf is ; iedereen tracht een ander te beheerschen, ten einde hem als bondgenoot voor zijn bedoelingen te winnen, hem zijn zienswijze te doen deelen, hem aan te zetten zich op dezelfde wijze te gedragen als hij zelf.

---

(1) Nadat deze studie geschreven werd (1932) zagen wij met genoegen dat onze zienswijze gedeeld wordt door Einstein op verscheidene plaatsen van zijn boek : *Comment je vois le monde.* Bibl. de Philos. Scientif. Parijs 1934.

Het sociaal conformisme is dus voortdurend in beweging, doch, daar het zich tegen verandering verzet, daar het verandering vreest om reden van zijn behoefte aan veiligheid, om reden van de sociale tendens naar continuïteit, gebeuren de wijzigingen slechts langzaam en geven zij aanleiding tot weerstand. In plaats van een wijziging aan het bestaande te aanvaarden, moet men aan de mentaliteiten den tijd laten zich aan de nieuwe richting aan te passen en onderling aan elkaar gewoon te geraken.

Nooit wordt door hen een nieuwe idee in al zijn duidelijkheid volkomen aangenomen. Hun geest werkt zoolang, totdat er een compromis tusschen de oude en de nieuwe opvatting tot stand komt (1). Voortdurend zijn er dus nieuwe elementen die zich komen voegen bij de gezamenlijke elementen waaruit het sociaal conformisme bestaat, en voortdurend ook worden er elementen uit verbannen.

Zoolang de mentaliteiten in zooverre overeenkomen dat een element, — dit wil zeggen : een gemeenschappelijk idee, een geloof, een gewoonte, een opvatting, een gebruik — deel uitmaakt van het conformisme en dat al de individuen zich er aan onderwerpen, schijnt dit element noch nutteloos, noch belachelijk, noch onbegrijpelijk te zijn. Het begint slechts grotesk en oud te schijnen op het oogenblik dat een belangrijk aantal individuen, die behooren tot hetzelfde conformisme, het laten varen. Van dit oogenblik af wordt het bewust element door de groepeering beschouwd als « een overleving uit vroegere tijden ». Van dit oogenblik af wordt het element wat wij noemen « folkloristisch ». De groote meerderheid, maar ook zij alleen, beschouwt het als een overleving. De minderheid die er getrouw aan blijft, handelt niet gedreven door een soort getrouwheid aan de traditie, aan verworven gewoonten, zij handelt niet aldus uit hetgeen wij noemen « behoudsgezindheid », doch wel omdat dit element nog beantwoordt aan haar geestesopvatting, aan haar kennis, aan haar geloof. Het element blijft in evenwicht met den geestesinhoud van dezen die er ge-

(1) Zie *Brabantsche Folklore*, XII[de] jrg., blz. 425 en *Revue Anthropologique de Paris* (1931, blz. 275) onze studie over *De verklarende verschuivingen in de Folklore*.

trouw aan blijven, het beantwoordt aan een der functioneele mogelijkheden van hun brein, aan een behoefte van hun psychologisch substraat. Zoo de handeling, de daad, een anachronisme schijnt te zijn voor dezen die er aan verzaakten, toch wordt ze door de anderen, door dezen die ze nog steeds volbrengen, als redelijk, als logisch zelfs beschouwd.

Wij zegden dus dat achter de folkloristische feiten handelingen te zoeken zijn die geïncorporeerd werden bij het sociaal conformisme van een menschelijke groepeering. Het kan zijn dat deze handelingen door geen enkel individu dat tot de groepeering behoort meer volbracht worden, en in dit geval zijn zij archeologisch of geschiedkundig van aard. Dit is het geschiedkundig of archeologisch voorkomen van de Folklore, zooals er aan alles een geschiedkundig en archeologisch voorkomen is : aan de Wetenschap, aan den Godsdienst, aan de Taal, aan de Wetten, aan al de uitingen van het Sociaal leven. Ook is het mogelijk dat de handeling nog volbracht wordt door sommige individuen uit de bewuste groepeering, en, in dit geval, behooren zij nog steeds tot de levende werkelijkheid en kunnen zij rechtstreeks in hun psycho-sociologische activiteit waargenomen worden, met dezelfde methodes en met hetzelfde verklarend nut als al de andere sociale activiteiten.

Een aandachtig bestudeeren der feiten leidt ons tot de vaststelling, dat er in de levende werkelijkheid daden zijn die door de individuen volbracht worden, handelingen die hun oorsprong vinden in bepaalde opvattingen omtrent een verschijnsel, die nooit in het sociaal conformisme opgenomen werden en die nochtans onverstoorbaar door het eene geslacht aan het andere overgeleverd worden.

Het maatschappelijk leven heeft dus al de elementen niet benuttigd die de geestesactiviteit der menschen aanbood. Er blijft een ongebruikte humus omdat de sociale behoeften, die beantwoorden aan wel bepaalde doeleinden, die verder gaan dan de zuiver individueele behoeften, slechts opslorpten wat aan deze bijzondere doeleinden dienstig was.

Wat de sociologische verschijnselen kenmerkt is dus het bestaan bij een bepaalde groepeering van een gelijkvormigheid in gedachten en bijgevolg ook in handeling,

Er is een regelmatigheid van reactie die bijna reflexbewegingen geworden zijn en de homogeniteit van een groepeering wordt om zoo te zeggen vastgesteld naargelang het grooter of kleiner aantal individuen met regelmatige, gemeenschappelijke, alledaagsche sociale gewoonten en naargelang het grooter of kleiner aantal individuen met eigenaardige gewoonten. Door het woord gewoonte worden hier niet alleen de volbrachte daden of handelingen bedoeld, doch vooral de gedachten, de ideeën, de opvattingen, waarvan de gewoonten slechts een weerspiegeling zijn.

In een groepeering doet iedereen, of bijna iedereen, juist hetzelfde, of bijna juist hetzelfde, wat de anderen doen. Een echte korst omsluit de individuen. In hun persoonlijk bewustzijn is de verhouding van hetgeen hun eigen bezit is wel uiterst klein. De kennis die zij bezitten werd alleen door opvoeding verkregen. Van hun prilste jeugd af werden zij gevormd naar de opvattingen van hun omgeving en hun geest wordt zoodanig bewerkt en gekneed, dat de afgetrokken begrippen en de systemen die het sociale leven van hun milieu beheerschen nog alleen aanneembaar schijnen te zijn. Zooals Hamilton het zegde, zijn deze geestesvoortbrengselen, die tot sociale systemen opgebouwd werden, « de vestingen die de gedachte opricht om haar veroveringen te verzekeren en om in staat te zijn haar vooruitgang voort te zetten ».

Zoo onze beschouwingen juist zijn dan mogen wij er verscheidene gevolgtrekkingen uit afleiden :

1° In ons huidig sociaal conformisme, evenals in het conformisme van elke menschengroepeering, zijn er elementen die in de toekomst, eens dat men ze laat vallen, tot het waarnemingsgebied der folkloristen zullen behooren. Op dit oogenblik zijn wij nog niet bij machte te onderscheiden welke elementen dit zullen zijn. Niemand zou kunnen zeggen wat zijn groepeering in de toekomst van zijn sociale systemen zal opgeven.

2° Van den anderen kant zijn er elementen die, alhoewel zij hier folkloristisch schijnen, daar men ze gedeeltelijk liet varen, elders nog in hun geheel tot het sociaal conformisme behooren. In dit geval is het mogelijk ze te onderscheiden en dus ook van ze in volle sociologische werking te bestudeeren.

3° Hieruit volgt dat de folklore eeuwig is, want steeds zal het maatschappelijk leven, de gedachtensystemen waardoor het beheerscht wordt en die een concreten vorm aannemen in de Instellingen hernieuwend, elementen laten vallen die hun sociologische algemeenheid verloren.

4° Hieruit volgt eveneens dat de verklaring der sociale verschijnselen onvindbaar zal blijven, niet in formules zal kunnen uitgedrukt worden, zoolang de waarneming zich niet zal uitstrekken tot al wat bijdraagt tot de vorming van geestesstroomingen bij de groepeering, zoolang zij namelijk het bestudeeren der folkloristische feiten zal verwaarloozen.

5° Hieruit volgt eindelijk dat bijgevolg geen enkel individu, tot welken stand hij ook behoore, welke ook zijn geleerdheid weze, buiten het folkloristisch waarnemingsveld blijft.

Hier echter ook voelt elke laag wat haar doet verschillen van de naburige lagen ; zij ziet er de vreemde elementen en, het folkloristische opmerkend bij de anderen, ziet zij het nochtans niet bij zich zelf.

* * *

Om te eindigen past het dat wij het uiterlijke van *stijfheid,* dat wij gaven aan onze beschrijving van het sociaal conformisme, zouden verbeteren met enkele begrippen uiteen te zetten betreffende zijn *elasticiteit.*

Zoo wij de uitdrukking : lijn van minsten weerstand gebruikten, dan moet men daarom niet meenen dat al de individuen onbeweeglijk bij die lijn blijven vastzitten. Er is eerder een tamelijk breede zone waarin er plaats is voor een oneindig aantal schakeeringen wat de details betreft bij de opvattingen der individuen, wat hun oordeelvellingen betreft over de gebeurtenissen die zich in hun omgeving voordoen en waarbij zij de handelende medespelers zijn. Medespelers zijn zij, in meerdere of mindere mate, en bijgevolg is hun invloed dan ook grooter of kleiner naargelang de intensiteit van hun deelname. Eveneens heeft elk een temperament dan min of meer actief of passief is, dat hen tot handelen of tot niet handelen aanspoort.

Zoo wij aannemen dat de sociale activiteiten der menschen gebruiken geheeten worden, dan zouden wij zeggen dat er een nulpunt van het gebruik is, rondom hetwelk zich iedereen op min of meer positieve wijze of op min of meer negatieve wijze beweegt.

Voorbeelden zullen ongetwijfeld beter doen begrijpen wat wij bedoelen.

Nemen wij de taal. Elk woord heeft een bepaalde beteekenis. Deze die aangegeven wordt door de Academie, inrichting die als zending heeft alles te ordenen wat betrekking heeft op dit ongetwijfeld wonderbaar geestelijk verkeersmiddel, dat echter zoo gevaarlijk is als het gebruikt wordt tusschen een zeker aantal menschelijke wezens. Ieder woord heeft echter in werkelijkheid een oneindig aantal gebruikelijke, overeenkomstige beteekenissen, zoodat het zelfs slechts zelden in etymologische beteekenis gebruikt wordt. Het verandert van beteekenis naargelang het milieu. De beelden die het in den geest oproept verschillen naargelang het beroep, de sociale lagen, de omstandigheden waarbij het gebruikt wordt. Zelfs kan het in sommige gevallen een juist tegenovergestelde beteekenis krijgen. Wanneer ik bv. in het Fransch zeg : un *galant* homme (een man van eer) dan wordt met het woordje *galant* hier een deugd, een hoedanigheid bedoeld. Zeg ik daarentegen : une femme *galante* (een lichtekooi) dan beleedig ik de vrouw aan dewelke ik hetzelfde woord toestuur.

Gaan wij nu van de beschaafde omgangstaal over tot de dialecten, tot het bargoensch, die onderworpen zijn aan dezelfde wetten als de omgangstaal, die er ten andere voortdurend mede in voeling blijft, wat al treffende en eigenaardige vaststellingen zouden wij niet doen over het scheppingsvermogen, over de macht der conventie en der traditie, over het verbeeldingsvermogen en de verspreidingswetten in alles wat de taal betreft. Hoevele dezer vaststellingen zouden er niet door de folklore voor eigen rekening overgenomen worden. Er bestaat een Folklore van de taal.

In hetgeen wij de *wellevendheid* noemen is er eveneens een heele gamma van uiterst fijne en moeilijk te

bepalen handelingen en houdingen die een bepaald persoon bij een bepaalde maatschappelijke klas doen rangschikken. En in dezelfde omstandigheden, gehoorzamend aan dezelfde bedoelingen, zal iedereen handelen overeenkomstig de wetten die door zijn sociale klas gesteld werden. Handelt men anders dan zijn sociale klas het wil, dan doet men zich opmerken. De handelingen van het conformisme zijn echter niet dezelfde, en iedere klas vindt folkloristisch hetgeen er in een naburige klas gedaan wordt.

Insgelijks wat de *mode* betreft zouden wij een oneindig aantal schakeeringen kunnen aangeven, gaande van de « gematigdheid » of de « zedigheid » tot hetgeen wij de « overdrijving » zouden kunnen noemen. En naargelang den maatschappelijken stand tot denwelken men behoort, naargelang den ouderdom of de levensomstandigheden, is men al of niet bekommerd om een heele reeks details wat het toilet betreft.

Gaan wij over tot het gebied van het geloof.

Veronderstel van den eenen kant een geleerde Hoogleeraar en van den anderen kant een ternauwernood beschaafde boerenlummel, die in een kerk de mis bijwonen : beiden kunnen zij even vast in hun geloof zijn, beiden kunnen zij zich op dezelfde wijze voegen naar hetgeen de godsdienst van hen eischt, zeker is het nochtans dat ook beiden er uiterst verschillende opvattingen zullen op nahouden wat het godsdienstig gevoel, wat de dogmen en de geloofsartikelen betreft.

Zoo er in eenzelfde tijdvak, in eenzelfde milieu eenzelfde conformisme bestaat op gebied van *smaak,* van schoonheidsgevoel, dan toch is dit nooit heelemaal identisch. Zoo er een algemeene richting bestaat die er de oorzaak van is dat de « scholen » elkaar op aesthetisch gebied opvolgen, daar ieder zijn kermerken heeft, dan toch worden er met betrekking tot elke school tal van beoordeelingen uitgebracht. En is hetgeen men een verjonging der fomules heet niet dikwijls een terugkeer tot de eenvoudige opvattingen, een nadruk leggen op tot dan toe verwaarloosde details van altijd bestaan hebbende waarheden.

De geleerden gedragen zich overigens niet anders. Betreffende dezelfde verschijnselen bestaan er op een gegeven oogenblik verscheidene wijzen van ze op te vatten

of van ze te verklaren. Er zijn scholen die zich bewegen rondom een min of meer algemeene opvatting, rondom een gemeenschappelijk verworven geestelijke kennis. Dikwijls ook zijn de gedachtenstroomingen niets anders dan een terugkeer tot vroegere opvattingen, die echter steunen op nieuwe of op beter gedane waarnemingen. Opgewekt door gelijksoortige vraagstukken, de « actualiteiten » van het oogenblik, gebeurt het meer dan eens dat geleerden terzelfdertijd dezelfde ontdekkingen doen (1).

Tot in het oneindige zouden wij aldus kunnen voortgaan voor alle soorten van uitingen van het maatschappelijk leven.

Wat door de eenen natuurlijk gedacht en gedaan wordt, omdat het in overeenkomst is met hun geestelijken of socialen standaard, zal door de anderen, naarmate hun standaard hen er van verwijderd houdt, als min of meer belachelijk beschouwd worden.

In de afwijkingen die al de schakeeringen van elkaar scheiden, ligt er een aan folkloristische gegevens vruchtbaar gebied. Deze gegevens zullen echter alleen als folkloristisch beschouwd worden door dezen die er van verwijderd blijven. Een Hagelandsche vrouw van een zekeren ouderdom, zal het bijvoorbeeld heel natuurlijk vinden een bepaald hoofddeksel, aan hetwelk een op de schouders afhangenden doek wordt vastgesteld, aan te nemen. Dit wordt een « falie » genoemd. Al de inwoners van haar dorp zullen dit natuurlijk vinden. Komt zij echter met dit hoofddeksel naar de stad, dan zal zij zich doen opmerken en door sommigen zal haar sluierdoek folkloristisch genoemd worden. Men zal trachten er een exemplaar van te bekomen om in een Museum voor Folklore te plaatsen, waar het zal prijken in de afdeeling die voorbehouden werd aan de kleedij en den opschik.

Een bepaald persoon zal de handelwijze van een ander persoon, die met een zeker inzicht den rechterarm van het beeld van Jean t'Serclaes komt aanraken te Brus-

---

(1) Zie talrijke wel ontleedde voorbeelden van een dergelijk samentreffen bij Jacques Picard : *Les conditions positives de l'invention dans les Sciences*. Bibl. de Philos. Contemp. Alcan. Parijs, 1928.

sel (gesignaleerd door M. Minnaert en door Graaf Joseph de Borchgrave d'Altena) (1), of die den aap « du Grand Garde » te Bergen komt streelen (gesignaleerd door M. Heupgen) (2) *omdat dit geluk aanbrengt*, als folkloristisch beschouwen, terwijl hij het heel natuurlijk zal vinden, soms met hetzelfde inzicht, den arm of den voet van een heiligenbeeld in een bepaalde kapel aan te raken.

Het standpunt waarop men zich plaatst heeft dus een overgroot belang, wanneer het gaat over het al of niet toekennen van een folkloristische waarde aan een bepaalde handeling.

* * *

Deze beschouwingen zullen echter ongetwijfeld voldoende geweest zijn om het psycho-sociologisch karakter der folkloristische feiten aan te toonen en om doen in te zien dat er geen gaping bestaat tusschen de Folklore en deze beide wetenschappen. Onmogelijk zou men haar hier kunnen van losmaken. De folkloristische feiten hangen samen en staan in nauw verband met de feiten die er door bestudeerd worden. Het verwondert ons echter dat ze totnogtoe zoozeer miskend werden. Al de folkloristische feiten leven en evolueeren binnen de grenzen der gebruiken, binnen de grenzen die afgebakend worden door het sociaal conformisme, evenals al de andere sociale feiten. Staan zij eerder op de grenzen van dit gebied, dan wil dit daarom niet zeggen dat ze minder nuttig of minder belangrijk zijn. Wel integendeel. Evenals de waarneming der abnormalen ons de werking van den menschelijken geest helpt verstaan, evenals door de teratologische gevallen de physiologische activiteiten verklaard worden, zoo zullen ook de folkloristische handelingen ons toelaten door te dringen tot de eigenlijke drijfveeren van het sociale leven.

Èn de psychologie, èn de sociologie zijn verplicht er rekening mede te houden.

---

(1) Zie *Brabantsche Folklore,* XII[de] jaargang, blz. 124.

(2) Zie *Brabantsche Folklore,* XII[de] jaargang, blz. 105.

Deze zienswijze is echter nog te nieuw om er zeer nauwkeurige gegevens van te verwachten. De folkloristen zouden alles moeten in het werk stellen ten einde de kenmerken er van te bepalen.

Evenals alle sociale verschijnselen zijn deze feiten traditioneel van aard. In het sociale leven, dat het verzekeren van de continuïteit bij een groepeering beoogt, zal de vrees voor verandering, voor onzekerheid, steeds aansporen tot het getrouw blijven aan erkende gebruiken, aan stevig gevestigde instellingen. Dringt de noodzakelijkheid zich op van aan de maatschappelijke organisatie eenige verandering te brengen, dan worden zeer dikwijls de bestaande vormen behouden, dan stelt men zich tevreden, door verklarende verschuiving, met er een andere uitlegging aan te geven. Steeds wordt er gezocht naar een band tusschen het verleden en het heden, « men roept de precedenten in », men raadpleegt de geschiedenis die elementen levert die toelaten alle nieuwigheden in te voeren terwijl men nochtans de illusie aan een zeker voortduren van het bestaande behoudt. Tot in het oneindige worden de symbolen bewaard, terwijl de beteekenis er van echter voortdurend verandert. Het symbool wordt de drager van verscheidene achtereenvolgende beteekenissen. De naam van gebruiken, groepeeringen, hierarchieën en Instellingen blijft bestaan, alhoewel hun werkelijke inhoud en hun bestemming heel wat anders, soms zelfs juist het tegenovergestelde zijn.

Aldus zouden wij het voorbeeld kunnen aanhalen van den posthoorn, het wapenteeken der post in verscheidene landen. Eertijds was dit de hoorn waarop de voerder van den postwagen blies om de menschen van zijn aankomst te verwittigen en om doortocht op de wegen te vragen. De inrichting der posterijen heeft dit seintoestel, het karakteristiek onderscheidingsteeken van een ambt, overbodig gemaakt. Het onderscheidingsteeken is echter gebleven en niets is onlogischer dan heden dit symbool te zien prijken op al de postauto's in alle landen en op de postwagens van onze sneltreinen.

De gezonde logica zou nochtans gebieden op de postauto's de hoorn te vervangen door een klaxon (1).

---

(1) Dit voorbeeld van behoud van een symbool dat nochtans zijn werkelijke beteekenis verloor, werd ons medegedeeld door M. Boisson.

In strijd nochtans met hetgeen aangenomen wordt, kan er in een taal evenmin sprake zijn van neologismen, want om een nieuwe zaak te doopen neemt men steeds zijn toevlucht tot grondwoorden uit doode of uit vreemde talen ; ook vormt men samenstellingen met reeds bestaande woorden, ofwel worden gewone woorden van beteekenis veranderd. Voor alle sociale organisaties streeft men er insgelijks naar, het nieuwe aan te passen bij hetgeen het verleden ons legateerde.

Dit is de reden waarom de studie van het verleden al haar belang, al haar nut behoudt voor de waarneming en de ontleding van de folkloristische feiten als deze beschouwd worden van psycho-sociologisch standpunt uit. Deze feiten worden echter niet alleen meer beschouwd als hetgeen het verleden aan het heden gelaten heeft, als doode zaken. Het is integendeel hetgeen verder gaat dan het heden, niet alleen naar het verleden, doch ook naar de toekomst. Het is een sociologische voortduring. Zooals Ferdinand Brunetière het zegde « zal de traditie, voor dezen die na ons komen zullen, bestaan in hetgeen langer zal leven dan wij zelf ».

Een dag zal komen waarop de Sociologie zal moeten steun zoeken bij de psychologie. Een dag zal komen waarop niet alleen meer de Instellingen der volkeren zullen bestudeerd worden, doch waarop de noodzakelijkheid zal ingezien worden van met dezelfde zorg hun gebruiken en tradities grondig te onderzoeken. Dien dag zal het belang van de werken der folkloristen in een helder daglicht geplaatst worden. Hoe meer de folkloristen zelf, van nu af aan, zich inspannen om de psycho-sociologische drijfveeren der door hen bestudeerde feiten op te zoeken, hoe grooter ook hun zegepraal zal zijn. Tot deze taak is het dat wij hen uitnoodigen (1).

ALBERT MARINUS.

---

(1) Deze studie werd als verslag voorgelezen op het Luiksch « Congrès de la Fédération des Sociétés Archéologiques de Belgique » in 1932.

Haeren.

Haeren, dat tegenwoordig ingelijfd is bij het grondgebied van Brussel, was eertijds een der bekoorlijkste dorpjes uit de omgeving van de hoofdplaats.

Van op den *Huppelenberg,* niet ver van Schaerbeek, reikte het oog tot St.-Geertruide-Machelen en had men een heerlijken kijk op het Zennedal dat de *ganzeweide,* waar de *Hollebeek* en de *Beemtgracht* doorheen kronkelden, van het dorp Haeren scheidde. Naast een mooie kerk van Romaanschen oorsprong, met ineengedrongen toren, stonden er op een zekeren afstand van elkaar drie riddergoederen. Wij hebben ons de moeite getroost, de namen van de kasteelheeren die ze bewoonden op te zoeken. Langs den Westkant kon men zonder moeite de kasteelen van Heembeek zien, aan de andere zijde van het kanaal.

Vóór een dertigtal jaren kwam de nijverheid, eertijds een onbekende te Haeren, zich meester maken van de gronden gelegen langs de spoorlijn Brussel-Antwerpen. Fabrieken rezen als bij tooverslag uit den grond op en brachten met zich loodsen met windassen, zwarte schouwen, reuzenhoopen afval en vele andere leelijkheden. Van den anderen kant ging het bestuur der spoorwegen over tot de onteigening van de groene ganzeweyde waar voortaan zijsporen gelegd werden, waar wagons, kolen, cokes en dergelijke schoonheden meer een plaatsje kregen. Dit verdringen van den landbouw door een snel opkomende nijverheid had als gevolg dat de kasteelheeren vluchtten en dat de arbeidersbevolking aangroeide. Thans is alle schoonheid in dit gedeelte van nieuw Brussel geweken en tevergeefs betreuren de kunstenaars, en met hen alle liefhebbers van het landelijk schoon, het bekoorlijke Haeren uit vroegere tijden.

Ten W. van de kerk ziet men thans nog de aloude karrepoort van het *castrum,* dat dateert uit de XIII^{de}

eeuw en bewoond werd door de familiën van Haeren, Clutinc, Pipenoy, de Hertoghe, Enghien, Cortenbach en van der Noot.

Dit *castrum* had vroeger een vierkante binnenplaats van Romeinsch model. De slottoren is heden de inrijpoort. Men ziet er nu nog de groeven van het valhek. De verdieping nochtans die er boven stond (zie op de gravure van J. De Deken) werd door een brand vernield. Van de vierkante binnenplaats blijven er slechts twee voorgevels van gebouwen meer over. Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier te doen met een der oudste getuigen van de versterkingen der provincie Brabant en de

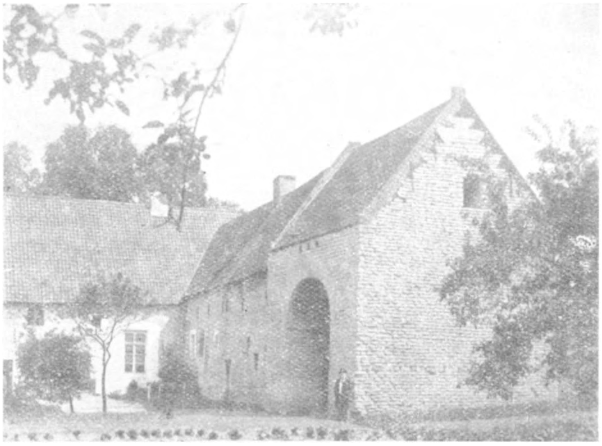

Castrum van Haren, dateerende uit de XIV^de^ eeuw, geheeten : *het oud casteel van Cortenbach*, voortkomende van de familiën Clutinc, de Hertoghe, Cortenbach en vander Noot. De inrijpoort, waarvan het bovenste gedeelte door brand vernield werd, was eertijds voorzien van een valhek waarvan de groeven nog heden zichtbaar zijn.

stad Brussel moest het zich ten plicht rekenen voor het behoud er van te zorgen.

Het leen van Ter Elst kwam achtereenvolgens in het bezit van de familiën Spijkens, Geerums, Stroobant, van Langendonck, Servandoni, d'Hannetaire, van der Noot.

Daar was het dat de beroemde tooneelspeler d'Hannetaire, wiens troep beschermd werd door de aristocratie van het hof van Karel van Lorreinen, het wel gekende kasteel van Graaf van der Noot liet bouwen, dat in 1912 te koop gesteld en afgebroken werd. Van 1760 tot 1770 was het kasteel van Ter Elst de geliefkoosde vergaderplaats van den Brabantschen adel en van de tooneelspelers. De bladen uit dien tijd en het geheim dagboek van Karel van Lorreinen hebben ons over deze periode weinig stichtends mede te deelen. Het park van het kasteel van der Noot was allerprachtigst. Men bewonderde er groote boomen die zich in twee schoone vijvers weerspiegelden. De tooneelspeler-hoveling had er een standbeeld doen oprichten, dat Karel van Lorreien in Romein-

Haeren. Castrum, gezegd *hoeve van Cortenbach,* vóór den brand. Naar het oorkondenboek van het Sint Jans gasthuis door J. De Deken, in 1711.

sche kleedij voorstelde. Naar verteld wordt, werd dit standbeeld ten tijde van de Fransche omwenteling in het park verborgen. Al de boomen werden omgehakt en waar eens het kasteel zich verhief staat thans een school, een tamelijk alledaagsch gebouwtje.

Het oudste kasteel dat te Haeren nog bestaat is het kasteel van de familie de le Court, ten W. van de kerk. Het is een renaissance-gebouw dat eertijds een ophaalbrug had en omringd was met water. Dit kasteel, gezegd de Cortenbach, heeft toebehoord aan de van der Meeren, Loots, Madouts, Jennepo, del Pino, van der Noot, enz.

Het vervallen riddergoed dat naast de pastorie staat en bewoond wordt door dokter van den Bosch, heeft toebehoord aan de familiën Heymbeke, Flodorp, van Ant-

werpen, Osy, Bouvier, enz. Cfr. *Les Sires de Haeren-lez-Bruxelles*, in *Folklore Brabançon*, N^{rs} 81-82.

Op deze wijze is het dat de tijd, die toch alles effent en gelijkmaakt, een streek zoodanig wijzigt dat er zelfs geen spoor meer teruggevonden wordt van hetgeen er voorheen geweest is.

Plaatsnamen van Haeren.

1563. Te Haeren aen den houtwech, boven de smisse om vuyt te poelen (om te dienen als zandsteengroeven, uitgebaat door J. Stroobant) ; aende goeden der kerke van Ste Claes binnen bruessele ; lant geleghen boven den luysborre ;

1565. Opt kerkvelt op de goede van heere Gaspard vander Noot, ridder, heere van Carloo.

1566. Op het velt geheeten den harenberch (goederen der van der Meeren) ; ten plaetse geheeten te Nederharen tusschen de goeden van wijlen henric van der Meeren en nu onzen voerscr. geminden heeren van haren toebehoirende met de derde zijde aan 's heerenstraete ; binnen haren an de breshaghe tusschen de goeden der infirmerijen van den beghijnhove binnen bruessele ; opt velt geheeten den harenberch (goederen van de H. Geest Tafel); aen de steenbeke aldaer ; in den eesbempt.

1567. Boven de kerke opt huppelenvelt ; opt baecklant ; aende quaede straete ; op den harenberch ; op den luysbergh ; de goudpoel. Op den dommelberch, tusschen de goeden der weduwe wijlen M^r henricx Mordauts (?) in deen zijde ende t heerenstraete in dander twee zijden ; aen de goeden der kerke van haren ; op de boschdelle (goederen der De Becker) aen de goeden des cloosters van Corttenberghe ; boven de Luysborre ; op de keelbeke ; opt kerkvelt. (goederen der vander Meeren). Op de clispen straete (goederen der vander Meeren) ; op den huppelenberch (goederen der vander Meeren) ; in de heyde te haren (goederen der vander Meeren) ; stucke lands geheeten het lanck halff bunder gelegen in de harenheyde (goederen der vander Meeren) aen de goeden des Cloosters van Bethanien ;

den eesbempt int harenbroek (goederen der vander Meeren) ; in harenheide ; op den tommelberch ; boven de luysborre (goederen der vander Meeren) ; tusschen de goeden des heylighen geest van haren in deen zijde ende goeden heeren Jaspard van der Noot ; in de boschdelle, (goederen der vander Meeren) commende aen de goeden der cleyn canonicken van Ste Goedelen en aen de goeden des cloosters van Corttenberghe.

1568. Op de boschdelle, straete geheten dopharenstraete ; inde opharenstraete ; ter plaetssen geheeten harenborre tusschen de goeden wijlen Jacobs van opharen in deen zijde ; op het velt geheeten voerheyde.

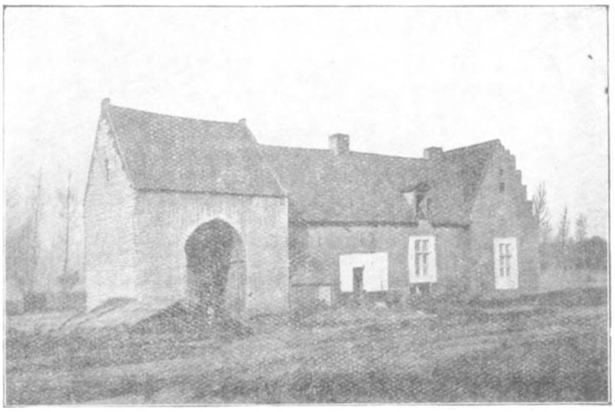

Haeren. Het castrum, gezegd *hoeve van Cortenbach*, vóór den brand ; de rechtervleugel is echter reeds weg. Zie het plan van De Deken van 1711. (Cliché Cosyns).

1569. In de noendelle ; de Steenbeke.

1570. Op de keelbeke ; ter plaetssen geheeten ten bossche ; opt kerkvelt ; opten harenhoutwech.

1571. Ter plaetsen geheeten neerharen tusschen sheeren straete geheeten steenweghe ; op den huppelenberch ; tusschen de goeden joncker Jans Spyskens ; opt den des heilighen Gheest van Haren ; aenden nieuwen wech daer die (inwoners) van Vilvoerden hueren steen van Haren naer de Zinnen (Zenne) vueren. De groeven van Haeren werden destijds uitgebaat door den meyer Jan Stroobant ; op de Keelbeke, (goederen van Antoon van der Meeren).

1572. Bij de Clespenborre, de Clespenstraete, den houtwech daer nu ter tijd een huis metter smissen ende stalling op staet ; die loymaerstraete ; de goeden van den hove van Cortenbach op 't kerkvelt.

1573. De harenborre ; goeden des goidshuis van der Arcken ; 't goidshuis van der heyligher drijvuldicheyt binnen Brussele. De noenendael ; op de voerheyde.

1575. Ter clespen tusschen de goeden wijlen heeren Jans van Keystergathe (d'Enghien de Kestergat) die nu zijn den hove van Corttenbach ; de wyckmans eeussele ; de keelbeke.

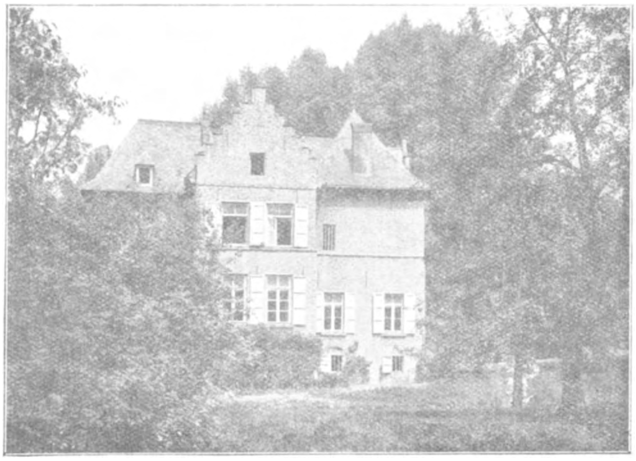

Haeren. Het kasteel Cortenbach, later aan de graven vander Noot, heden in het bezit van de familie de le Court. (Cliché Cosyns).

1577. De straete geheeten de ganseweijde ; aen Sheerenstraete geheeten hert bogaert ; den hondwech op de harenheyde (goederen van het Begijnhof van Brussel) ; te neerhaghen (te Haren) ; den bruel.

1593. Au bessemvelt (eigendom van J. Stroobant).

1604. int houten block metten eenen eijnde aende riviere van de zenne aldaer loopende ende metten andere eijnde aende heerwegh (goederen der Stroobant).

1627. Een hoffstadt metten nieuwen huyse, camers, en de gewelffde kelders daer ondere al van hartten arduyn,

Standbeeld van Karel van Lorreinen, door d'Hannetaire in 1769 opgericht in het park van het kasteel van Haeren. Gravure de la Rue, Brussel. Dezelfde de la Rue etste, naar een krijtteekening van Le Gendre, het portret van Angelique d'Hannetaire, de vriendin van burggraaf de Sandrouin. (Onze verzameling).

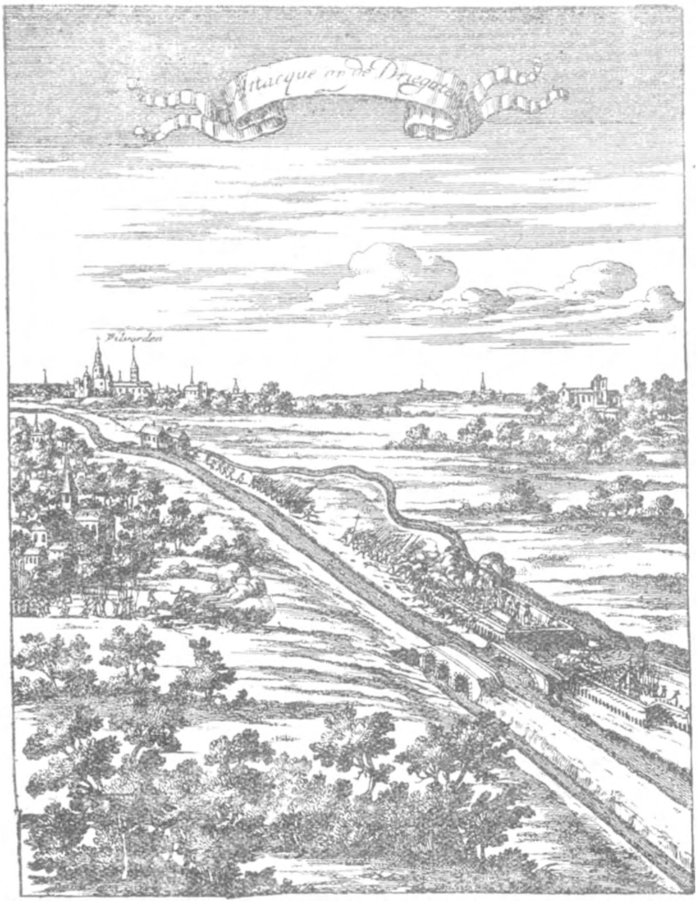

Aanval op de redoute der Drie Gaten, waterleiding van de Zenne onder het kanaal van Willebroeck, tusschen Haren en Neder-over-Heembeek, in 1677. Het fortje dat men op deze gravure opmerkt werd in 1746 vernield door den Maarschalk van Saksen.

(Onze verzameling).

steene poorte, schueren, stallinge, cremme, brouwerije ende gemetsten bornputte... enz. bijvanck, bogaerde en de blocke daer aene, te vorens door de incurse ende ravaige van de rebellen en de vianden van zijne voorscr. Majesteyt, legers in den jaere 1622 die komende van den Vueren tot Haeght gepasseert zijnde geheel totten gronde afgebrandt enz... gelegen in de prochie van Haeren aende plaetse van den kerckhove aldaer ende sheerestraete ten andere zijden tegen die goederen van der cure vande voorscr. prochie van Haeren ende voirts nevens die goederen van Symoens vander Rosmolen schepen dezer bancke... enz.

Er is hier sprake van de brouwerij van Willem Stroobant, gelegen nevens de pastorie, dichtbij de kerk en afgebrand door voorbijtrekkende troepen in 1622. (*Reg. Scabinal,* nr 3811, bl. 1246). Clespenstraete. (Goederen van Stroobant).

1628. Thuelkenblock (?), aent broek geheeten heyde ; aende drijgracht ; haerenberg (goederen der Geerens), harenborre, in de nonnendelle goederen S. Pieters Anderlecht ; op den harenberg (goederen der Stampion).

1632-33. (De Stampion) dragen op ten behoef van M. Cornelis van Heymbeke secretaris der Stadt Brussele ende jouffr. Magdalena van Asbroeck zijne wettige huijsvrouwe : een huys met hoff met sijne steene poorte, schuere, stalle, bomgaerde enz., metten eenen eijnde en de tweede sijde aen sheerenstraete, mette derde syde aende goeden van de erffgenaemen mijn heere Dupin op de last ende commer van eene erffelijke rente van 31 rinsguldens ende 10 stuijvers tjaers, aen jouffr. Spijskens (er is hier sprake van het leen Ter Elst dat geërfd wordt door Catherine Gheerums, echtgenoote Jan Stroobants, in 1633, schepene van Haren). Volgt de opsomming der goederen van de nalatenschap Gheerums, 1 dachwant bosch in Dieghem, 6 dachwanden bosch in haren aen die linde, 1 dachwant lants in haren geheeten het lanck dachwant, 1 dachw. op de hoelbeke, 1 dachw. in haren aen die trappekens, 1 dachw. te Woluwe, 2 dachw. lants te Haren int baerchvelt, 1 dachw. lants gelegen beneden het steynen cruys, item op den clespenborre, bempt in harenbroek, boomgaerd ter Nerhaeren ; bij den blauwen poel in harenheyde ; te Die-

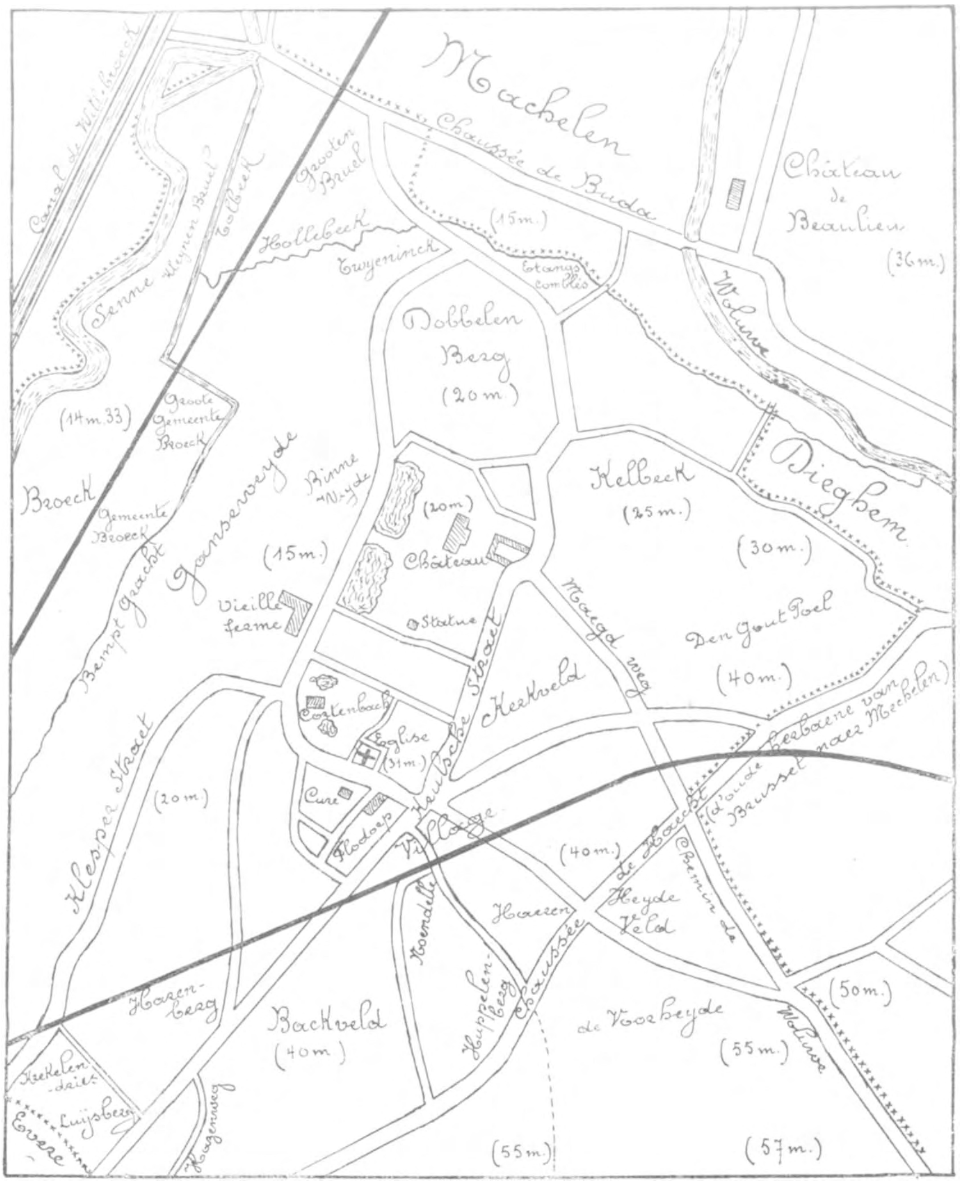

Haeren. Plan met aanduiding van de plaats waar het Castrum stond (oude hoeve), het kasteel van d'Hannetaire (ten Z. van den Dobbelen Berg), het kasteel Cortenbach, heden de le Court (tusschen de kerk en de oude hoeve), het kasteel Flodorp (naast de pastorie).

ghem int beshen velt, te haren op den Dommelenberch, op den harenberch, aen de Clespenstraet, in harenheyde, aen weenenberch, op de helbeeke, wech van Neerharen naer Crayenhem, suerkens blocke, bij de bochwilgestraat, bij onze lievevrouwe straet, in de noendelle wesende leengoed, aen de goeden Carels Stroobant (deze goederen van nalatenschap Gheerums, zijn het aandeel van Marie Gheerums, echtgenoote Lambert Stuckens), lant geheeten Daemshoff belast met twee cappuynen aen die van Afflighem ; in harenbroek tegen de seven bunderen toebehorende den hertoge van Brabant, (goederen van de nalatenschap Geerems, het aandeel zijnde van Jan Geerems, pastoor van Winck-sel).

1634. lancs de Straetkens loopende nederwaerts naar de ganseweijde.

1635. Bij de verdeeling der goederen van Cathérine Stroobant, weduwe Jan Crabbe, echtgenoote Joos Stuckens (overleden) worden belangrijke goederen vermeld te Dieghem, Tervueren, Saventhem, Machelen en Haeren. Deze verdeeling staat beschreven op de blz. 874 tot 901, schepenregister 3812 van Haeren : int broeck onder Haren, aen den bemptgracht ; op Moersel onder Tervueren, aen de goeden van erfgenaeme Nicolaas Stroobant ; op den Steenberg (te Tervueren) ; boven 't put gat op Moessel aen 't Vlierken ; op Moessel(Morseloo) voor het hoff van Auwerghem ; op Moessel onder Tervueren aen de goeden Jan van der Meeren wesende eygen goed ; te Machelen aen de goeden franchoys Corluy wesende eygen goed ; te haren op de stroymyt ; te haren aen 't lindeken.

1637. De Vos verkoopt aan Jan Stroobant 69 roeden te haren op nonnendael.

1640. Jan Stroobant en Catherine Geerens zijn echtgenoote erven van hun oom Jan Geerens, pastoor te Winck-sel : 6 dachwant wesende leengoed te S. Steven Woluwe ; een boomgaerd van 1 1/2 dachwant gelegen te haren geheeten Daemshoff ; 1/2 bunder bempt in het Vilvoerden broeck, 1 dachwant te haren aen de woluwschenwech ; 3 dachw. te haren in de voorheyde, enz., enz.

1643. Brouwerije (van J. Stroobant) gelegen in de prochie van haren aende plaetse van den kerkhove aldaer ende sheeren straete.

Haeren. Plan van omstreeks 1810 door G. de Wautier, Prentenkabinet te Brussel (Cliché Cosyns). Merk op dat het Castrum (hoeve van Cortenbach) in 1810 nog vierkant is.

1663. beneden het steenen cruys aen die trappekens.

1686. op den Dommelenberg (goederen de J. van Bierge-Geerems).

1688. Joncker Peeter van Flodorp heere van Clabbeeck cedeert tot behoeff van Jan Stroobant, meyer deser bancke, 90 roeden lants te haren beneden de cleyne galge ; 1 1/2 dachwant ten clespenborre, 3 dachwanden op den harenbergh om eeuwelijck te besittene.

1691. vercreygh voor heer Carolus Stephanus Sterckx, sergent-major van de provincie van Brabant, tegen St Petrus Stock m^r^ cirurgijn binnen der Stad Brussele.

1694. Catherine de Boesscher weduwe (in 1694) van Charles de Broyer, meyer van de prochie van St Gertruyde Machelen, Petronille van der Beeken, weduwe van Guillaume Keyaerts, Pierre De Pauw, meyer van Nederockerzeel, echtgenoot van Gudula Keyaerts (haar dochter) en Pieter van Hamme, echtgenoot van Madeleine Keyaerts, haar dochter verkoopen landerijen te Haren aan meyer Jean Stroobant.

1696. Joncker Pierre de Flodorp heer van Clabbeek, kapitein, zoon van wijlen joncker Théodore van Flodorp en jouffr. Henriette van Heyenbeke, staat af aan zijn broeder joncker Antoine van Flodorp, licenciaat in de beide rechten enz., den geleghe groot 7 dachwanden den .... maele met het casteeltien ofte ombewaeterden huyse van plaisantie met bij aders de steene woonhuyse ende stallingen daer op staende ende voorts daer onder begrepen den boomgaert blocke ende vijvers daer aene en inne gelegen mette plantagien soo op des heere straete als op den voorscr. erve staende..... in de prochie van haren, bij doode van wijlen joncker Peeter franchois van Heyenbeke in sijn leven capiteyn ten dienste van S. M.

Pachthoff mette huyssinghe, schueren, stallen ende andere edificien daer op staende, boomgaerde daer aen liggende ..... te haren neffens het kerkhoff aldaer comende met twee zeyden teghen sheerstraete ter eender, Gillis van Dievoet en Jan van Ghindertaelen en ten 4 : goederen der erffgenaemen Joos Stuckens, belast met .... (brouwerij van Jan Stroobant meyer van Haren).

1698. In een schepen akte van Haren van 18 Januari 1698 staan vermeld « wijlen Peetrus Brootcorens in sijn leven pastoor dezer prochie van haren, wijlen heer Peetrus Cuvellerie oock pastoir van haren. Was veranderd in de vespere. Item van 6 stuyvers tjaers tot een jaergeteijde van heer Adriaen de Costere in sijnen tijde oock pastoir van haren. Eerw. heer Nicolas Richard pastoir onzer voorscr. prochie.

1707. ter klespen ; den harenberg tegen de klesperen straete ; de kleemput ; de huppelenberg ; de herbaene van Brussel naer Dieghem.

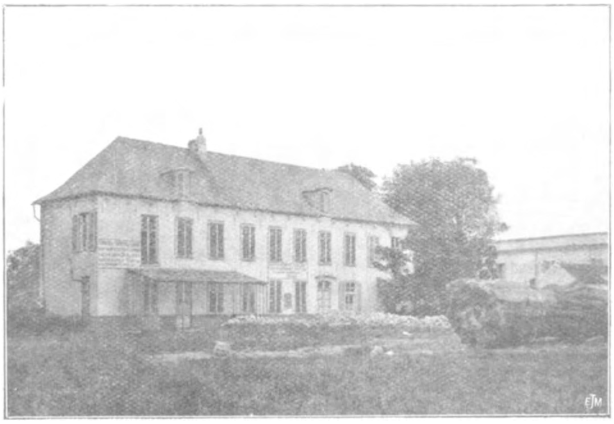

Haeren. Riddergoed bewoond door de familien de Flodorp (tegenover de kerk), van Antwerpen, Osy en Bouvier. Op het voorplan den prachtigen beuk die in 1912 geveld werd. (Cliché Cosyns).

1715. Zecker straetken geheeten de Steckelhage ; vercrijgh voor Guilliam Stroobant ende Cath. van Haecht gehuijsschen onder haren tegens joncr ferdinandus Goubau heere van Cortenvalle ..... (landerijen) aen den Kerselaer boven aen S'heerenstraete en beneden den hautewegh.

1717. in de noendelle.

1718. Joncker Roger Lamoural baron van der Noot, de Carloo, heere van Cortenbach (cornet in dienst van Z. Keizerlijke en Koninklijke Majesteit), zoon van wijlen den wel-edelen heer Roger Wautier van der Noot (heer en

baron van Cortenbach, Schoonhoven) en van de hoog-edele vrouwe van Carloo en van Wangen, heer van Duyst, Ghyndracht, Louise van der Gracht, geboren baronnes van Vreemde en van Olmen, vrouwe van Bersele, enz.

1739. Vrouw Philippina Columba de Weyekerke, (weduwe van wijlen) heere Joannes franciscus Helman, baron van Willebroek, komt voor bij 't verleggen van een akt.

Nog andere plaatsnamen van Haren, gemeld door COSYNS, *La château de Haeren.* Dommelenberg (1645), Dongelenberg (1698), Dobbelenberg ; het Bruelken (1560), beemd in 't Vilvoerden-broeck (1560), dander Wisselbroeck geleghen in de Harenbempden, de Gansweyde, een stuk

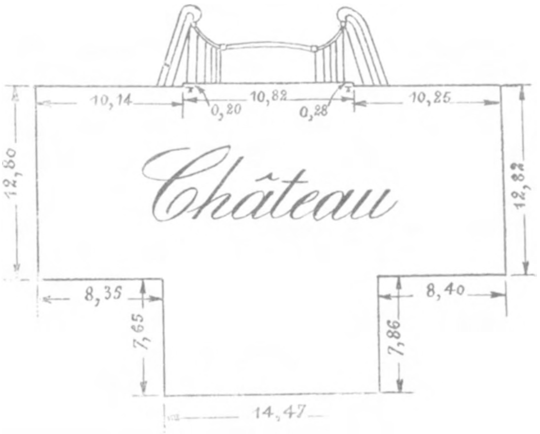

Haeren. Plan van het kasteel Ter Elst, in 1759 gebouwd door d'Hannetaire, afgebroken in 1912 en vervangen door een school.

weyde geheeten d'Eeghde. Den Weenenberg, den huppelendoorn (1613) ; De Keelbeke ; het Kerkveld ; de voorheyde ; de Nonnendelle ; op den Harenberg, aende Clesperstraete ; lant gelegen teghen de goeden der heere van Carloo ende die elf duijsent maeghden ; den Huppelenberch ; het Blockvelt ; op den houtwegh lancx onse lieve vrouwe straete ; Harenbroeck ; op den Bruel ; het Soechwillige velt ; het Baeckvelt ; de Bieshage ; (1645) lant genoemt de Hoere, achter het Eeckhout ; (1695) een Wagenwech genoemt te Mooren ; aen de mooren, oost den haut-

wegh naer Woluwe ; het Vlierken (1695). Den Bempt-gracht (1753). Op den Harenbergh te Clesperdorre, tegen 's heeren straete en de goederen des heere Flodorp (1756). Coninx bemde, genoempt het lanckbeen (nabij de Bempt gracht) ; de Stroye mijte (nabij de weg op Woluwe) ;

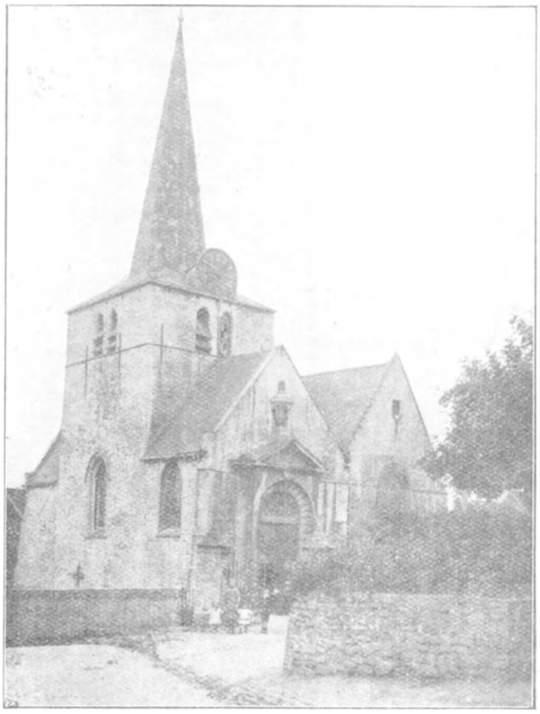

Haeren. De kerk ten tijde dat het kerkhof er nog rond lag. (Cliché Cosyns).

den Kempendooren of Kempendeurre ; den Breeuw (nabij de Olbeke) ; d'oude herbaene van Brussel naer Mechelen (Steenweg op Haecht) (XVIIIe eeuw). De Vandernoot-brug (brug over de Senne). (Kaart van Popp).

* * *

De *Lieseberch*, die in 1253 te Haeren vermeld en die A. Wauters, *Environs*, III, 74 (voetnota) aangeeft als zijnde de berg van Elisa of van Elisabeth, tusschen

Haeren en Evere, is feitelijk niets anders dan de *Luysberg* of *Luusbosch,* wat wij verdietschen door *loo-bosch* of *bosch van den Lucus,* heilig bosch. Er schijnt een betrekking te bestaan tusschen deze plaatsnaam en de bedevaart tot de H. Elisabeth om genezing te bekomen van het hoofdzeer en den haarworm. Verscheidene ernstige argumenten worden aangevoerd om deze assimilatie te bewijzen:

Haeren. Voetstuk van het standbeeld van Karel van Lorrainen, dat d'Hannetaire in het park van het kasteel Ter Elst liet oprichten.
(Cliché Cosyns).

de ligging op de grens van het grondgebied tegen Evere, de plaats waar eertijds de terechtstellingen uitgevoerd werden, de toponymie en eveneens de ter plaatse bestaande legenden. Te Evere ligt een *Tomvelt boven de sceepers tommeken.*

Van den anderen kant hebben wij ook de *Keulsche straat,* een Romeinsche weg, die er voorbijkomt. Dit is de weg van Evere naar Machelen. Deze *Keulsche baan* is de

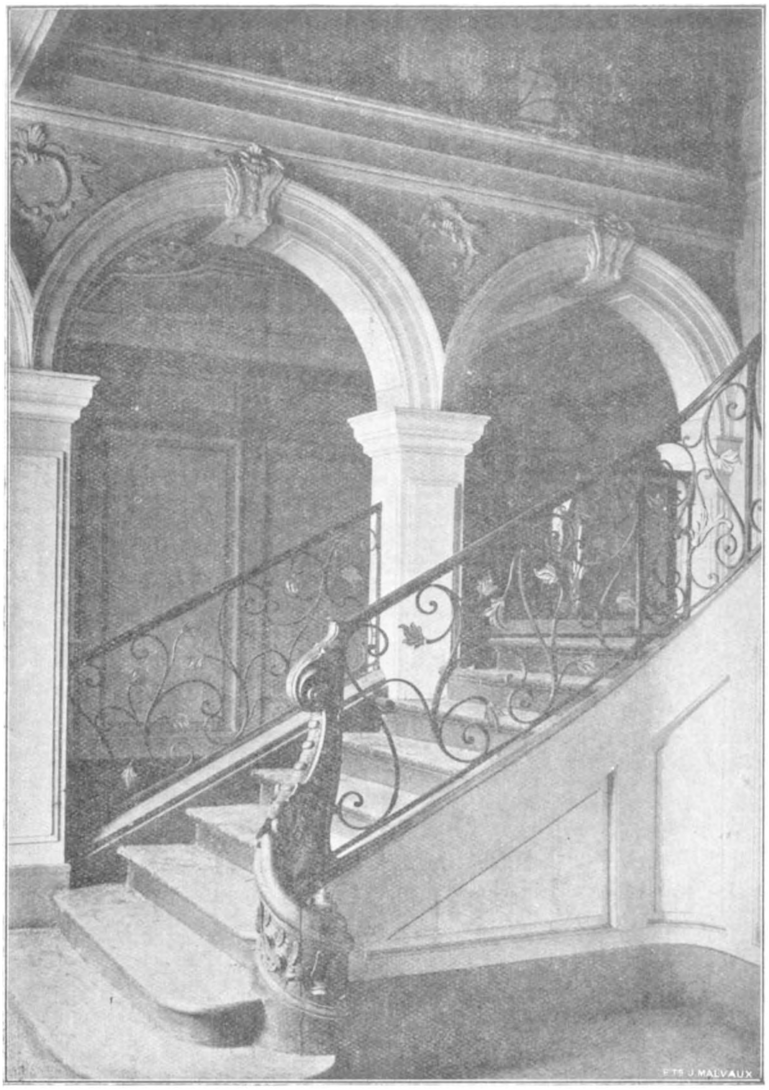

Haeren. Trap van het kasteel dat gebouwd werd door d'Hannetaire.
(Cliché Cosyns).

weg van Brussel naar Vilvoorden in het lage gedeelte, langsheen de Zenne. Hij was ongeveer 11 meter breed (40 Brabantsche voeten). De *Dobbelenberg,* misschien wel *Tommelenberg,* te Haren, schijnt een begraafplaats uit de oudheid geweest te zijn. Er dichtbij werden Romeinsche *tegulae* opgegraven. Een straat langs de thans gedempte vijvers nabij den *Dobbelenberg* (in 1698 *Dongelenberg)* heet *De Krijter* (krijten = weenen). In het *Harenheideveld* steekt er ergens een gouden afgod verborgen *(gauwen mahomet).* Dichtbij Haeren, op het grondgebied van Vilvoorden, ligt een *Hunenberg,* wat beteekent : berg der offeranden en niet « der Hunnen ». Dit alles laat ons veronderstellen dat er op den *Luysberg* in de oudste tijden een lucus bestaan heeft, waarschijnlijk in het tijdvak van La Tène.

Etymologie.

De etymologie van het woord Haeren zelf blijft duister. Men heeft dezen naam vergeleken met talrijke gelijkluidende plaatsnamen uit Limburg : Neerharen, Harberich, Borgharen, Haren, Vaeshaertelt, Haertensteyn, alle gelegen langs de Maas, tusschen Maastricht en Reckheim, de *déa Hariasa* geciteerd in BRAMBACH, *Corpus,* n^r^314 (1).

De stam *Har* wijst in het Noorden, evenals het Saksische *hari,* op een heuvel, een onbeduidende hoogte. De met boomen omringde en op elkaar geplaatste steenen altaren, in het Noorden *havrgr* genoemd, heetten bij de Angel-Saksers *heary* en bij de Franschen *harah. Har, Haren* zou dus wijzen op een geheiligde plaats, zooals Herstal (eertijds *Haristallum),* Herberich (eertijds *Harbricht).* De *harah* zou een met stroo en riet gedekte hut zijn, op palen gebouwd boven den steen of het altaar in het *lucus* of heilig bosch. In de Ripuarische wet werd er den eed afgelegd : *in haraho jurare debet* (XXXII, §3). In het Oud-Hoogduitsch wordt *harug, haruc, haruh,* gebruikt in de

(1) J. HABETS, *Lettre in Bull. des comm. d'art et d'archéologie* (over de déa Hariasa), 1871, blz. 222 en HABETS, *Découvertes d'antiquités dans le Duché de Limbourg,* Roermond, 1881.

Portret, gravure van Delarne, naar een krijtteekening van Le Gendre. (Cliché Liebrecht).

beteekenis van « heilig bosch » In het Angel Saksisch *hearg, herg, herig*. Daaar was het dat de offers opgedragen werden. De Ripuarische wet heet het mâl : *harahus*, wat hetzelfde is als *haruc* in de beteekenis van « heilige plaats ».

Portret van Eugenie d'Hannetaire, gravure van Chevillet, naar Le Gendre. (Cliché Liebrecht).

CHOTIN zegt slechts dat *Haer, haren* beteekent : « plaats die hooger gelegen is dan het omliggende ». A. WAUTERS zegt dat de stam van dit woord teruggevonden wordt in de benaming *Ahr, Anrau*, enz.

Volgens SERRURE zouden Haeren en Herent allebei hun versprong te danken hebben aan *Arenetum*. Terecht, naar het schijnt, wordt deze woordafleiding door EDGARD DE MARNEFFE verworpen. « Haren » bevat den stam *hari, har,* die ook aangetroffen wordt in « Herstal » *(Hari-stallio* in 779) in Hermalle *(Hari-mala* in 779), in Herlaer *(Har-laer* in 1326) en in Herbais *(Here-bach* of *beek)*. In sommige Dietsche dialecten wordt de hagebeuk *heren-teer* of *haren-teer* geheeten, in het Engelsch *horn-beam*. Helmet bij Schaerbeek en bij Haren, beteekent : « plaats met olmen beplant » *(Ulmus)*. Op een andere plaats zegt DE MARNEFFE nochtans dat *arenae arenetum* een plaats aanduidt waar zand aangetroffen wordt. Zoo dit het geval was zou deze plaatsnaam in de Kempen toch wel genoeg voorkomen !

Volgens FÖRSTEMANN, zou het achtervoegsel *harah* van de Ripuarische wet, *lucus, nemus, fanum,* hier niet dienen gezocht te worden. *Har,* meervoud *Harun, haare sind aus gedehnte erhebungen auf heide flächen* of naar het Zweedsche *har :steinichter ort,* steenachtige plaats wat het geval wel zal zijn voor Haeren bij Brussel, waar zandsteengroeven aangetroffen worden, die van in de oudste tijden uitgebaat worden, namelijk aan den *Gout-Poel*.

Wij meenen ons dus voorloopig tevreden mogen te stellen met deze verklaring : *Haeren = steenachtige plaats*.

De Drie Gaten.

De oude kaarten van de Brusselsche omgeving,(1) duiden tusschen de torens van Haeren en Evere den syphon aan van de *drie gaten,* doorgaande onder het kanaal van Willebroek, ter hoogte van Neder-Heembeek. Hier stond een redoute die in 1746 door de Franschen vernield werd. A. WAUTERS stelt zich tevreden met het bestaan er van te vermelden. Ridder MARCHAL (2) nochtans wijst in

(1) *Carte topographique de Bruxelles et de ses environs, levée et dessinée par Mr De Wautier du dit Bruxelles. Cidevant du corps d'artillerie Autrichien et gravée par J. B. Jouvenet en l'an 1810.*

(2) MARCHAL. *Notice sur Michel Florent van Langren, cosmographe et mathématicien des archiducs Albert et Isabelle, et ensuite de Philippe IV, roi d'Espagne, in Bull. de l'Acad. royale de Belgique,* nr 10, deel XIX, 1852, blz. 408.

1852 op een verhandeling, die in 1643-1644 opgesteld werd door Michel-Florent Van Langren, over de overstroomingen in het lage stadsgedeelte te Brussel en in de omliggende vlakte. Van Langren begint zijn uiteenzetting met de

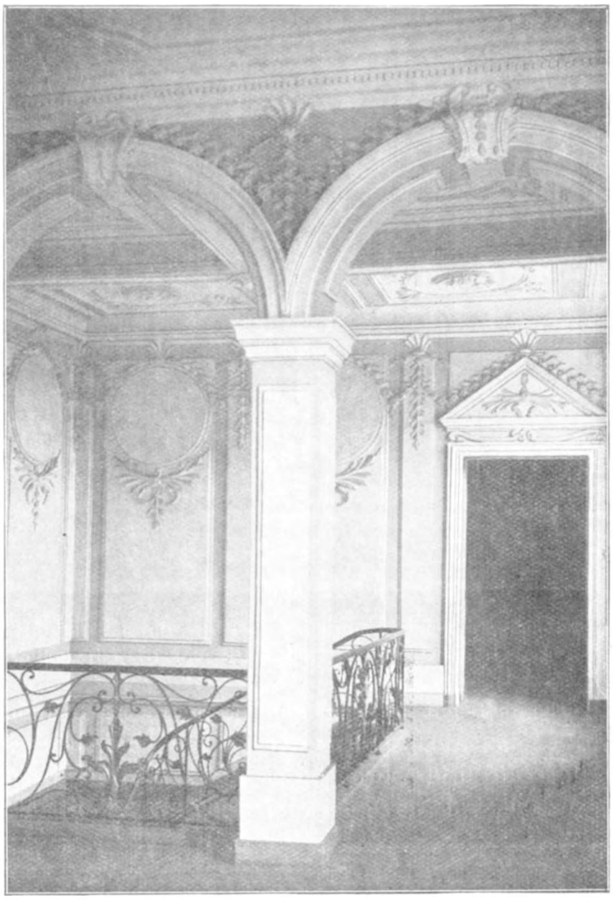

Haeren. Gezicht op de verdieping van het kasteel dat gebouwd werd door d'Hannetaire. (Cliché Cosyns).

aandacht te vestigen op het feit dat het water van de Zenne in de stad komt langs « twee doorgangen » (deux passages), de pijlers van de bogen der brug niet inbegrepen, de eene van 40 voet, de andere van 36 voet, samen 76

voet, en dat bij het verlaten der stad, ten Noorden nabij de Laekenpoort, de doorgang slechts 66 voet meet. Ik heb niet gemeten, voegt Ridder MARCHAL hierbij, of sedert de herstellingswerken in 1715 van de brug St-Jan Nepomu-

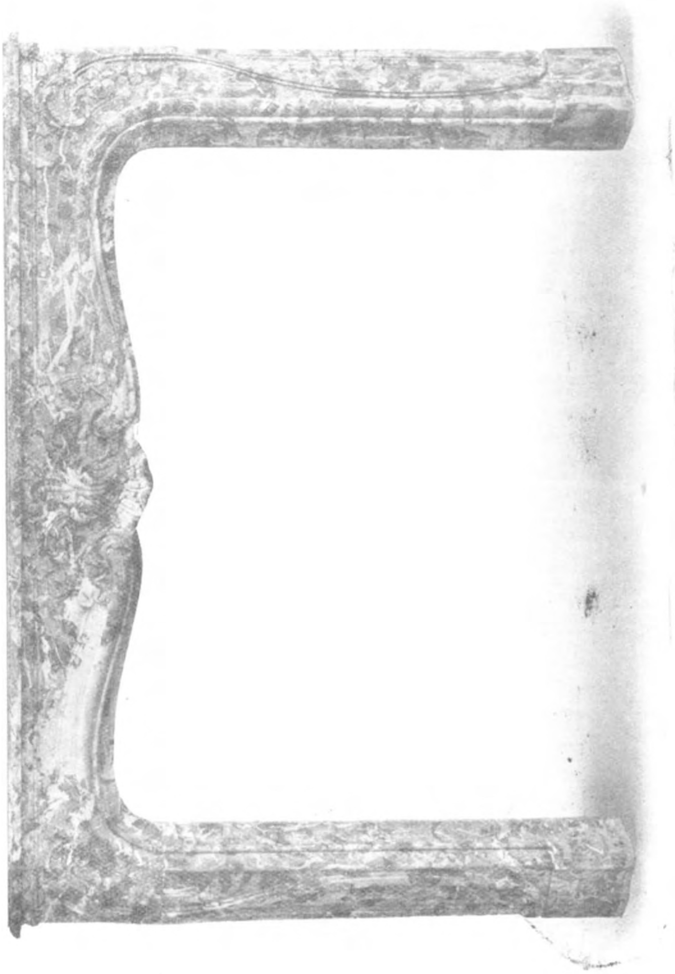

Haeren. Een der schouwen van het kasteel Ter Elst, gebouwd door d'Hannetaire in 1759. (Cliché Cosyns).

cène, nabij den uitgang der stad, de bogen verbreed werden. Dit leidt Van Langren tot de gevolgtrekking dat, bij het wassen van het water, de kelders der huizen van de stad onvermijdelijk moeten vol water komen.

Vervolgens wijst hij er op dat er *buiten de muren,* in de vlakte die ter Westen van de stad gelegen is, vóór 1560 een waterloop was die een ring maakt in de stadsgrachten, en die sedertdien de Zenne afleidde, alvorens stroomopwaarts binnen te komen ten Z.—W., nabij de Anderlechtsche poort. Hij mondde uit in de rivier waar deze ten Noorden de stad verlaat. Het graven van een kanaal in dezelfde richting als de rivier en aan haar linker- of Westerkant, heeft ***den overlaat van dezen waterloop be-*** *let.* Hij zet eveneens uiteen dat men, om den overlaat te vervangen, een doorsnede maakte gezegd van de kleine Zenne, o*f Leye Beke,* die langs het kanaal vloeit, eveneens aan den linker- of Westerkant, en tot aan den zevenden kilometer buiten de stad. Op deze plaats *loopt de kleine Zenne door de Drie Gaten onder het kanaal door* dit wil zeggen door de drie bogen die gebouwd werden in 1637. Na langs de linkerzijde doorgevloeid te zijn onder de Drie Gaten, komt het water, nabij de rechterzijde van het kanaal, in de rivier die er zeer dichtbij vloeit, doch dit is een onvoldoende overlaat.

Al wat door Van Langren in 1644 uiteengezet werd, was nog grootendeels waar in 1785, toen de E. H. MANN (1) de beschrijving publiceerde van den loop van de Zenne, deze van de Zeune, die er te Anderlecht in uitmondt samen met andere beken, alvorens de stad binnen te komen en de beken die in de kleine Zenne vloeien buiten de stad.

Als onfeilbaar middel om overstroomingen te voorkomen, stelde Van Langren in zijn verhandeling voor opnieuw de verbinding op het uiteinde van den ring te maken, ter plaatse waar de kleine Zenne, die te dien einde genoegzaam verbreed en dieper gemaakt zou worden, langs den linkerkant van het kanaal begint te vloeien buiten de Rivage poort, er een sluis te bouwen die in betrekking staan zou met het kanaal. Deze sluis zou slechts mogen geopend worden op het oogenblik dat overstrooming dreigde ; op het kanaal twee sassen te plaatsen, enz.

De *Drie Gaten* is het werk van den Italiaanschen Ingenieur RINALDI. Men begon er aan in 1569 en in 1570 was het voltooid. Zooals we aangeduid vinden op een

(1) MANN, *Abrégé de l'histoire de Bruxelles,* III, blz. 15, 76.

sluismuur, werden in 1636 herstellingswerken uitgevoerd. Op een anderen sluismuur lezen wij : *Welvaert die vaert.* Elders nog zien wij het wapen van de familie de Varick en het jaargetal 1725. Op dit oogenblik was een de Varick superintendant van het kanaal (1).

De toezichter van de waterleiding had er zijn woning, die tijdens de oologen va Lodewijk XIV, in 1677, met verschansingen omringd werd. Terwijl er aan deze versterkingen gearbeid werd trachtten de Fransche troepen ze tot tweemaal toe, doch tevergeefs, te vernielen, om op deze wijze de scheepvaart op het kanaal te belemmeren. Waarschijnlijk is het deze aanval van 1677 die op hierbijgaande gravure, die zeldzaam wordt meenen wij, voorgesteld wordt. Zij behoort thans bij ons exemplaar : *Descriptis Aqueductus seu navigationis urbis Bruxellance absoluti : Anno 1561 authore Nicolas Mamerano ab Lucemburgo* (2).

A. WAUTERS, *Environs*, II, 405, verhaalt breedvoerig naar de *Relations véritables*, het *Hsch. Geschiedenissen van Brussel* en *Vervolg van Aytzema*, den plotselingen overval op de redoute der *Drie Gaten* (fort Marie of fort Philippe) in 1677. Graaf de Nancré, een leger gevormd hebbende van 4 à 5000 man die hij haalde in de garnizoenen van Ath, Edingen en omstreken, trok op 24sten Februari naar Grimbergen en deed gedurende den nacht een aanval op de Drie Gaten. De Gouverneur-Generaal der Spaansche Nederlanden, die deze opmarsch vernomen had, plaatste echter het Leuvensch garnizoen tusschen Brussel en Willebroeck, derwijze dat de aanvallers er op een hardnekkigen tegenstand stuitten.

Een met zout geladen boot bevond zich op het kanaal. Tevergeefs trachtten zij zich hier meester van te maken ; na een aanval die twee uur duurde, werden zij met groote verliezen teruggedreven. De Spanjaarden en de Hollanders telden slechts enkele dooden of gewonden. Op 10den

(1) ENGELS. *Notice historique du Canal de Bruxelles*, blz. 164. HENNE en WAUTERS, *Hist. de Bruxelles*, III, 520. A. WATERS, *Hist. des environs de Bruxelles*, II, 404.

(2) *Secunda editio. Bruxellis, Typis Petri van de Velde, propé Monetam, sub signo Typographiae Novoe 1681.* (Juxta Exemplar repertum in *archivis aquaeductus primo impressum Anno 1562).* Exemplaar voortkomende uit de bibliotheken RYMENANS (nr 6208 van den verkoop in 1842) aangekocht door C. Pr SERRURE.

September daarop volgende, kwam de Maarschalk, Hertog van Luxemburg, op de oevers van het kanaal aan met 10 à 12.000 man. Hij liet anstonds drie batterijen opstellen, waarvan eene de versterking der *Drie Gaten* heelemaal onder vuur nam (zie gravure). Beschermd door de twee andere werden bruggen over het kanaal gelegd en 6 à 700 man geraakten op den anderen oever. Tot driemaal toe werd de bevelhebber der vesting, majoor Carpentier, gesommeerd, doch daar deze weigerde gebood de hertog tot den stormloop over te gaan. Den degen in de vuist trokken de Franschen moedig vooruit tot aan de laatste schutting van het fort, doch de belegerden verdedigden zich met niet minder moed en weerden de aanvallers af die 3 à 400 man verloren. 's Anderendaags vertrok Luxemburg.

Waarschijnlijk als gevolg van dit gevecht werden verscheidene huizen te Haeren in 't brand gestoken, o. m. het riddergoed van Ter Elst dat destijds aan Jan Stroobant toebehoorde.

In Januari 1746 werd de versterking der *Drie Gaten* opnieuw belegerd door de Franschen van den Maarschalk van Saksen. Ziehier hoe deze belegering verhaald wordt in het *Kort Verhaal of te chronijcke* : (1)

Op 27sten Januari 1746 (2) besloot de Maarschalk van

---

(1) Tot Brussel bij Jacob vande Velde, bij het groot beggijnhof in St Augustinus, 1746.

(2) ... den 29 January 1746 's nachts ten een ure arriveerde onverwacht de fransche infanterie ontrent de stadt Brussel en begonst te trecken naer Eembeeck bij de vaert arriveerde ten 6 uren smorgens op den dijck van de vaert en surpreneerden de wachte aen de drij fonteynen alwaer 40 hollanders van Lentman gevangen naemen en post gevat aen de drij gaten ; ten 9 uren arriveerde de cavalerie post vattende tot Diegem in de linien der geallieerde tot Brussel ; den marchal van Saxen binnen dien tijd sijnde in de abdije van Dielegem alwaer de armée passeerde nemende sijn hooft quartier tot Laeken op het casteel van mevrouwe van der Borcht.

. . . .

Den selven daeghe creegh men tijdinge dat Brussel geblockeert was.ende de drij gaten ende wercken soo aldaer als aen de drij fonteynen ingenomen waren ; waarop binnen Mechelen groote consternatie was, soo dat ten 4 uren naer middagh het garnisoen begonst te vertrekken naer Waelhem.

Chronycke van Mechelen, Ms. Nr II, 1373, blz. 22, van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel).

Saksen de redoutes van het Brusselsch kanaal aan de geallieerden te ontnemen en begon hij zijn opmarsch naar Brussel. Den 30[sten] trok bevelhebber de Termonde over het kanaal met zijn soldaten en nam een detachement Hollanders gevangen.

Denzelfden dag trok de maarschalk van Saksen eveneens over het kanaal (van Willebroeck), richtte zich naar Brussel en ontmoette er markies de Clermont die over de

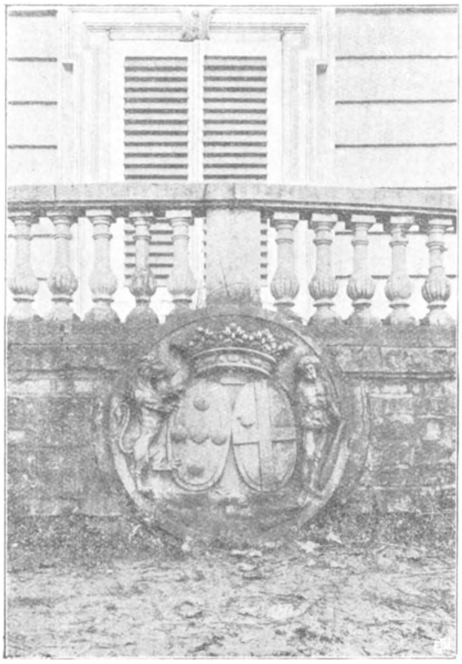

Haeren. Het balkon langs de Ganzeweide, met een steen waarop het wapen der familiën vander Noot en Taye (1771). (Cliché Cosyns).

Senne gekomen was bij Halle. Markies de Constade legde een brug over het kanaal en nam de vesting der *Drie Gaten* in, terwijl markies d'Armentières stelling nam tusschen Leuven en Brussel om op deze wijze de stad te omsingelen, waar achttien bataillons en enkele escadrons van de beste Hollandsche troepen in garnizoen lagen. Het detachement

van Binche belette de garnizoenen van Charleroi en van Namen de belegerden ter hulp te komen. Den 7^{den} Februari te 6 uur 's avonds werden de loopgraven geopend, tegenover den hoorn van de Schaarbeeksche poort. Den 9^{den} en den 12^{den} Februari werden de belegerden door vier batterijen kanonnen en mortieren verplicht den bedekten weg te verlaten. Den 14^{den} waren er 18 kanonnen en 4 mortieren in werking. De projectielen vielen in Brussel tot in de Heuvelstraat, dag en nacht, en veroorzaakten groote schade. Een bres werd geopend *op de veste,* tusschen de Laeken poort en de Schaerbeeksche poort, tegenover de wasscherij. Den 19^{den} Februari, 's namiddags om half vijf, werd door de belegerden de witte vlag, die het wapen van Holland droeg met twee leeuwen als tenanten, geheschen. De bevelhebber van Brussel, vander Duynen, vroeg aan den maarschalk van Saksen een vierdaagschen wapenstilstand om den prins van Waldeck kunnen in te lichten en het garnizoen toe te laten zich zonder oneer terug te trekken. Ten slotte werd er toegestaan dat de Hollandsche officieren hun paarden en hun legertros zouden mogen behouden, doch de troepen zouden gevankelijk naar Frankrijk worden overgebracht. Den 22sten, 23sten en 25sten gaf het Brusselsch garnizoen, bestaande uit Hollanders en Zwitsers evenals uit Fransche deserteurs, zich in de beste orde over. Den 25sten deed de graaf maarschalk van Saksen zijn intrede te Brussel en woonde er het Te Deum bij dat in Sinter Goedele gezongen werd.

De vesting der *Drie Gaten* werd gesloopt (1746) en het gebruik van de plaats werd afgestaan aan den Bestuurder der militaire academie, die het in eigendom gaf aan de stad Brussel in 1783.

Demographie.

Het ware misschien wel interessant hier even te wijzen op het belang van den landbouw te Haeren in 1832. Er waren in dien tijd drie particuliere huizen, vijf hoeven en 88 landbouwerswoningen. Het loon der mannen was 34 cent. Dit der vrouwen 26 cent, of 52 centimes per dag. De velden brachten op : 275 *maten* (rasières) tarwe, 500

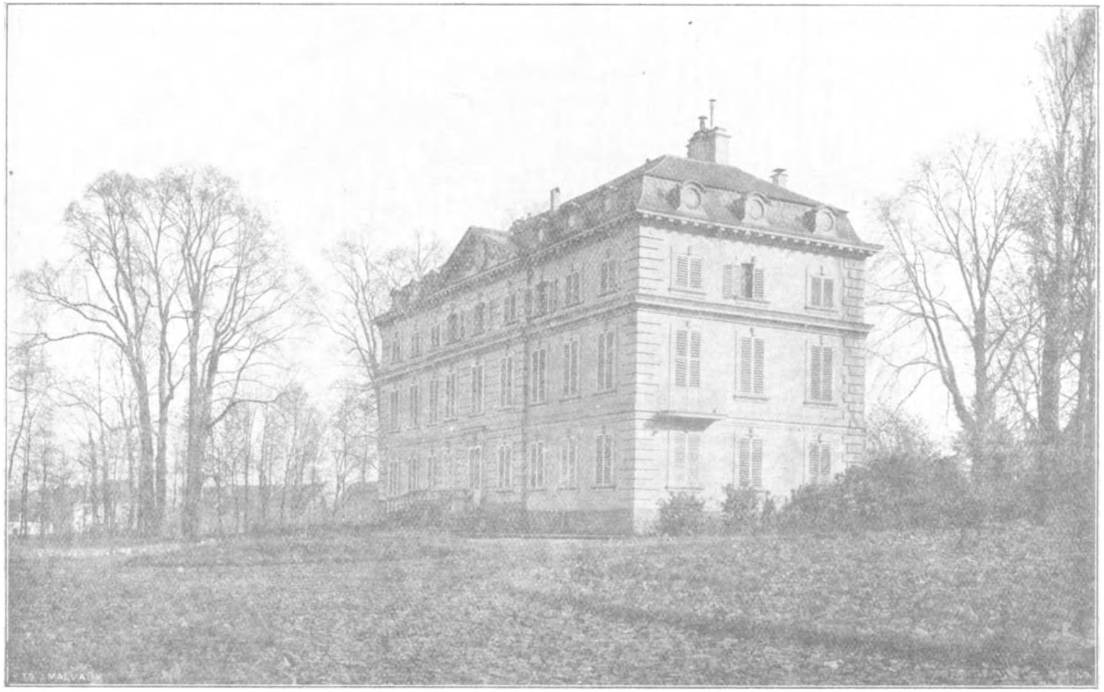

Haeren. Het kasteel van Ter Elst, door den tooneelspeler d'Hannetaire in 1759 gebouwd, later bewoond door de familie vander Noot. Afgebroken in 1912 en vervangen door een school. (Cliché Cosyns).

maten gerst, 240 haver, 120 boekweit, en 2200 zakken aardappelen. In de gemeente waren 43 paarden, 8 veulens, 953 stuks hoornvee, 10 kalveren, 50 zwijnen, 4 geiten, 20 honden en 6 ezels. De kasteelbewoners waren er markies d'Assche en Madame Ozy de Zegwaert. (Handschrift N^r 3306 uit de Koninklijke Bibliotheek van Brussel).

Haeren (nu Brussel) besloeg een oppervlakte van 583 ha. In 1686 was deze oppervlakte volgens A. WAUTERS, Environs, III, 74, als volgt verdeeld : 492 bunders land, 119 weiden, 2 bosschen, 7 vijvers ; het belastbaar inkomen bedroeg 5038 florijnen. Op een totale uitgestrektheid van 582 hectaren, waren er in de gemeente 168 ha. graangewassen, 7 ha. nijverheidsplanten, 74 ha. wortels en voeders, 64 ha. weiden, 17 ha. moestuinen, 5 ha. lusthoven, 3 ha. bosch, 1 ha. heide.

De roede was gelijk aan 18 1/3 Brusselsche voeten.

Het aantal woningen (volgens A. Wauters) was : in 1435, 30 ; in 1480, 21 ; in 1525, 42 waarvan 7 met twee huishoudens ; in 1686, 34 hutten, hoeven, 2 kasteelen, 3 brouwerijen, 1 herberg, 1 smidse ; in 1846, 156 huizen, waarvan 3 onbewoond.

Wat de bevolking van het dorp Haeren betreft leidden onze opzoekingen tot den volgenden uitslag :

In 1786 : 482 zielen.

Jaar VIII : 481 zielen.

1 Januari 1816 : 475 zielen.

31 December 1831 : 599 zielen.

15 November 1846 : 771 zielen (in dien tijd 153 huishoudens) waarbij 52 schoolkinderen.

31 December 1849 : 734 inwoners, 386 mannen, 348 vrouwen.

In 1894 : 1536 inwoners.

In 1902 : 2018 inwoners.

In 1912 : 3089 inwoners.

Beersse, Mei 1933.

LOUIS STROOBANT.

De legende van den Heer van Boelaere of het Steenen Kruis te Onkerzele
(bij Geeraardsbergen)

De baron van Boelaere was een der machtigste leenheeren van het graafschap Vlaanderen.

Boelaere wordt reeds vermeld in één akte van 877 bij Miracus Poppens. Hun burcht of versterkt kasteel wordt vernoemd in de stichtingsoorkonde van Geeraardsbergen (castellum Boelaer). De baronnie van Boelaere bestond dus vóór de stichting van Geeraardsbergen.

De Heer van Boelaere droeg in den oorlog *een* der *vier* vaandels van het graafschap, want hij was een der 4 « Beers » van Vlaanderen. (beer — baro — baron).

Zijne eigendommen waren, zeer uitgestrekt en hij was meester van den Dender, daar waar de rivier door zijne bezittingen vloeide ; van aan Twee Acren (Henegouwen) tot aan Santbergen (Oost-Vlaanderen).

Ten tijde der stichting van Geeraardsbergen leefde Steven van Boelaere, een machtige ridder, en zijn trouwe vriend Geeraard van Hunneghem.

Geeraard bezat een klein allood, 't is te zeggen, een vrije grond en hij woonde daar gelukkig in zijn steen. De Heer van Boelaere hoopte wel dit allood van Geeraard af te koopen, want het lag te midden zijner bezittingen en hij zou gaarne meester geweest hebben van gansch de streek.

Doch, Boudewijn VI van Bergen, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, die groote overwinningen kwam te behalen op den Keizer van Duitschland, zocht eene sterkte op te richten op de boorden van den Dender om zijn bezittingen te beschermen tegen de invallen zijner machtige buren. Het allood van Geeraard was zeer voordeelig gelegen en om zijn Heer en Graaf te verplichten verkocht Geeraard zijn erfgoed aan Boudewijn van Bergen.

Daar stichtte Boudewijn VI de stad, die hij naar den naam van Geeràard en om den berg aan wiens voet zij gelegen was, Geeraardsbergen noemde.

Maar om in de noodwendigheden der inwoners te voorzien, was de stad niet genoeg uitgestrekt en de Baron van Boelaere gaf, in verwisseling voor andere gronden, een deel zijner eigendommen aan den graaf van Vlaanderen.

Door den verkoop van het allood en de stichting der nieuwe stad waren de domeinen van den baron van Boelaere in twee gescheiden. Het deel in amont van den Dender gelegen werd Over-Boelare en het deel in aval Neder-Boelaere geheeten. Dit strookte niet met de plannen van Steven van Boelaere en de trouwe vriendschap die hem vroeger met Geeraard vereenigde veranderde weldra in bittere vijandschap.

Hij zocht een gelegenheid om zich op Geeraard te wreken. Men vertelt (traditur) dat op zekeren dag de Heer van Boelaere Geeraard ging afwachten op den weg naar Onkerzele, dicht bij Geeraardsbergen gelegen. Hij wist dat Geeraard daar moest voorbijkomen om zich naar zijn « steen » te begeven, die gelegen was in de huidige Steenstraat. Achter een dikken boom verscholen zag hij zijn vijand naderen en toen hij maar enkele stappen van hem verwijderd was, sprong hij uit zijn schuilplaats, wierp zich op Geeraard en doodde hem.

Toen kwam hij terug naar zijn burcht, doch even als Caïn vond hij geen rust meer.

Men zag hem dwalen in de uitgestrekte hovingen van het kasteel, in de velden en de bosschen die er rond lagen. Altijd zag hij het bleeke beeld van Geeraard voor zijn oogen en des nachts kon hij den slaap niet meer vinden.

Eindelijk ging hij zich vol wroeging aan de voeten werpen van den graaf van Vlaanderen en bekende hem zijn misdaad, doch zonder de naam van zijn slachtoffer kenbaar te maken. De graaf van Vlaanderen, getroffen door zijne groote droefheid vergaf hem en Steven van Boelaere keerde verlicht naar zijn kasteel terug. Doch later vernam Boudewijn VI dat de vermoorde Geeraard was, Geeraard zijn vriend, die hem zijn eigen erfgoed had afgestaan en Boudewijn ontschoot in eene hevige gramschap.

Hij ontbood den baron van Boelare, die ook zijn vriend was en een zijner trouwste onderdanen, en hij verweet hem met groote droefheid zijne wreede misdaad. Maar niet willende terugkomen op de toegestane vergiffenis legde hij den Heer van Boelaere zware straffen op, en verplichtte hem een groot steenen kruis, als herinnering van zijn manslag en als uitboeting, op de plaats der misdaad op te richten.

Een zwaar steenen kruis werd geplaatst daar waar het lijk van Geeraard gelegen had.

Wij weten dat men in onze Vlaamsche gewesten, sedert onheugelijke tijden, een kruis plaatste, daar waar iemand werd gedood of door ongeluk, het leven verloor.

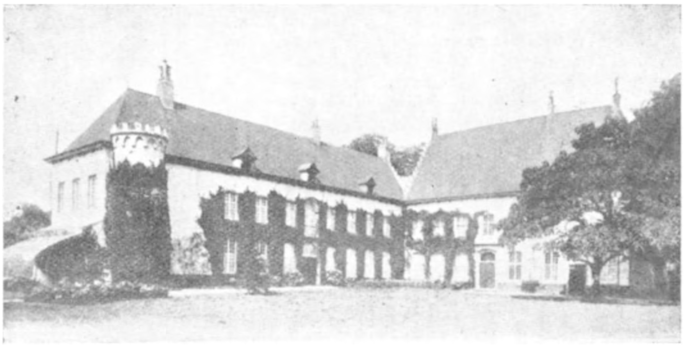

Geeraardsbergen. Kasteel van Boelaere.
Cliché Desaix. Belg. Hist. Brussel.

Steven van Boelare was een echte ridder ; hij wilde de vlek, die hij op zijn naam geworpen had, uitwisschen door boete en berouw.

Hij zegde vaarwel aan zijne geliefde gade en zonen verliet zijn vaderlijk kasteel en met vele zijner lijfeigenen vertrok hij onder geleide van Robrecht van Jerusalem naar het verre Palestina.

Hij nam met Godfried van Bouillon deel aan den eersten kruistocht en onderscheidde zich door zijn moed en zijn doodsverachting. Hij mocht beschouwd worden als een der koenste ridders van het Vlaamsche leger.

Na eenige jaren keerde hij terug naar het Vaderland en begroette met ontroering de oude burcht. Na zijn dood volgde zijn zoon Nikolas hem op. Deze trouwde met Ida van Roeulx, de nicht van Boudewijn VI, maar hij liet geene mannelijke afstammelingen na. De tweede zoon van Steven van Boelaere, Willem, werd monnik in de abdij van Eename ; hij vertrok later ook naar Palestina en keerde niet meer terug.

Door het huwelijk van Aleide, dochter van Nikolas van Boelaere ging de Heerlijkheid van Boelaere over aan vreemde familiën.

Vele edele geslachten volgden elkaar op in het oude kasteel dat steeds nog een prachtig uitzicht heeft te midden der weelderige Dendervallei.

Het groote steenen kruis, langs de baan van Onkerzele, verdween in het begin der 19de eeuw. Op dezelfde plaats bouwde men een huis dat nu nog bestaat, en lange jaren eene gekende herberg en afspanning was. Op het uithangsbord stond te lezen : « In het steenen kruis ».

De voerlieden gingen er zich verfrisschen op de lange reis naar Edingen. Die kasseide heet nu de Edingsche steenweg, maar het volk duidt nog altijd den weg aan met den ouden naam : langs het steenen kruis.

AUGUSTA DE CLERCQ.

Boekennieuws.

VICTOR DE MEYERE. *De vlaamsche Volkskunst.* « De Sikkel », Antwerpen.

Dit nieuwe werk van den geleerden Antwerpschen folklorist moet in geen enkel opzicht onderdoen voor zijn voorgangers ; zoowel de inhoud als de wijze waarop het uitgegeven werd verdienen allen lof.

De inleiding is een hulde aan F. Mistral en aan M. Elskamp die de volkskunst ontdekten en bij de folklore volgden. Schrijver geeft, met betrekking tot de volkskunst, belangwekkende beschouwingen, waarmede op de komende congressen wel zou dienen rekening gehouden te worden. Zoo lezen we hier dat de volkskunst een kunst is die ontstond in de lagere volksklasse en die door gansch het volk, zoowel door de hoogere als door de lagere standen begrepen wordt. Deze kunst zal dus uitteraard collectief zijn en de samenstellende elementen zullen gemeen zijn aan het ras, aan den godsdienst, aan het milieu, enz. Ongetwijfeld zal deze opvatting aanleiding geven tot talrijke besprekingen, doch zij biedt het voordeel aan als vertrekpunt te kunnen dienen.

Ziehier de verscheidene hoofdstukken : de meubels, het aardenwerk (hier hebben wij een flinke studie over de pottenbakkerij), de metalen, het glas, de mandenmakerij, de schilderkunst, de beeldhouwkunst, de volksprenten, de prenten van godsdienstigen aard en de juweelen.

Wat de volksprenten betreft, geeft schrijver in nota hetgeen van Heurck en Boekenoogen gezegd hebben over het beeld van St. Christophorus door den Meester van Flémalle in het Museum te Brussel, om het tijdstip van het verschijnen dezer prenten te bepalen. Jammer genoeg is dit bewijs niet stevig genoeg. Ik denk dat de H. Christophorus een overschildering is en niet voorkomt op de gelijksoortige werken (drieluik de Merode bv.).

Terecht heeft M. De Meyere zich vooral beziggehouden met het Antwerpsch Museum voor Folklore. Zijn werk wordt prachtig geïllustreerd met houtsneden van het huis Brepols, die in het bezit zijn van dit Museum.

Het is een zeer mooie prachtuitgave. Wij zijn er ten andere aan gewoon, van « De Sikkel » boeken te ontvangen die modellen zijn op gebied van boekdrukkunst.

P. H.

PHOLIEN FLORENT. *L'Horlogerie et ses artistes au Pays de Liége ;* 136 blz. geïllustr. Uitg. Imprimeries des Mutilés et Invalides, 130, rue Paradis, Luik. Prijs : 45 fr., 1934.

Deze retrospectieve studie, geïllustreerd met 65 gravures, werd uitgegeven onder de bescherming van de « Société libre

d'Emulation » en behaalde den « Prix Rouveroy » 1933. Schrijver bespreekt in zijn inleiding de werktuigen die in het verleden gebruikt werden om den tijd te meten en handelt over deze die aangetroffen worden in het Luikerland. Waar hij het drijfwerk der Luiksche uurwerken ontleedt, geeft hij belangwekkende bijzonderheden over de eigenaardige uurwerken, deze die de maanverwisselingen aangeven, de wijzerplaten en hun versiering, de wijzers, de horlogekasten, enz. Een paragraaf handelt over de aankondigingen van Luiksche horlogiemakers uit het verleden. Sch. spreekt over de verscheidene beroemde horlogiemakers en ook over hun oude gilde.

LODE MONTEYNE. *de « Sabbé's »*, 354 blz. geïllustr. 1934.

Boek dat uitgegeven werd door het inrichtingscomité van de « Maurits Sabbe Hulde », den 5den Februari 1933. Dit werk behelst een levensbeschrijving van den jubilaris en een ontleding van zijn werk als schrijver, conservator van het Plantijn Museum en Leeraar. Wij veronderstellen dat het boek niet in den handel is en slechts uitgedeeld werd aan de inteekenaars. Ziehier in alle geval het adres van den Voorzitter van het Comité : M. Cornette, Hoofdconservator van het Museum voor Schoone Kunsten te Antwerpen.

CEYSSENS LUCIEN. *Het onderwijs te Turnhout vóór 1830*. 340 blz., Turnhout 1934.

Daareven verscheen dit werk, dat wij reeds in een vorig nummer bespraken. Het boek handelt over het onderwijs te Turnhout vóór 1830 en is dus vooral van plaatselijk belang. Nochtans vinden wij hier nuttige inlichtingen over de onderwijstoestanden vóór de onafhankelijkheid van België. Een voorname verdienste is hier de objectiviteit, want al te dikwijls is deze ver te zoeken in soortgelijke boeken, die verschijnen in een land waar de school steeds de twistappel was.

VERNIERS L. et BONENFANT P. *Histoire de l'Antiquité*, 160 blz. geïllustreerd. De Boeck, Koninklijke str. Brussel, 1935.

Dit schoolboek, dat opgevat werd in denzelfden geest als de Geschiedenis van België door dezelfde schrijvers, bevat een synoptische tabel die toelaat de staten van de verscheidene beschavingen in den tijd te situeeren. Terwijl wij in Gallië aldus nog in het steenen tijdperk zijn, kunnen wij vaststellen dat de Egyptische beschaving zich in de vallei van den Nijl ontwikkelt.

J. HAUST. *Enquête sur les patois de la Belgique romane,* 40 blz. + kaarten. Uittr. uit het Bulletijn van de K. C. voor Toponymie en Dialectologie, 1934.

Schrijver gaat na hoe vijf bepaalde woorden in Waalsch België uitgesproken worden : coqueluche, fruit tapé (aplati, séché au four), borne, hameçon, porte-seaux (gorge, joug à porteur) échelon. De uitdrukkingen verschillen van streek tot streek. Schrijver brengt zijn vaststellingen over op de kaart en het wordt klaarblijkend dat de geographische zonen voor elk woord verschillen. De dialecten hebben dus geen grenzen. Zij dringen in elkaars gebied door. Wij houden er aan dit feit te vergelijken met hetgeen wij vaststelden op folkloristisch gebied. Er bestaan grenzen voor elk feit evenals voor elk woord. Zij bedekken elkaar niet juist.

HAUST J. *La Philologie wallonne en 1933.* 60 blz. Uittr. uit het Bulletijn van de K. C. voor Toponymie en Dialectologie, 1934.

Schrijver geeft een lijst van de in 1933 verschenen werken, die nuttige inlichtingen bevatten voor de Waalsche philologie. Oude en moderne teksten, geschiedenis van de Letterkunde en critieken, Ethnografie en Folklore, Toponymie, regionalistische Opvoedkunde, het Fransch in België (Wallonismen), Phonetika, Dialectkunde, Semiasologie, Lexicographie en etymologie. Dit zijn de verscheidene rubrieken, die schrijver aanneemt voor het rangschikken zijner inlichtingen.

VAN DAMME D. *Les grands et les petits musées.* 12 blz. Drukkerij Daneels, Brussel.

In deze beknopte studie geeft M. Van Damme nuttige wenken betreffende de inrichting der kleine Musea en bespreekt hij de redenen aan dewelke de Musea van Anderlecht : het Erasmushuis en het Begijnhof, hun succes te danken hebben.

PELGRIMS GUSTAVE. *Les Gildes et les corporations,* 16 blz., 1934.

Schrijver publiceert, in den vorm van een kleine brochure, de voordracht die hij op 15den Januari 1934 in de Kamer van Koophandel te Brussel gehouden heeft over de Brusselsche Gilden en Ambachten. Hij brengt de huidige Kamers van Koophandel behendig in verband met de oude gilden, wat hun gemeenschappelijk doel betreft : nl. de commerciëele expansie.

LEYDER JEAN. *Remarques sur l'Anthropologie et l'étude scientifique des Pygmées du Congo Belge,* 14 blz. 1934. Institut de Sociologie. Bruxelles.

Deze auteur geeft hier het vervolg zijner studiën over de Pygmeeën in Belgisch Congo, een eigenaardig ras dat flink dient bestudeerd te worden, want het nagaan van hun zeden en gebruiken zou een ernstige bijdrage zijn voor onze kennis op sociologisch gebied.

THYS JOSEPH. *Comment vivaient nos grands parents,* 56 blz. 1934. Prijs : 7,50 fr., 16, Edinburgstraat, Brussel.

Hier hebben wij een monographie van de gemeente Bierwart, een Brabantsch dorp in Haspengouw. Schrijver schildert er de levenswijze der bewoners van 1800 tot 1840. Hij steunt hierbij op hetgeen zijn grootouders en enkele bejaarde dorpelingen hem vertelden. Elk hoofdstuk behandelt een verschillend onderwerp uit het maatschappelijk leven van dit tijdvak.

COLART ALEXIS. *Quelques manifestations d'art Populaire et de Folklore de l'Entre Sambre et Meuse,* 28 blz. geïllustreerd.

Na gehandeld te hebben over enkele huiselijke nijverhe len die de volkskunst aanbelangen, na eenige elementen van de volkskunst in de kleederdracht, het huisraad en de woning besproken te hebben, geeft de auteur ons vastenavondbeelden, spreekt hij over de Naamsche Reuzen, over de « Percot », iets in den aard van den « Doudou » te Bergen, over de « Chinels » te Fosses en over de « Chevaux Godins » die eertijds in talrijke dorpen aangetroffen werden.

Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles. Deel XXXVIII, 1934, 214 blz. (Museum van de Hallepoort).

Dit boekdeel brengt ons talrijke studiën over Brussel of over Brabant en is tevens rijk geïllustreerd. M. P. Bonenfant schrijft over « Quelques cadres territoriaux de l'histoire de Bruxelles » (comté, ammanie, quartier, arrondissement) en geeft hierbij 5 groote kaarten. M. Favresse schetst de grondwettelijke evolutie van Brussel van de XII^de^ eeuw af tot in 1477. M. Ganshof vergelijkt de territoriale evolutie van Vlaanderen bij deze van Brabant (2 kaarten). M. Hegenscheidt tracht vast te stellen welke de grenzen zijn van hetgeen hij noemt « La région Bruxelloise ». De E. H. Lefèvre schrijft over « Le problème de la Paroisse primitive de Bruxelles ». M. Pergamini spreekt over den « culte national » te Brussel ten tijde van het « Directoire ». Burggraaf

Terlinden beschouwt Brussel van militair standpunt uit (5 illustraties). De E. H. Thibaut de Maisières handelt over de Brabantsche kerken, waarvan de toren in het midden staat (9 illustraties). M Van Loey behandelt het vraagstuk van « Brussel en omgeving in taalkundig opzicht ». Graaf de Borchgrave eindelijk publiceert een studie over de kenmerken der Brabantsche beeldhouwkunst omstreeks 1500. Hierbij behooren 85 mooie afbeeldingen dezer kunstwerken.

Bulletin de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles, N° 4 (Augustus-September 1934).

Wat Brabant of Brussel betreft, vinden wij in deze aflevering artikels door Mej. Tassier over Lorenze, voorzitter van de « Société des Amis de la Liberté et de l'Egalité » van Brussel (1793), door M. Robyns over de Drie Zegels van de Heerlijkheid du Rollant te Sterrebeek, door graaf J. de Borchgrave d'Altena over de gothieke steenen beelden uit het Brusselsch Gemeentelijk Museum. Elk beeld wordt afzonderlijk besproken met er naast de bijbehoorende reproductie.

Volkskunde. Nrs 1-2-3, 1934.

Dit driedubbel nummer van het tijdschrift voor Vlaamsche Folklore geeft artikels door Jan de Vries over : de Folklore op een keerpunt, waarin schrijver aantoont dat er in de huidige folklore een strekking waarneembaar is naar de opvattingen der oudere folkloristen, van deze in Duitschland ten minste ; van Nyen spreekt over de gans in de volksspelen ; Pieters bestudeert de Bedevaart naar Sint-Cornelis te Ninove.

Deze Revue geeft een vijfde reeks afbeeldingen van volksprenten, gedrukt volgens de oorspronkelijke houtsneden van de huizen Brepols en Beersmans-Pleck te Turnhout.

Verhandelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Halle, Nr 9, 240 blz. geïllustreerd, 1933.

Buiten de studie van M. J. Van den Weghe : Hallensia, waarover wij reeds spraken, brengt dit nummer van de Verhandelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Halle artikels door M. J. Possoz : Notice sur la Diplomatique dans le pays de Hal ; Hal et ses environs sous la république Française. M. Pr. Martens geeft in 't Vlaamsch een verzameling inlichtingen betreffende Halle en omstreken en in 't Fransch een artikel over de dubbele Kloosters. M. Pr. Sablon brengt verslag uit over de werkzaamheden van den Kring in 1933. Deze vriendenkring werkt flink en steunt op de hulp van gewetensvolle medewerkers. Mocht dit voorbeeld op talrijke plaatsen navolgers vinden !

Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne, Nr 29 à 31. Januari 1933 tot Juni 1934, 96 blz. geïllustreerd, Rue Féronstrée, 136, Luik.

In deze rijk geïllustreerde aflevering publiceert het Musée de la Vie Wallonne een vergelijkende studie over « La Noyade des veillées », « La mise de la chandelle à l'eau » en « Le grand feu ». Wat het groot vuur betreft wordt door het « Musée » een onderzoek ingesteld en een vragenlijst wordt met dit doel samen met deze studie uitgegeven.

Verder volgen enkele artikels uit het « Dictionnaire Liégeois » door M. J. Haust ; bij ieder woord vinden wij een passende schets. Over deze woordenlijst werd in de vreemde pers door specialisten op gebied van taalkunde met veel lof gesproken.

Dit nummer sluit met een lange reeks interessante « Ditjes en Datjes ».

Le Vieux Liége. Nr 20 (Augustus-September, 1934).

In deze aflevering lezen wij een artikel door M. R. de Warsage over de tooverij bij het volk en M. A. de Marneffe wijst er op hoe de stukken van bruine aarden buizen te Bouffioulx en de isolatoren der telegraaflijnen te Baudour als versieringselementen aangewend worden. In de tuinen vooral wordt deze afval gebruikt om bloemperken en wegen af te boorden.

Eigen Schoon en De Brabander. Nrs 3-4, 1934.

Dit bijzonder nummer, uitgegeven ter gelegenheid van de Jubelfeesten van O. L. V. van Alsemberg, behelst verscheidene belangwekkende studiën over de Brabantsche heiligdommen der H Maagd. Wij vestigen echter vooral de aandacht onzer lezers op de studie van den E. H. De Vis, die handelt over de vereering van Onze Lieve Vrouw in het Vlaamsch gedeelte van Brabant.

Mechelsche Bijdragen, 1ste jaargang, Nr 9, 1934.

Te Mechelen kwam een Kring tot stand, die voor doel heeft de geschiedenis en de folklore van de stad en de omstreken te bestudeeren. Er werd besloten tot het uitgeven van een driemaandelijksch bulletijn, waarvan de eerste aflevering verscheen. De abonnementsprijs is 15 fr. (postcheckrek. nr 106098 van V. Steurs).

Conférences et Théâtres. Nrs 1-2. October en November 1934. Redactie : Atrium, 55, Kruidtuinlaan. Abonnement : 15 fr.

Naar het voorbeeld van « Conférencia », dat de voordrachten uitgeeft van de Université des Annales te Parijs, wil dit tijdschrift hetzelfde doen voor deze die in het Atrium gehouden worden. In

deze eerste aflevering lezen wij o. m. een voordracht door M. Bouchardon, raadsheer bij het Fransche Hof van Cassatie, Onderwerp: Le hasard, roi des Policiers, en deze van M. Landoy over « La Demoiselle Camargo ». De tweede aflevering brengt de voordracht die er op 22sten October gehouden werd door M. Marinus : Un invité de la 11me heure : le folklore.

Thiunas, N^{rs} 5 en 6, 1934.

Het Bulletijn van den Oudheidkundigen Kring van Tienen brengt het vervolg van de studie over de voorstad Avendoren. Schrijver komt thans van de archeologie tot de folklore. In deze aflevering treffen wij eveneens een geïllustreerde bijdrage aan over de aloude doopvont van Rummen, die heden in het Gemeentelijk Museum bewaard wordt

Bulletin du Touring Club ; 1ste November 1934.

N^{r} 21 van het Bulletin du T. C. B. brengt een geïllustreerd artikel door Vanderleenen over de stad Halle. Schrijver betreurt dat de verzamelingen van den Oudheidkundigen Kring niet toegankelijk zijn voor het publiek en dat er niets kwam van het Conscience Museum dat men zinnens was in te richten in het huis dat door dezen schrijver bewoond werd.

Toerism, 1ste September 1934.

In dit nummer van het Orgaan van den Vlaamschen Toeristenbond lezen wij een artikel van Renaat Moers over het kasteel van Sint-Pieters-Rode.

Zennedal. Maandelijks verschijnend, N^{r} 1. Augustus 1934 en N^{r} 2, October 1934.

De Vlaamsche Toeristenbond begint met het uitgeven van een bijzonder bulletijn dat uitsluitend handelt over het Zennedal. De eerste afleveringen geven ons artikels over Halle in het heden en in het verleden en eveneens over den Watermolen van Volsem.

Art Populaire et Loisirs Ouvriers. Uitg. Volkenbond. Internationaal Instituut voor intellectueele samenwerking, 2, rue de Montpensier, Parijs (1er), 326 blz. 1934. Prijs : 25 Fransche fr.

Op aanvraag van het Internationaal Bureau van den Arbeid werd door het Instituut voor intellectueele samenwerking een enquête ingesteld om te onderzoeken of de volkskunst niet zou kunnen dienen als gezonde ontspanning voor de arbeiders.

Door gezegd Instituut werd deze enquête in al de landen gedaan. Met dit doel werden nu eens inlichtingen gevraagd aan

de arbeidersorganisaties zelf of aan de Nationale Commissie's voor Intellectueele Samenwerking, dan weer aan de Nationale Commissie's voor Volkskunst of aan afzonderlijke personen.

De uitslagen van deze enquête worden in dit boek gepubliceerd ; wij vinden er dan ook den bijzonderen toestand van de Volkskunst in de verscheidene landen in aangegeven, de wijze waarop zij er gesteund wordt, enz.

M. Rossi, van het Instituut van Parijs, ontleedt de gegevens van het vraagstuk in de uiterst belangwekkende inleiding van het werk.

V. O. K. S. Orgaan van de Maatschappij voor cultureele betrekkingen tusschen de U. R. SS. et den vreemde. 4de deel, 1933. 134 blz. geïllustreerd.

Deze aflevering van de Russische Revue, die als doel heeft de activiteit der Russen op wetenschappelijk gebied in den vreemde te doen kennen, bevat zeven studiën die voor ons belangwekkend kunnen zijn : 1° Matorine : Sovjetethnografie ; 2° Bogayevsky : de voorhistorische oudheidkunde ; 3° Azadowsky : Folkloristische studiën in de U. R. SS. van 1918 tot 1932 ; 4° Ivanov : de Volkskunst in Rusland van 1918 tot 1932 ; 5° Kagarov : de ethnografie der vreemde landen in de sovjetwetenschap ; 6° Zelenine : de ethnografische studie van de volkeren der U. R. SS. ; 7° Meschtchaninov : een nieuwe theorie van de taal en van de gedachte.

Uit de lectuur van deze werken blijkt dat de Russen, wat bovengemelde wetenschappen betreft, een zeer groote krachtsinspanning gedaan hebben en dat zij bij dezen arbeid dikwijls uitgingen van nieuwe, soms heel stoutmoedige opvattingen.

Wat de Folklore aangaat constateeren wij dat de feiten bestudeerd worden van uit het standpunt dat wij hier reeds meermaals uiteenzetten, namelijk : 1° De folklore is sociologisch en de studie der feiten kan alleen nuttig wezen zoo zij aldus opgevat wordt ; 2° de folklore behoort niet uitsluitend tot het verleden doch zij leeft en er ontstaan voortdurend nieuwigheden ; 3° de folklore is niet eigen aan sommige bepaalde maatschappelijke lagen, doch elk sociaal milieu heeft zijn folklore ; 4° de studie van de folklore moet geschieden door de rechtstreeksche waarneming in de levende werkelijkheid.

Laat ons hierbijvoegen dat de Folklore aangeleerd wordt aan al de Universiteiten en dat er een afdeeling voor Folklore bestaat aan de Academie voor Wetenschappen te Moscou.

VIDOSSI GIUSEPPE. *L'Atlante demologico tedesco.* 24 blz. G. Ascoli, Udine.

Schrijver stelt voor de elementen te verzamelen, die zouden noodig zijn voor het uitgeven van een atlas over duivelbeschrijving in Italië ; hij bespreekt de inlichtingen die een dergelijk atlas

zou moeten verstrekken. Bij deze gelegenheid onderzoekt hij eveneens de opvattingen, die in verscheidene landen geformuleerd werden betreffende de folkloristische cartographie.

BERENGARIO GEROLA. *Un santuario di altri tempi in val Venosto.* In Le Vie d'Italia. December 1933.

Een artikel over een Italiaansch bedevaartsoord, gelegen te Landes, bisdom Verona, waar de H. Leonardus vereerd wordt en waar de geloovigen smeedijzeren ex-voto's offeren die veel gelijkenis vertoonen met deze die in ons land gebruikt worden. Deze studie is geïllustreerd en op een kaart wordt de verspreiding van dezen eeredienst in de streek aangegeven.

LUQUET G. H. *La pensée primitive.* 32 blz., geïllustreerd. Uittr. uit l'Evolution Humaine, t. I. Parijs, Quillet, 1934.

Schrijver tracht zich los te maken van de talrijke valsche opvattingen die de Europeanen hebben over de oervolkeren, opvattingen die dan ook invloed hebben op het bestudeeren van hun zeden en instellingen. Hij wijst op de functioneele identiteiten van hun geest en tracht de elementen te bepalen die hen, in deze voorwaarden, tot handelingen brengen die van de onze verschillen.

LUQUET G. H. *Les Vénus paléolithiques,* 32 blz. Journal de psychologie. Mei-Juni 1934.

Schrijver onderzocht de vrouwenbeelden die op palaeolitische voorwerpen ontdekt werden in verscheidene landen van de wereld. Hij bewijst dat het vermetel is, gezien de gegevens waarover men beschikt, hier uitingen van maatschappelijk of godsdienstig leven in te zoeken. Totnogtoe, besluit hij, mag men hier niets zien dan een kunstvoorbrengsel en misschien ook een herinnering aan het zinnelijk genot dat door het lichaam der vrouw gegeven wordt

Archives suisses des traditions populaires. Deel XXXIII, Nrs 1 en 2, 1934. Fischmarkt, I, Bazel.

Deze flinke revue van de Zwitsersche Maatschappij voor Volkstraditie's wijdt een aflevering aan de studie van de uithangborden in Duitsch Zwitserland (Bernhard Schmid) ; aan de ontleding van een handschrift uit de XVIIde-XVIIIde eeuw uit de Bibliotheek van Thoune en dat inlichtingen bevat betreffende feesten uit dien tijd : Nieuwjaar, Kerstmis, enz. (Gertrud Züricher). Het tijdschrift publiceert in het Italiaansch vertellingen uit Tessino (W. Keller). Eindelijk vernemen wij hier eveneens dat een leergang in de Folklore ingericht werd aan de Universiteit van Neuchâtel en lezen wij tevens de openingsles, die door Prof. Frick gegeven werd.

Revue de Folklore français, Nrs 4 en 5, Juli-October 1934. Librairie Larose, Parijs.

Mej. Leroy en M. F. Benoit geven studiën over den eeredienst van den H. Eligius in Artezië en in Provence. M. Lacrocq spreekt over de « veillées » in la Creuse en M. Schely verhaalt de begrafenisplechtigheden van een Zigeuner. M. P. Saintyves publiceert een belangrijke bijdrage tot de morphologische bibliographie van de Gallo-romeinsche dialecten. Hierop vestigen wij vooral de aandacht onzer lezers die zich bezighouden met onze Waalsche dialecten.

Rig. (Föreningen För svenk Kulturhistorica). Nr 3, 1934, 54 blz. geïllustreerd.

In dit nummer lezen wij een studie door M. Lizzie Carlsson : *De medeltida skamstraffen*, d. w. z. over de Middeleeuwsche schandstraffen in Zweden. In deze studie wordt er gesproken over het dragen van schandsteenen en over de onteerende tocht op een ezel, twee straffen die in De Brabantsche Folklore reeds breedvoerig besproken werden

Wiener Zeitschrift für Volkskunde, Nrs 4-5, 1934.

Na een artikel, waarin M. H. Haberlandt herinnert aan het 40 jarig bestaan van de Oostenrijksche Maatschappij en het Museum voor Folklore, geeft dit tijdschrift, het orgaan van de Oostenrijksche Maatschappij voor Folklore, volgende voor onze lezers belangwekkende studiën : 1° door M. Teufelsbauer over Sint-Patricius en 2° door Mevr. Lang-Reitstätter over Sint-Niklaas, Kerstmis en Nieuwjaar te Villgraten (Tyrol).

Eigen Volk, 9de en 10de aflevering 1934.

Aflevering 9 bevat o. m. artikels over de gebruiken en tradities in Zuid-Limburg en over het bijgeloof in Brabant N. W. Een artikel over het kinderspel in de streek van Amsterdam kan stof bieden voor een vergelijking met onze kinderspelen.

Aflevering 10 publiceert een geïllustreerd artikel over den arend in de wapenkunde en als totem-dier.

Revue Anthropologique, Nrs 7-9, Juli-Septemb. 1934.

In deze aflevering doet M. P. Saintyves een nieuwen oproep ten voordeele van zijn enquête over de praehistorische Folklore in Frankrijk. Hij kondigt eveneens de uitgave aan van het Iste deel van de tekstuitgave van de « Folklore Préhistorique en France et dans les colonies », dat slechts op 190 exemplaren zal gedrukt worden, waarvan 100 in den handel. Prijs : 80 Fransche fr., 1e deel in 8° van XL, 420 blz.

Lares. Juni-September, 1934.

Het Bulletijn van de Italiaansche Nationale Commissie voor Volkskunde, onder leiding van M. Bodrero, publiceert in zijn dubbel nummer van Juni-September de volgende artikels : *Pratella:* Critische Geschiedenis van de volksmuziek ; *Caravaglios :* De Italiaansche Phonothèque ; *Partini :* Geschiedenis en legende van den H. Antonius ; *Barolo :* De Passiespelen te Limone ; *Borelli :* de godsdienstige volkspoëzie in Campania ; *Acocella :* de goede week te Calitri ; *La Sorsa :* Korte berijmde volkslofzangen tot de H. Maagd ; *Cormacchia :* Vergelijking van de tradities in Romagna met deze uit andere streken.

De Folkloristische Beweging.

Internationale Poppententoonstelling.

Te Antwerpen op de Meir, in de ruime Feestzaal van de Stad, werd een internationale poppententoonstelling georganiseerd ten voordeele van de werkloozen. Deze Tentoonstelling groepeerde acht afdeelingen : oude en folkloristische poppen, poppen uit den vreemde, moderne poppen, poppen in uniform, poppenhuisjes, poppen uit den handel, reclame-poppen, poppen gemaakt door schoolkinderen.

De eerste afdeeling, deze waarin de poppen uit vroegere tijden en de folkloristische poppen tentoongesteld werden, was veruit de belangwekkendste, de oorspronkelijke, de artistiekste. Zij was van groot documentair belang. Er werden poppen aangetroffen vervaardigd uit riet, zeegras, wol, hennep, vlas, vodden, uit allerlei flink gekleurde houtsoorten, uit was, klei en gekookt leder, gebreide, blikken en ivoren poppen, enz.

Deze afdeeling was reeds van internationalen aard, want men zag er poppen uit Europa, uit Mexico, uit China, uit Japan, uit Congo, enz., alle van oud model.

Acht en dertig landen werden vertegenwoordigd in de internationale afdeeling en men zag er een buitengewoon mooie verzameling poppen, gekleed met de zoo rijk geborduurde kleedij uit de verscheidene landen.

Laat ons eveneens zeggen dat de voorstelling van enkele reuzen en marionetten, poppen van groote menschen, op deze tentoonstelling een mooi contrast met de hierboven vermelde vormden.

Inhuldiging van het « Musée de la Vie Montoise ».

De lokalen van het « Musée de la vie Montoise » — dat den naam draagt van wijlen Jean Lescarts, gewezen burgemeester van de stad — werden op 15^{den} September ingehuldigd.

De voorzitter van de plechtigheid was M. Maistriau, Minister van Openbaar Onderwijs.

M. Maistriau groette Mevr. Jean Lescarts en herinnerde aan de verdiensten van wijlen haar echtgenoot ; daarna werd door M. Paul Heupgen, ondervoorzitter van het «Maison Jean Lescarts», de openingsrede uitgesproken.

De redenaar legde er eerst en vooral nadruk op dat men, als beste middel om den plicht van dankbaarheid jegens Jean

Lescarts te kwijten, besloten had de levenstaak van den betreurden overledene voort te zetten : verzamelingen bijeenbrengen, de stad Bergen die hij zoozeer beminde doen verfraaien en verheerlijken.

Na uiteengezet te hebben welke verscheidene doeleinden door het « Maison Jean Lexarts » zouden nagestreefd worden, besloot M. Paul Heupgen als volgt :

« Dit huis is het dat wij u verzoeken in te huldigen, dit huis dat wij bekoorlijk en werkzaam willen zien. Bij het rangschikken der reeds voorhanden zijnde voorwerpen en van deze die er zullen een plaats vinden, hebben wij getracht groepeeringen tot stand te brengen die steunen op een collectieve gedachte ; daarom hebben wij een afdeeling ingericht voor Oud-Bergen, de verdwenen of verdwijnende stad ; een afdeeling voor de voorname Bergensche personages ; een afdeeling voor numismatiek ; een afdeeling voor de gilden, enz. ».

Het Museum werd daarna geopend verklaard.

Schepen Leclercq bracht aan de inrichters de hulde der stad Bergen en Mevr. Jean Lescarts sneed de zinnebeeldige koort door, die den ingang der lokalen afsloot.

De toehoorders bezochten dan de zalen van het nieuwe Museum, terwijl de beiaard kristalheldere tonen over de stad regenen liet.

Brussel, Internationaal Centrum.

Te Brussel kwam een vereeniging tot stand die ten doel heeft de 140 hectaren te benuttigen, die ingenomen worden door de Tentoonstellingen van 1935.

Deze vereeniging heeft haar ontstaan te danken aan het initiatief van de « Union des Associations Internationales » en van de « Amis du Grand Bruxelles ».

Het nagestreefde doel wordt geformuleerd in § 4 van den omzendbrief die het inrichten dezer vereeniging aankondigt :

4°. — Het doel is op den Heizel het gedeelte van het programma te verwezenlijken dat betrekking heeft op Brussel, Internationaal Centrum, en er voldoening te geven aan de verscheidene desiderata die in den loop der laatste jaren geuit werden :

1°) Het groote veld van de tentoonstelling, voortaan onontbeerlijk in een wel ingericht stadsleven waar samenwerking tusschen de verscheidene groepeeringen beoogd wordt ; — 2°) De Jaarbeurs in blijvende gebouwen, wat benevens het toonen van stalen en uitstallingen er een blijvend centrum van commercieele vergelijkingen zal van maken ; — 3°) Installatie van de Internationale Vereenigingen met hun diensten, verzamelingen en documentatie ; — 4°) Huizen van de landen, ingericht als afhangend van de Consulaten en gezantschappen ; — 5°) Centrum voor sport en lichamelijke opvoeding ; — 6°) **Openluchtmuseum voor Folklore ;** — 7°) Universeel centrum voor inlichtingen

en documentatie ; — 8°) Nationaal Museum van het hedendaagsche leven in België ; — 9°) Centrum voor de jeugd.

De afgevaardigden van deze vereeniging werden ontvangen door den Minister van Openbaar Onderwijs, aan denwelken zij hun programma voorlegden.

Internationaal Instituut voor Anthropologie.

Bij de lijst der mededeelingen die aangekondigd werden voor de Folklore-afdeeling van het Congres dat te Brussel in 1935 door dit Instituut georganiseerd wordt, mogen wij deze voegen van M. G. Laport over « les nutons et les sotès au pays wallon » en van M. De Beer over de verspreiding in den vreemde van de werken onzer Vlaamsche prententeekenaars. Naar alle waarschijnlijkheid zal de groep der neo-folkloristen collectief een zeker aantal thesissen aanbieden, waarover bespreking zal gevraagd worden.

Een Museum voor Folklore te Rochefort.

De Gemeenteraad van Rochefort besloot, in een gebouw van de Middelbare school, een Museum voor Folklore uit de streek in te richten. Deze beslissing zou te danken zijn aan het aandringen van de « Commission des Sites » van de Provincie.

Antwerpsche Sanctjeskring.

Deze kring kondigt voor 1935 een tentoonstelling aan over de sanctjes van de bedevaarten in de Provincie Antwerpen.

In het « Institut des Hautes Etudes ».

Op 8sten December hield M. Jean Pelseneer, buitengewoon lid C. R. B. aan de Brusselsche Hoogeschool, in het « Institut des Hautes Etudes » een voordracht over de Folklore en de geschiedenis van de wetenschappelijke gedachte. De tekst dezer voordracht verscheen in het tijdschrift *Archéion,* April-Juni 1934, blz. 186.

Een gift van Stefan Zweig aan het Erasmushuis te Anderlecht.

De beroemde Oostenrijksche schrijver Stefan Zweig, wiens meesterwerk : « Triomf en Tragedie van Erasmus van Rotterdam » daareven te Weenen verscheen, schonk aan het Erasmushuis de drukproeven en de eigenhandig geschreven verbeteringen van dit werk.

Deze bladzijden met nota's en varianten worden in het Anderlechtsch Museum tentoongesteld, waar zij ongetwijfeld belang zullen inboezemen aan de talrijke bewonderaars die de schrijver van « Fouché » en « Marie-Antoinette » in ons land telt.

Belgische Girl Guides.

De Belgische Girl Guides besloten hun werkzaamheden en navorschingen te wijden aan feiten van folkloristischen aard. Tijdens hun uitstappen zal hun aandacht op de folkloristische gebeurtenissen gevestigd worden. Zij zullen trachten de oude liedjes te verzamelen en zich te oefenen in oude dansen.

Mechelsche Kring voor Oudheidkunde, Geschiedenis en Folklore.

Te Mechelen werd de hierboven vermelde kring gesticht, die besloot de « Mechelsche Bijdragen » uit te geven. Secretariaat : Wilsonlaan, 49, Mechelen.

Gauchez Hulde.

Op 12den October namen talrijke letterkundigen deel aan de vriendenhulde die gebracht werd aan den schrijver Maurice Gauchez, de bezieler van de groepeering « la Renaissance d'Occident ». Aan de eeretafel, voorgezeten door M. Camille Huysmans, bevonden zich M. Grojean, afgevaardigde van den Minister van Openbaar Onderwijs, de HH. Mac Deauville en Georges Rency van de « Académie de langue française ». Pittige redevoeringen werden uitgesproken. Onze dienst nam deel aan deze hulde, daar de jubilaris in verscheidene zijner werken levendig belang blijkt te stellen in de folklore.

Studiekring voor Waalsche Dialecten.

Eenige te Brussel wonende Walen hebben een Kring gesticht voor het bestudeeren van de Romaansch dialecten in België. De vereeniging draagt den naam van « Les Amis de nos Dialectes ».

Als eerevoorzitter werd aangesteld M. *Jean Haust,* Hoogleeraar aan de Universiteit te Luik.

Het Comité wordt gevormd door : M. *J. A. Dupont,* Voorzitter ; M. *J. Herbillon,* Dr. in de Wijsbegeerte en Letteren, briefwisselend lid van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Schrijver ; M. *V. Lahaye,* Penningmeester ; M. *J M. Ponthiere* en M. *J. Roland,* Dr. in de Wijsbegeerte en Letteren.

De briefwisseling mag gestuurd worden, hetzij naar den Voorzitter : M. *J. A. Dupont,* Vautierstraat te Elsene, hetzij naar den Schrijver : M. *J. Herbillon,* 62, Kloosterstraat te Brussel, II.

International Folk Dance Festival.

De volgende landen hebben reeds hun deelneming toegezegd en beloofd « teams » te zenden naar het Congres en het Internationaal dansfestival dat te Londen zal plaats hebben van 15den tot

20sten Juli 1935 : Oostenrijk, Boelgarië, Tsjecko-Slovakije, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitschland, Griekenland, Nederland, Hongarije, IJsland, Ierland, Italië, Letland, Joego-Slowakije, Noorwegen, Polen, Roemenië, Spanje, Zweden, Zwitserland, Vereenigde Staten, Rusland. Wij meenen wel dat België er eveneens zal vertegenwoordigd worden.

Aan de Hoogeschool te Neuchatel.

De Universiteit van Neuchatel heeft een cursus in die Folklore ingericht, die zal gegeven worden door M. R. O. Frick, privaat-docent aan de Faculteit van Letterkunde van deze Hoogeschool.

De Tentoonstelling te Vilvoorden.

De Tentoonstelling die in September jongstleden te Vilvoorden ingericht werd met de medewerking van onzen Dienst, heeft een verheugend succes gekend. Zij werd door meer dan tien duizend personen bezocht.

Het Gemeentebestuur had zich overigens alle noodige opofferingen getroost om dit succes te verzekeren. De plaatselijke verzamelaars en de Instellingen die belangwekkende voorwerpen bezaten, hadden er in toegestemd deze in bruikleen af te staan. In een volgend nummer zullen wij enkele afbeeldingen van deze voorwerpen publiceeren, samen met gezichten op de Tentoonstelling.

Necrologie.

Paul De Mot.

Groot van gestalte, breedgeschouderd, den rug een weinig gebogen, een open gelaat, fonkelende oogen, lossen gang, luide stem, doordrijvend karakter, volhardend, steeds goed geluimd, kalm van geest, dit is het beeld dat ons in den geest komt als wij aan Paul De Mot denken.

Geboren te Brussel, den 4^{den} Januari 1865, heeft zijn onverwacht overlijden te Portofino, in Italië, den 8sten September jl., ons verrast en bedroefd. Korten tijd vóór zijn dood nog hadden wij hem ontmoet, en zoo de personen uit zijn omgeving misschien wel wat ongerust waren betreffende zijn gezondheidstoestand, dan

toch liet niets van handelingen vermoeden dat de kwaal reeds zoover gevorderd was ; zijn humeur werd er geenszins door beïnvloed, zijn werkkracht in geenen deele verminderd.

Voorzeker is het niet aan den folklorist en evenmin aan den vriend van de folklore dat wij hier een laatste hulde willen brengen. De folklore liet hem tamelijk onverschillig. Op de zeven jaar dat wij voortdurend met hem in betrekking kwamen, gelukte het ons niet hem belang in te boezemen voor deze nieuwe activiteit van 's menschen geest. Slechts heel op het einde van het jaar 1933 was het dat hij het nut dezer navorschingen begon te beseffen en dat hij aansloot bij de vereeniging die op de Wereldtentoonstelling te Brussel een afdeeling voor Belgische Folklore wenschte. Eenige jaren nog en hij ook was een vurige verdediger onzer werken geworden, want, niet zoodra had hij het nut van een vraagstuk ingezien, of hij liet geen enkele gelegenheid meer ontsnappen om aan den vooruitgang er van mede te werken.

Ook de vriend van de kunst is het niet aan denwelken wij hier willen herinneren. Aan anderen laten wij het over het leven van Paul de Mot, van dit bijzonder standpunt uit beschouwd, te bespreken. Daar hij een ontwikkeld man was, met fijnen kunstzin begaafd, en tevens fortuin bezat, heeft hij groote diensten bewezen aan de Schoone Kunsten, vooral aan de schilderkunst ; voor onze Musea was hij een Maecenas, een persoon zooals er in ons land slechts zelden aangetroffen worden.

Zoo zijn gedachtenis dient bewaard te blijven, dan is dit wel om twee redenen. Eerst en vooral als Brusselaar, die zijn stad uiterharte beminde en geen enkele gelegenheid om haar dienst te bewijzen liet voorbijgaan. Wat komt het er op aan dat zijn opvattingen, die dikwijls zeer persoonlijk waren, niet steeds strookten met deze der anderen ! Zijn bedoelingen waren steeds goed, steeds onbaatzuchtig. Altijd was hij te goeder trouw en wie weet of hij het niet was die tegenover al de anderen gelijk had, al stond hij soms alleen met zijn meening. De opvatting van de meerderheid is daarom niet altijd de juiste opvatting. Hij beminde Brussel, hij wilde het schoon, voorspoedig, gelukkig. Alhoewel hij zelf tot de aristocratie behoorde, beminde hij oprecht de Brusselsche bevolking. Het volk beminnen wil niet noodzakelijk zeggen dat men met alle eischen er van instemt, dat men de gedachten er van vleit. Neen. Als wij zeggen dat hij het volk beminde, dan bedoelen wij hiermede dat hij graag rondslenterde in de volkswijken, dat hij het schilderachtige er van kon genieten, dat hij den reuk der gangen wel kon verdragen, dat hij de ziel van de bevolking er van trachtte te doordringen. Hij beminde te Brussel de mooie monumenten en de oude gevels. Hij beminde zijn wijk van den Zavel en zoo de Kerk van O. L. V. van Zege sedert enkele jaren haar mooi bouwkundig en artistiek uiterlijk terug gekregen heeft, dan heeft zij dit grootendeels aan Paul De Mot te danken, want zoo Paul De Mot, om reden van zijn vasthoudend karakter, dikwijls een sectaris scheen te zijn, in werkelijkheid was hij zeer

verdraagzaam. Hij was te verstandig om een sectaris te zijn.

Wij willen eindelijk zijn herinnering bewaren in ons tijdschrift, omdat hij zooveel dienst bewees aan de Maatschappij van den Ommegang, waarvan hij een der stichtende leden was. Van het begin af heeft hij in deze onderneming belang gesteld, heeft hij de werkzaamheden er van met een bewonderenswaardige regelmatigheid gevolgd, nooit op een vergadering ontbrekend en zelfs er genoegen in scheppend. Hij voelde dat deze Maatschappij aan Brussel iets grootsch en iets schoons wilde schenken en dit was voldoende om hem al zijn steun doen te verleenen, ten einde een zoo volmaakt mogelijke verwezenlijking te bekomen. In deze Maatschappij heeft hij zich dan ook zeer verdienstelijk gemaakt. Hij bewees er zijn behendigheid, zijn voorzichtigheid, zijn diplomatie. Met genoegen spreken wij hier over deze hoedanigheden, die maar alleen genoeg gewaardeerd konden worden door dezen die langen tijd met hem omgingen. Het binnenkomen van Paul De Mot op de vergadering, van in de voorkamer reeds aangekondigd door zijn luide stem ; zijn terneergedrukt uiterlijk, het hoofd tusschen de schouders als er iets was dat niet ging en de moeilijkheden oprezen, alles in zijn houding wijzend op de concentratie van zijn geest ; daarna de ontspanning, als hij de oplossing zag, een oplossing die gewoonlijk deze was die door het gezond verstand aangegeven werd, die de belangen overeenbracht. Dit is het beeld dat wij steeds van Paul De Mot zullen bewaren.

Hij vertegenwoordigde het type van de hoogere Burgerij van Brussel, het type van den patriciër uit vroeger dagen, de vijand van alle uiterlijk vertoon. Daarom was hij in de Maatschappij van den Ommegang op zijn plaats, hij was er een toegewijd Onder-voorzitter en wij hebben er dan ook aan gehouden hem hier na zijn overlijden deze hulde te brengen.

M. de Marneffe.

In September jongstleden stierf op zeer hoogen ouderdom, de vader van onzen medewerker M. A. de Marneffe. Hij was een geleerde, een denker, vol liefde voor zijn geboortestreek, Haspengouw, waarover hij een twintigtal schrijfboeken met herinneringen achterlaat, verzameld sedert het jaar 1860. Hij vertaalde eveneens het Haspengouwsche dialect de mooiste fabels van La Fontaine. Wij bieden aan den Heer A. de Marneffe en aan zijn familie onze innigste deelneming aan.

ONZE UITSTAPPEN.

Na onze voldoening uitgedrukt te hebben over het welgelukken van onze uitstappen in 1934 die alle konden doorgaan en genoeg deelnemers telden, past hier ook een woord van dank aan allen die het hunne tot dezen flinken uitslag bijdroegen.

Onze eerste excursie werd geleid door M. Vandereuse die ons bracht op het kasteel-pachthof van Cour s/Heure en ons in deze localiteit toonde, Bidodus, zijn steenen palladium, het kasteel van Thy, enz. Dank zij de verklaringen die hij gaf werd voor ons de marsch (processie) van Walcourt bijzonder aantrekkelijk. Op den terugweg, bezoek aan de puinen van Aulne en oponthoud te Nijvel. Onze tweede uitstap, een verassing-uitstap, heeft bij al de deelnemers een bijzonder diepen indruk gelaten, daar wij opmerkten dat er bij volgende excursie's telkens weer over gesproken werd. De origineele versiering van de Kerk van Strijtem was voor het meerendeel een ware ontdekking. De honneurs op het kasteel van Ternat werden waargenomen door graaf de Lichtervelde en door Dr Poodt, burgemeester. De moeder overste van het gasthuis te Assche stond ons een bezoek toe aan de kerken en aan de apotheek. De Bestuurder van de Brouwerij Ankerhof te Esschene liet ons van op het terras zijner gebouwen genieten van het overschoone panorama dat afgebakend wordt door den steenweg Brussel-Geeraardsbergen. Het noenmaal op het pachthof te Hekelgem, in de familiekamer, echte boerenkost, was wel de gelukwenschen overwaard die aan Sidonie, de pachteresse, toegestuurd werden. 's Namiddags bezocht onze groep den windmolen van Hekelgem, dank zij de welwillendheid van den eigenaar, M. De Vis. Van daar hadden wij een kijk op de torens van Brussel, Ninove, Aalst en Mechelen. Na even stil gehouden te hebben aan de verscheidene Zandtapijten, bracht de autocar de deelnemers naar het eigendom van M. Campion te Vilvoorde die ons, met de geestdrift die aan den verzamelaar eigen is, zijn Museum, het Spaansch huis, toonde, en ons rondleidde in zijn park waar hij, ten einde ze voor vernieling te behoeden, de kapel van St. Landry heropbouwde. Wij danken hier al deze werkzame en welwillende medewerkers, doch meenen wel een bijzondere vermelding te mogen maken van Mr en Mevr. De Clipele van Assche, zonder wier toewijding deze excursie niet had kunnen doorgaan.

Onze derde uitstap bracht ons te Dendermonde. Alhoewel het nog vroeg in den morgend was, werd er, dank zij de welwillendheid van het Gemeentebestuur, tijdens ons bezoek aan Kerk en Stadhuis op den beiaard gespeeld. Onder de leiding van M. Buvé waren wij zoo gelukkig te Sint-Niklaas een bezoek te kunnen brengen aan het plaatselijk Museum dat zeer rijk is en verdient beter gekend te worden. Te Gent werden wij door M. Coppejans ontvangen in het lokaal van de Koninklijke Kruisboog-

schuttersgilde, een gezellig vertrek met allerlei herinneringen versierd en waar onze leden zich even konden oefenen in het edele kruisboogspel. In het Museum voor Folklore kwamen wij juist op tijd om een marionettenvertooning bij te wonen, die plaats had voor een even talrijk als belangstellend publiek. Wij danken de HH. De Keyser en Tréfois voor de ontvangst die ons te beurt viel en maken tevens van deze gelegenheid gebruik om onze tevredenheid uit te drukken over de veranderingen en verbeteringen die aan hun Museum aangebracht werden.

Onze vierde uitstap liet ons toe, dank zij M. Van Haudenard, Ath te bezoeken op een kermisdag. 't Was de opening der « Ducace » en de reuzenstoet ging uit. Deze optocht is een aaneenschakeling van groepen, praalwagens, verkleede maatschappijen, enz. De burgemeester was zoo welwillend geweest ons ten stadhuize plaatsen voor te behouden, waarvoor wij hem hier van harte danken.

Met belangstelling bezochten wij de aloude Sint-Maartenskerk en de « Tour Burbant ». De stad Ath zou de noodige maatregelen moeten treffen om de omgeving van dezen toren, een echt staaltje van Middeleeuwsche militaire bouwkunst, in te richten. Dit zou ongetwijfeld toeristen lokken, en de uitgaven zouden zeker en vast door andere inkomsten vergoed worden.

De dag eindigde met een bezoek aan den Kluisberg, bij Ronse.

Bij onzen vijfden uitstap verwijderden wij ons niet verre van Brussel. Wat al belangwekkende en toch onbekende zaken vonden wij er niet binnen ons bereik. De Kerk van Haren, het gebouw zelf, de lambrizeeringen, de bedevaart tot de H. Elisabeth ; Diegem, de kerk, de bedevaart tot den H. Cornelius, de puinen van een versterkt kasteel ; het reeds geschonden kasteel van Beaulieu te Machelen, waarvan wij toch hopen dat de overblijfselen nog zullen gered worden ; Perk, de kerk met de eigenaardige zoldering, het kasteel van Rubens, een ware aaneenschakeling van belangwekkende eigenaardigheden.

Dien dag hadden wij het genoegen, dank zij M. Campion, ons noenmaal te eten in zijn gezellig jachthuis te Houtem, een oud pachthof uit de XVII^{de} eeuw dat op een bekoorlijke wijze versierd is. In den namiddag bezochten wij de Tentoonstelling te Vilvoorden en de abdij van Grimbergen.

Onze voornemens voor 1935.

Daar deze uitstappen in den smaak bleken te vallen van een trouwe groep lezers, voelen wij ons tot volharding aangespoord. Daar de Wereldtentoonstelling en allerhande feesten ons, samen met onze lezers, in 1935 te Brussel zullen weerhouden, beperken wij onze excursie's tot drie. Een er van, naar Nederland, zal echter twee dagen duren.

Ziehier het ontwerp : Vertrek op Zaterdag 18den Mei te 7 uur. Daar wij aan onze abonnenten uit Antwerpen de gelegenheid willen geven er aan deel te nemen, zullen wij langs deze stad rijden (stilstand : 8.15 u.), van daar naar Arnhem, langs Turnhout en Baarle-Hertog. Om 11 uur, aankomst aan het Openluchtmuseum voor Folklore te Arnhem, lichte maaltijd bij de aankomst, noenmaal en thee. Vertrek te 6 u. naar Oosterbeek, avondmaal op een terras, wanwaar men een prachtigen kijk heeft op den Rijn. 's Avonds op De Meihof (Lokaal van het Nederlandsch Centraal Bureau voor Volksdansen) een demonstratie van volksdansen, fakkeltocht, Sint-Jansvuur met ritueele rondedansen. Nachtverblijf te Oosterbeek.

Op Zondag, 19den Mei, uitstap per autocar in de omgeving van Arnhem. Bezoek aan het kasteel van Roozendaal ; Gorssel (kermisdag) noenmaal in een pachthof, karakteristieke Hollandsche gerechten, bal, ringsteken te paard, Vaandelspel. Om 4 uur vertrek naar Baarle-Hertog, optocht van de humoristische Vereeniging : « De Kikvorschen ». Avondmaal. Over Antwerpen terug naar Brussel.

Nachtverblijf, alle eetmalen inbegrepen, vervoer per autocar, meenen wij dat de prijs van dezen uitstap 275 fr. per persoon zal bedragen. Het gedetailleerd programma en het juiste bedrag zullen in ons volgend nummer medegedeeld worden. Ten einde ingelicht te zijn, verzoeken wij echter onze lezers en onze gewone reismakkers ons te schrijven of wij op hen mogen rekenen.

In Augustus zal een uitstap plaats hebben naar Horebeke, Oudenaarde en Aalst. Ongeveere prijs : 55 fr.

In September reizen wij naar Doornik, op den dag dat de reuzen hun ronde doen. Ongeveere prijs : 75 fr.

ONS WEERSTANDSFONDS.

Transport van de vorige lijsten	Fr. : 4260
Nieuwe giften :	
Graaf de t'Serclaes de Wommersom	50
M. Maroquin (Brussel)	20
M. Pellegrim (Op-Heylissem)	20
M. De Vuyst (Op-Heylissem)	10
Totaal :	Fr. 4360

Spoorwegen van den „Nord Belge"

DE MAASVALLEI.

HAAR GESCHIEDKUNDIGE STEDEN :

Luik, de cathedraal en haar kunstschatten — het Paleis der Prinsbisschoppen, de kerken in Romaanschen, Gotischen en Renaissancestijl — de Musea — Prachtige panorama's over de stad en over de nijverheidsstreek Ougrée-Seraing-Tilleur — Tentoonstelling van de beroemde kristallen voorwerpen uit Val Saint Lambert.

Hoei, de collegiale kerk, een der mooiste van het land — het versterkt kasteel, de oude abdij die gesticht werd door Pieter den Kluizenaar — de oude brug.

Andenne, de Kerk in Renaissancestijl — graf en relikwiekast der Heilige Begga.

Namen, de cathedraal en haar kunstschatten — het Museum voor Oudheidkunde — de bekoorlijke omgeving der Citadel — het Theâtre d'été en het stadion.

Dinant, de gemartelde stad — de collegiale kerk met haar bolvormigen toren — de oude citadel — de grotten — de rotsen.

HAAR KASTEELEN die overal langs den stroom oprijzen.

HAAR OUDE ABDIJEN, haar puinen te Bouvignes, te Poilvache, te Waulsort.

HAAR GROTTEN te Dinant en te Engihoul, haar voorhistorische spelonken te Montaigle, te Furfooz.

HAAR OPEENVOLGING VAN ROTSEN te Marche les Dames, Frênes, Profondville, Lustin, enz.... de bergpassen te Hermeton, enz...

DE SAMBERVALLEI :

Haar oude steden **Thuin** en **Lobbes** — haar Puinen van de beroemde **Abdij van Aulne.**

14de Jaargang - Nr 82. **Maart 1935.**

De Brabantsche Folklore

INHOUD

Folklore en Wetenschap. — Kermiskinderen. — Volksopvattingen over de macht der booze geesten. — Wellerismen. — Ditjes en Datjes. — De Folkloristische Beweging. — Onze Uitstappen.

Folklore en Wetenschap

In een lezing over de betrekkingen die er bestaan tusschen de Folklore en de Geschiedenis der Godsdiensten, gehouden in 1931 aan het « Institut des Hautes Etudes de Belgique », kwam ik tot de volgende besluiten :

Hetgeen bij de groote godsdiensten in onbruik raakt wordt gedeeltelijk folkloristisch en de opkomende godsdiensten maken een ruim gebruik van dit vormeloos geheel om hun nieuwe theorieën op te bouwen. Zeer langzaam evolueerende opvattingen blijven den grondslag van de groote godsdienstige instellingen uitmaken.

Ik vroeg mij af of er geen dergelijke wisselwerking bestond tusschen de wetenschap en de folklore en ik meen, al is het verschijnsel in wetenschap minder in 't oog springend dan op godsdienstig gebied, van nu af reeds te kunnen beweren dat het een ernstig verzuim zou zijn het zonder meer buiten beschouwing te laten.

Laat ons dan eens nagaan hoe het verschijnsel zich schijnt voor te doen wat betreft de wetenschap in haar betrekkingen met de volkstraditie.

Hier eveneens zien wij *hoe tal van overblijfselen van wetenschappelijke theorieën uit het verleden door het volk overgenomen werden.* In dit tijdschrift handelde M. Mortier over het voortleven van talrijke ideeën der Kabbalah,

deze Joodsche wetenschap, op meer dan een gebied van het volksleven (1).

In de geneeskunde van het volk, buitenlieden of stedelingen, vinden wij heden nog gangbare opvattingen terug, die ontleend werden aan de Egyptische, de Chaldeeuwsche of de Grieksche geneeskunde. De Arabische wetenschap eveneens heeft er sporen in nagelaten en aan de occulte wijsbegeerte, aan deze van Paracelsus onder meer, worden wij er meer dan eens herinnerd (2).

In de volksmeteorologie worden nu nog talrijke gezegden aangetroffen, waarvan de oorsprong te zoeken is in de Chaldeeuwsche wetenschap, de weersvoorspellingen nl. die betrekking hebben op de halo's om de maan.

Het booze oog, dit alom verspreide bijgeloof, wordt aangetroffen in de Mazdische wetenschap van het Oudperzische rijk en vindt zijn oorsprong in deze idee, dat de god van het kwaad het kwaad zou geschapen hebben door het booze oog. In onze folklore wordt een bepaalde zaak als goed beschouwd wanneer zij rechts, als slecht wanneer zij links waargenomen wordt. Zoo wij teruggaan tot de Pythagorische wetenschap, dan vinden wij er twee richtingen : de linkerkant die de duisternis, de rechterkant die het licht beteekent.

De volksopvattingen verhinderen nochtans grootelijks de voortplanting der wetenschappelijke begrippen. De sterrekundigen werden beschouwd als gekken, omdat zij nieuwsgierig de dingen trachten te begrijpen die boven hen waren. Sokrates deelde nog deze meening.

Het werk van Copernicus werd op den index geplaatst omdat er, betreffende den stand en de beweging der aarde, ideeën in voorkwamen die strijdig waren met de Heilige Schrift, met de oude Hebreeuwsche opvattingen bijgevolg. Noteeren wij terloops dat Melanchton en Luther hem eveneens vijandig gezind waren.

Wie kent de belachelijke opwerpingen niet die tegen de Darwinistische theorie gemaakt werden door tallooze

(1) Zie *Brabantsche Folklore,* 12de jrg., blz. 84.

(2) Zie *La Médecine Populaire* door P. Hermant en Denis Boomans. Uitgave Brabantsche Folklore (1928). Prijs : 25 fr.

personen die geen enkel werk van den grooten natuurvorscher, zelfs geen korte uiteenzetting van zijn ideeën gelezen hadden.

Dit verzet treffen wij aan in alle tijden, in alle milieu's : zoo waren er hedendaags Protestantsche dominees die atheïsme zochten in de theorie van Einstein over de ruimte en den tijd. *Dit is trouwens omdat het volk alleen*

Ptolemaios, den hemel onderzoekend door middel van de sextant, naar de *Cosmographie* van Sebastiaan Munster (1550). Hij was het, die, in de 2de eeuw van onze tijdrekening, bij zijn gezamenlijke sterrekundige waarnemingen de aarde als middelpunt van het Heelal veronderstelde. Zijn geschriften bleven tot in de XVde eeuw den grondslag uitmaken van alle astronomische werken. Niettegenstaande de fundamenteele dwaling bleef dit werk, dat nochtans een ernstige vooruitgang was vergeleken bij de oudere opvattingen, gedurende 1200 jaar een soort van « Astronomische Bijbel ».

dit gemakkelijk overneemt wat overeenkomt met zijn psychologie : concrete en gemakkelijk te experimenteeren gedachten, lawaaierige gezegden of analogieën, iets mysterieus eindelijk, werken ongetwijfeld deze overname in de hand.

Wetenschap en volksgeest worden nochtans geleid door eenzelfde drang. Lees de Duizend en Eén Nacht bij voorbeeld en gij zult vaststellen dat de droom van den Oosterschen dichter, of liever de droomen van het Oostersche volk die in dit werk verzameld werden, het object waren van onze wetenschappelijke navorschingen en van onze krachtsinspanningen op technisch gebied. Het verlangen van dwarsdoor de lichamen te zien werd gedeeltelijk verwezenlijkt door de X-stralen ; dit van in duizelingwekkende vaart door de lucht te vliegen, zooals dit gedaan werd door de heksen die naar den Sabbat gingen, behoort heden tot de werkelijkheid. Ongetwijfeld steunde het eene slechts op tooverkracht en eenvoudige overeenkomsten, terwijl het andere verwezenlijkt werd door de toepassing van het systeem der groote wetenschappelijke coordinatie. Het doel blijft hetzelfde, de wegen die er naartoe leiden verschillen.

De opzoekingen van Brown Sequard en van Voronoff, alsmede de werken van Metchnikoff, van King en anderen, hebben van het verlengen van het leven een wetenschappelijk vraagstuk gemaakt. De oude droom blijkt nog steeds leefbaar te zijn. Romeinsche keizers dachten hiertoe te komen door een praeparaat waarbij vooral de zeesprinkhaan der bergen een groote rol speelde. Deze zeesprinkhaan is een schaaldier dat, naar ik meen, niet in de bergstreken aangetroffen werd.

Om tot hetzelfde doel te geraken aten de Romeinen eveneens het vleesch van dieren die, naar men beweerde, zeer oud werden, bij voorbeeld het hert, de kraai en de slang.

De Grieken dreven het zelfs zoover, dat zij geloofden dat de onsterfelijkheid hier op aarde mogelijk was, hetzij door magische tusschenkomst, hetzij door het eten van zekere kruiden.

Door het een of het ander middel konden de goden soms aan de ouderlingen een tweede jeugd geven. Medeia o. m. verjongde Jasoon door middel van een zeer ingewikkelde bereiding. Ovidius spreekt hierover in zijn Metamorphosen. In 't algemeen werd dit doel bereikt met te drinken aan de verjongingsbron of aan andere waters. Dit onderwerp wordt behandeld in de folklore van alle volkeren.

De groote wetenschappelijke problemen werden ontworpen door de denkers uit de vroegste tijden. De herediteit der verworven kenmerken, deze hoeksteen van talrijke onzer biologische theorieën, werd aangenomen door de Grieksche en de Romeinsche volksmentaliteit. Plinius zegt ons dat de moedervlekken langen tijd van geslacht tot geslacht overgegeven werden. Als hereditair familieteeken hadden de Pelopiden een witten schouder. Hippokrates verhaalt de traditie dat de misvorming van het hoofd bij

In zijn « *Boek der Mijnen* » (1580) toonde Agricola aan hoe de wichelroede gebruikt werd om de schatten van de Aarde op te zoeken.

de Microcephalen erfelijk geworden was. Suetonius zegt dat, in de familie der Ahenobarbi, de rosse baard die een der voorouders op wonderbare wijze verkreeg, op al de nakomelingen overging.

Van in de vroegste tijden geloofde het volk aan de erfelijkheid van de lichamelijke mismaaktheid en zelfs van de dronkenschap.

Een gansch volk geloofde soms kenmerken verworven en overgeleverd te hebben die niets gemeens hadden met hun physisch voorkomen. De Romeinen beweerden hun oorlogszuchtigen aard van den god Mars geërfd te hebben.

De bacteriologie wortelt in een volksgeloof. Alwie zich een weinig bezig gehouden heeft met folklore weet dat van oudsher de algemeen verspreide volksopvatting bestaat, dat de ziekten veroorzaakt worden door wormpjes. Deze idee werd door de officieele wetenschap overgenomen en Athanasius Kircher verklaarde in de XVII^{de} eeuw dat het bloed en de etter uit wormen bestaan en op deze idee baseerde hij een nieuwe theorie van de verrotting. Christian Lange, professor te Leipzig, bevestigde deze opvattingen.

Niet lang daarna ontdekte Leeuwenhoek, die beschikte over een flinken microskoop, de microben, doch hierin zag hij nog niet de oorzaak der ziekten en het was Nikolaas Andoz die, in de theorie van Kircher, de wormpjes verving door de pas ontdekte diertjes van Leeuwenhoek. De theorie mocht een enorm succes boeken en werd zelfs sterk overdreven. Dit is de reden waarom zij tijdens de XVIII^{de} eeuw in het belachelijke verviel. Linaeus nochtans bleef er getrouw aan en hier en daar had hij nog een volgeling, bezield met echt wetenschappelijken geest. Wij moeten echter wachten op Davaine die, in 1863, voor het eerst bewees dat de besmettelijke ziekten veroorzaakt worden door de microben, proefneming die verder doorgedreven werd door Villemin, Chauveau, Coze en Feltz, Cohn en Naegli, Koch, proefnemingen die door een autoriteit als Pasteur in 1877 bevestigd werden en die eindelijk, niettegenstaande de talrijke en hardnekkige tegenstanders, als wetenschappelijk juist erkend werden.

* * *

Een zeer karakteristiek voorbeeld van mythologische of folkloristische idee die we eertijds in de wetenschap aantroffen, die zelfs hedendaags nog leefbaar blijkt te zijn, wordt ons verstrekt door den aether. De eerste auteur die er bij ons weten over spreekt is Hesiodos : « En uit Khaos werden geboren Erebos (de duisternis) en de donkere Nyx

(nacht). En uit Nyx werden Aither en Himeros geboren, want zij ontving deze uit haar liefdesverbintenis met Erebos ». In de Parfums krijgt hij meer een komisch voorkomen « O gij, die de hooge woning van Zeus bezit, onvermoeibaar en overheerschend gedeelte van Helios en van Selenaie, temmer van alle dingen, die het vuur inademt, fakkel van alle levenden, die heerscht in de hoogten, Aither, o het beste element van den Cosmos, o beroemde bloem die het licht draagt en den glans aan de hemellichamen geeft, ik aanroep u en smeek u zacht en gematigd te zijn ».

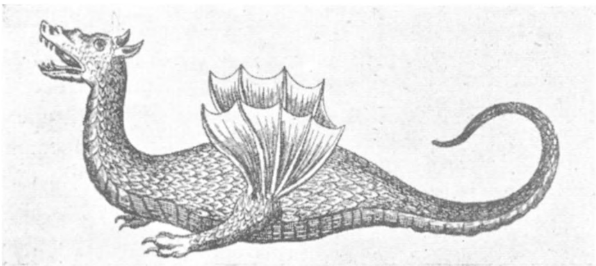

Een draak zooals Athanasius Kircher zich deze nog in de XVI^de^ eeuw voorstelde ; zonder ooit het dier gezien te hebben, alleen naar beschrijvingen die er door reizigers of visionnaires van gegeven werden, stelde deze geleerde het weer samen in zijn verbeelding en behandelde het in zijn werk als werkelijk bestaand.

Voor de Orphika wordt de aether de ziel der wereld. Anaxagoras en Empedokles beschouwden hem als de fijnste stof, waarvan Aristoteles het 5de element, de quintessens, maakte ; in hoedanigheid is hij het eerste der elementen, ongeschapen en onveranderlijk, waaruit de hemellichamen gevormd zijn ; voor de Stoïcijnen de stof van het vuur waaruit de sterren bestaan. De Neo-Platonici maakten er de subtielste stof van en hierin werden zij nagevolgd door de wijsgeeren der Renaissance : Agrippa en Giordano Bruno.

In zijn Naturphilosophie maakte Oken er de eerste verwezenlijking van God van, zijn eeuwige stand, het goddelijk lichaam. Spiller, Haeckel en anderen beschouwen hem als de oerkracht. Secchi, Crookes, Lorenz maken er de eerst bestaande stof van.

Om gedaan te maken met de tegenstrijdigheden die voortsproten uit de opvatting die men van den aether had, meenden sommige wijsgeeren het vraagstuk op te lossen met te veronderstellen dat er meer dan één aether was ; Leibnitz en Descartes namen er drie aan.

Anderen eindelijk hebben het bestaan er van betwist en hier noemen wij o. m. Ostwald. In feite nu moeten wij toegeven dat het woord aether tamelijk zinloos geworden is, zoowel wat zijn aard als wat zijn werking betreft, die door elk systeem op een verschillende wijze verklaard worden.

* * *

Betreden wij thans een heel ander watenschappelijk gebied : dit van den invloed die door den geest op het lichaam, en wel op de gezondheid, uitgeoefend wordt. Geen dokter tegenwoordig of hij kent deze reacties en weet ze te gebruiken ; velen onder hen hebben de hypnotische of zuiver overredende suggestie toegepast. De ouden pasten deze werkwijze toe, die in den beginne vooral godsdienstig van aard was. Door middel van inhalaties veroorzaakte men aanvallen van ijlkoorts, hallucinaties die beschouwd werden als een in betrekking komen met de godheid en dit is het waarschijnlijk ook wat te Delphoi gedaan werd. Door een voorafgaand langdurig vasten, door narcotische drankjes of andere verdoovingsmiddelen, werkwijzen die zoowel door de priesters van de Nieuwe als van de Oude wereld gekend waren, veroorzaakte men droomgezichten of visioenen bij dezen die het orakel raadpleegden. Wonderbare genezingen werden er verwezenlijkt en de goden verlosten zoogezegd de menschen van kwalen tegenover dewelke de wetenschap machteloos stond. Een der meest gebruikte manieren was de slaap in de tempels, opdat de god in een droom het geneesmiddel zou aanduiden en den zieke zou verlossen.

Het christendom nam deze traditie over, soms in de tempels zelf van het vroegere heidendom.

Zeer dikwijls was de duivelbezwering niets anders dan een vorm van suggestie.

* * *

Niet alleen de doeleinden die zij van in den beginne nastreeft heeft de wetenschap aan het volk ontleend, *doch in den loop der tijden heeft zij nooit opgehouden bij het volk te rade te gaan.*

Het gebruik van een groot aantal geneesmiddelen werd ons aangeleerd door vreemde volkeren : de Chineezen leerden ons het gebruik van de rabarber, van de zwavelzure soda, van den wortel van den granaatboom als wormmiddel en van de opium als verdoovend middel. De kracht van de ipecacuahana was gekend door de inboorlingen van Bra-

Laboratorium van een alchimist, naar een houtgravure uit de XV^{de} eeuw.

zilië en de plant werd naar Europa overgebracht omtrent het einde van de XVII^{de} eeuw. De julep werd uit Mexico ingevoerd in 1550 en de balsem van Tolu kwam uit Peru in 1547. De kina werd eveneens uit Peru ingevoerd, waar zij cascarilla geheeten werd en naar het schijnt kenden de Indianen eveneens de eigenschappen er van. Zij gebruikten op dezelfde wijze de coca, waaruit wij later de cocaïne getrokken hebben.

Langen tijd voor ons kenden de Indianen van de Pueblos de datura als slaapwekkend middel. Zij werd slechts in 1762 voor het eerst in de praktijk gebruikt door baron Stoerck van Weenen en zij behield haar plaats in de

homoeopatische geneeskunde. Naar alle waarschijnlijkheid werd zij nochtans ook aangewend door de Gypsies. Men heeft er een zeer snelwerkend alkali, de daturine, uit getrokken. In de gewone taal heet men ze wilde doornappel, toovenaarskruid, duivelskruid.

De olie van Chaulmoogra, voortkomende van de plant Taraktogenos Kurzii is in Frankrijk sedert een vijftigtal jaren gekend. Zij werd door de Hindoes met goed gevolg aangewend als specifiek middel tegen de melaatschheid. In de laatste jaren werd zij door de Belgische pharmacopoea aangenomen.

Ongetwijfeld zouden er nog tal van soortgelijke gevallen kunnen gevonden worden waar de geneeskunde te rade ging bij volkeren die heelemaal niets van onze wetenschap afwisten, doch dit vergt soms tamelijk langdurige opzoekingen en ik meen dat het bovenstaande als voorbeeld volstaat.

Er is nog een andere, niet minder interessante soort van ontleeningen, door de officieele geneeskunde gedaan bij onze eigen volkstraditie, hetzij omdat door een proefneming zonder meer de waarde van de werkwijze bewezen werd, hetzij omdat de hoogeschoolwetenschap moest onderdoen voor de traditie, na deze misprezen of in 't belachelijke getrokken te hebben.

Eertijds gebruikten de kwakzalvers op onze markten een tamelijk eigenaardige werkwijze : zij bepaalden den aard eener ziekte door het onderzoek der oogen. Deze werkwijze nu werd onlangs *door de geneeskunde aangenomen* en draagt er den naam iridodiagnose ; dit als gevolg van de waarnemingen die gedaan werden door den Hongaarschen geneesheer Puzely, die nagevolgd werd door dokters van de gansche wereld.

Sedert onheuglijke tijden gebruikten de Chineesche dokters de methode die bestaat in het prikkelen van een bepaalde plaats van het organisme om er een andere, die er ver van verwijderd ligt, te wijzigen. Lijdt een kind aan onwillekeurige urineloozing dan steekt men in de rugzijde van de kuit bij het begin van de Achillespees. Tegen de pokken steekt men een lange naald in de rugzijde van den pols. Deze methode werd aangenomen door de medische

praktijk, zooals dit wel bewezen wordt door de werkwijze van Dr. Bonnier en zijn school, die, met bepaalde punten van het neusslijmvlies te prikkelen door middel van de thermo-kauter, reacties op afstand trachten op te wekken in verscheidene punten van het lichaam : stoornissen in de

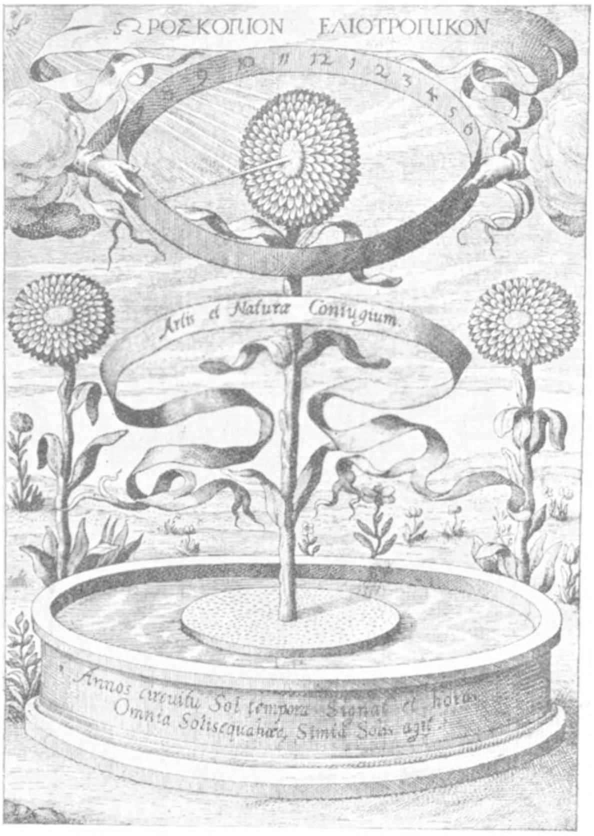

In zijn : *De Arte Magnetica* (1643) geeft Athanasius Kircher bovenstaande illustratie als type van uurwerk, waarbij de eigenschappen der planten aangewend worden. Naargelang den stand dien zij heeft, schrijft de zonnebloem het uur op een cirkel.

ingewanden, asthma, emphyseem en talrijke andere ziekten. 't Is in de Indische volksgeneeskunde dat onze heelmeesters de rhinoplastie geleerd hebben (het vervangen van den neus door een stuk uit het aangezicht genomen).

In Indië werd deze operatie met goed gevolg sedert onheuglijke tijden gedaan door de kaste der koperslagers.

Van in de aloudste tijden worden door de Chineezen voorbehoedmiddelen tegen de pokken aangewend. Te dien einde maken zij de roof van een puist fijn en blazen dit poeder in den neus met een bamboezen buisje. Bij de jongens gebeurt deze inenting in het linker-, bij de meisjes in het rechterneusgat.

In de geschriften van Paullini in de XVII^de^ eeuw, wordt de urine van zwangere vrouwen als middel aangegeven om de onvruchtbaarheid te keer te gaan ; magische papyrusrollen schijnen er op te wijzen dat deze gedachte ons uit Oud Egypte komt. Zou men dit niet kunnen vergelijken met het gebruik van de follikelhormone die in de urine aangetroffen wordt in de activiteitsperiode van het ovarium en aangewend kan worden in gevallen van onvruchtbaarheid ? Een Fransch laboratorium heeft hier een pharmaceutische specialiteit van gemaakt, die langs den mond dient opgenomen te worden. Een andere pharmaceutische specialiteit is de leporine, bereid met hazenbloed, en die gebruikt wordt in geval van tuberculose. Het aanwenden van hazenbloed komt reeds voor op een geneeskundig recept uit de XII^de^ eeuw. De volksgeneeskunde heeft dit niet vergeten en voor enkele jaren werd zelfs te Brussel nog hazenbloed verkocht om de bloedstorting te genezen die veroorzaakt wordt door de tuberculose. Het geneesmiddel was overigens ook gekend te Luik en in Haspengouw.

Volkeren uit de oudheid, en heden nog de oervolkeren, schrijven aan bepaalde kleuren een voorbehoedende kracht toe tegen sommige ziekten. De moderne therapie heeft deze idee overgenomen.

Ziehier thans enkele gevallen waarin de hoogeschoolwetenschap feitelijk overwonnen werd door de volkstraditie :

De hypnose was een verschijnsel dat van in de oudheid onder meer dan een vorm gekend was. De kwakzalvers uit het begin der XIX^de^ eeuw brachten haar in verband met de idee van fluïdum, dat zij dierlijk magnetisme of mesmerisme noemden. Braid beschouwde de zaak voor het

eerst van wetenschappelijk standpunt uit. De strijd duurde lang en was hardnekkig, tot eindelijk het hypnotisme voorgoed een plaats kreeg in psychologie.

Een in niet wetenschappelijke kringen algemeen verspreide idee is deze der moedervlekken of noevi (1) : de ingrijpende indrukken die een zwangere vrouw ondergaat laten zichtbare sporen na op het kind. Tot in de XVIII[de] eeuw wordt het feit niet in twijfel getrokken. Buffon bestrijdt hardnekkig deze opvatting en voert bewijsgronden aan die voor vele geleerden afdoend schenen, wat als gevolg had dat de moedervlekken een plaatsje kregen naast de fabels. Het volk nochtans hield zijn bewering staande en hedendaags zien wij hoe talrijke denkers of geschiedschrijvers der geneeskunde zich noch voor noch tegen durven uitspreken, en hoe anderen, vooral de Angelsaksische geleerden, zelfs klaar en duidelijk de werkelijkheid van het verschijnsel bevestigen.

Er bestaat een bijgeloof volgens hetwelk een vrouw die haar maandstonden heeft zou moeten verwijderd gehouden worden van een plant. Dit eveneens werd als een verzinsel beschouwd, terwijl onlangs gedane opzoekingen nochtans zouden bewijzen dat het gezegde niet ongegrond is.

Wanneer een wetenschappelijke idee ontstaat, dan zou men zeggen dat zij van het begin af zich te verdedigen heeft tegen uitleggingen van simplistischen, animistischen of zelfs bijgeloovigen aard.

Wanneer het onsterfelijke werk van Darwin verschenen was, bleek heel zijn theorie zich bij de overgroote meerderheid te bepalen bij dit enkel standpunt : « de mensch stamt af van den aap ». Onnoodig er op te wijzen hoever beneden de waarheid dit blijft. Een der treffendste voorbeelden op dit gebied is echter dit van de zwaartekracht, die men over 't algemeen scheen te willen verwarren met de aantrekkingskracht, dit begrip dat afgeleid werd van de menschelijke krachtsinspanning die iets naar zich toe trekt, zooals het verstaan werd door Roberval, of zelfs van de strekking of van het verlangen dichter bij te

(1) Zie *Brabantsche Folklore*, 7[de] jrg., blz. 196.

komen zooals Kepler en Fermat het opvatten. Newton die voor het eerst de theorie van de universeele aantrekking uiteenzette, heeft nooit opgehouden verzet aan te teekenen tegen den engeren zin die door zijn volgelingen, reeds tijdens het leven van den geleerde, aan dezen term van aantrekkingskracht gegeven werd en die voor hem slechts een metaphorische uitdrukking, een mathematische verhouding was, om de onbekende kracht aan te duiden die de zware lichamen er toe aanzet naar elkaar toe te komen. Zijn volgeling Clarke echter stichtte reeds de verwarring en deze verkeerde opvatting werd in Frankrijk verspreid door Voltaire, en dit niettegenstaande Newton zelf verklaard had dat, van mechanisch standpunt uit, een aantrekking op afstand tusschen twee lichamen onmogelijk was, zoo zich tusschen beide geen materieel milieu bevond. Dit is het wat zal herhaald worden door P. Secchi en door den E. H. Moigno. Niettegenstaande alles blijft het echter voor velen, zelfs voor ontwikkelden, en hier wijs ik o. m. op geleerden als een Helmholtz, bewezen, dat de lichamen elkaar door de ruimte aantrekken in omgekeerde reden van het vierkant hunner afstanden. Dit is een eerste stap tot een folkloristische verklaring van een groote wetenschappelijke wet.

Ik hoop dat hetgeen hierboven gezegd werd genoegzaam bewijst dat er tusschen de volkstraditie en de wetenschap in zeer vele gevallen een belangrijke wisselwerking bestaat en dit is een element waarmede rekening dient gehouden te worden bij het opstellen van de geschiedenis van het menschelijk denken. Zoo het verschijnsel wat de wetenschap betreft niet zoozeer op den voorgrond treedt, niet zoo duidelijk is, dan is dit trouwens omdat er bij den ontwikkelingsgang der wetenschap meer continuïteit te bespeuren valt, meer regelmatigheid dan bij de andere factoren van ons intellect, dat zij stap voor stap vooruitgaat en niet de groote omwentelingen kent die den godsdienst of de politiek beheerschen (1).

P. HERMANT.

(1) Deze studie werd aangeboden bij den 56sten zittijd van de « Association française pour l'avancement des sciences », Brussel, 1932.

Kermiskinderen.

Kunt U, geachte lezeres en lezer, die steeds in een huis gewoond hebt zich feitelijk wel voorstellen hoe het is als « kermiskind » geboren te zijn ? Denkt U eens eventjes in, dat U niet uw gerieflijk huis gehad had, uw kamers, de vele u bekende meubels, en de huiselijke rust en gezelligheid, maar dat u op de foor, op de kermis in een wagen gewoond had, altijd in de drukte, in de herrie, in het lawaai, zoudt u dat niet ontzettend gevonden hebben ? Denkt u dat eens even in ! Ik ben er wel zeker van dat u nu den hemel prijst dat u in een zooveel « beter » milieu bent opgegroeid, zooveel « beschaafder » bent en zooveel geleerder ? Ja, uit uw oogpunt bezien, die het leven der kermiskinderen niet geobserveerd hebt, zooals wij dat van zeer nabij hebben gedaan, is deze meening zeer begrijpelijk. Maar toch, wanneer men in de gelegenheid is geweest om kermiskinderen van dichtbij, in hun milieu te bestudeeren en ook wanneer men gezien heeft wat er van hun, in hun branche is geworden, dan begint men toch wel te twijfelen of uw opinie wel de juiste is.

Zich gelukkig gevoelen, vrijheid van handelen hebben en bovenal een goede gezondheid genieten, is dat niet het hoogste goed ? En wanneer daarbij dan nog als een vanzelfsprekend iets komt eenerzijds hulpvaardigheid en anderzijds de zekerheid te weten dat men, wanneer men in nood zit door anderen geholpen zal worden, wel dan is dit leven ideaal. Natuurlijk kunnen de kermiskinderen zich uit den aard der zaak, dit niet realiseeren. Maar toch geloof ik dat, wanneer hun niet valschelijk een andere meening wordt opgedrongen ze niet zouden willen ruilen met « burger » kinderen. We willen hier eerst even een verklaring van dit woord « burger » laten volgen. « Burgers » dat zijn zoo allen die niet tot de « reizenden » behooren dus : gezinnen van doktoren, professoren, ministers, militairen, onderwijzers, winkeliers, ambachtslieden, enfin

alles wat niet « reist », dus geen artisten, geen kermisreizigers, geen rondreizende kooplui. Het is heel eigenaardig dat juist in de hier opgenoemde kringen door enkele groepen veelal minachtend wordt neergezien op hen die niet « burgerlijk » zijn, waarmee zij dan bedoelen hen die niet « deftig » zijn — dit woord hier in de Nederlandsche beteekenis van « voornaam » gebezigd en niet in de Vlaamsche beteekenis waar het meer « degelijkheid » aanduidt. En wederzijds kijken vele reizenden met minachting neer op die burgers, die in huizen wonen, die zich niet zoo gemakkelijk verplaatsen en die gebonden zijn aan hun huis en

Kermisreizigers.

goed. Om een indruk te geven van het leven der kermiskinderen, van hun houding, van hun handelswijzen, willen we hier enkele gevallen welke wij opmerkten bespreken.

De kermiskinderen hebben wat voor elkaar over. Zij weten spoedig zelfstandig handelend op te treden. Ze zijn in hun manier van doen veelal oudelijk, ze hebben vroeg veel levenservaring, doordat ze steeds onder de menschen zijn, steeds weer met andere menschen omgaan er in nauw contact komen met het werkelijke leven.

Wij — dat was de hippodrome waarbij we om onze folkloristische en journalistische studies te maken als lid van het groote gezin meewerkten — stonden op een kleine kermis, naast de caroussel, de luchtschommel en een klein

kindermolentje, een heel klein molentje maar, met acht of twaalf aan kettingen hangende bakjes dat met de hand in beweging gebracht werd door een van de bakjes te nemen en dan al duwend rond te loopen. Onze Popolle, acht jaar oud, had vriendschap gesloten met de negen jarige Pierre van den baas van de luchtschommel, die zijn zoontje had belast met de exploitatie van het kindermolentje — 25 centimes per rit — Het kind deed dat geheel alleen, hij ontving de 25 centimenstukken, zette de kinderen in de bakjes,

Circuskinderen aan den maaltijd.

sloot zorgvuldig de kettingen daarvan, dat ze er niet uit konden vallen als deze onder het draaien gingen slingeren of door de middenpunt vliedende kracht gingen uitstaan. Pierre zorgde er ook voor dat de molen draaide, regelde de tijdsduur der ritten, hielp de kinderen uitstappen, enfin Pierre was de baas van de molen... en op de drukke uren zeer gebonden... en juist in die uren liepen ook de paardjes in den hippodrome, er vlak naast. Over en weer hebben de

kermiskinderen en kermismenschen bij elkaar vrij entree. Ze behooren feitelijk allen tot één heel groote familie, ze zijn allen collegas, enfin dit is zoowel in alle kringen : de zoon van den geneesheer gaat naar de tandarts en betaalt niet, maar het dochtertje van de tandarts wordt ook gratis behandeld door den geneesheer, de leeraar in wiskunde werkt den zoon van den leeraar in oude talen bij, maar die ook weer geeft den zoon van den wiskundeleeraar eenige lessen. Alles met gesloten beurs. Maar het aardige dat wij nu opmerkten van de vriendschap tusschen het hippodromekind Popolle, en het kindermolenjochie Pierre was wel dat

Moeders en kinderen.

we Popolle bedrijvig in de weer zagen bij het kindermolentje onderwijl zijn vriendje een paar ritten te paard maakte in den hippodrome en toen Pierre weer terug kwam overhandigde Popolle hem de recette die hij gemaakt had in dien tijd en ging weer terug naar den hippodrome.

Kermiskinderen weten te handelen, ze weten te doen. Ze vragen niet, hoe moet dit, hoe moet dat, doe ik dit zoo goed, doe ik dat zoo goed. Neen ze doen het. Popolle gaat mee de paarden uit de wei halen, voor hem worden er een paar die rustig zijn uitgezocht, maar hij telt toch mee en in draf, zittend op het eene paard, een ander aan de teugel in de hand naast zich mee voerend, gaat het door de straten, of op reisdag van de eene naar de andere kermis.

Kermiskinderen weten zich te redden, ze weten op het juiste moment handelend op te treden, in te grijpen waar het noodig is, ze letten op, ze zijn actief.... en ze voelen zich gelukkig. Nu ja, ze huilen ook wel, en als Popolle een klets om zijn ooren krijgt dan huilt hij wel, maar het is direct ook weer vergeten. En is dit niet veel en veel beter dan dat mamma of tante uren lang zeurt dat Wimpje toch zoet moet wezen, en dat als Wimpje niet zoet is hij zijn mamma, of zijn tante toch zoo'n verdriet doet, en dat wil

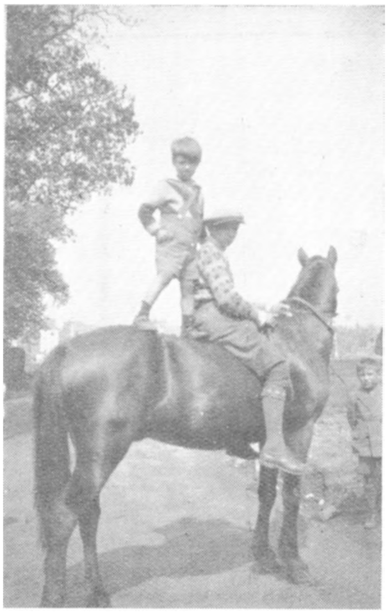

Jonge ruiters.

Wimpje toch niet, wel ! Wat is daarvan het gevolg, dat Wimpje zenuwachtig wordt, hij weet hoe vervelend het is verdriet te hebben, hij wil zijn mamma of zijn tante geen verdriet doen, als hij ondeugend is, en als hij dat niet was van tijd tot tijd dan zou hij geen normaal kind zijn, dan zit daar voor hem zoo veel aan vast. Een klets om de ooren is iets van één moment, doet misschien nog wel even pijn, maar is direct weer vergeten, er is bovendien op de foor zooveel afleiding en het wordt door de kinderen ook niet

als iets vernederends gevoeld, maar wanneer Wimpje stout was geweest, wat zat daar al niet aan vast ; een standje, wroeging over het verdriet dat hij anderen had gedaan, schande dat, in zijn bijzijn dikwijls, op theevis verteld werd ; Wimpje was over het algemeen nog al gehoorzaam, maar wat hij nu gisteren weer gedaan had, neen, maar daarmee had hij mamma weer veel verdriet gedaan. Neen Wimpje had geen gelukkige jeugd, Wimpje mocht niet met vriendjes uit, naar cinema, naar kinderfeestje of wat ook, en vriendjes die met hem wilden komen spelen, kwa-

Bij den ingang van den woonwagen.

men bij zijn moeder op visite, kregen koekjes en taartjes volop, maar konden niet vrij ravotten en robbedoeën, bovendien Wimpje en zijn vriendjes moesten hun goede pakjes ontzien dat ze niet vuil werden, dat ze niet kreukten of scheurden.

Maar hoe gaat het nu met het leeren van Popolle en zijn vriendjes ? Ja, kijk eens, wat schoolgeleerdheid betreft, daarvan komen de kinderen op de kermis wel wat te kort ; maar dit wordt in de wintermaanden, als men niet reist en de kermis-attracties en remise zijn, ingehaald. En kermiskinderen zijn over het algemeen intelligent, ze gaan immers alle dagen in de harde school des levens, en wat

ze aan schoolwijsheid, die ze overigens 's winters spoedig weer ophalen en aanvullen, te kort komen, wordt ruimschoots vergoed door wat de school des levens hen gedurende de reis, gedurende de zomermaanden heeft bijgebracht.

Kermiskinderen hebben een gelukkige jeugd, kennen geen zorgen, maken zich niet druk over huiswerk, zitten er ook niet over in gedurende de wintermaanden, ze weten immers best dat er heel wat belangrijkers op de wereld is dan hun huiswerk. Als ze kans zouden zien — in de wintermaanden moet ge toch ook leven — aan meester of zijn vrouw 12 handdoeken, of bedlakens te verkoopen zou dat heel wat belangrijker zijn dan dat ze knap en zonder fouten hun huiswerk gemaakt hebben. Voor goed huiswerk koopt je geen haver voor de paardjes, maar als je marchandise gedaan hebt dan kunt je haver koopen, en nog zoo meer. En wanneer de kermiskinderen groot worden gaan ze geheel op in het bedrijf, waarin ze reeds geheel van jongs af aan zijn ingewerkt en opgegroeid, ze kennen het bedrijf door en door, voor hen zijn er geen geheimen meer in, het personeel kan hen niet beduvelen en of het nu een kleine luchtschommel, frituurkraam of ballenspel betreft, of dat het anderzijds een groot bedrijf is als een autosbooter, een waterskooter, of een caroussel annex lunapark, zij kennen hun zaak tot in de finnesses, weten de mogelijkheden en kunnen handelend optreden. Meestal trouwen ze jong — zelden met een meisje of een jongen die niet tot de hunnen behoort — en vormen vroeg een zelfstandig huishouden en zorgen er voor dat weldra weer een nieuw geslacht kermiskinderen opgroeit. Veel kinderen is in dit bedrijf zeer economisch, het spaart knechten en wat is er beter dan « met eigen volk » te werken ? Vreemden kunnen daar immers nooit tegen op.

W. H. ten Hoet Parson.

Volksopvattingen over de macht der booze geesten.

De oervolkeren, de wilde volkeren en soms ook de massa der meer beschaafde volkeren leven in een atmosfeer van vrees voor kwaaddoende geesten en spoken. Deze geesten zijn ofwel uitteraard kwaaddoend, ofwel kan hun boosheid te wijten zijn aan een gebrek dat men hun toeschrijft : nijd, haat, wraakzucht, hebzucht, enz.

Deze wezens en hun macht bieden den ethnoloog en den folklorist een ruim arbeidsveld aan.

Tusschen de talrijke vraagstukken die 's menschen geest verontrusten neemt de oorzaak van zijn lichamelijk en moreel lijden wel een plaats van overwegend belang in. Van in aloude tijden reeds stelde men zich deze oorzaak voor als zijnde een macht, een verpersoonlijkt wezen, begaafd met eigenschappen die zoowel gelijken als verschillen met deze van den mensch.

Het doen en laten der volkeren en der individuen tegenover deze wezens verdient al onze belangstelling. Er is daar een uiterst rijke mijn voor psychologische en sociologische studiën en waarnemingen.

In onze folkloristische boeken worden legenden en feiten, die betrekking hebben op de geesten, bij de vleet aangetroffen. Gedurende vele eeuwen reeds werden door Chineesche schrijvers tal van gelijksoortige verhalen verzameld zonder, in deze lang vervlogen tijden, te vergeten er de verklaring bij te voegen die er in dien tijd aan gegeven werd. Het volksgeloof omtrent kwaaddoende geesten kan gemakkelijk teruggebracht worden tot enkele punten die wij haast overal aantreffen.

Het heeft betrekking op den aard dier wezens, op hun afhankelijkheid, op hun macht, op hetgeen zij doen, en soms ook op hun einde of hun vernietiging.

Wat zijn natuur betreft wordt de kwaaddoende geest in verscheidene categorieën ingedeeld. Wij treffen er een

heele reeks transcendentale wezens aan, te beginnen van de zuivere geesten tot de wezenheden die het dichtst bij de stoffelijke wezens staan die op aarde leven.

Soms zijn het enkelvoudige geesten wier essentie geen enkele bijgedachte aan samenstelling insluit, zij bestaan niet uit deelen.

In de oudheid werd de naam « duivel » gegeven aan machtige geesten, verschillend van de goden, doch aan dezen ondergeschikt : het was een goede of een slechte genius. Later kreeg deze naam een pejoratieve beteekenis.

Door kwade geesten verstaan wij eveneens al deze boven- of buitennatuurlijke wezens, deze machten van een buitengewone subtiliteit, deze stroomingen, deze vaporeuze vormen, deze schimmen, die soms de gedaante aannemen van een levend wezen, mensch of dier, doch die er ofwel voortdurend, ofwel bij tusschenpoozen op uit zijn den mensch te schaden.

Hun intrinsieke natuur is dikwijls moeilijk te bepalen. De literatuur uit den vreemde brengt ons dagelijks begrippen met dewelke wij niet zoo vertrouwd zijn. « De spoken, de schimmen der verschijningen, deze monsters, zegde de Chineesche schrijver Wang-tchoung bij het begin van onze tijdrekening, dit zijn tijdelijke materieele overlevingen van de hartstochtelijke woorden en gedachten ». Deze opvatting bestond in China echter reeds zevenhonderd jaar vóór onze tijdrekening. De volkshaat en de vrees worden als objectief bestaand beschouwd. Het zijn schadelijke wezens die terecht mogen gevreesd worden. Op onze dagen nog steeds beeft de gewone mensch in China bij de gedachte aan dit nieuw en schadelijk wezen, de vervloeking namelijk die over hem neerkwam.

Bijgeloovige volkeren bevolken de wereld met een oneindig aantal kwaaddoende wezens : deze hebben naar hun meening bezit genomen van de wolken des hemels, van de bergen, van de stroomen, van de kruinen der boomen. Booze geesten dwalen rond in de woestijnen, zij huizen in de wilde dieren der wouden, het vee in de stallen beeft onder hun juk, de menschen dragen ze op hun schouders. Standbeelden zien en bewegen zich onder hun invloed ; het huisraad leeft en is onrustig. En de graven

dan ? Allen die reeds jaren en eeuwen dood waren herleven, hun hartstochten, één oogenblik gedoofd slechts, worden opnieuw wakker.

Geloof nochtans niet dat bij deze tallooze geesten alle organisatie ontbreekt. Bij het lezen van reizigersverhalen zou men dit wel eens beginnen te denken. De aandachtige waarnemer ziet nochtans geleidelijk verscheidene groepeeringen tot stand komen, bij dewelke de volkeren hun kwaaddoende geniën rangschikten.

Weldra onderscheidt men duidelijk de ploegbazen, de aanvoerders van de bende, de opperbevelhebbers.

De Manicheesche thesis erkent een opperhoofd der booze geesten, Gods mededinger en gelijke. In Irak heeft de Satan der Satanisten voor eenige duizende jaren de heerschappij over de wereld in handen.

Wat nu de oorsprong der booze geesten betreft onderscheiden wij er die ontstonden in den hemel, in de lucht en zelfs bij de menschen, zooals bv. de geesten der overledenen. Anderen danken hun bestaan aan de betrekkingen die de geesten hadden met de dochters der menschen.

Sommige booze geesten blijven eeuwig bestaan, anderen daarentegen verdwijnen langzamerhand in 't niet ; weer anderen eindelijk worden vernietigd door de tusschenkomst van de tooverkunst.

De macht der booze geesten volgt in 't algemeen uit hun intrinsieke natuur, uit hun afhankelijkheid of uit de zending die hun toevertrouwd werd.

We mogen zeggen dat in deze wereld zeer weinig dingen aan hun macht onttrokken zijn.

Onder hun werking ontstaat verwarring in gansch de natuur om den mensch te schaden. Zijn lichaam, zijn zintuigen, zijn vermogens ondergaan hun noodlottigen invloed. De doofheid, de blindheid, het verlies van het spraakvermogen, de verlamming, al de ellenden zijn het werk dezer schadelijke wezens.

Wat nochtans wel eigenaardig mag heeten is dat de rechtstreeksche werking van de booze geesten zich niet kan laten gevoelen op het menschelijk denken noch op den wil.

In zijn vrees en in zijn bijgeloof tegenover de geesten, heeft de mensch zich dit onaantastbaar gebied voorbehouden.

Dit mag wel een opmerkenswaardig psychologisch verschijnsel genoemd worden. Ongetwijfeld geeft men wel toe dat de geesten een onrechtstreekschen invloed op deze vermogens kunnen uitoefenen. De booze geest heeft wel de macht de verbeelding doen te werken, er in te lezen wellicht, wat men naar overeenkomst het beeld genoemd heeft, het overblijfsel van de gewaarwording, doch alle macht om de gedachte zelf te lezen word hun ontkend. Dit is eveneens het geval wat den wil betreft : de bekoring is mogelijk, ja, doch de allerlaatste wilsakte, de keus en de vrije wil blijven heelemaal buiten het bereik van de booze geesten.

Een door de eeuwen heen tamelijk verspreid bijgeloof houdt voor dat de booze geesten positief medewerken tot de voortplanting van het menschelijk geslacht : dit werk zou nochtans slechts voorbehouden zijn aan de geesten van minderen rang. Verhaalt de legende niet dat de staf van den H. Bernardus, die in de slaapstede gelegd werd van een godvreezende vrouw, deze voor altijd bevrijdde van den haar kwellenden bezoeker, den boozen geest ? In dit bijgeloof aan de medewerking van den duivel tot de menschelijke voortplanting, vonden de Middeleeuwen een aannemelijke verklaring voor de buitenechtelijke geboorten.

Wat meer is, de booze geesten hebben de macht de menschen te veranderen in dieren. Boeken uit de Oudheid en uit de Middeleeuwen, alsmede legenden uit verre streken, verhalen heel ernstig hoe menschen veranderd werden in ezels, paarden, enz.

In alle godsdienstige systemen neemt de duivelbeschrijving een voorname plaats in. Ieder godsdienst heeft hieromtrent nochtans, met min of meer reden, een eigen karakteristieke leer.

De Satan die Christus in de woestijn behoorde is een heel ander personage dan de duivel Mara die door Boudha ontmoet werd in de woestijn en dan de Hindoesche Yama, koning der helle.

Dit onderscheid, dat duidelijk vastgesteld werd door het vernuft der volkeren of door den godsdienstigen baanbreker, wordt niettemin over 't algemeen bij het volk vaag en verward bij het in aanraking komen met vreemde godsdiensten.

Zooals men weet zijn de verwarring en de gebrekkige overleveringen der gedachte, de onjuiste herinneringen en de onwetendheid de groote leveranciers van het folkloristisch materiaal der volksmassa. Wat het zoo uitgebreid en tevens zoo verscheiden gebied der booze geesten betreft zal men begrijpen, dat deze vermenging van begrippen gemakkelijk gebeurt.

Of wij ons nu op Boeddhistisch, Mohammedaansch of Christen grondgebied bevinden, steeds zullen wij bij de geloovigen met elkaar tegenstrijdige opvattingen vinden, ofwel fragmentarische overlevingen van sedert lang verdwenen godsdienstige systemen.

Stellen wij bij ons niet vast, niettegenstaande een eeuwenoud leerstellig onderwijs betreffende de natuur en de handelwijze der booze geesten zooals het christendom dit voorhoudt, dat er nog steeds legenden blijven voortbestaan waarin elementen uit een tegenstrijdige leer voorkomen ?

Om haar kinderen gerust te stellen tijdens een hevig onweder zegt de moeder : « Vreest niet ; voorzeker heeft de duivel gezegd : door mijn bliksem zal ik de wereld vernietigen ; doch God heeft eveneens verklaard : eerst zal ik het vuur des hemels zenden om u neer te vellen ». Dit is toch wel de strijd tusschen twee mededingende en elkaar vijandige machten : feitelijk dus de Manicheesche thesis. Is het Manichaeïsme bij ons niet binnengedrongen in den loop der vervlogen eeuwen ?

Bij denzelfden christelijken haard zal men de lotgevallen verhalen van den smid die zijn ziel aan den duivel verkocht had : een thema dat ons door de Middeleeuwen overgeleverd werd. Op den dag dat de duivel zijn ziel kwam halen gelukte de listige smid er in, hem in zijn zak te vangen, hij legde hem op het aambeeld en spelde hem de les met eenige flinke hamerslagen.

Schijnt de zon terwijl het dondert, dan zult gij in ditzelfde milieu hooren zeggen : « De duivel slaat zijn vrouw en huwt zijn dochter uit ». Deze zegswijze is zoowel in België als in Nederland gekend.

Ziedaar dus een mengelmoes van begrippen die elkaar tegenspreken. Het zijn echter opvattingen uit het verleden die heden nog steeds leefbaar blijken, vermengd

met jongere begrippen. Het Christendom is er niet in gelukt het heidendom totaal buiten te cijferen.

Het is soms eigenaardig, te constateeren hoe eenzelfde natuurverschijnsel verklaard wordt door de tusschenkomst van booze geesten die echter verschillend van aard zijn, dit naargelang het geloof van den waarnemer.

Het woestijnzand in Midden-Azië kan soms akelige geluiden voortbrengen.

De Venitiaansche en christene reiziger Marco Polo, die deze woestijn in de XIII^{de} eeuw doorreisde, spreekt hierover op de volgende wijze :

« Deze woestijn, de woestijn van Lob, is zeer bergachtig en in de vlakte is zij zeer zandachtig : in 't algemeen is zij onvruchtbaar en woest, wat als gevolg heeft dat men er geen enkele woning aantreft. Men hoort er soms, dikwijls des nachts, verscheidene zonderlinge stemmen. De reizigers moeten wel oppassen niet van elkaar weg te gaan noch achter te blijven : anders zouden zij gemakkelijk verdwalen en de anderen uit het oog verliezen, om reden van de bergen en heuvels, want men hoort daar stemmen van duivelen die in deze eenzaamheid de personen bij hun naam roepen, hierbij de stem nabootsend van dezen die zij weten tot de karavaan te behooren, om aldus de lieden van den rechten weg af te brengen en in den afgrond te leiden. Ook hoort men soms in de lucht concerten van muziekinstrumenten, gewoonlijk echter de klank van tamboerijnen. Het doortrekken van deze woestijn is zeer gevaarlijk » (1).

De beroemde Boeddhistische reiziger Fahien doorreisde de woestijn van Gobi en de woestijn van Lob in de vierde eeuw. « In dezen zandstroom, zegt hij, zijn er booze geniën en winden die zoo schroeiend zijn dat men er van sterft zoo men ze ontmoet ».

De Chineesche geschiedschrijver Ma-touan-lin verhaalt : « Dikwijls hebben personen die zich in de woestijn bevonden menschelijke stemmen gehoord, zonder echter ergens een gelaat te kunnen bespeuren, ook wel gezangen of geween. Sommigen die de karavaan verlieten verdwenen

---

(1) *Deux voyages en Asie au XIIIme siècle*, Parijs, Delagrave, 1818.

op een oogenblik en vonden den dood. Want dit zijn stemmen van duivelen. Vandaar den naam : woestijn der schimmen en der duivelen ».

De Christen Marco Polo, de Boeddhistische monnik Fahien, de Chineesche geschiedschrijver hebben elk in zijn taal een woord gebruikt dat een buitennatuurlijk en schadelijk wezen aanduidt : welk verschil in leerstellige opvatting echter bij elk van hen ! Bij den eerste is het de zuivere, geschapen, boosaardige, onvernietigbare geest, bij den tweede is het de « prêta », het ongeruste wezen dat op zoek is naar een nieuw bestaan ; bij den derde is het de hongerige en boosaardige adem der afgestorvenen, die sterft en langzaam wegkwijnt.

Het folkloristisch gebied dat betrekking heeft op de booze geesten en hun macht is uitgebreid. Doch welk een chaos ! Alle volkeren hebben er de overblijfselen van hun bijgeloof en van hun wijsgierige opvattingen door elkaar in geworpen. Want in werkelijkheid bevat het dikwijls ruwe beeld een hoogere leer. De metaphysische gedachten uiten zich in den volksgeest door formules en beelden, waarover men op het eerste oogenblik terecht verstomd staat.

Verbonden met onverbreekbare banden aan de begrippen van rechtvaardigheid en van de oorzaak van 's menschen ellende, brengen de booze geesten aan de volksverbeelding en aan den volksgeest concrete en dagelijksche toepassingen, die met juistheid aangepast zijn aan het milieu dat hen voortbracht.

Het zijn fragmentarische elementen die in de toekomst zullen deel uitmaken van de psychologische en van de sociologische studie der volkeren (1).

FLORENT MORTIER.

---

(1) Vertaalden tekst van de verhandeling die te Brussel aangeboden werd op den 56sten zittijd van de « Association française pour l'avancement des Sciences », Brussel, 1932.

Wellerismen.

Bijdrage tot een studie over het Zoutleeuwsch dialect.

Wie ooit de taal van ons volk beluisterd heeft zal weten dat het Nederlandsch rijk is aan uitdrukkingen in den aard van deze die in dit tijdschrift Wellerismen geheeten werden (1). Het zou ons verwonderd hebben er niet vele aan te treffen, want welke zegswijzen weerspiegelen beter den bij ons nog steeds levendigen geest van Uilenspiegel ! Deze uitdrukkingen behooren wel degelijk tot de levende volkstaal, ontstaan, worden verspreid in een min of meer ruimen kring, leven, sterven en worden vergeten. Waar zij ontstonden blijft meestal een raadsel. Naar onze meening danken zij hun bestaan aan een of ander geestig individu of aan een volkschrijver. Dikwijls herinneren zij aan een beleefd voorvalletje. Meer dan eens zal er zelfs sprake kunnen zijn van een moeilijk te bepalen wisselwerking tusschen volk en schrijver. De schrijver leerde zijn taal bij het volk en noteerde in zijn omgeving uitdrukkingen die later door zijn boeken weer in andere milieu's verspreid werden. Wij zijn er dan ook van overtuigd, dat in de werken van onze volksschrijvers talrijke Wellerismen te vinden zijn. Zoover zochten wij echter niet ; wij willen hier slechts een kleine bijdrage leveren, bestemd om als materiaal te dienen voor hen, die een grondiger studie over dit onderwerp zouden willen ondernemen. Wij leggen er nadruk op dat het niet in onze bedoeling lag hier *alles* te vermelden, maar inzonderheid te wijzen op eventueele overeenkomsten of verschillen met de twee idiotica uit de streek (2). Wij behandelen dus geen gewest in zijn

(1) Zie *Brabantsche Folklore*, 13de jrg., blz. 287 en 14de jrg., blz. 59.

(2) J. F. TUERLINCKX : *Hagelandsch Idioticon* (1890).

A. RUTTEN : *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon* (1890).

Verder kunnen nog de werken van CORNELISSEN en VERVLIET (voor Antwerpen), van I. TEIRLINCK voor Zuid-Oost-Vl. e. a. geraadpleegd worden.

N. B. De titelwoorden waaronder de uitdrukkingen te vinden zijn werden bij onze aanhalingen cursief gedrukt.

geheel en maken zelfs geen aanspraak op absolute « volledigheid » wat de onderzochte gemeenten betreft. De uitdrukkingen die hier zullen aangetroffen worden werden onlangs en in onze onmiddellijke omgeving (Zoutleeuw, Melkwezer) uit den volksmond opgeteekend. Niet alle zijn even kiesch, fijn en geestig ; het volk is zoo kieskeurig niet. Spijtig dat sommige van de pittigste effenaf te plat zijn. Een paar van de meest gebruikte zelfs werden hier om deze reden niet aangegeven. Zooals Prof. R. Verdeyen ons terecht deed opmerken is dit platte nochtans een duidelijk kermerk van hun populairen oorsprong. Op te merken valt verder dat deze zegswijzen in het dialect veel kleuriger klinken dan een eenvoudige lezing van hetgeen hier volgt wel zou laten veronderstellen. Ook spelen de omstandigheden waarbij zij gebruikt worden een voorname rol. Hier werden zij noodzakelijk min of meer uit hun verband gerukt en dit ontneemt hun veel van hun werkelijke waarde. Hij alleen die op het gepaste oogenblik en uitdrukking uit den volksmond noteert weet hoe sappig zij is. Het geschreven woord geeft hier, meer dan waar ook, slechts een flauw, een dood beeld van hetgeen het gesproken woord is. Bij het overschrijven van onze nota's behielden wij zooveel mogelijk de uitdrukking in den vorm die in den volksmond leeft. Geen spelregels bijgevolg ! Waar wij dit nuttig oordeelden werd tevens het dialectische woord gebezigd.

Ziehier eerst en vooral enkele echte, volledige Wellerismen. Twee zinnen dus, waarvan de eerste toegeschreven wordt aan een bepaald of onbepaald individu, aan den duivel of ook nog aan een dier. Wat deze eerste categorie betreft kunnen wij niet nalaten de aandacht te vestigen op het feit dat hier weer, evenals in vele volksvertelsels, de boer, de pater, de pastoor, het begijntje, enz. de dupe van de historie zijn. Opvallend is ook wel de rol die door Uilenspiegel gespeeld wordt. Al deze gezegden draaien ten andere om een populair type of een spreekwoord en hebben een ironische, humoristische of uitdagende bedoeling.

Als men iets fijn op tafel brengt, iets wat niet tot het gewone dagelijksch maal behoort, zegt men wel eens :

Eens weelde is altijd geen armoei, zei de man
en hij at rapen. (1)

Zet men zich wat dichter bij elkaar :

Kort bijeen is warm, zei de boer
en hij nam zijn kalf bij hem (bij zich in 't bed).

Wordt er getwijfeld bij een keuze tusschen twee voorwerpen (Melkwezer) :

't Een is 't ander, zei Tel (een bepaald persoon)
En hij nam het grootste (of den dikste). (2)

Te Zoutleeuw hoort men ook wel de variante :

't Is pareil, zei de man
En hij sliep bij z'(n) vrouws zuster.

ofwel nog :

D'een is d'ander, zei de boer
en hij sliep bij zijn vrouw heur zuster.

Heeft iemand een wind gelaten, dan lacht men :

Drijvende wolken en stinkende locht, zei Uilen-spiegel
en hij lag met zijn kop in 'ne stront.

Hier wordt Uilenspiegel voorgesteld als iemand die zijn weerkundige bevindingen mededeelt.

Dit hoorden we een persoon uit Lubbeek zeggen. Te Zoutleeuw noteerden wij bij een analoge omstandigheid :

Het stinkt, zei de man
en hij viel met z'n neus in 'ne kattestront.

Een variante van het spreekwoord «Zwijgen is goud» is het volgende :

Het minste zeggen (of moeien) is 't beste, zei Uilenspiegel
en hij had het huis vol ruzie gezet.

---

(1) Bij RUTTEN : Eens weelde is altijd geen *armoe*.

(2) Vgl. RUTTEN, *op. cit.* : De kleinste klontjes zijn de zoetste, zei de *begijn* ; maar ik eet niet gaarne zoete, en zij nam den diksten. Eveneens aangegeven bij TUERLINCKX en bij CORNELISSEN en VERVLIET (voor Antwerpen), doch alleen de eerste helft tot aan *begijn*.

Verder worden hier ook de volgende twee gebruikt, die reeds in vorige nummers gesignaleerd werden :

Als een gerucht de ronde doet is er toch gewoonlijk iets van waar of :

Waar 't dampt is vuur zei Uilenspiegel,
en hij rookte zijn pijp aan 'ne peerdstront aan. (1)

Als men achtereenvolgens verscheidene zaken moet doen, dan zegt men als 't eerste gedaan is :

Da's één zei Uilenspiegel,
en hij smeet zijn moeder van de trappen af. (2)

Als er iets niet afloopt zooals men verwacht had (Melkwezer) :

't Is mis zei de koster,
en hij fluitte (= floot) in de kerk.

Als men iets doet, hoe weinig ook, om een werk te doen vooruit gaan (algemeen in Vlaanderen bekend) :

Alle baten helpen zei 't begijntje
en ze piste in de zee.

Soms wordt hier nog bijgevoegd :

en de zee liep over, en toen meende het begijntje dat zij ze zoo vol gepist had.

Een variante nu van het voorgaande, hier minder verspreid, doch ook in Oost-Vlaanderen genoteerd :

Alle baten helpen zei 't begijntje
en ze roerde de pap met een naald. (3)

Wordt er gesproken over werken, dan hoort men dikwijls :

---

(1) RUTTEN, op. cit. : waar 't *rookt* is vuur, zei Uilenspiegel en hij stak zijne pijp aan een peerdskeutel aan = schijn bedriegt)

(2) Werd reeds aangegeven in Brab. Folkl. 13de jrg., blz. 291.

(3) RUTTEN, op. cit. : Alle baten helpen zei de *begijn* en zij piste in de zee (ook bij TUERLINCKX).

Werken is zalig, zei het begijntje
Maar ze dee(d) het niet gere (gaarne) (1).

Minder verspreid is het volgende, dat gezegd wordt als men reeds lang tevergeefs zocht naar de oplossing van een vraagstuk bv. of naar een verloren voorwerp :

't Moet uitkomen, zei de zot
en hij zaaide zaagmeel.

Het volgende zou zijn oorsprong vinden in hetgeen een baas zegde, toen hij op een Maandag morgend het atelier binnenkwam en zag dat er niemand was :

Wij zullen beginnen met het volk dat er is zei X...
en hij stond daar alleen.

Wij noteerden voorgaande uitdrukking uit den mond van een werkman van gezegden baas. De werkman bevond zich namelijk in een analoge omstandigheid. Of deze uitdrukking nu zal leefbaar zijn weten wij natuurlijk niet. Wij signaleeren ze echter, daar wij hier duidelijk zien hoe de zegswijze ontstond.

Het volgende wordt gezegd als men iets laat vallen (Lubbeek) :

Dat ligt er, zei de pastoor van Pellenberg
en hij scheet in de kerk.

Te Diest noteerden wij het volgende, uit den mond van iemand die wilde zeggen : ik heb u begrepen :

C'est bon, zei Bet
en zij krabde aan haar hol met een haakske.

Een persoon uit Lubbeek hoorden wij dikwijls zeggen :

't Is erg, zei de man
En hij krabde ze gat me(t) 'ne mesthaak.

---

(1) RUTTEN, op. cit. : Werken is zaligheid, zei de *begijn*, maar ze deed het niet geerne. (Ook bij TUERLINCXK).

CORNELISSEN en VERVLIET (voor Antwerpen) :

Werken is zalig, zei de *begijn*, maar ze deé het noo (of = ze liet het van 'en ander doen).

Werken is zalig, zeiden de begijnen, en ze droegen gedrijen aan 'nen boonstaak (in de Kempen).

De in dit tijdschrift aangegeven Waalsche uitdrukking (13de jrg., blz. 290, *V'la l'nœud, Dist-i l'souyeux,* = Dat is de knoop) bestaat eveneens hier :

Da's 't poent (= punt), zei de pater......

Als er iets slecht afgeloopen is :

't Is wreed, zei den duvel
en hij scheet (koperen) nagels (met haken).

Dikwijls voegt men hier nog bij :

en zijn heel gat was kapotgescheurd.

ofwel :

En er pakte eene in 't dwees (dwars).

't Is wreed wordt ook op sommige plaatsen vervangen door : *'t is groof* (grof).

Een pittiger manier om te zeggen dat iemand verder springt dan zijn stok lang is :

Veel geschreeuw en weinig wol, zei den duvel,
en hij schoor een verken (1).

« *Den duvel* » wordt hier soms vervangen door « *de boer* ».

In « De Geldduivel » door Conscience lezen wij :

Soort zoekt soort
en de duivel liep met den schouwveger voort.

Is. TEIRLINCK (ook Rutten) geeft hier de variante :

Soorte zoekt soorte, zei den duvele
en hij paktege een schouwvager vast.

Soms worden eveneens de uitdrukkingen gebruikt :

Groot lawijt (lawaai) in een klein straatje (2).

---

(1) RUTTEN, op. cit. : Veel geschreeuw en luttel wol zei de *duivel* en hij schoor het verken (zijn gat) : veel klappen en weinig doen. Soortgelijke uitdrukkingen over den *duvele* worden eveneens door Is. TEIRLINCK aangegeven, bv. Brandt dat brandt, zei den *duvele* en hij paktege den brandel uit den heerd. — Da 'ken ik, zei den *duvele,* en hij vaagdege zijn gat aan een sengel. Vergelijk ook de Leeuwsche uitdrukkingen : *Ge zoudt zeggen 't es den duvel be ze moeier* (= ge zoudt zeggen 't is al iets van belang). « *Ge zijt een duvelskop* » wordt gezegd van een kind dat « *zijn duvel draait* » (dat niet stil kan zitten).

(2) Ook bij TUERLINCXK.

ofwel : *'s Keizers kat is hare nicht,*
Groote lantaren en klein licht (1).

Om te zeggen dat men recht heeft op een bepaalde zaak (Zoutleeuw, Terweiden) :

Da's mijn zei de hond,
en hij zette zijn pootje er op.

Heeft men hardrijder gespeeld, per fiets, per auto, enz... of in analoge omstandigheden, dan vertelt men daarna :

We gingen 'ne gang zei den (h)anne (= ekster),
en de kat kwam met hem van den trap af.

De uitdrukking wordt ook wel gebruikt in den tegenwoordigen tijd: *Nu gaan we 'n gang enz.* Het volk gebruikt hier voor *ekster* het dialect *hanne* (mann.). Dit woord wordt beschouwd als een afkorting van *Johannes,* synoniem dus van *Jan.* Ook te Hasselt wordt het woord gebruikt (zie hierover Dr J. GRAULS in de « *Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie,* 1930, p. 224, die ter plaatse alles vermeld wat over het woord gezegd werd). Te Zoutleeuw, evenals te Hasselt, heeft het ook de beteekenis van « sufferd, stommerik ». Denk ook aan het compositum *roethanne,* dat natuurlijk een secondaire vorming is. In het Zoutleeuwsch dialect klinkt de *a* meestal als *ai ;* de *h* wordt er niet uitgesproken.

Een Leeuwenaar vertelde mij dat deze uitdrukking ontstond als volgt : Een bepaald persoon (van Heelen) had een tamme ekster, een geleerde vogel die kon praten (die « spanaar » gesneden was) en kunstjes maken. Gewoonlijk zat het dier in zijn kooi in een schommel ('ne zwikzwak) en zei dan : « Naa goan we 'ne gank ! ». Op zekeren dag echter kwam de eigenaar de kamer binnen en zag juist de kat met den vogel den traf af vluchten. Een laatste maal hoorde hij zijn ekster roepen : « Naa goan we ne gank ! » Vandaar de uitdrukking :

We betwijfelen natuurlijk de waarheid van deze anekdote, doch ik noteerde de verklaring om er op te wijzen hoe het volk steeds zoekt een voor zijn mentaliteit aan-

(1) CONSCIENCE : *Baas Ganzendonck.*

neembare verklaring te geven van om 't even welk verschijnsel of gezegde.

Is men bij slecht weder buiten dan wordt er wel eens gezegd :

'k Wou da 'k thuis was zei de kater,
en hij hing in 'n strop.

In de omstreken van Tienen noteerden we volgende variante :

'k Wou da'k thuis was zei de vos,
en hij hing in 't ijzer (1).

Bevindt men zich in een neteligen toestand, dan krabt men in het haar en zegt :

't Is leelijk zei de uil,
en hij bezag zijn jongen (2).

Alvorens men een werk aanvangt :

Wij gaan beginnen zei de vos tegen d'hinnen
en hij had er al zeven binnen.

ofwel : *en hij had den haan al binnen.*

Soms voegt men hierbij :

en 't leste was er nog 'nen haan
en die moest er ook aan (3).

Dat aldus aan de eigenlijke uitdrukking nog iets toegevoegd wordt valt meer voor. De eene voegt er iets bij, de andere niet. De eene zegt dit en de andere dat, al naargelang het hem in den geest komt. Steeds blijft dit bijgevoegde nochtans een veranderlijk deel ; de eigenlijke uitdrukking staat in een meer geijkten vorm en is in een grooter milieu verspreid.

---

(1) Bij CORNELISSEN en VERVLIET : 'k Mag geen kiekens meer, zei de *vos* en hij zat in de klem.

(2) Bij TUERLINCKX en ook bij CORNELISSEN en VERVLIET : Da's leelijk, zei den *uil*, en hij bezag zijn jong = dat is een leelijk geval.

(3) Werd reeds aangegeven in Brab. Folkl. 13de jrg., blz. 291. Cfr. eveneens RUTTEN, op. cit. : Allemaal den goeden dag, zei de *vos*, en hij kwam het kiekenkot binnen.

Ziehier nu enkele onvolledige Wellerismen. Het tweede gedeelte ontbreekt.

Hoort men iets vertellen wat men niet gelooft dan zegt men :

'k Zou het willen zien, zei de blinde

ofwel : *Eerst zien, zei de blinde.*

Ziet men iemand gaan die alles verloren heeft (bij het kaartspel bv.) :

Daar gaan die met hun leege bos (beurs)
zei Pieter Van de Bosch.

Hierbij wordt aan een bepaalden persoon gedacht, die echter nu niet meer leeft. Jongelieden, die den bewusten Pieter niet gekend hebben, blijven echter de uitdrukking gebruiken.

Spelen vier man kaart en hebben er slechts twee alle troeven (Ossenweg : Zoutleeuw) :

In twee aan (handen), zei de notaris.

Deze uitdrukking herinnert aan hetgeen de notaris zegt bij een verkoop, wanneer twee liefhebbers evenveel bieden.

Het volgende is wel belangwekkend. Het werd aangetroffen in de dorpen rond Tienen (Wommersom, Melkwezer, Zoutleeuw, enz.) :

Aroutsekai.

Een bastaardvorm voor : *En route, zei Kaai.*

De *e* klinkt kort en dof (ə) vooral bij de jeugd. Ouderen van dagen laten *se* nog wel eens hooren als *zee* (zei). In andere gevallen klinkt het gezegde nog meer verkort, nl. : *roetskaai.* Dikwijls volgt hierop nog :

2de pers. : *Stut (stoot) zei Fien,*

1ste pers. : *Trekt zei Jan.*

Deze Kaai was, naar men mij verzekerde, een Tienenaar, die vroeger met zijn paardenmolentje de kermissen van de omliggende dorpen afliep. Moest zijn paardenmolen beginnen te draaien dan riep de man : *En route !* Kaai is verdwenen maar zijn eigenaardige manier van roepen leeft voort. Daar de uitdrukking echter niet Nederlandsch was heeft het volk er bovenstaande zegswijze van gemaakt,

waarvan de oorsprong binnen ettelijke jaren zal vergeten zijn. Volgens anderen was deze Kaai een inwoner van Zoutleeuw zelf die *Jan Kaai* geheeten werd en «voddeman» was. Dat hij de uitdrukking *en route* veel gebruikte moeten wij wel aannemen, daar de personen die ons inlichtten volkomen betrouwbaar zijn. Wij meenen echter dat de *eerste* oorsprong van de uitdrukking dient gezocht te worden in hetgeen hierboven gezegd werd betreffende den Kaai met zijn paardenmolen. De uitdrukking is immers in vele dorpen rond Tienen bekend en de bewuste persoon heeft werkelijk bestaan. Bij andere uitdrukkingen nog (vergelijk hiermede wat blz. 267-68 reeds gezegd werd) noteerden we echter hoe het volk een uitlegging zoekt *in zijn onmiddellijke omgeving,* uitlegging die voor den eenvoudig redeneerenden volksgeest aanneembaar is, alhoewel ze in vele gevallen niet overeenkomt met de werkelijkheid. Bovenstaande volstaat als voorbeeld.

In Melkwezer noteerden wij in betrekking hiermede:

Arout, zei scheeve Kaai
En hij sloeg zijn vukkes (voetjes) tegen z'n gaai
(= gaaike = gatje ?)

Hier eveneens verklaarde de persoon uit wiens mond ik het gezegde hoorde, dat deze Kaai de « voddeman » van Zoutleeuw was.

De uitdrukking *arout* of *erout* wordt ook nog in andere gevallen gebruikt. Wanneer bij het knikkerspel een kind er in gelukt met zijn knikker dien van zijn maat te treffen, dan zegt het :

Ge zijt arout, Ge zijt dood (vandaar de veel gebruikte uitdrukking bij dit spel : *iemand doodschieten), Ge zijt schoon, Ge zijt kat* (uitg. ka'^t^), *Ge zijt kaak,* of eindelijk *Ge zijt er aan.*

Al deze gezegden beteekenen dat de speler wiens knikker getroffen werd uitgesloten wordt voor het spel dat bezig is en in vele gevallen de knikkers die hij reeds uit den « pot » geschoten had mag overhandigen aan zijn makker die hem « doodschoot ».

Is er iemand overleden dan hoort men ook wel eens, doch eerder bij uitzondering : *hij is erout.*

Reeds aangegeven werd het volgende, dat ook te Zoutleeuw gebezigd wordt :

Ik... zei den hond.

Bij het kaartspel nu. Speelt iemand een troef uit en kan een volgende speler den « slag » niet « overkoopen » dan zegt hij :

Ik kan er niet aan, zei de kater.

Is er iets dat men nu niet meer bezit doch vroeger wel had, dan wordt er soms op gezinspeeld met de uitdrukking :

Gehad... zei de os.

Nog meer soortgelijke uitdrukkingen zouden wij kunnen aanhalen. Wij wijzen er echter op dat het dikwijls gebeurt dat een dergelijke zegswijze haar oorsprong vindt in het gezegde van iemand die ergens als vreemdeling aankomt. Zijn uitdrukking klinkt vreemd in de ooren, wordt nagezegd en wordt korteren of langeren tijd in een bepaald milieu gebezigd. Zoo wordt bijvoorbeeld de hierboven aangehaalde uitdrukking : *Ik kan er niet aan enz...* te Melkwezer uitgesproken in het dialect van Budingen.

Eindelijk noteerden wij nog een derde reeks uitdrukkingen, die min of meer verwant zijn met de Wellerismen. De gelijkenis bestaat in het feit dat het eerste gedeelte meestal een gewoon gezegde of een spreekwoord is terwijl het tweede humoristisch van aard is. Meestal echter worden de echte Wellerismen in hun geheel door eenzelfden persoon gezegd, terwijl bij de volgende uitdrukkingen het tweede gedeelte meestal een geestige repliek is van hem die aangesproken wordt. Hier wordt het eerste gedeelte niet toegeschreven aan een bepaald individu.

Gaat er iemand weg uit een gezelschap of sterft een deugdzaam mensch, dan zegt men soms :

De goei gaan...
en de kwade blijven.

Dit zou een herinnering zijn aan een gezegde van Uilenspiegel die ergens een paar goede schoenen aandeed, er mede vertrok en zijn versleten in de plaats liet staan.

In dezelfde omstandigheden wordt wel eens gezegd door hem die heengaat :

Ik ga,

waarop een andere aanstonds antwoord :

St. Joris ree(d)

De eerste antwoordt dan soms op zijn beurt

En z'n paard scheet.

Te Zoutleeuw hoort men dikwijls als iemand weggaat :

— *Ik ga*

— *Da's e gemak voor uw knieën, dan moet ge nie(t) kruipen.*

Vraagt iemand : *Hoe gaat het ?*, dan antwoord men soms :

lijk een hin (= hen) op twee beenen

ook wel : *Arm en gezond* of *mager en gezond.* (1).

Zoo hoorden wij ook :

A. — *Ik zweet.*

B. — *Lui zweet is gauw gereed.*

A. — *En 'n kwâ tong is gauw gekeed(rd).*

Verder hebben we nog :

Riskeeren is kans,
en broekschijten is Hollandsch.

(Misschien wel een herinnering aan de omwenteling van 1830).

Ontvangt men iets dan zegt men beleefdheidshalve (Lubbeek) :

Danke.

Waarop geantwoord wordt :

Geft den hond 'ne stamp tegen z'n hol dan zal 'm janke(n)

Te Zoutleeuw ook gehoord :

Dank — Geeft den hond 'ne stamp dat 'r jankt.

Zegt iemand : *Ge moet,* dan antwoordt men :

Moeten is dwank
en grijzen (weenen) is kinderzank (2).

In Melkwezer wordt *grijzen* vervangen door *bleeten* (niet algemeen). TUERLINCKX geeft *huilen.*

---

(1) RUTTEN : Hoe gaat het ? — Kloek en gezond, en de *beurs* weegt geen pond.

(2) Bij I. TEIRLINCK, *Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon :* Moeten es bedwank en schreemen is kinderzank.

De uitdrukking wordt ook in de andere geciteerde idiotica aangegeven.

Vóór den oorlog bestond er te Melkwezer een lange litanie spotrijmpjes, waarbij al de dorpelingen hun beurt kregen om iets te zeggen. Zij werd uitgevonden door één persoon of door een groepje personen en al de kinderen kenden ze van A tot Z. Nu nog leeft ze broksgewijs voort, doch zal waarschijnlijk binnen enkele jaren heelemaal vergeten zijn. Wie zou echter durven verzekeren dat er geen sporen in het dialect zullen van overblijven ?

Het zou ons echter te ver leiden hier al deze uitdrukkingen aan te halen. In een uitgebreider studie hopen wij later wel hierop terug te komen. Dat wij hier en daar reeds wat buiten ons onderwerp traden zal men ons wel vergeven. Wie over volkstaal schrijft zou immers met het volk mogen zeggen : « *Ge weet wel waar ge begint, doch ge weet niet waar ge eindigt* ». Wie zich met dialectstudie bezighoudt geraakt niet uitgepraat !

Ten slotte wijzen wij hier nog op een paar uitdrukkingen, herinneringen aan vroegere lectuur.

Uit een Fransch boek (door Pierre l'Ermite meenen wij) :

Pourvu que cela dure disait ?
et il tombait du cinquième étage.

Uit een Duitsch boek :

Nichts über kaltes Blut sagte der Salamander
und er lag im Ofen.

Te Nijvel eveneens moet nog een uitdrukking bestaan in den aard van :

C'est un malheur
Qui dit l'mayeur
De s'marier
Qui dit l'curé
Sans liards etc......

Hieromtrent kan een ander lezer ons misschien nadere bijzonderheden mededeelen.

Zoutleeuw, November 1934.

HENDRICKX FRANS.
Regent.

Ditjes en Datjes.

Grootsche Mariaviering te « Laar » (Nederockerzeel).

Alhier aan den kruisweg Bergh-Nederockerzeel en tusschen de gehuchten *Laar* en *List* staat sinds 1734 een allerliefste en prachtig opgetrokken kapel, toegewijd aan O. L. Vrouw van Bijstand — dit als plechtige belofte voor 't bezweren eener besmettelijke epidemie (quade zieckte) — men zegt een vreeselijke choloraplaag — die te dien tijde, de gemeente Nederockerzeel teisterde.

Deze ziekte was zoo gevreesd en ook zoo hevig, dat de bevolking van 't dorp grootendeels uitstierf, zonder dat evenwel het juiste cijfer der overlijdens kan worden weergevonden.

Door de aloude overlevering vernemen wij echter bepaald dat te dien tijde, door de bewoners van het verder afgelegen gehucht « *Laar* » en op een groote lengte en zekere breedte, diepe grachten werden gegraven tusschen beide bewoonde dorpsdeelen om aldus, volgens hun meening, deze besmettelijke ziekte van 't gehucht verwijderd te houden.

Hulp werd echter door de niet aangetaste bevolking verleend en daartoe werden van den overkant *(Laar)* de levensmiddelen, kleederen enz. met lange peersen (staken) naar den besmetten kant toegestoken. De aangetasten mochten geenszins deze gracht overschrijden. O. L. Vrouw van Bijstand werd daarom ook vurig aangeroepen en het gebed der « Laarenaren » werd verhoord : het gehucht bleef gespaard.

Vandaar de oprichting dezer thans nog bestaande kapel, welker 200-jarig bestaan op 10 Juni 1934, grootsch-plechtig werd gevierd.

Het is in deze kapel dat het wonderbeeld van de Madonna — *O L. Vrouw van Bijstand* — werd geplaatst en sinds al deze jaren, vurig en druk werd aanbeden in alle ongevallen, smarten, enz.

De kapel zelve is een pareltje van bouwkunst, opgetrokken in *steenen* (witte steen) uit de *streek*, die gebeiteld en kunstig werden bewerkt. De bouw kostte 300 gulden.

Het kostbaar gesculpteerd eiken Madonnabeeld, thans, zooals heel de kapel, heropgeknapt en gerestaureerd, moet dagteekenen volgens bevoegde kenners o. a. Z. E. H. Kanunik Lemaire uit Leuven van de jaren 1490-1500. De oorsprong er van en de kunstenaar die het vervaardigde zijn totnogtoe onbekend. Het is 0 m. 60 hoog en wel bewaard. Naar aloude vrome en traditioneele gewoonte, gaat jaarlijks de processie langs daar ter gelegenheid van de parochiekermis en wordt van daaruit de zegen gegeven met het Allerheiligste Sakrament.

Vóór dit kappeltje staan twee aloude kastanjeboomen, die 't geheel overschaduwen met hun breede kruinen.

Het is onder deze *prachtboomen,* dat de geloovigen van heinde en verre het wonderbeeld komen aanroepen, maar het zijn vooral de goede bewoners van de gemeente Nederockerzeel, die de grootste devotie betoonen. Het zou ons te ver leiden hier op te sommen, hoeveel genaden hier werden bekomen.

Volgende opschriften dienen nog vermeld te worden, in dewelke tot tweemaal toe het jaarcijfer 1734 voorkomt.

Buiten op het geveltje :

« MARIA WILT NEDEROCERZEEL UWEN BIJSTANT GEVEN ». — (De hoofdletters komen uit met 1734).

Onder het altaartje :

EER DAT GHIJ VAN HIER WEGH VERTRECKT,

WEEST GEGROET — MARIA SPRECKT ». (waarin nog 't jaartal 1734 voorkomt.

Tevens zagen wij volgende ons onbekende hoofdletters die, meenen wij, moeten duiden op schenkers of bouwers van deze prachtkapel (E M D G N) en (V N O).

N. B. — Het bevolkt gehucht « *List* » was vroeger een afhankelijkheid van de St-Michielsabdij van Antwerpen en bekend als : Heerlijckheit van List.

R. VAN BUTZEL.

De Haan op de kerktorens. Vanwaar dit gebruik ?

Overal waar men komt, ziet men op de Torenspitsen der kerken een haantje staan. Dit is een zoozeer ingeworteld en algemeen gebruik dat men het haast niet meer opmerkt.

Als Folklorist durven we hier de vraag stellen, vanwaar dit algemeen gebruik komt — en welke feitelijk de zinnebeeldige beteekenis van dit haantje mag zijn.

We meenen reeds te hebben gehoord, dat dit gebruik bestaat van in de eerste tijden der kerk. Volgens sommige geschiedschrijvers wakkert « het haantje » de kristenen aan op hun hoede te zijn tegen alle zwakheid of menschelijk opzicht, gelijk aan dit van Petrus, toen hij zijn Goddelijken Meester verloochende. Anderen meenen echter, dat het zinspeelt op de zending der priesters, die altijd gereed staan om de waarheid van het Evangelie te verkondigen (uit te kraaien) of op den christen mensch die altijd gereed moet zijn « om zijn geloof te verdedigen » met scherpe klauwen.

De haan is immers van in de oudheid het zinnebeeld geweest van den strijdenden mensch ; hij stond op de standaarden en uithangborden der Galliërs. Honoré d'Autum die leefde in de

XIIe eeuw beweerde dat de haan die het klokkengelui verbeeldt den dorpspastoor aan de verplichting herinnert, altijd zijn kudde in 't oog te houden en er over te waken.

Dat zijn allen maar, volgens ons, veronderstellingen. De meeningen zijn daarover verdeeld. Graag zouden wellicht ook andere folkloristen hierover vaster en bepaalder gegevens ontvangen. We moeten er aan toevoegen dat volgens de kerk de haan het zinnebeeld is der Christene waakzaamheid. Buiten dit is er wellicht nog een andere beteekenis of oorsprong aan te geven. We herhalen het : hier wellicht is er voor de Folklore iets meer te vinden dat we graag zouden kennen.

Daagt er nergens een snuffelaar op, die het ons bepaald kan zeggen ? We luisteren !

R. V. B.

Eene kantschool in vroegere jaren te Woubrechtegem.

Het is misschien niet zonder belang, nu in ons Vlaanderen de schoone kantnijverheid zoozeer vervalt, de opkomst even na te gaan van een der talrijke kantscholen die in de vorige eeuw in Zuid-Vlaanderen zoo bloeiend waren.

Zoo werd er op de hoeve genaamd « Middel Erpen » te Woubrechtegem, rond de jaren 1810, een kantschool ingericht door de dochter des huizen, Sidonie Gaublomme, en haar vriendin Pelagie De Brouwere uit Herzele.

De kant was zeer in de mode gekomen. Rijke en edele dames tooiden zich met dit fijne geweefsel. Brusselsche kant, Mechelsche kant en point de Chantilly werden het meest gevraagd.

De kantschool op de groote hoeve te Middel-Erpen had veel bijval. Het zou aldaar geweest zijn dat, voor de eerste maal in deze streek, de patronen van Brusselsche kant gebruikt werden.

Weldra was de nieuwe kantschool wel befaamd. Haar groote kamers met wit gekalkte muren en hooge vensters waren spoedig bevolkt met een schaar vroolijke jonge meisjes, die onder het geduldige oog hunner meesteressen ingeleid werden in de geheimen der kantkunst. Het kantmaken werd de geliefde bezigheid der jonge boerenmeisjes, vooral tijdens de wintermaanden wanneer de veldarbeid zooveel handen niet noodig had.

De schoone hoeve, met de Molenbeek die erachter vloeide, werd een gekend middenpunt der kantnijverheid.

Aldaar werden prachtige stukken in Brusselschen en in Vlaamschen kant vervaardigd en naar den vreemde gezonden.

Alzoo ontstond het uitgeverskantoor van Louis De Coster te Woubrechtegem die achtereenvolgens twee der dochters Gaublomme huwde. Te Herzele kwam de firma Pieter Buydens-Gaublomme tot stand.

Deze firma werd voortgezet door de dochter Irma die met Jozef de Smet huwde en een welgekend kantoor had waar aan honderden werkmeisjes en spellewerksters patronen uitgegeven werden.

Doch de mode is grillig en veranderlijk. De klosklanten begonnen te kwijnen en andere fijne weefsels kwamen in voege.

Rond Herzele, Ophasselt, Woubrechtegem, St-Lievens-Essche enz. begon men veel lintjeskant te maken, alsook point de Milan, point de Venise en Renaissance. Nu nog maakt men deze kanten in voornoemde gemeenten en bestaan er nog welgekende uitgeverskantoren.

Al deze bijzonderheden en inlichtingen werden mij gulhartig toegezonden door den Heer Cyriel De Vuyst, die verscheidene jaren te Woubrechtegem verbleef en er zijn gemoedelijk werkje uitgaf over « Het Volksleven in Zuid-Vlaanderen » waarin de zeden, de gewoonten en vermaken van ons volk op pittige en juiste wijze afgeschilderd zijn.

AUGUSTA DE CLERCQ.

Onze aloude voorjaarsche kinderspelen.

Niet lang geleden werd door den bekenden dichter en volkskundige, de Heer Julius De Hulsters, den zoogenaamden Marionnettendans nagevorscht die te Steenhuyze door de meisjes op het dorpsplein werd uitgevoerd.

In ons handschrift « *Geschiedenis van Herzele* » wegens onzen ziekelijken toestand aan de Volkskundige Vereeniging der Provincie Oost-Vlaanderen te Gent in bewaring gegeven, hebben wij insgelijks over een dezer aloude kinderspelen gesproken, waarin de voorstellingen en de toenaderingszangen dezelfde beteekenis en oorspronkelijkheid hebben als deze die te Steenhuyze opgeteekend werden.

In stede van :

Ik zou geiren een kindjen hebben
Marion Marionnette,
Ik zou geiren een kindjen hebben
Marion !

werd te Herzele door de verzoekster op zingenden toon gevraagd :

Ik zou geiren een schoone snelle dochter hebben
Transpolijne Transpolijne,
Ik zou geiren een schoone snelle dochter hebben
Transpolijne van Bomlassée.

waarop de andere meisjes, die in rij, hand aan hand, onder het voor- en achteruitgaan, gepaard met hoofdbuigingen, zich aanbieden en in koor herhalen :

Kiest er maar de leelijkste uit
Transpolijne Transpolijne,
Kiest er maar de leelijkste uit
Transpolijne van Bomlassée.

De toenaderingszangen worden voortgezet als volgt :

De leelijkste wil ik niet,
Transpolijne Transpolijne,
De leelijkste wil ik niet,
Transpolijne van Bomlassée.

Kiest er maar de schoonste uit
Transpolijne Transpolijne,
Kiest er maar de schoonste uit
Transpolijne van Bomlassée.

De schoonste wil ik wel
Transpolijne Transpolijne,
De schoonste wil ik wel
Transpolijne van Bomlassée.

Wat zoudt gij er al voor doen,
Transpolijne Transpolijne,
Wat zoudt gij er al voor doen,
Transpolijne van Bomlassée.

De verzoekster, die den bruidegom verpersoonlijkt, belooft vooreerst aan de verkozene een nieuwe gewasschen hemd te geven. Het koor der meisjes weigert, op de volgende wijze :

Daarvoor krijgt ge ze niet
Transpolijne Transpolijne,
Daarvoor krijgt ge ze niet
Transpolijne van Bomlassée.

Daarna wordt haar als verlovingsgift een sierlijk zijden kleed beloofd. Zulks wordt aanvaard door de menigte onder het zingen van het volgende :

Daarvoor zult ge ze wel hebben
Transpolijne Transpolijne,
Daarvoor zult ge ze wel hebben
Transpolijne van Bomlassée.

Aanstonds wordt door al de andere meisjes de schoonste en lieftalligste van het gezelschap den verzoeker aangeboden. Deze neemt de hem toegekende verloofde bij den arm en leidt haar weg zeggende :

Komt maar binnen ! Komt maar binnen jufvrouw van 't kasteel
Komt maar binnen zooals Mijnheer...

Deze voorstellingen met zang begeleid, deze voorjaarsspelen die op zeer zeldzame plaatsen van Noord-België door de landelijke jeugd van het schoon geslacht nog herhaald worden en van oudsher zouden dagteekenen, zijn vóór de volkskundigen van groot belang. Vermoedelijk maakte dit alles deel uit van den oorspronkelijken voorouderlijken eeredienst. Deze zangen, sedert eeuwen door de kinderen nagebootst, zinspelen op hetgeen in de Edda of Yslandschen Bijbel vermeld wordt van Skirnisför (de *Schitterende)* die de

vruchtbare Hertha (de *Aarde)* ten huwelijk vraagt in den naam van zijn oppermeester Freyr (de *bevruchtende Zon)*.

Het is een treffend feit, dat sedert zooveel eeuwen deze dingen worden vooruitgezet in de Lente, alsof de sterke overleveringsgeest der kinderen alleen bekwaam is zich dit alles te herinneren telkens als de ontwaking der natuur na haar winterslaap de verrijzenis aankondigt van een nieuw leven.

Voorheen, wanneer meisjes en jongens dezelfde school bezochten, werd de aanvraag gedaan door een knaap. Zulks gebeurde te Op-Heylissem en misschien ook elders.

Het zou hoogst noodig zijn sommige verdwenen kinderspelen na te vorschen, zooals ook het Bikkelspel, waarover wij nog slechts bij bejaarde vrouwen zouden kunnen te rade gaan. Zou dit soms niet oorspronkelijk ontstaan zijn bij de grotbewoners wier kinderen zich vermaakten met de beenderen der verorberde dieren?

Op-Heylissem, Februari 1934.

CYR. DE VUYST.

De volontairen van Grammont.

(Leuk episode uit de geschiedenis van Geeraardsbergen)

Onder de regeering van Jozef II, Keizer van Oostenrijk en de Nederlanden, bijgenaamd de Keizer-Koster, ontstonden er vele onlusten in België.

In Zuid-Vlaanderen, in Geeraardsbergen vooral was het zeer woelig geworden.

Onlusten hadden plaats gehad den 3 November 1789, in een herberg aan de Audenaardsche poort genaamd « In het zwart leeuwken ».

Om 9 uur 's avonds viel er een bende onbekende en gewapende mannen binnen die er alles kort en klein sloeg. Op dit groot lawaai kwamen de geburen buiten geloopen en het getier en geroep hoorende liepen zij naar de « wacht » of « permanentie » op de groote Markt om alles te gaan vertellen.

De Burgemeester en de Schepenen kwamen overeen om naar de beruchte herberg te gaan, samen met eenige veldwachters en soldaten.

Zoodra de ruststoorders hoorden dat de openbare macht afkwam, barrikadeerden zij zich binnen in de herberg, doch zij moesten zich overgeven.

Toen de Burgemeester met zijn helpers de herberg binnen traden, vonden zij er nog eenige gewapende en ongewapende mannen. Een deel der bende had de vlucht genomen.

Deze mannen, waaronder zich een ongewapende priester bevond, werden gevangen genomen en naar « het kot » of stadsgevang gebracht.

Des anderdaags werden zij naar Brussel gevoerd. Volgens het onderzoek wilden zij den Abt der St-Adriaansabdij ontvoeren en nog andere geweldaden plegen. Sedert deze gebeurtenissen

was men niet meer gerust in Geeraardsbergen en in April 1700 liet de Burgemeester toe dat er een korps volontairen ingericht werd onder den naam van jagers-patriotten ; dit om de troebelen te vermijden en de openbare veiligheid te verzekeren.

De stad gaf de sabels en mutsen ; de staten van Vlaanderen, leverden de geweren en de gilde van St-Andries de kanonnen. Alzoo waren de jagers-patriotten in orde gekleed en gewapend. De stad was verdeeld in 6 sectiën die elk 13 vrijwilligers bezorgden ; zoodus een vijftigtal mannen die onder het commando stonden van een majoor-kapitein.

Alle nachten was het de beurt aan een korps van 13 man om op wacht te staan en de straten der stad te doorkruisen.

Van de Geeraardsbergsche vrijwilligers vertelt men nog een vermakelijke grap.

Op een kouden winteravond stonden de 13 volontairen bijeengeschaard rond hun kanon op de groote markt. Een dichte nevel hing laag over de huizen en een kille wind blies geweldig om den hoek van het Schepenhuis. Zij hadden juist hun ronde in de stad gedaan, en alles was rustig. Moesten zij nu gansch dien langen winternacht hierbuiten doorbrengen ?

De uren gingen zoo traag voorbij, de avond was zoo koud dat zij lust gevoelden een pint bier te gaan drinken in een dichtbij gelegen herberg : « bij Sint Pieter ». En allen trokken er binnen en warmden zich aan 't lekkere vuurtje, dat in de breede schouw aan 't flikkeren was. Er werd ook een pijpje ontstoken en daarop gezellig verteld. En alzoo ging de tijd rap en aangenaam voorbij. Doch op de markt kwamen daar eenige late leutemakers voorbij het kanon gegaan. Ziende dat het onbewaakt was en dat er geen enkel vrijwilliger te zien was, kwamen zij op de gedachte het kanon te ontvoeren. Zoo gezegd, zoo gedaan.

Te samen al hun macht inspannende droegen zij het vreeselijk oorlogswapen in een verlaten kot en liepen lachende weg om in de stad de poets te gaan vertellen, die zij aan de jagers-patriotten gespeeld hadden.

Men kan zich gemakkelijk de verstomdheid inbeelden der vrijwilligers toen zij terug op de markt kwamen en hun oorlogsmateriaal gestolen zagen.

Wie had het kanon gestolen ? Wat moesten zij nu doen ? Zij waren het zich nog aan het afvragen, toen zij rond zich hoorden lachen en spotten.

Dan begrepen zij dat men hen voor den aap gehouden had en hun een welgelukte poets had gebakken.

Alle soorten van liedjes werden op dit incident gemaakt. Een dat veel bijval vond, was het volgende :

« De volontairen van Grammont,
Die lieten stelen hun kanon
In plaats van op de wacht te staan
Zijn zij naar Sint Pieter gegaan ».

Nog langen tijd daarna werd dit episoodje in de herbergen verteld en wekte den lachlust op der Geeraardsbergenaren.

De « *Bon Dieu-qui-croque* ».

De mededeeling van M. Louis Stroobant, onder bovenstaanden titel in « De Brabantsche Folklore » verschenen (XIV^{de} jrg., blz. 64), is onjuist en dient als volgt verbeterd te worden :

De Calvarieberg die behoort tot de verzamelingen van het Louvre, is niet de « Bon Dieu-qui-croque » — die nooit Nijvel verliet, — doch wel een calvarieberg die eertijds stond op de glooiing naast een hollen weg, dichtbij de hoeve van « MONTIFAUT » (Monte-il-faut), op het gehucht « St-Pierre » te Nijvel.

Dit beeldhouwwerk werd aangeduid met den naam « CALVAIRE DE MONTIFAUT ».

Nadat het verzeild geraakte in den winkel van een antiquaar, die naar het schijnt het voor een groote som geld verkocht aan het groote Fransche Museum, werd het vervangen door een kleiner calvarieberg zonder kunstwaarde.

Deze plaats bevindt zich op één kilometer afstand, naar Haut-Ittre toe, van de kapel van den « Bon Dieu-qui-croque », die staat op het kruispunt gevormd door een weg en een pad dat komt van « Montifaut ».

In deze kapel, die tamelijk groot is voor een landelijke bidplaats en die schijnt te dateeren uit het einde van de XVII^{de} of uit de eerste helft van de XVIII^{de} eeuw, stond een vervallen en verminkt Christusbeeld ; de verklaring van den naam er van die door Ridder Lagasse de Locht gegeven wordt, is inderdaad deze die ik in de omstreken steeds in den volksmond gehoord heb. Mag men echter veel betrouwen hebben in volksetymologie, zelfs wanneer deze eenvoudig is ; wat hier het geval is.

Als gevolg aan een gelofte werd dit Christusbeeld weggenomen en — helaas ! — vervangen door een grooten calvarieberg.... in beton.

De « Bon Dieu-qui-croque » staat heden, gerestaureerd, tegen een pilaar van de Zuiderbeuk in de collegiale kerk van Sinte Gertrudis te Nijvel.

PAUL COLLET.

Pelsen in een Sterfhuis.

Te Brussel wordt er gezegd dat pelsen, die men laat liggen in een kamer waar een mensch gestorven is, een prooi zullen worden van de motten (1).

Knoopen in den Zakdoek.

Oude boeren uit de omstreken van Geeraardsbergen zijn gewoon een knoop te maken aan de hoeken van hun zakdoek, dit om zaken te onthouden die hun zouden kunnen uit het geheugen gaan.

(1) Wordt eveneens gezegd van wollen kleedingstukken.

Zoo zij aldus naar de markt in de stad gaan, vanwaar zij verscheidene dingen mede te brengen hebben, dan zullen zij in hun zakdoek evenveel knoopen maken als zij boodschappen te doen hebben.

Daar zij veelal ongeletterd zijn is het niet hun gewoonte iets op te schrijven. Hun zakdoek vervangt het gebruikelijke notaboekje en bij het aanraken der knoopen denken zij aanstonds aan hetgeen zij wilden onthouden.

Ook de kinderen maken gemakkelijk een knoop aan den hoek van hun zakdoek, wanneer zij een boodschap of een belofte willen onthouden. Oude lieden, die geen kalender hebben, zullen u zonder moeite den datum van om 't even welken dag van de maand aangeven ; zij tellen op hun vingers en zoo gij hun iets vraagt zullen zij bv. zeggen : daar de 3de een Donderdag is, zijn de 10de, de 17de, de 24ste en de 31ste ook Donderdagen.

Dit eens vastgesteld zijnde zullen zij u gemakkelijk, steeds met de vingers werkend, den dag aangeven van om 't even welken datum van de maand.

11 Augustus 1934.

A. DE CLERCQ.

Twaalf glazen op slag van twaalf uur.

In « Les Blés Mouvants » beschrijft Verhaeren in het gedicht « Le Franc Buveur » een echt folkloristisch gebruik.

Hij verhaalt er nl. hoe een timmerman twaalf pinten bier ledigt op den tijd dien de klok noodig heeft om twaalf uur te slaan.

Hetzelfde gebruik werd opgeteekend in Waalsch Brabant, in de streek van Mont-St-Guibert.

Naar men vertelt viel er op zekeren dag te Ninove een man dood met het twaalfde glas in de hand. Het gebruik bestaat eveneens te Hérinnes en ook te Hal. In deze laatste gemeente werden er zelfs drinkebroers aangetroffen die er in gelukten 13 glazen te ledigen op slag van twaalf uur.

Deze twaalf glazen bevatten elk een halven liter bier, samen dus 6 liter.

Dit alles is te voegen bij hetgeen wij in dit tijdschrift reeds zegden over het pochen bij het drinken bij Germanen en Slaven (De Bekerproef, Brab. Folkl. XII^{de} jrg., blz. 108).

Wedstrijden voor beleedigingen in de Vlaamsche Folklore.

In de Middeleeuwen werden aan het Russisch hof wedstrijden ingericht om voor 't hardst te liegen ; hieraan wordt in de *bylines* herinnerd. In de Vlaamsche folklore zou men aldus kunnen spreken van echte wedstrijden voor beleedigingen, iets wat een echt letterkundig genre geworden is : de twee mededingers vallen elkaar in 't publiek aan, lijk twee vechthanen,

wenden de grootste gramschap voor en slingeren elkaar de grofste beleedigingen naar het hoofd. Het komt er op aan te weten wiens verbeeldingskracht het grootste is. Het publiek lacht luidkeels en beleeft er veel genoegen aan. Het spel begint spontaan, in den trein bv. ofwel bij andere reisgelegenheden.

In het oude tooneel van de Roodhuiden uit Midden-Amerika treffen we eveneens personen aan die elkaar op opgehoorde wijze uitschelden, evenals de Grieksche opperhoofden in den eersten zang van de Ilias.

ALPHONSE DE MARNEFFE.

Eierenkoers.

Voor een zeventigtal jaar werd te Sart-Messire Guillaume (onder Court-St-Etienne) op Paaschmaandag de koers « aux ous d'pauscatche » gehouden. Ongetwijfeld herinnert zich dit niemand meer.

Van 's morgens vroeg gingen enkele jongelui met twee draagkorven van deur tot deur om « la pauscatche » te vragen. Er werden veel eieren rondgehaald. De herbergen vooral werden niet vergeten en niet zelden gebeurde het dat men de jolijtmakers al waggelend met hun mand over de straat zag gaan, wat liet vreezen voor een reusachtigen eierkoek.

Omstreeks 3 uur werden de eieren hard gekookt en, in bijzijn van een talrijk publiek, werden vijftig eieren op één meter afstand van elkaar op een rij gelegd, langs weerszijden van den mooien weg naar de aloude kapel.

Een jong meisje en een jongeling, aangeduid door het opperhoofd van de jeugd, moesten dan deze eieren een voor een oprapen, telkens terugkeerend naar den korf die op 5 meter afstand van het eerste ei stond.

Dit spel duurde geruimen tijd en de toeschouwers riepen en moedigden de spelenden aan.

De overwinnaar werd gehuldigd : met de muziek, trommel voorop, werd hij terug naar het lokaal geleid ; de eieren werden er opgesmuld, er werd gedronken, gezongen en gedanst.

Is het niet alsof wij in dit verleden leven, alsof wij aan deze spelen deelnemen, alsof wij weer de zuivere lucht van deze landelijke omgeving inademen ?

Nog steeds zouden wij willen deze ontspanningen uit den goeden ouden tijd zien, die kenmerkend zijn voor een periode waarin het volk thuis bleef en in een atmosfeer van hartelijkheid en broederlijkheid leefde, wat hedendaags helaas ver te zoeken is!

A. VANDERBORGT.

Gebruik bij de Molenaars.

Ter gelegenheid van den dood van Koning Albert en van de troonsbeklimming van Leopold den III^den^, herinnerden de Vlaamsche Molenaars ons aan een aloud Vlaamsch gebruik.

De stand der molenwieken duidt aan of er vreugde of droefheid in den lande is, of een tempeest nadert en of een vroolijk nieuws te verwachten is.

Bij het tragisch einde van onzen grooten Vorst hebben de molenaars hun deelneming uitgedrukt met de wieken van hun molens te plaatsen zooals de traditie het ons leert. In verscheidene dorpen werd een rouwfloers gehangen aan het uiteinde van de bovenste molenwiek.

Bij de troonsbeklimming van Leopold den III[den], werd de stand der molenwieken gewijzigd, zoodat nu een gelukkige gebeurtenis aangekondigd werd.

Aldus leverden de molenaars hier een bewijs van hun gehechtheid aan de aloude en schoone Vlaamsche gebruiken.

De Hoek der Zelfmoordenaars.

M. Paul Hermant zegde dat in Schotland en in Sussex de noorderkant van het kerkhof voorbehouden werd aan de moordenaars, aan de zelfmoordenaars en aan de lijken die door de zee aangespoeld werden. Hij vroeg of er geen soortgelijke gebruiken in Brabant bestaan (1). M. Antoine Gosselin noteert dat op het oude kerkhof van Stambruges, en ook op het nieuwe tot in 1880, een hoek voor de verworpelingen langs den noordelijken kant bestond (2). Men noemde deze plaats *Folate* (van *foris* buiten en *l'atre*, buiten het gewijde kerkhof).

Ik signaleerde dezelfde uitdrukking te Ligne (hier zegde men *faulatre)* bij een enquête over het lot der zelfmoordenaars die ondernomen werd door het tijdschrift *Jadis*. Ik verklaarde het woord op dezelfde wijze (3).

Bij het herlezen echter van de *Histoire de Leuze* door den E. H. Petit (4) vind ik er (Bijlage IV, blz. 438) in een akkoord dagteekenend van 30sten Juni 1388, het volgende : « *Item*, don quesne quy fu colpet par le dict messire Claux (chanoine) ou *faus attre* et oussi deu coppaige d'une hay en le clossure dudict *faus attre* et d'un vassiel de blé quy fu trouvé et levet par messire Nicol, ordonnet et accordet est que nous le dict chapitre n'y avons droit ».

Hieruit blijkt dat de oorsprong er van in aloude tijden dient gezocht te worden, dat hij voorzeker opklimt tot 1388, dat deze hoek door een haag van het gewijde kerkhof gescheiden was en *faus attre*, in de volgende eeuw schrijft men *faux atre*, heette. Is er hier dus sprake van een valsch kerkhof *naast* het echte en dient *faulatre* te Ligne gelezen te worden *faul atre*, van *falsus* ?

(1) *Brabantsche Folklore*, 7de jrg., N[r] 39, blz. 230.

(2) *Ibidem*, 13de jrg. N[r] 75-76, blz. 235.

(3) *Jadis*, 3de jrg., Febr. 1899, blz. 30.

(4) *Mémoires de la Société des Sciences, des Arts et des lettres du Hainaut*, IV[de] reeks, deel 9. Bergen 1887.

Merken wij op dat men eveneens *fauxbourg* heeft naast *faubourg*, doch dit is van veel jongeren datum. Welke beteekenis heeft dan de noordelijke ligging van den hoek der zelfmoordenaars in de aangegeven gevallen. Is deze gewild ?

J. DEWERT.

De Mastellentaart.

Het recept van de mastellentaart die door de deelnemers aan onzen uitstap naar Ath zoo goed onthaald werd, zal ongetwijfeld tal van lezers interesseeren.

De mastel is niet alleen een specialiteit eigen aan Ath. In de « Enquêtes du Musée de la vie wallonne » (deel I, blz. 114) gaf M. Lucien Maréchal de samenstelling van de Naamsche mastellen. Evenals deze hebben die van Ath 7 à 10 centimeter diameter. Langs den kant is zij eveneens dikker doch het middendeel ligt dieper, zoodat hier slechts een dun velletje deeg meer overblijft dat met de punten van een vork doorstoken wordt om het opheffen bij het bakken te beletten. Het deeg bevat tarwebloem, melk, eieren, een weinig kaneel en suiker.

Mastellen worden gebruikt bij het maken van de *tarte gouyasse*, die ook mastellentaart geheeten wordt.

Voor twee groote taarten heeft men noodig : een pond bloem, een half pond boter en twee eieren. Men voegt een weinig gist bij het water dat moet dienen om de bloem te breken.

De taart wordt als volgt gespijsd : in twee liter kokende melk, geurig gemaakt met vanille, werpt men tien groote mastellen (1) en een kilo kristalsuiker. Het mengsel wordt van het vuur genomen zoodra de suiker gesmolten is.

Wanneer de mastellen goed in stukken zijn voegt men er 50 gram macarons bij en bittere en zoete amandelnoten ; persen en doorzeven ; rozijnen en acht eieren bijvoegen, waarvan men het wit moet stijfslaan. Men giet op het deeg dat in den vorm ligt. Eens gereed wordt de taart in een tamelijk heeten oven gestoken, totdat zij er flink bruin uitziet ; dit vergt een twintigtal minuutjes.

Dit is het recept dat ik in een boek van mijn grootmoeder aantrof ; zij zelf leerde het van haar moeder. Werd reeds gepubliceerd (Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne, deel I, blz. 192).

M. VAN HAUDENARD.

Op z'n Spaansch ontvangen worden.

Uitdrukking genoteerd (in 't Fransch) te Sint-Pieters-Woluwe in April 1934. Werd gezegd door een venter die door een huisvrouw afgewezen werd : *On est reçu ici à l'espagnole.*

FL. MORTIER

---

(1) Voor den oorlog maakte men ook kleine mastellen van 5 à 6 centimeter diameter. Deze werden gebruikt bij melksoep evenals de beschuiten.

Wellerismen (1).

De uitdrukking die door M. Brixy opgeteekend werd te Lessen komt ook veel voor te Ath en omstreken.

V'la l'nœud *'Tti l'souyeux.*

Een andere uitdrukking die evenveel gebruikt en geen commentaar behoeft is de volgende :

V'la l'cas *'Tti l'avocat.*

Het zal misschien niet van belang ontbloot zijn er op te wijzen dat een gansche lijst « *Comme dit* » gepubliceerd werd in den « *Almanach des Traditions populaires* » (3de jrg., 1884, blz. 117 à 120, Parijs, Maisonneuve en Cie.

M. VAN HAUDENARD

Tegen Rheumatiek.

Rond de lenden een koordje binden, aan hetwelk een kastanje gehangen werd. Waargenomen te Virginal.

Dr HAUBILLE.

Bijgeloof betreffende planten.

Peterselie mag niet verplant worden. Zoo men het doet zal er binnen het jaar iemand uit de familie sterven. Genoteerd te Zoutleeuw.

FR. HENDRICKX.

Ossengal als wormmiddel.

Vandaag, 22-11-1933, overhandigde ik in mijn apotheek aan een Poolsche vrouw, die dit uitdrukkelijk gevraagd had, zalf van ossengal, die op den navel van haar kind zal gestreken worden om de wormen uit het lichaam te drijven. Ossengal wordt in geneeskunde als purgeermiddel gebruikt.

J. CAVENAILLE.

---

(1) *Brabantsche Folklore*, XIIIde jrg., blz. 287.

De Folkloristische Beweging.

David Teniers de Jongere.

In den Koninklijken Vlaamschen Schouwburg te Brussel werd een flink geslaagde galavoorstelling gegeven van het werk van J. Van Buggenhout : « *David Teniers de Jongere* », een levendige voorstelling van een viertal phasen uit het dramatische leven van den kunstenaar. Wij bespreken hier noch de sierlijke taal van den schrijver, noch de aangepaste muziek van toondichter J Precker, noch de uitstekende vertolking die door de tooneelvereeniging « De Morgenstar » met medewerking van den « Hubertkring » (koren en dansen) en van de « Schubertsymfonie » onder leiding van den Heer L. De Greef, verwezenlijkt werd ; wij beschouwen het nieuwe stuk uit folkloristisch oogpunt. Voorzeker interesseert ons gansch het tooneelwerk als weergave van het leven van dezen bij uitstek folkloristischen kunstenaar, doch vooral het tweede en het vierde bedrijf verdienen onze aandacht. Wij wonen hier die beroemde Vlaamsche boerenkermissen bij, wij zien hier Teniers' schilderijen op het tooneel overgebracht, weer hooren wij de oude Vlaamsche liederen : Van twee koningskinderen, Het Reuzenlied, Het Looze visschertje, Daar ging een Pater en Het Kwezelken. Beelden uit het verleden zooals wij er meer moesten hebben.

Zij die aanwezig waren, wij bemerkten o. m. ministers Rubbens en Van Isacker, de H.H. Beckaert, De Keersmaecker, De Cort, enz...., zullen er een diepen indruk van bewaren. Wij besluiten met den wensch dat het stuk nog lang op het repertorium moge blijven.

ONZE UITSTAPPEN.

De waardeverlaging van onze munt verplicht ons vaarwel te zeggen aan ons voorgenomen reisje naar Nederland. Talrijke personen die reeds ingeteekend hadden schreven ons dat zij, gezien de prijsverhooging die noodzakelijk zou volgen, aan hun voornemen verzaakten.

Wij stelden dan volgend nieuw programma op :

16 Juni. — Vertrek uit Brussel, 38, Wetstraat, te half acht. Te Opheilisem bezoek aan een klein dorpsmuseum voor Folklore. Verder naar Folx : bezoek aan de kelders waar de beruchte bandiet Colon zich schuil hield (zie *Brab. Folkl.*, VII^{de} jrg., blz. 273-278). Noenmaal te Gistoux. 's Namiddags door de schilderachtige streek van Chaumont, Longueville, Hèze, Biez. Bezoek aan de « groeiende steenen » te Pietrebais, door het bosch van Meerdaal, de Zoete Waters, terug langs de vallei van de Yssche en het Zoniënbosch.

Prijs : 75 frank, voor vervoer, noenmaal, ingang te Folx en drinkgeld. De inschrijvingen dienen ons uiterlijk op 12den Juni te geworden. Deze uitstap zal in een volgend nummer niet meer aangekondigd worden.

21 Juli. — Vertrek uit Brussel, 38, Wetstraat, te half acht. Bezoek aan de Kerk van Itter. Reliekschrijn van de H. Lutgardis (zie *Brab. Folkl.*, XIIIde jrg., blz. 364 en vgd.). Bezoek aan het kasteel te Ecausinnes-Lalaing. Noenmaal te Zinnik. Bezoek aan de Romaansche kerk en aan het Museum te Zinnik. Vertrek naar Edingen. Bezoek aan het park van het kasteel te Edingen (wordt gewoonlijk niet toegestaan).

Prijs : 55 frank, voor autocar, noenmaal en fooien, voor ingang en drinkgeld waar iets bezocht wordt. Inschrijvingen uiterlijk op 17den Juli.

11 Augustus. — Vertrek uit Brussel, 38, Wetstraat, te half acht. Bezoek aan het Museum te Aalst. Van hier naar Oudenaarde, geleid bezoek aan de stad en noenmaal. Daarna bezoek aan het Protestantsch dorp Hoorebeke, (dit bezoek kon verleden jaar niet doorgaan daar de dominee afwezig was). Na dit bezoek rust in schilderachtig Vloesberg bosch.

Prijs : 50 frank : autocar, eetmalen, fooien en entrees inbegrepen. Inschrijvingen uiterlijk tot 7den Augustus.

22 September. — Vertrek uit Brussel te half acht. Bezoek aan de overblijfselen van de oude abdij te Aywières (zie *Brab. Folkl.*, 13de jrg., blz. 364 en vgd.). Aankomst te Fosses om 11 uur. Beroemde soldatenprocessie die slechts om de zeven jaar uitgaat. Middagmaal. Namiddag bezoek aan de Fransche hovingen van het kasteel te Annevoie. Bezoek aan de kerk te Bouvignes. Rust aan de rotsen van Frênes.

Prijs : 70 frank, voor autocar, fooien, middagmaal en entrees. Inschrijvingen uiterlijk tot 4den September.

Evenals verleden jaar wordt door de drie organismen : Sambre et Meuse, Vieux Liége en Brabantsche Folklore een reisje naar den vreemde ingericht. Dit jaar worden Fransch-Vlaanderen, Artezië, Picardië en Normandië bezocht. Op een bij dit nummer behoorende circulaire worden alle verdere details gegeven. De overeengekomen prijs werd vastgesteld voor de devaluatiën. Zonder verbintenis zou hij heden ongeveer 1350 frank bedragen. Juiste prijs kan slechts einde Juni bepaald worden. Voor nadere inlichtingen schrijven aan M. Dave, 26, rue Pepin, Namen, die de inrichter dezer uitstappen is.

N. B. Deze prijzen werden vastgesteld, rekening houdende met de huidige geldwaarde. Zoo vóór de bepaalde datums deze waarde nog moest veranderen, dan zouden wij verplicht zijn de aangegeven prijzen eveneens te wijzigen.

Toetredingsbulletijn tot de Uitstappen.

UITSTAP OP 16den JUNI.

Ondergeteekende ....

wonende .... verklaart ...... plaats(en) te bespreken voor den uitstap van 10den Juni (Opheilisem, Folx, Pietrebais, Meerdaalbosch).

De som van .... werd gestort op postcheckrekening Nr 142.119 van Marinus Albert, Brussel.

Handteekening,

UITSTAP OP 21sten JULI.

Ondergeteekende ....

wonende .... verklaart ...... plaats(en) te bespreken voor den uitstap van 21sten Juli (Itter, Ecaussinnes, Zinnik, Edingen).

De som van .... werd gestort op postcheckrekening Nr 142.119 van Marinus Albert, Brussel.

Handteekening,

Spoorwegen van den „Nord Belge"

DE MAASVALLEI.

HAAR GESCHIEDKUNDIGE STEDEN :

Luik, de cathedraal en haar kunstschatten — het Paleis der Prinsbisschoppen, de kerken in Romaanschen, Gotischen en Renaissancestijl — de Musea — Prachtige panorama's over de stad en over de nijverheidsstreek Ougrée-Seraing-Tilleur — Tentoonstelling van de beroemde kristallen voorwerpen uit Val Saint Lambert.

Hoei, de collegiale kerk, een der mooiste van het land — het versterkt kasteel, de oude abdij die gesticht werd door Pieter den Kluizenaar — de oude brug.

Andenne, de Kerk in Renaissancestijl — graf en relikwiekast der Heilige Begga.

Namen, de cathedraal en haar kunstschatten — het Museum voor Oudheidkunde — de bekoorlijke omgeving der Citadel — het Theâtre d'été en het stadion.

Dinant, de gemartelde stad — de collegiale kerk met haar bolvormigen toren — de oude citadel — de grotten — de rotsen.

HAAR KASTEELEN die overal langs den stroom oprijzen.

HAAR OUDE ABDIJEN, haar puinen te Bouvignes, te Poilvache, te Waulsort.

HAAR GROTTEN te Dinant en te Engihoul, haar voorhistorische spelonken te Montaigle, te Furfooz.

HAAR OPEENVOLGING VAN ROTSEN te Marche les Dames, Frènes, Profondville, Lustin, enz.... de bergpassen te Hermeton, enz...

DE SAMBERVALLEI :

Haar oude steden **Thuin** en **Lobbes** — haar Puinen van de beroemde **Abdij van Aulne.**

14de Jaargang - Nr 83-84. Mei-Juli 1935

De Brabantsche Folklore

INHOUD

Liturgische Eeredienst en Volkseeredienst in Fransch Vlaanderen. — De Tentoonstelling te Vilvoorden. — Kleudden met zijn Keten. — Gangen. — De Volkskunst en de Vrije Tijd van den Arbeider. — Ditjes en Datjes. — Boekennieuws. — De Folkloristische Beweging. — Necrologie. — Onze Uitstappen.

Liturgische Eeredienst en Volkseeredienst in Fransch Vlaanderen.

Vooral steunend op den uitslag mijner navorschingen in Savoje en in het Alpengebied, sprak ik in een vorig artikel (*De Brabantsche Folklore*, XIII[de] jrg., blz. 249-261) in algemeene bewoordingen over het vraagstuk van de betrekkingen die er bestaan tusschen de liturgische eerediensten en de volkseerediensten.

Om de juistheid mijner algemeen vastgestelde besluiten na te gaan was het nochtans noodig deze twee verschillende wijzen van heiligenvereering ook eens te vergelijken in een andere streek, in een streek die zooveel mogelijk zou verschillen van deze die ik bewoon. Ongelukkig genoeg zijn er in Frankrijk echter weinig bisdommen waar een volledige opname gedaan werd van de verscheidene uitingen van den liturgischen eeredienst ; minder talrijk nog zijn de diocesen waar, gemeente per gemeente, een dergelijk werk ondernomen werd voor den volkseeredienst.

Wat de oude bisdommen en de « streken » uit het Noorden van Frankrijk betreft is deze leemte des te hinderlijker daar door deze streken heden de landgrens loopt en

daar aan de andere zijde van deze landgrens flink gewerkt werd door drie generaties folkloristen, van Coremans en Reinsberg-Düringsfeld af, tot op onze dagen Jean Chalon, Emile van Heurck en den E. H. Celis. Hierbij komt nog dat er tal van monographieën verschenen over dezen of genen eeredienst in 't bijzonder, bv. over dezen van den H. Hubertus. Kortom, het Belgisch gedeelte dezer bisdommen werd flink bestudeerd, het Fransch gedeelte niet.

Er is nochtans één gewest, nl. de arrondissementen Duinkerke en Hazebroek uit Fransch Vlaanderen, waarvoor men ten minste het begin van een enquête bezit, die later in bijzonderheden aangevuld werd door geschiedschrijvers en priesters uit deze streek.

Zoo de rechtstreeksche inlichtingen die gepubliceerd werden door Louis de Baecker (1), Raymond de Bertrand (2), den E. H. Flahault (3) gevoegd worden bij de aanvullende nota's die ik ontving van verscheidene briefwisselaars voor mijn binnen 't kort verschijnende monographie over *Le Folklore de la Flandre et du Hainaut français* (2 dln. 8°, zal verschijnen bij Gustave-Paul Maisonneuve, Parijs), dan hebben wij een voldoend aantal feiten om van den eenen kant een vergelijking te beproeven met het Alpengebied en van den anderen kant met België. Daar de drie aangehaalde schrijvers de streek bewoonden en Vlaamsch kenden deden zij hun onderzoek ter plaatse ; zij werden geholpen door de op dit oogenblik in de paro-

---

(1) Louis de Baecker. *Recherches sur la Religion du Nord de la France avant le Christianisme,* Rijsel, 1854, 8°.

(2) Raymond de Bertrand. *Dévotion populaires chez les Flamands de l'Arrondissement de Dunkerque,* Annalen van het Comité Flamand de France, deel I, 1853-1854, blz. 1-68 ; van zelfden schr. : *Dévotions populaires etc. d'Hazebrouck,* ibidem, deel II, 1854-55, blz. 105-186.

(3) E. H. René Flahault, *Notes et documents relatifs au culte de saint Bonaventure,* Annalen van het Comité Flamand de France, deel XV, 1883-1886, blz. 385-349 ; *de sainte Dorothée, ibidem,* deel XVI, 1887, blz. 193-214 ; *de saint Léger, ibidem,* deel XVII, 1888, blz. 87-110 ; *de saint Corneille, ibidem,* deel XVIII, 1889-1890, blz. 189-223 ; *de saint Jacques, ibidem,* deel XIX, 1891, blz. 253-318 ; *de saint Léonard, ibidem,* deel CXXI, 1893, blz. 485-534 ; *de saint Gowaert, ibidem,* deel XXII, 1895, blz. 93-140, enz.

chiën van beide arrondissementen in dienst zijnde pastoors en onderpastoors.

Aldus komen wij tot een totaal van ongeveer honderd vijftien parochiën, waarvan én de patroon én de volkseeredienst gekend zijn. Ik gelukte er echter niet in een volledige lijst te bekomen van de kapellen in de kerken, de landelijke kapellen, bidplaatsen of *montjoies*, van de kapelletjes die gehangen werden aan een boom, een kruis of een calvarieberg, noch van de nog steeds bestaande relikwieën. Voor de XVII^{de} en de XVIII^{de} eeuw beschikt men over lijsten waarop de relikwieën vermeld staan, vooral deze die bewaard werden in de abdijen en in de kloosters der verscheidene orden (de abdij van Fontenelle alleen bezat er 360) ; de meeste dezer relikwieën werden echter vernield ten tijde van de Fransche omwenteling, samen met de kloosters die er hun roem op droegen. Daar de dokumenten van Louis de Baecker, van Raymond de Bertrand en van den E. H. Flahault, evenals de mijne slechts bewijskracht bezitten voor de periode 1800-1934, dan dient er bij de beoordeeling der in deze parochiën bestaande eerediensten slechts rekening gehouden te worden met de voor dit tijdvak als echt verklaarde relikwieën.

Daar er voor het Departement van het Noorden bijna geen hagiografen kunnen geraadpleegd worden, bepaalt zich een vergelijkende studie tusschen liturgische eeredienst en volkseeredienst noodzakelijkerwijs tot een vergelijking van den eigenlijken patroon met de heilige die er vereerd worden door het volk. Aldus opgevat is deze vergelijking nochtans een ernstige bijdrage tot de algemeene theorie der patronaten, die door al te veel hagiografen nog steeds uit geschiedkundig oogpunt beschouwd wordt.

Ziehier eerst en vooral hoe deze eerediensten verspreid zijn in het arrondissement Hazebroek, dat beter en systematischer bestudeerd werd dan het andere, daar het meerendeel van mijn zegslui ofwel uit Hazebroek zelf afkomstig waren, ofwel uit een der aanliggende kantons : Kassel, Steenvoorde, enz.

In het arrondissement bestaan elf patronaten van den Heiligen Martinus ; al de andere heiligen hebben er veel minder. Hieruit besloten de geciteerde schrijvers dat in het

arrondissement Hazebroek de eeredienst van St-Martinus het meest verspreid was. Deze eeredienst is er echter uitsluitend liturgisch (met plechtige mis op 11 November, enz.) ; nergens wordt deze Heilige op een bijzondere wijze door het volk vereerd ; in elk der patronaten van den H. Martinus bestaan de volgende volkseerediensten :

Arneke. — *Sint-Gowaert* (roos, jicht, ischias, bloedingen, enz. ; ook aangeroepen voor landbouw) en *Sint-Antonius Abt* (zwijnen).

Blaringem. — *Sint-Eligius* (om een goeden oogst te bekomen).

Boeschepe. — Geen volkseeredienst in de parochiekerk ; op het gehucht van den Abeele wordt door het volk de *Heilige Barbara* vereerd.

Hardefoort. — Sint-Antonius Abt (dieren, vooral zwijnen) ; *Sint-Cornelius* (vallende ziekte, zenuwziekten, koorts) en *Sint-Eligius* (vruchtbaarheid van den grond, rijken oogst).

Nieppe. — Sinte-Apellonia (tandpijn).

Okselare. — Sint-Antonius Abt (vruchtbaarheid der varkens) ; wordt soms verward met den *Heiligen Antonius van Padua* (verloren voorwerpen).

Strazeele. — *Onze Lieve Vrouw van de Straat* (alle ziekten).

Terdegem. — *Sint-Vincentius diaken* (alle besmettelijke en epidemische ziekten ; rijken oogst en bewaring der veldvruchten).

Waalskapel. — Geen volkseeredienst.

Wemaarskapel. — *Sint-Blasius* (waterzucht, kwijnende ziekten, borstkwalen ; ziekten onder het vee).

Winnezeele. — *Sint-Antonius Abt* (alle ziekten van menschen en dieren).

Deze elf patronaten van den Heiligen Martinus dienen beschouwd te worden als een officieel minimum ; misschien bestaan er ook nog landelijke kapellen die aan hem toegewijd zijn ; in dit geval zou Raymond de Bertrand er echter over gesproken hebben. Nochtans zien wij dat in deze elf localiteiten alleen een liturgischen eeredienst van

den H. Martinus bestaat, wat natuurlijk een belangrijk punt is voor het vaststellen van een algemeene theorie.

De Heiligen die er door het volk vereerd worden hebben geen gemeenschappelijke kenmerken ; de H. Antonius Abt komt het meest voor, tot viermaal toe. Hij heeft één modern patronaat in het arrondissement, nl. te **Houtkerke ;** eertijds was hij de patroon van het Sint-Antoniushospitaal te **Belle ;** bij het verdwijnen van dit hospitaal werd zijn eeredienst overgebracht naar de parochiekerk, die toegewijd is aan Onze Lieve Vrouw ; de overige plaatsen waar de H. Antonius Abt door het volk vereerd wordt zijn de volgende :

Sint-Janskapel, patroon : H. Johannes den Dooper.

Bavinkhove, patroon : Sint-Omaar.

Kassel, kerk toegewijd van Onze Lieve Vrouw.

Sint-Mariakapel, patrones : Onze Lieve Vrouw.

Zuidpeene, patroon : Sint-Vaast.

Zerkel, patroon : Sint-Erasmus.

Hazebroek, in de Sint-Eligiuskerk.

Stapel, patroon : Sint-Omaar.

La Gorgue, patroon : Sint-Pieter.

Tienen, patroon : Sint-Pieter.

Morbeke, patroon : Sint-Firminus.

Steenvoorde, patroon : Sint-Pieter.

Godewaarsvelde, patroon : H. Johannes den Dooper (in 1850 als pas aangesteld vermeld).

Hier hebben wij bijgevolg te doen met een verschijnsel dat juist het tegenovergestelde is van het voorgaande : er zijn negentien plaatsen waar deze Heilige vereerd wordt, doch slechts één waarvan hij de patroon is. Die verhouding is dus principieel juist dezelfde als deze die ik in Savoje had (zie de kaart die behoort bij het hierboven geciteerd artikel), alhoewel in feite een weinig grooter daar ik in laatstgenoemde streek zeven patronaten had op 367 plaatsen waar een vereering bestond.

Steunend op hetgeen we noteerden voor de HH. Martinus en Antonius in het arrondissement Hazebroek mogen we besluiten :

1° dat een patronaat niet noodzakelijkerwijs een volkseeredienst insluit.

2° dat een volkseeredienst niet altijd beantwoordt aan een patronaat.

3° dat, zoo er voor een bepaalde streek gesproken wordt over de vereering van een bepaalden Heilige, men er zich wel voor wachten moet den volkseeredienst te verwarren met den liturgischen, want beide kwamen niet noodzakelijk tot dezelfde ontwikkeling.

4° dat er weinig aanrakingspunten bestaan tusschen liturgische eeredienst en volkseeredienst : geen enkel wat Sint-Martinus betreft (die in dit arrondissement nergens door het volk vereerd wordt, noch in zijn patronaten noch er buiten) ; twee gevallen slechts wat den H. Antonius aangaat (Belle en Houtkerke, kleine gemeente waar hij door het volk vereerd wordt).

Wat dit punt betreft zal volgende lijst nog duidelijker spreken. In het arrondissement waren ongeveer 55 parochieën die, natuurlijk, niet evenveel patronen vertegenwoordigen. Overeenstemming nu tusschen den volkseeredienst en den liturgischen noteerden wij slechts in dertien gevallen :

Berten, Sint-Blasius (stuipen, vallende ziekte).
Merris, Sint-Laurentius (brandwonden, puisten).
Meteren, Sint-Pieter (koorts).
Sint-Janskapel, H. Johannes Baptista (stuipen der kinderen ; er kan echter een verwarring ontstaan zijn met Johannes den Evangelist, die hiervoor bijzonder aangeroepen wordt).
Zerkel, Sint-Erasmus (buikpijn).
Boezegem, Sint-Léger (oogkwalen).
Nieuwberkijn, Sint-Egidius (oogkwalen, hoofdpijn, koorts).
Tienen, Sint-Pieter (koorts).
Steenbeke, Sint-Pieter (koorts ; en alle andere kwalen).
Hazebroek, Sint-Eligius (landbouwers).
Morbeke, Sint-Firminus (krampen, rheumatiek).
Houtkerke, Sint-Antonius Abt (zwijnen).
Oudezeele, Sint-Pieter (koorts).

Hierbij zouden wij kunnen voegen Onze-Lieve-Vrouw, patrones te Belle (wonderbeeld, eertijds bij de Jezuïeten) en Onze-Lieve-Vrouw, patrones te Kessel (eveneens een wonderbeeld ; eertijds *Notre-Dame-du-Caveau*). Alles samen genomen zouden dus op vijftien plaatsen de twee vormen van eeredienst samenvallen en dit op ongeveer 55 patronaten. De 40 gevallen van een niet-samentreffen pleiten voor het aannemen der algemeene theorie, en niet de vijftien, alhoewel de hagiografen in hun propagandabrochures en zelfs in hun zoogenaamd wetenschappelijke monographieën, slechts rekening blijven houden met dit samenvallen en het niet-samenvallen heelemaal buiten beschouwing laten.

In een overigens zeer flink werk over *Sint-Hubertus, patroon der Jagers* (Antwerpen, Veritas, 1927) stelt M. L. Huyghebaert, om de geographische verspreiding in België van den eeredienst van dezen Heilige te bewijzen, zich aldus tevreden met de patronaten in alle bisdommen op te sommen : 10 in Mechelen, 23 in Luik, 31 in Namen, 1 in Doornik, geen enkel in Gent noch in Brugge (op. cit., blz. 157-158). Niets bewijst echter dat in de bisdommen waar veel patronaten bestaan, de eeredienst van den H. Hubertus onder het volk meer verspreid is dan in deze waar er heelemaal geen zijn. Dit is vooral waar wanneer het gaat over kloosterheiligen, die om zoo te zeggen opgedrongen werden aan de kerken der localiteiten die van de abdij afhingen.

Er dient ook een onderscheid gemaakt te worden wat betreft de internationale Heiligen van de eerste laag (H. Johannes den Dooper, H. Verlosser, H. Petrus, enz.), de Heiligen uit het Oosten, ingebracht door de Martyrologiën en de verspreiding der relikwieën (Sint-Niklaas, Sint-Blasius, enz.), de Heiligen uit het Merovingisch of, in het Noorden, uit het Frankisch tijdvak, vervolgens de Iersche Heiligen gezegd *Scotti* en eindelijk de kloosterheiligen (HH. Bernardus, Leonardus, enz.). Zelfs op liturgisch gebied moeten wij dus rekening houden met verschillende oorzaken van ontstaan, met verschillende principes van ontwikkeling die in sommige gevallen de bevolking van de streek beïnvloeden, doch meestal haar onverschillig lieten.

Nemen wij een gewestelijken Heilige, bv. Sint-Omaar, die feitelijk een kloosterheilige is. In het arrondissement Hazebroek heeft hij zes patronaten en door bijna al de hagiografen uit het Noorden of uit het Pas-de-Calais wordt hij aangegeven als zijnde een der meest vereerde Heiligen uit de streek. In geen enkel nochtans der zes bedoelde patronaten wordt hij door het volk vereerd :

Bavinkhove :, volkseeredienst tot den H. Antonius en den H. Rochus.

Ochtezeele : in een kleine landelijke kapel tot de H. Maagd.

Kaaster : eertijds Sint-Rochus ; later Sinte-Barbara en de Drie Reizende Maagden met O. L. V. van Genade.

Zermezeele : H. Rochus en H. Pascalis.

Hondegem : H. Philomena.

Stapel : H. Apollonia en H. Antonius.

Voor den H. Omaar bevinden wij ons dus in hetzelfde geval als voor den H. Martinus. Zoo echter van 1800 tot 1934 gezegden volkseeredienst niet bestaat, bewijst dit dan dat hij evenmin bestond vóór de Fransche Omwenteling of zelfs tijdens de Middeleeuwen ? Wie deze tegenwerping zou maken dient echter met bewijsstukken zijn gezegde te staven, te bewijzen nl. dat de HH. Martinus en Omaar wél door het volk vereerd werden in de parochiën waarvan zij patroon zijn. Zoo wij tevens rekening houden met het feit dat zeer oude eerediensten van den H. Antonius of van den H. Petrus bv., een van de allereerste patronen, tot op onze dagen voortbestaan zoowel bij het volk als in de liturgie, en dit afgezien zelfs van om 't even welk patronaat, dan moeten wij ons afvragen waarom het volk den eeredienst van den H. Martinus en van den H. Omaar zou laten varen hebben, vooral den eersten die toch in vele Europeesche gewesten onder het volk verspreid is.

Overigens hebben de opzoekingen, die door den E. H. Flahault ondernomen werden betreffende verscheidene Vlaamsche eerediensten, nooit verder geleid dan tot het begin der XVII^de^ eeuw. Het is waar dat talrijke archiefstukken vernietigd werden tijdens de Godsdienstoorlogen. Niettegenstaande deze vernieling van bijwijsstukken en zelfs van relikwieën is het echter een feit dat

de oude eerediensten terug ingevoerd werden na den terugkeer van Vlaanderen tot het katholiek geloof ; in dit tijdvak werd er zelfs een krachtige propaganda gevoerd om de ketterijen uit te roeien en de heiligdommen te verrijken met nieuwe, soms met terugbekomen relikwieën.

Op dezelfde wijze zou men de andere heiligendiensten in het arrondissement Hazebroek kunnen analyseeren, bv. de vereering van Sint-Pieter, van Sint-Vaast, enz. Dit zal gedaan worden in mijn boek over de *Folklore van Vlaanderen en Henegouw*, doch hier reeds mag ik zeggen dat de bekomen uitslagen in beide richtingen in overeenstemming zijn met deze die ik hierboven uiteenzette. Nu eens is een heilige patroon zonder dat hem een volkseeredienst bewezen wordt, dan weer wordt hij door het volk vereerd zonder dat hij de patroon der parochie is. Ik voeg hierbij dat, voor enkele kerken waar ik een lijst bekwam van de bestaande beelden en kapellen, deze lijst evenmin samenvalt met de volkseerediensten, alhoewel er sporadisch en occasioneel toch wel een individueele godsvrucht kan bestaan.

In Vlaanderen en in 't algemeen in al de streken van Noord-Frankrijk brengt deze heiligenvereering niet alleen de gebruikelijke kerkelijke plechtigheden mee, doch ook nog talrijke novenen, iets wat zelden voorkomt in het Alpengebied, zoodanig dat deze talrijke novenen mogen beschouwd worden als een der kenmerkende eigenschappen van den eeredienst in Noord-Frankrijk en in België. Op te merken valt echter dat de geschiedkundige opzoekingen van den E. H. Flahault betreffende verscheidene eerediensten, slechts tamelijk laattijdig het stichten van de novene vermelden (voor de H. Dorothea bij voorbeeld), omstreeks het einde van de XVII^{de} of in het begin van de XVIII^{de} eeuw, meer nog, dank zij het initiatief van den dorpsherder, omstreeks de helft van de XIX^{de} eeuw. Iedereen weet dat voor het instellen van een novene en voor het verleenen van aflaten de toelating van Rome en van het opperhoofd van bewust bisdom noodig zijn ; bijgevolg beschikken wij hier over stukken die ons toelaten, ten minste in sommige gevallen, den datum van ontstaan te bepalen. Eveneens van de XVIII^{de} eeuw dateeren het meerendeel der in 't Vlaamsch geschreven heiligenlevens, waarin de

bedevaartsgebruiken, de litanie en de bijzondere gebeden voorkomen. Het Vlaamsch Comité van Frankrijk bezit een rijke verzameling van deze brochuurtjes, die alle vermeld staan in de *Annalen* die door deze vereeniging uitgegeven werden.

Het spreekt van zelf dat in deze boekjes en brochures alleen de reeds bestaande gebruiken beschreven worden ; zij voegen er echter de novene en het bijzonder gebed bij om de bedevaart van ouderen datum en echt kerkelijk te doen schrijven. Dikwijls ook werd een volkseeredienst die zich concentreerde rond een bron, een bidplaats of een boom waaraan een houten kapelletje met de H. Maagd hing, op initiatief van den pastoor naar de parochiekerk overgebracht. Al deze veranderingen hebben nochtans geen invloed uitgeoefend op het fundamenteel feit dat de volkseeredienst, die meer en meer geliturgiseerd werd door de pastoors, steeds bleef gaan tot den oorspronkelijken heilige en niet afweek tot den aangestelden patroon. Deze opmerkingen verminderen nog de draagkracht van hetgeen zou kunnen ingebracht worden tegen mijn theorie, die zegt dat liturgische eeredienst en volkseeredienst elk afzonderlijk op het hun eigen gebied evolueerden.

Deze critische opmerkingen vereenvoudigen het onderzoek van de heiligenvereering in het arrondissement Duinkerke. De bekomen gegevens werden in onderstaande tabel samengebracht. De lezer zal gemakkelijk de gevallen van overeenstemming tusschen beide eerediensten kunnen vaststellen ; er zijn er slechts elf op ongeveer 60 parochiën.

Kanton Bergen.

Gemeente	Patroon	Volkseeredienst	Specialiteit
Armboutskapel	H. Martinus	geen	geen
Bergen	H. Martinus	H. Apollonia	tandpijn
Bierne	H. Goorik	H. Goorik	buikziekte, rachitis, longtering der kinderen (toegeschreven aan hekserij)

Gemeente	Patroon	Volkseeredienst	Specialiteit
Bissezeele	H. Adrianus	geen	geen
Krochte		H. Joris	schrik
Eringen	H. Matthias	H. Apollonia	tandpijn
		H Laurentius	brandwonden
Hooimille	geen parochiekerk		
Pitgam	H. Folquinus	H. Folquinus	koorts, moeilijke bevalling
Kwaadieperen	H. Omaar	H. Cornelius	stuipen, vallende ziekte
Soks	H. Léger	H. Léger	oogkwalen
Steene	H. Martinus	H. Antonius Abt	ziekten onder het vee
Westkapel	H. Silvester	H. Silvester	nierziekten
Wilder	H. Martinus	O. L. V. van den Scapulier	alle kinderziekten

Kanton Burgburg.

Gemeente	Patroon	Volkseeredienst	Specialiteit
Burgburgbuiten	geen parochiekerk		
Burgburgstad	H. Johannes den Dooper	H. Apollonia	tandpijn
		Onze-Lieve-Vrouw	alle ziekten
Broekkerke	H. Omaar	geen	geen
Kapellebroek	H. Jacobus, apostel	H. Jacobus	kinkhoest
Drincham	H. Vandrillus	H. Cornelius	vallende ziekte, stuipen
Holke	H. Michaël	H. Hubertus	razernij
Loberge	H. Martinus	H. Anna	vrouwenziekten
		O.L.V. v. d. Carmelus	koorts, schrik, onrust
		H. Blasius	stuipen, beroerte, langdurige ziekten
Millam	H. Omaar	H. Philomena	alle ziekten
	(landelijke kapel)	H. Mildrada	koorts
Sint-Momelin	Onze-Lieve-Vrouw	H. Momelin	stotteren, doofstommen, spraakgebreken bij kinderen
Sint-Pietersbroek	H. Petrus	H. Egidius	hoofdpijn
Spijker	H. Leonardus	H. Leonardus	nierziekten, verlamming
		H. Apollonia	tandpijn
Watene	H. Egidius	H. Egidius	hoofdpijn
Wulverdinge	H. Martinus	geen	geen

Gemeente	Patroon	Volkseeredienst	Specialiteit
Kanton Duinkerke-Oost.			
Braaiduine		geen	geen
Koudekerke	H. Michaël	H. Rochus	pest en andere besmettelijke ziekten
Duinkerke-Oost	H. Eligius	H. Rosalia (Jezuïetenkapel)	
		O. L. V. ter Duinen	zeelieden, alle gevaren
Leffrinckhoeke	H. Catharina	H. Rochus	pest en besmettelijke zieken
	(landelijke kapel	Onze-Lieve-Vrouw	wisselkoorts (men laat er een kouseband)
Rozendaal	Onze-Lieve-Vrouw	H. Cornelius	stuipen, vallende ziekte
Tetegem	H. Petrus	O.L.V. ter Sneeuw	alle ziekten
Uksem	H. Amandus	geen	geen
Zuidkote	H. Nikolaas	geen	geen
Kanton Duinkerke-West.			
Kapelle	H. Martinus	geen	geen
Duinkerke-West	H. Johannes den Dooper	H. Antonius v. Padua	verloren voorwerpen
		H. Gowaert	heupjicht, roos
		H. Philomena	alle ziekten
	(Kapucijnerkapel)	O. L. V. v. d. Goede Haven	alle ziekten
Mardijke	H. Nikolaas	H. Anna	alle soorten van beloften
Grootsinten	H. Jacobus, apostel	H. Jacobus	kinkhoest
Kleinsinten	H. Nikolaas	geen	geen
St-Pol ter Zee			
Kanton Grevelingen.			
Kraaiwik	H. Egidius	H. Egidius	hoofdpijn, koorts
Grevelingen	H. Willebrordus	Notre-Dame-de-Foi	alle kwalen.
Loon	H. Martinus	geen	geen
St-Joris	H. Joris	H. Philomena	alle ziekten

Gemeente	Patroon	Volkseeredienst	Specialiteit
	Kanton	**Hondschote.**	
Bambeke	H. Omaar	H. Apollonia	tandpijn
		H. Blasius	maagontsteking, maagpijn
Gijvelde	H. Vincentius	H. Justina	bezwering van hekserij
Hondschote	H. Vaast	H. Apollonia	tandpijn
		H. Itisbergha	kliergezwellen, uitslag in het aan gezicht, zweren
Killem	H. Michaël	O.L.V. v. Bijstand	in allen nood, alle ziekten
De Moere	H. Vincentius	geen	geen
Oostkapel	H. Nikolaas	H. Antonius v. Padua	verloren voorwerpen, huidziekten
Rekspoede	H. Omaar	geen	geen
Warem	Onze-Lieve-Vrouw	H. Hubertus	razernij
	Kanton	**Wormhout.**	
Bollezeele	H. Vandrillus	O. L. V. van Bezoeking	alle ziekten
Brokzeele	H. Quintinus	geen	geen
Ekelsbeke	H. Folquinus	H. Folquinus	wissenkoorts, moeilijke bevalling (aanraken van den stool van den Heilige)
Herzeele	Onze-Lieve-Vrouw	H. Antonius Abt	besmettelijke ziekte onder de menschen en onder het vee
Lederzeele	Onze-Lieve-Vrouw	H. Erasmus	kolieken en alle ziekten van de ingewanden
Ledringem		H. Hubertus	razernij
Merkegem	H. Petrus	H. Apollonia	tandpijn
Volkerinkhove	H. Folquinus	H. Folquinus	koortsaanvallen, moeilijke bevalling
Wormhout	H. Martinus	H. Rochus	pest, epidemiën
		O.L.V. v. Tranen	alle ziekten
		H Eutrapistus	alle huidziekten
Zegerskapel	H. Omaar	H. Bonaventura	rheumatiek ; onvruchtbaarheid v. beide geslachten
Nieurlet (gedeeltelijk weg)	H. Martinus	geen	geen
Duinkerke Lage-Stad	H. Martinus (kapel)	H. Rochus	cholera morbus

Zelfs een oppervlakkige beschouwing van bovenstaande tabel toont aan dat de elf patronaten van den H. Martinus hier eveneens liturgisch bleven, en dat de Heilige nergens door het volk voor om 't even welke therapeutische specialiteit aangeroepen wordt. Een gewestelijke Heilige daarentegen, de H. Folquinus, speelde een belangrijke sociale rol. Opgemerkt dient eveneens, dat een Merovingische Heilige hier een rol speelt die elders vervuld wordt door den H. Maclou (of Marcoul) en dat de H. Hubertus het voorwerp is van een zeer belangrijke volksvereering, alhoewel hij van geen enkele parochie de patroon is.

Als universeele beschermster hebben wij natuurlijk Onze-Lieve-Vrouw. De H. Philomena, die van betrekkelijk jongeren datum is, bezit geen specialiteit ; zij wordt aangeroepen in alle omstandigheden zooals overigens, principieel ten minste, al de Heiligen die sedert de helft van de achttiende eeuw in den kalender opgenomen werden. De hagiografen beweren dikwijls dat een heilige die den naam had wonderdoener te zijn, in den beginne voor alle gevallen en niet voor bepaalde ziekten alleen aangeroepen werd ; dit is onder meer de meening van Marc Block betreffende den H. Marcoul. Als tegenwerping kan ik hier nochtans wijzen op het geval van den H. Blasius die, hoever ik ook in het verleden terugga, steeds als een gespecialiseerd, doch niet als een alles genezenden wonderdoener aangeroepen wordt.

Wat er ook weze van dit vraagstuk dat, steunend op talrijke bewijsstukken, afzonderlijk zou moeten behandeld worden, toch mogen wij besluiten dat de heiligendienst in het arrondissement Duinkerke tot in de kleinste bijzonderheden overeenstemt met dezen in het arrondissement Hazebroek. Wat Fransch-Vlaanderen betreft noteeren wij bijgevolg feiten die identiek zijn met deze uit de departementen Haute-Savoie, Savoie, Isère, Hautes-Alpes en Ardèche, voor dewelke ik genoeg en wel gecontroleerde documenten bezit. De algemeene stellingen gelden hier dus in gelijke mate voor beide streken, hoe verschillend deze ook in menig ander opzicht mogen wezen.

Het zou eveneens belangwekkend zijn over soortgelijke lijsten te beschikken voor de aangrenzende streken uit België. De *Volkskalender* van den E. H. Celis laat ongetwijfeld tal van aanrakingspunten doorschemeren, doch wat er noodig is zijn niet zoozeer min of meer eigenaardige of zonderlinge losse feiten uit de streek van Ieperen tot Veurne, of liever voor heel de provincie West-Vlaanderen, doch wel een volledige lijst. Gezien de vroegere kerkelijke indeeling bestaat hier kans om aldus tot een feitenverzameling te komen die een echt wetenschappelijke vergelijking zou mogelijk maken.

Het spreekt van zef dat de hierboven aangehaalde ruwe feiten voor verder commentaar vatbaar zijn. Vooral interessant zou het wezen eens na te gaan waarom deze of gene therapeutische specialiteit aan een bepaalden Heilige toegeschreven wordt. Voor sommigen, voor de H. Apollonia bv., is dit vraagstuk gemakkelijk op te lossen, voor anderen daarentegen dient er in het meerendeel der gevallen rekening gehouden te worden met talrijke en tevens ingewikkelde beslissende oorzaken.

ARNOLD VAN GENNEP.

De Tentoonstelling te Vilvoorden.

In September 1934 — de Tentoonstelling te Vilvoorden was sedert enkele dagen geopend — vroeg een vreemde Heer, die naar België gekomen was voor studiezaken, aan een ambtenaar van een onzer wetenschappelijke instellingen :

— Naar ik zie werd er te Vilvoorden een tentoonstelling voor geschiedenis, kunst en folklore georganiseerd. Zou het een bezoek waard zijn ?

— Neen, antwoordde de beambte, 't is slechts een dorpstentoonstelling, ingericht door liefhebbers ; U kunt wel denken !

De bewuste reiziger nochtans, na in een dagblad foto's gezien te hebben van het koorgestoelte uit de kerk van Vilvoorden en, denkende dat het door Wenceslas gebouwde versterkt kasteel nog bestond, vertrok niettemin naar Vilvoorden.

Bij toeval ontmoetten wij hem daar ; hij vertelde er ons zijn wedervaren en geraakte maar niet uitgepraat over de talrijke belangwekkende geschiedkundige documenten, over de schoonheid en het belang der tentoongestelde voorwerpen.

Wij onderhielden ons met hem — een autoriteit op kunstgebied in zijn land — over het misprijzen dat de echte kenner gewoonlijk gevoelt tegenover den liefhebber. Wij kunnen hier niet alles schrijven. Wij wijzen echter op het feit dat deze landelijke tentoonstellingen zich moeten tevreden stellen met de lokalen, met het materieel, met het personeel dat zij hebben ; zij kunnen natuurlijk niet vergeleken worden bij officieele verzamelingen die beschikken over degelijk verlichte en verwarmde zalen, over een geschoold personeel, over het noodige geld, en die ingericht werden voor onbepaalden tijd, wat dan ook toeliet de stukken met de grootste zorg uit te kiezen en te rangschikken.

Wij spreken hier niet over de onwaarschijnlijkste moeilijkheden waarop men bij een dergelijke onderneming stuit, over alles waarmede hier rekening dient gehouden te worden, wil men geen zekere mislukking tegemoet gaan. Wellicht zouden de hoogergenoemde specialiteiten wat verdraagzamer worden zoo zij dit alles wisten, zoo zij het persoonlijk even ondervonden hadden.

Wanneer onze Dienst dergelijke tentoonstellingen inricht of zijn medewerking verleent, dan beschouwen wij de zaken uit een heel ander standpunt dan de conservators van Musea, archief, enz.

In het meerendeel onzer kleine steden kwam het intellectueel leven niet tot een dusdanige ontwikkeling dat er van een geregelde samenwerking zou kunnen gesproken worden. Bijgevolg oordeelen wij ook dat overal waar er middel bestaat om deze onverschilligheid tegen te gaan, van hoogerhand elk initiatief dient in de hand gewerkt te worden. Ontbreekt het den persoon, van dewelke dit initiatief uitgaat, zeer dikwijls niet aan de noodige bevoegdheid ? Misschien wel. Kunnen zij deze echter door het zich er mede bezighouden niet verwerven ? Deze bevoegdheid zal

toch altijd relatief blijven. Wat doet dit ter zake ! Om 't even welke poging tot intellectueele emancipatie dient immers gesteund te worden ; waar zulks noodig blijkt moet men de critiek durven misprijzen — ha ! de critiek van dezen die nooit iets ondernemen ! — en moedig blijven vooruitgaan. Er is geen catalogus. De catalogus is onvolledig ; hij werd verkeerd opgevat ; de voorwerpen kunnen niet genoeg naar waarde geschat worden. Vooruit ! Vooraf weet men immers wel al wat er zal gezegd worden, men weet zelfs dat het meerendeel der critieken gegrond zijn, men heeft er persoonlijk aan gedacht, maar men is er eveneens van overtuigd dat al deze gebreken toch nog beter zijn dan een nietsdoen dat enkel kan verklaard worden door de vrees van niet te kunnen, door de vrees voor de krachtsinspanning soms.

Wat wij zouden willen is dat onze nationale verzamelingen niet zouden gecentraliseerd worden in de groote steden. Wij zouden willen dat er met de in reserve zijnde voorwerpen gewestelijke tentoonstellingen zouden ingericht worden, tentoonstellingen waar het volk zou naartoe gaan, waar de geleerden zouden vulgarisatievoordrachten komen houden. Kortom : wij zouden willen dat heel het land zou betrokken worden bij de werking onzer wetenschappelijke en artistieke instellingen ; dat het Museum naar het volk zou gaan.

Een locale tentoonstelling kan aanleiding geven tot de inrichting van een blijvend, gewestelijk Museum, waar een groepje zoekers werkzaam blijven. Met de aandacht te vestigen op sommige totnogtoe niet gekende voorwerpen uit huizen, kerken of kloosters, kan zij soms dienst bewijzen aan onze groote Musea.

Wij vestigen de aandacht van het publiek op dit belangrijk vraagstuk van het ten nutte maken onzer nationale verzamelingen. Het gaat hier over een aanzienlijk kapitaal dat veel meer zou kunnen opbrengen, zoo er in gansch het land mede gewerkt werd.

Op 14 dagen werd de Tentoonstelling van Vilvoorden door meer dan 10.000 personen bezocht. En onze groote Musea ? Zoo het meerendeel der bezoekers lieden uit de streek waren, dan meenen wij dat juist dit het nut van een dergelijke onderneming bewijst. Hoeveel kenners zijn er echter niet — meestal verachtelijke liefhebbers ongetwijfeld — die herhaalde malen naar Vilvoorden terugkwamen om er te werken, om voorwerpen te teekenen, om archiefstukken uit te pluizen, kenners die hier tal belangwekkende bijzonderheden ontdekten. Een persoonlijk bezoek bij particulieren deed ons zooveel oude, belangwekkende en zeldzame boeken ontdekken, schoone banden, prachtige illustraties, dat we wenschen hier later door de Stad een Tentoonstelling over het Boek te zien organiseeren.

Wij wenschen hier het Gemeentebestuur van Vilvoorden geluk met deze zoo flink geslaagde onderneming. Wij hopen eveneens dat men het ontwerp van er een blijvend gewestelijk Museum in te richten niet zal laten varen. Hierna volgen enkele foto's als herinnering aan deze tentoonstelling.

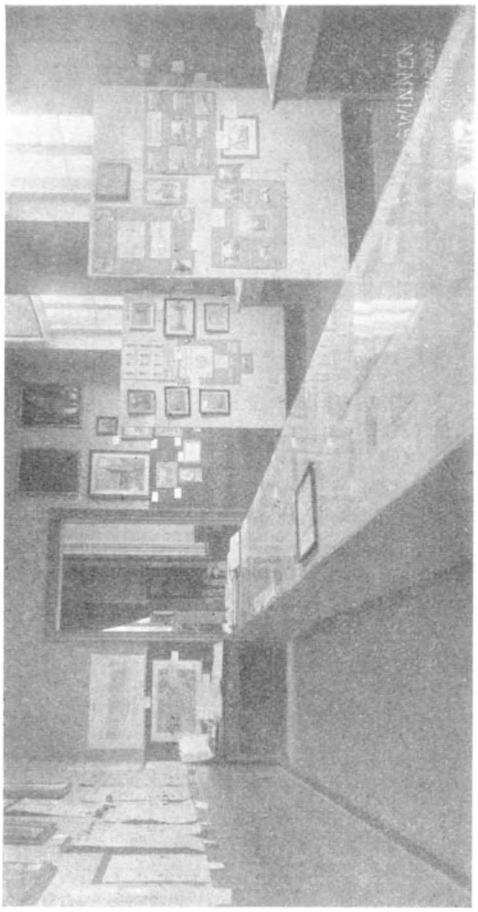

Zaal met geschiedkundige herinneringen en documenten.

Zaal met geschiedkundige herinneringen en documenten.

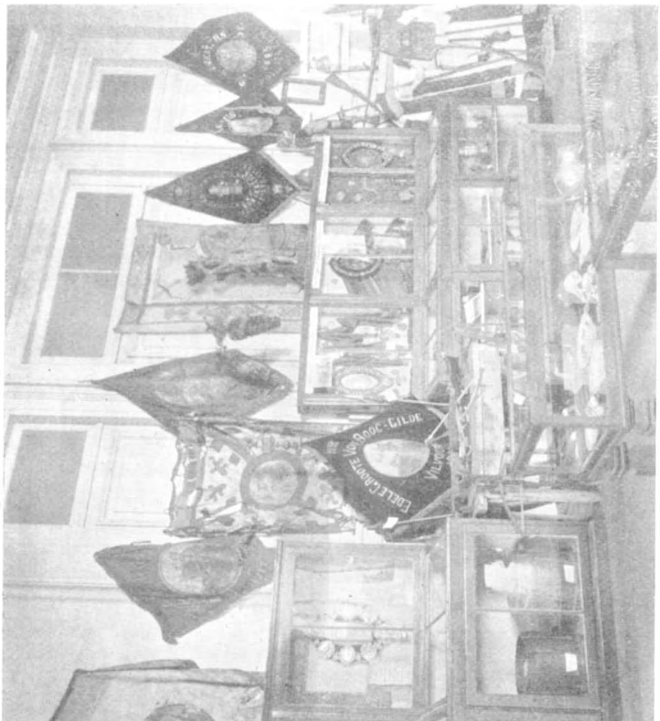

Stand van de Gilden uit de streek, waar de kenner talrijke belangwekkende halssieraden bewonderde.

Stand van de Gilden uit de streek. Is het, wat deze vereenigingen betreft, wel redelijk alleen deze stukken ten toon te stellen die voor den kenner van belang zijn ? Er dient ook rekening gehouden te worden met een factor van psychologischen aard, met den eerbied die deze vereenigingen voor hun bezit voelen. Al kan ook dit aanleiding geven tot critiek, toch zijn wij verplicht *alles* aan te nemen wat zij ons brengen, zooniet bekomen wij *niets*. Op te merken dat verscheidene der hier tentoongestelde stukken gevraagd werden voor de Brusselsche Wereldtentoonstelling Afdeeling Oude Kunst.

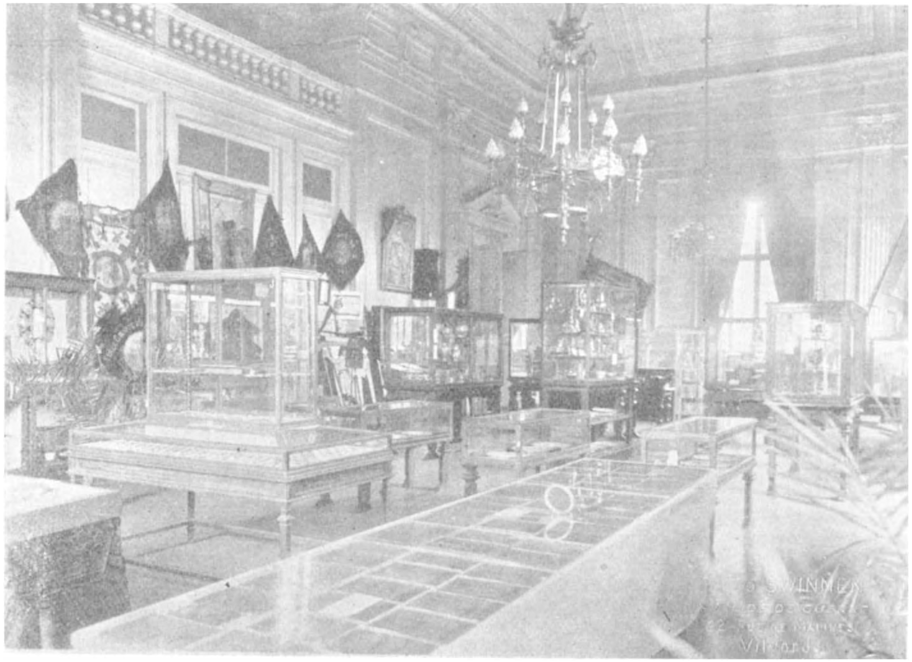

Gezicht op een gedeelte van de Groote Zaal. In de glazen kast links, een volledige verzameling van de Penningen en Munten die van het Romeinsche tijdperk af te Vilvoorden gangbaar waren of aldaar geslagen werden (De gulden moetons). Op het voorplan, tafel met 58 kopergravures met de graveernaald bewerkt. Wij hopen deze verzameling later wel eens kunnen uit te geven.

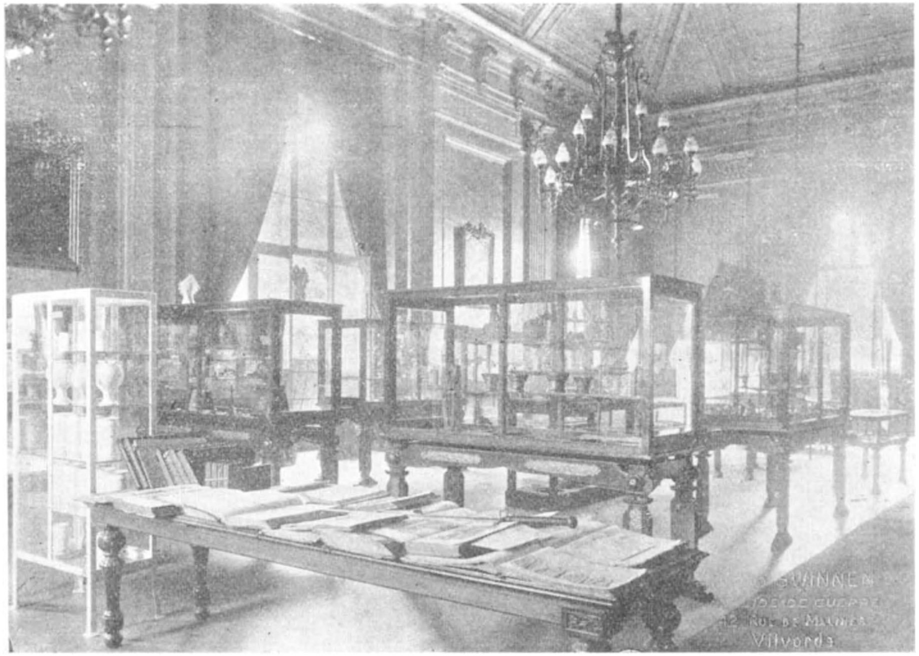

Een gedeelte van de Groote zaal. Links in een glazen kast oude artsenijpotten (Delft XVII^de^ eeuw) en geneeskundige instrumenten uit het verleden. Op den achtergrond links, kast met voorwerpen die betrekking hebben op folklore en volkskunst. Rechts, kast met gebeeldhouwde houten voorwerpen (Verscheidene er van werden gevraagd voor de Brusselsche Tentoonstelling) en bronzen mortieren. Op den voorgrond oude boeken, geopend aan bladzijden die betrekking hebben op Vilvoorden. In deze zaal waren eveneens plaatsen voorbehouden voor volksprenten, voor prenten van godsdienstigen aard en voor Volksgeneeskunde.

Een gedeelte van de groote zaal. Op den voorgrond enkele kasten met porseleinen voorwerpen. Op den achtergrond links, groote kast met tinnen voorwerpen ; in 't midden, kast met zilveren voorwerpen en rechts kast met koperen voorwerpen. Al deze zaken zijn weliswaar niet van dezelfde waarde, niet van dezelfde hoedanigheid, niet in denzelfden stijl vervaardigd, maar toch hebben veel gespecialiseerde kenners hier iets belangwekkends aangetroffen dat hun totnogtoe ontsnapt was.

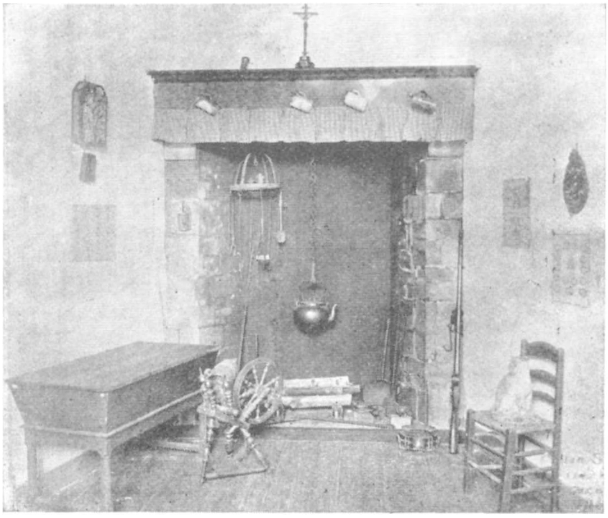

Voorstelling van een oude boerenkeuken.

Voorstelling van een oude boerenkeuken. Dergelijke voorstellingen lokken gewoonlijk protest uit vanwege kunstenaars en oudheidkundigen en van hun standpunt uit beschouwd hebben zij gelijk. Een gewestelijke tentoonstelling echter wordt grootendeels ingericht voor het volk dat behagen schept in deze voorstellingen, en niet voor specialisten die gewoon zijn elk stuk naar zijn werkelijke waarde te schatten, afgezien van het milieu waarin het zich bevindt.

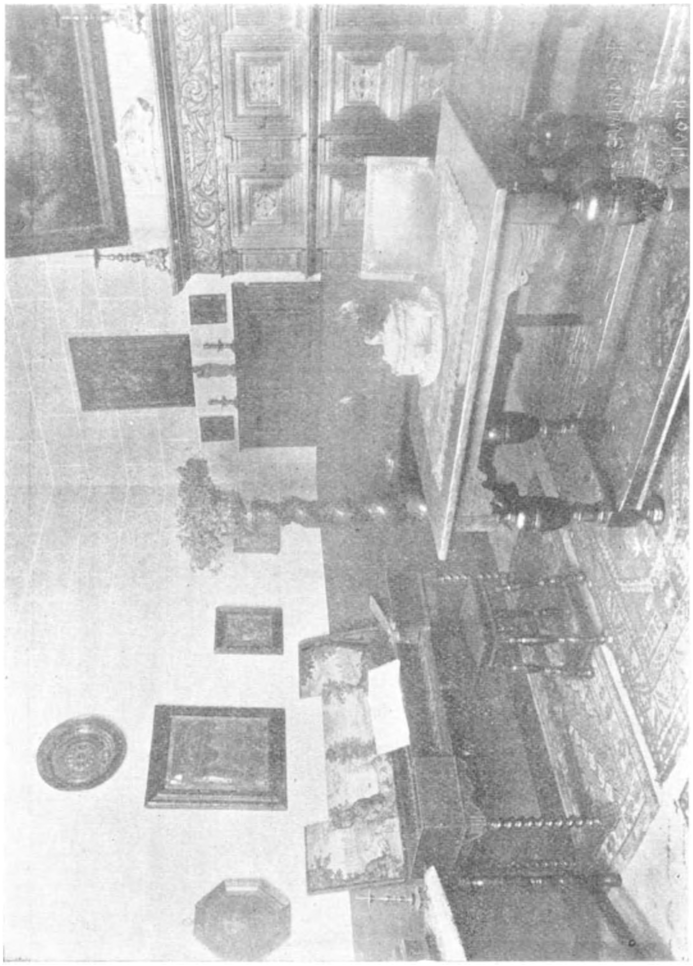

Voorstelling van een oude familiekamer met voorwerpen in Gothiek en in Renaissancestijl. (Het gedeelte met de gothieken voorwerpen is hier niet zichtbaar).

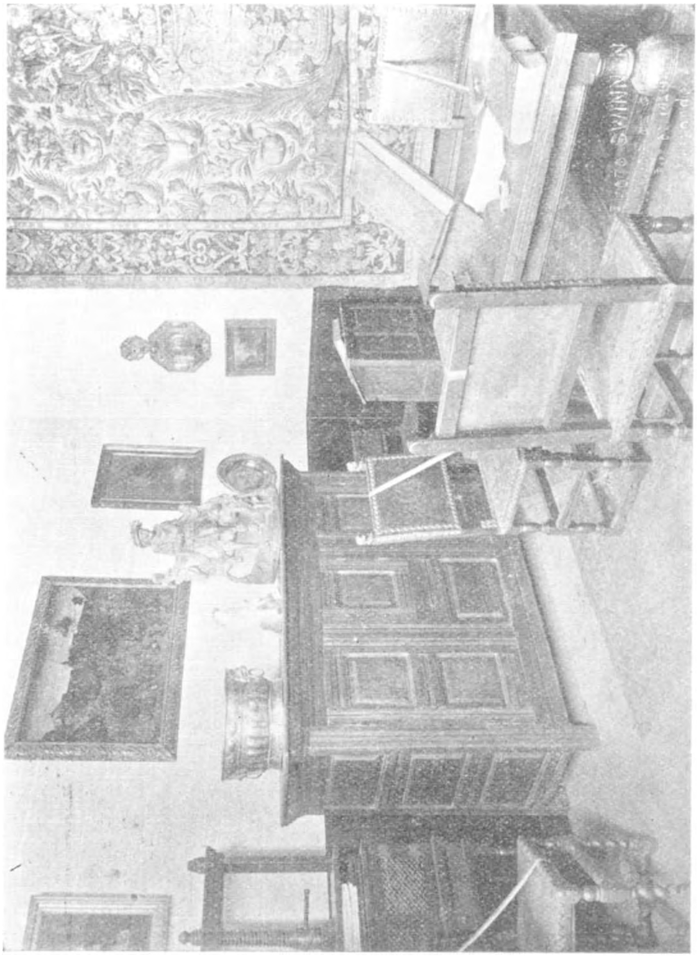

Voorstelling van een tweede familiekamer, versierd met voorwerpen in Renaissancestijl.

Dezelfde kamer, gezien van uit een anderen hoek. (Verscheidene der hier tentoongestelde stukken werden gevraagd voor de Brusselsche Wereldtentoonstelling, Oude Kunst. Daar zal hun misschien plotseling een waarde en een belang toegeschreven worden, die zij te Vilvoorden niet hadden).

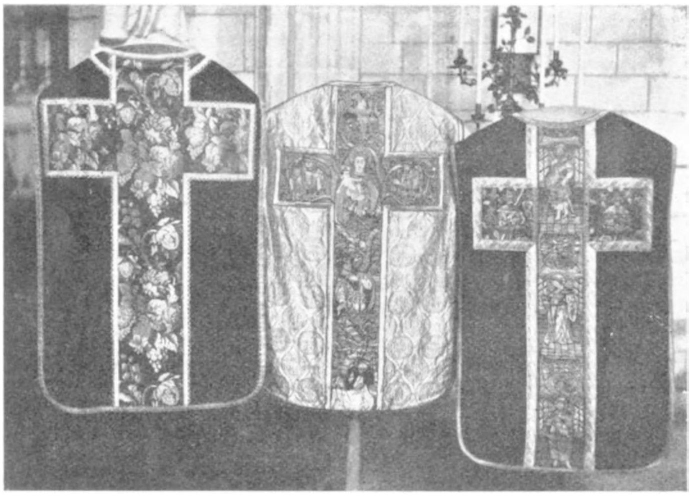

Priestergewaden, kazuifels : Grimbergen, Machelen en Peutie.

Zilveren ciborie in renaissancestijl uit de abdij van Grimbergen.

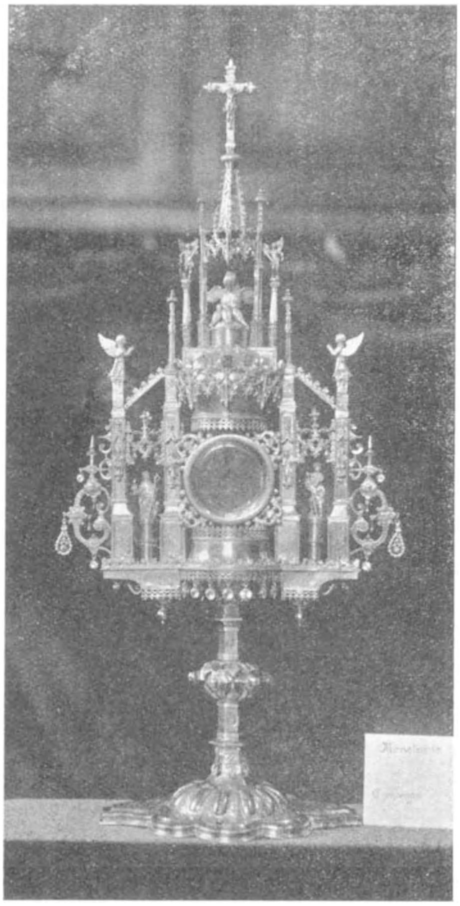

Gouden monstrans (1617) uit de abdij van Grimbergen.

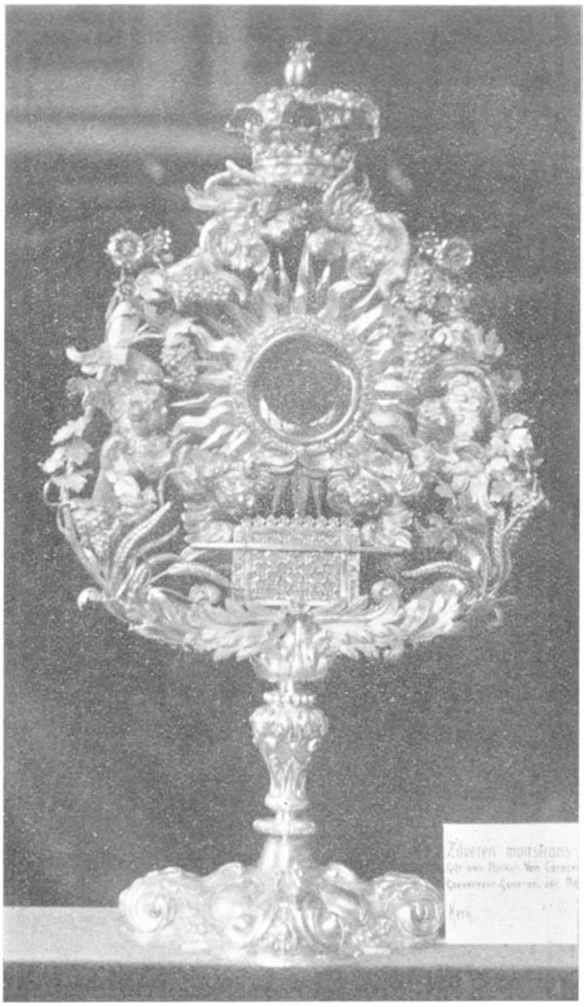

Zilveren monstrans uit de kerk van Vilvoorden (1690), gift van Markies van Caracena, Gouverneur-Generaal der Nederlanden.

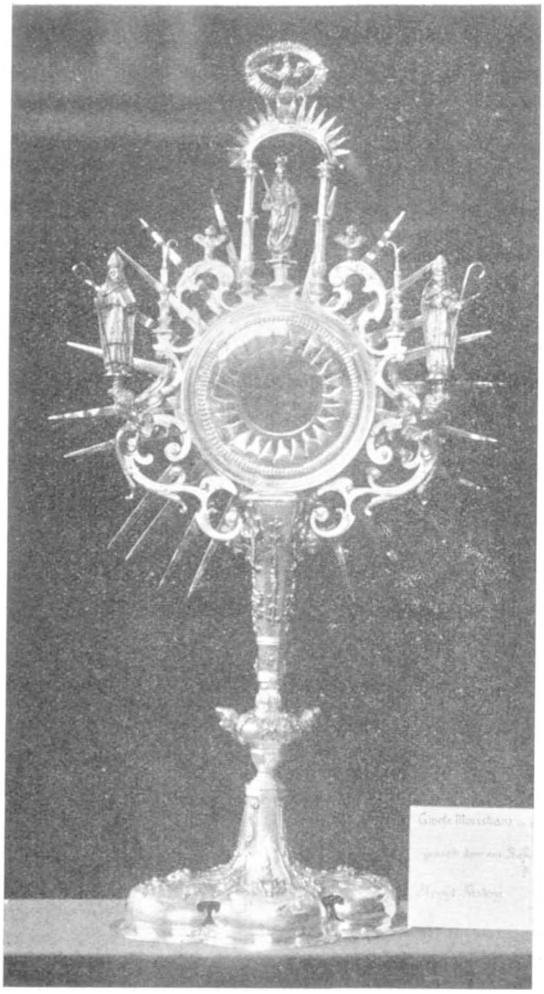

Zilveren monstrans (1634) uit de kerk van Perk, vervaardigd door een Poolsch kunstenaar.

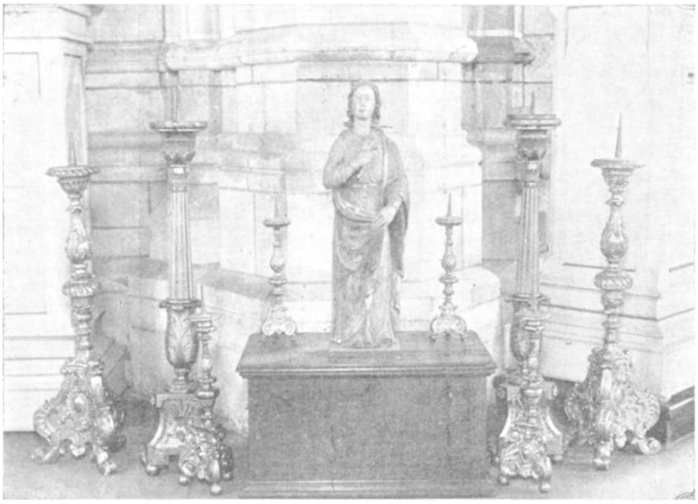

Houten beeld van Sinte-Lucia uit de kerk van Neder-over-Heembeek. (Gevraagd voor de tentoonstelling voor Oude Kunst te Brussel). Houten kist met drie sloten uit de kerk van Peutie, eertijds gediend hebbende voor brandkast ; deze kist kon slechts geopend worden als de drie personen die de sleutels bezaten tegenwoordig waren. Er rond enkele zilveren kandelaars.

Houten beeld van de H. Anna, Brusselsche Kunst uit het begin der XVI^de^ eeuw (kerk te Perk). Rechts marmeren engeltje uit de kerk van Haren, kunstenaar onbekend, omstreeks 1750, toegeschreven aan Laurent Delvaux. (Beide beelden werden gevraagd voor de Brusselsche Tentoonstelling voor Oude Kunst).

Marmeren engeltje met het wapen der familie van der Noot, tegenhanger van het voorgaande, (gevraagd voor de Brusselsche Oude Kunst). Rechts houten beeld, Brusselsche kunst, XVII^{de} eeuw. (eveneens gevraagd tentoonst. Oude Kunst), naar men veronderstelt een Sinte-Gertrudis. Behoort toe aan de kerk van Machelen. Links staat een prachtigen zilveren kandelaar (XVIII^{de} eeuw), gift van M. Michiels aan de kerk van Vilvoorden.

Kerk van Vilvoorden. — **Koorlessenaar met drie eiken zetels, Brabantsche** kunst (XVIII^{de} eeuw). (Gevraagd, meenen wij, voor de Tentoonstelling voor Oude Kunst te Brussel).

Kleudden met zijn Keten.

Tusschen Zenne en Dender ligt er een streek, die dank zij een studentengrap aan een warm-klinkende benaming kwam : het Payottenland.

Officieel heette die streek, West-Brabant. Tot een Leuvensch student, Twyfelloos, in zijn boek : « 't Payottenland gelijk het van oudtijds gestaen ende gelegen was » schreef :

« De Payotten zongen hunne afhankelijkheid in hunne eigenaerdige volksliederen, waarvan het volgende refrein tot ons is gekomen :

De Payotten hebben een eigen land
Zoo verre als 't duert 't Payottenland,
Men kent er geenen Heere af
Als God, die 't al geeft ende gaf !.... »

In feite was dat slechts een parodie van het toen splinternieuwe « Kerelslied », maar de mystificatie van Twyfelloos (advokaat De Gronckel) sloeg in en het woordje Payottenland kreeg zijn plaats op de landkaart.

De bewoners nu van dat West-Brabantsche land, — wij zullen ze ook maar Payotten noemen —, zijn menschen van den ouden eed gebleven : de moderne tijd is aldaar niet voorbijgekomen. De Payotten leven thans nog zooals hun vader en zooals hun grootvader steeds geleefd hebben. Het Payottenland is een streek gebleven van patriarkale families, van een volk met rijke familie-overleveringen, overgebracht van vader op zoon.

De Payot van thans zal U vertellen, met éénzelfde bevangenheid om het hart als het bij de menschen zou gebeuren die de gruweldaden aan den lijve voelden, van den wreeden Jan de Lichte en zijn bende. Hij zal U alles vertellen, met naam en toenaam, tot in de kleinste bijzonderheden. De bandietenstreken van Jan de Lichte leven aldaar nog in ieders geheugen, terwijl reeds zoovele gebeurtenissen uit den wereldoorlog vervaagden. Dat is aldaar niet voorgevallen. Doch Jan de Lichte is reeds lang dood en de vrees is er uitgeraakt.

Anders gaat het echter wanneer het gesprek gebracht wordt op Kleudden-met-zijn-Keten. Dat is een beest van den duivel en zijn aanhang. Daarvan werd het naaktfijne nooit geweten. En als de voorvallen met Kleudden over de lippen komen glimt er vrees in de oogen van vele Payotten. De schrik zit er diep in. Er is altijd iemand in de familie te vinden die het eens aan den stok kreeg met Kleudden. En het is steeds best den wrok van dat vreemde beest niet op den rug te laden.

Wanneer wij hier nu « Payottenland » en « Kleudden-met-zijn-Keten » samenbrengen willen wij toch niet, voor onze West-Brabantsche dorpen, het monopolie van de Kleudden-verschijningen opeischen. Wij weten maar al te wel dat Kleudden bekend is over de gansche strook lands, die gaat van het Walenland, tusschen Dender en Dijle, naar het Noorden over den Rupel, en zelfs tot boven Antwerpen. Nergens schijnt Kleudden echter meer onder het volk te leven dan in West-Brabant. Daarbij het vreemdsoortige beest is afkomstig uit het Payottenland. Dat beweerde Baron de Saint-Genois toch. Alzoo gaat zijn verhaal :

Baron de Saint-Genois verbleef, op een winteravond van het jaar 1841, op een pachthoeve te Ternat. 's Avonds waren de huisgenooten, met de knechten en de meiden, geschaard rondom het vroolijk-knepperende haardvuur. Tot groot genoegen van den invité werd er verteld, over nachtspoken, over vliegende framassons, over duivelsschuren, over dwaallichten, en eindelijk ook, over Kleudden-met-zijn-Keten. Wanneer de vertellers nu zagen dat de baron met bijzondere aandacht naar de Kleudden-verhalen luisterde, geraakten zij niet meer uitgepraat. Almeteens vroeg een der knechten :

— « Mijnheer de Baron, kent gij den oorsprong van Kleudden ? »

— « Neen, mijn jongen, dien ken ik niet ! », antwoordde de baron.

— « Het is een vreeselijk iets », vervolgde de knecht, luistert maar :

« 't Is wel honderd jaar geleden. Toen was er hier, op het uiteinde van de gemeente, een bosch. Daarnaast stond een kleine, bouwvallige hut. In deze hut woonde een

heks, onder de gedaante van een oud, katijvig wijveken. Niemand wist waarvan die vrouw leefde : zij woonde daar in de grootste afzondering. Deze heks was afgrijselijk leelijk, als de duivel in persoon. Er werd beweerd dat zij zekere geheime samenkomsten had met de hellegeesten. En ook, dat de duivels nachtverblijf bij haar kregen. Het wijveken werd dan ook algemeen gevreesd en de menschen hadden haar gaarne zien doodgaan. Niemand durfde het echter aan haar te benaderen of het vuur aan haar hut te steken. Tot de hemel eindelijk de verlangens van de bevolking tot werkelijkheid kwam omzetten.

« Een vreeselijk onweder, vroeger nog nooit gezien, zelfs door de oudste dorpelingen, barstte, zekeren nacht, boven Ternat los. Haast alle huizen werden beschadigd. De bliksem viel ook op de beruchte hut van de heks. De hut brandde op tot tegen den grond. Slechts drie dagen na dat groote onweder waagden de dorpelingen het aan de verkoolde overblijfselen van de heks op te zoeken. Dat gebeurde niet zonder moeite en ging zelfs gepaard met de wonderbaarste verschijnselen. Een zestal van de moedigste kerels uit het dorp waren er, met rieken en gaffels, op uitgetrokken. Nauwelijks hadden zij echter het lijk van de heks gevonden en, met hun alaam, aangeraakt of er ontstond een daverend gedruisch. Het was alsof de wereld zou vergaan. Een hevige schok ging door al de ledematen. De zes struische kerels stonden daar, doodsbleek en sidderend als beverige oudjes. Hun verbazing steeg ten top, toen zij uit het verkoolde lijk een zwart manneken zagen kruipen, niet veel grooter dan een duim. Het ventje groeide echter schrikbarend aan en kreeg weldra een reuzengestalte. Het was een afzichtelijk wangedrocht, met een varkensmuil en met een lijf als van een grooten lodderhond, die op zijn achterpooten loopen kan. Terwijl de knechten het monster sprakeloos aankeken nam het eensklaps de vlucht. Zij hoorden het nog roepen : Kleudden, Kleudden, Kleudden...

« Toen vielen die zes kloeke kerels in onmacht. Wanneer zij weder tot bezinning kwamen bleef er van den puinhoop niets meer over. Alles was veranderd in een zwarten, walgelijken, stinkenden poel.

« De vervloekte ziel van de heks was overgegaan in het lijf van het zwarte wangedrocht. Nu maar eerst zou de heks de menschen beginnen te plagen en te pesten... »

Het naïeve verhaal van den hoeveknecht uit het Payottenlandsche Ternat leert ons dus dat Kleudden geboren werd uit een heks, en ook, dat dit geheimzinnig wezen thans op de aarde ronddwaalt om de menschen perten te bakken.

Heel erge toeren hebben wij nu nooit weten uithalen door Kleudden, ten minste naar de verhalen die wij uit den mond van sommige slachtoffers mochten hooren. Kleudden zwerft, liefst bij nacht, rond om de al te late drinkebroers en nachtridders het leven wat moeilijk te maken. Nooit echter heeft Kleudden schade gedaan aan het veld. Steeds liet hij de oogstvruchten onverlet. Hij heeft nooit fruitboomen ontworteld. Alleen deed hij soms wel de boter sterk worden of de melk keeren. Ergere feiten zijn nog, dat hij koeien en merriën, voor een tijdje, onvruchtbaar maakte. En de grootste zonde, die Kleudden op zijn kerfstok draagt zal wel dat buitengewone geval van Sint-Pieters-Kapellen bij Edingen zijn, waar hij een gansche stal paarden deed sterven.

Andere geruchten doen ook wel de ronde over Kleudden. Payottenlandsche meisjes durfden beweren dat Kleudden, op zekere avonden, hun eer kwam belagen en dat zij slechts, dank zij hun vlugge beenen, aan zijn lage driften konden ontsnappen. Maar het zullen wel kwatongen geweest zijn, die dat voortvertelden.

Al is Kleudden dus geen woestaard en heeft hij nooit menschen vermoord om hun zieltjes bij den duivel te dragen, toch wordt hij alom gevreesd. Dat komt vooral door dat de menschen geen onmiddellijken pak op hem hebben. Om zijn kwade perten uit te halen, weet Kleudden zich in alle mogelijke gedaanten te steken. Hij is een echte toovenaar en verhuist maar altijd in een andere huid.

Zijn meestgewone gedaanteverwisselingen zijn :

een witte madam, zichtbaar voor enkele personen uit het gezelschap, onzichtbaar voor andere aanwezigen ;

een zwart manneken, met een mantel bestikt met luidklinkende belletjes om het lichaam ;

een vlammend veulen, met rinkelende ketting, dat zich, als 't past, weet te doen dragen door zijn slachtoffers ;

een merrie, met smalle flanken, die als 't noodig wordt, in twee stukken uiteenvalt ;

een groote hond, nu eens met een rosse huid, dan met een witte ;

een zeer dik varken, gereed om gekeeld te worden, dat gedwee naast de menschen loopt ;

een wit konijntje, dat spreken kan ;

een lief katje, dat, op een handomkeer, wel duizend zustertjes en broertjes weet bij te roepen ;

een kloekgebouwde merrie, die er een plezier in vindt de menschen op den rug te nemen, om ze daarna, in een sloot af te laden ;

een klein boompje, dat zoo almeteens opgroeit tot een verbazende lengte, zich uit de aarde losrukt en in de wolken verdwijnt ;

een lomp pak, niet te beschrijven maar zwaar als honderdduizend man, dat zoo maar op de nachtwandelaars neervalt, hun het lichaam neerdrukt, dat zij maar niet verder geraken van het danige gewicht en haast versmachten.

En wanneer de menschen zich nu te weer stellen. en Kleudden, in welke gedaante hij daar ook staat, aanvallen willen en alles betrachten om hem te vangen, het gelukt nooit. Stokslagen, vorksteken, kogels of pijlen, niets kan Kleudden raken. Er mag hem een huis of een schuur over het lichaam vallen, Kleudden lacht daar mede. Hij is steeds onvatbaar. Een van zijn slachtoffers meende hem eens vast te hebben. Zijn greep ging door het lijf van Kleudden heen en de booze geest liet in de handen van den man slechts een vuile, kleverige drekstof.

Toch werden er middeltjes gevonden om Kleudden kwijt te spelen. Alzoo verliest het geheimzinnig beest het spoor van zijn slachtoffers wanneer deze de serpentenvlucht nemen, dit is van rechts naar links en van links naar rechts de stappen wenden, in plaats van rechtdoor te loopen.

Een ander middel is nog het volgende door een vernuftig vrijër aan zijn meisje gegeven. Wanneer Kleudden haar kwam lastig te vallen had zij maar een doek voor zijn

pooten te werpen. Toen het nu gebeurde dat haar wegen deze van Kleudden kruisden deed het meisje wat haar vrijër gezegd had te doen. En het spel lukte. Kleudden ving het doek tusschen de tanden op en begon al de draden ervan los te rukken. Dat was iets van langen adem en ondertusschen was het meisje al lang thuis.

Wijwater en paaschnagels zijn ook nog onfeilbare bevrijdingsmiddelen.

En vroeger gebeurde het ook dat Kleudden-bezweerders op onze Payottenlandsche hofsteden geroepen werden : De bezweerder las gewoonlijk uit een zeer dik boek. Dat bidden duurde een uur, twee uren, en, bij een speciaal geval, nog langer. Toen bleef de man maar doorlezen, altijd maar doorlezen. Het zweet barsste hem overal uit. Reeds lagen zes zakdoeken naast hem op de tafel, doornat, zoo dat zij konden uitgewrongen worden. Ten slotte was Kleudden toch, voor goed, verjaagd. De bezweerder kon tot den geredde zeggen : « Man, gij zijt verlost, maar ik heb er werk mede gehad ! »

Hierbij kunnen wij ons slotpunt plaatsen.

ALBERT VANDERLEENEN.

Radio-causerie (N. I. R.), Zaterdag 20 Oogst 1932.

Gangen.

Met genoegen zullen de lezers van dit tijdschrift de zakelijke studie van M. Verniers over de « Brusselsche Gangen » gelezen hebben. Ik persoonlijk heb ze met een levendige belangstelling doorbladerd en ben dan ook zelf aan het zoeken gegaan. Wat zou er bv. betreffende dit onderwerp kunnen gezegd worden van onze kleinere steden ? En hiermede bedoel ik het kleine Ath. Dit stadje toch, alhoewel het eertijds evenals Brussel met een ringmuur omgeven was, voelde zich niet al te eng behuisd binnen zijn wallen. De weinige gangen die er aangetroffen worden danken er hun ontstaan noch aan het aangroeien van de bevolking, noch aan het stijgen in prijs van den grond, wat te Brussel wel het geval was. Dank zij de ontmanteling van 1860 zien wij haar in den loop der XIX^de^ eeuw, wanneer het bevolkingscijfer steeg, uitbreiding zoeken langs de steenwegen naar Brussel, Bergen en Doornik.

Steeds streefden de rijke eigenaars er naar de binnen hun goederen gelegen vreemde eigendommen in te plamen en van hun eigen goed en flink afgerond geheel te vormen, ten einde zich er beter thuis te voelen. Dit was ongetwijfeld een der grondoorzaken van het ontstaan der Gangen. Diezelfde psychose is het ook nog die op onze dagen zooveel paden en zelfs wegen doet verleggen of verdwijnen, paden en wegen die door den eenen of den anderen nu afgesloten privaten eigendom van rijke grondeigenaars liepen.

De voornaamste grondbezitters van Ath waren de drie mannenkloosters : Minderbroeders, Jezuïeten en Kapucijnen. Zij gelukten er in het straatgedeelte in te palmen dat door hun tuin liep en deden er op deze wijze verscheidene gangen ontstaan.

De Franciskaners of Minderbroeders vestigden zich in 1446 te Ath, in de straat die heden nog steeds hun naam draagt. In 1705 bekwamen zij van het magistraat de toelating hun hof te vergrooten tot aan de stadswallen. Zij

mochten insgelijks een gedeelte van de straat : rue Gamberfosse, afsluiten en innemen ; van dien datum af werd deze rue Gamberfosse dus een gang. Deze straat [rue Gambartfosse (1284), Goembomfosse (1398), Gambarafosse (1435), Gamberfosse (1626), Cambrefosse (1735-1739), Camberfosse (1693, 1867)] kreeg slechts in 1866 den naam : impasse Camberfosso.

De rue Camberfosse stond in verbinding met een straat achter het Minderbroederklooster (1676, 1735). Deze laatste eveneens werd door gezegde orde gedeeltelijk ingenomen. Er bleef sedertdien slechts een gang van over die in de XIX[de] eeuw « impasse de la Filature » geheeten werd, omdat er een zijde- en vlasspinnerij ingericht werd op dezelfde plaats waar vroeger het Minderbroedersklooster stond.

De Jezuïeten, te Ath in 1621 aangekomen, vestigden zich, na eerst op twee andere plaatsen gewoond te hebben, in de rue du Sac-Troué ; hun gebouwen reikten tot aan den Dender (straat langs de rivier, sedertdien Denderstraat). Door den tuin liep eertijds een straat die de « rue du Noir Bœuf » en de « rue du Sac-Troué » verbond : « Van dag tot dag krijgen zij meer invloed », schreef in 1876 archivaris Fourdin, « en, dank zij de al te groote toegevendheid van het stadsbestuur uit dien tijd, verkregen zij de ongehoorde toelating van bijna een gansche straat in te palmen bij hun tuin ; later werd tevergeefs de teruggave hiervan geëischt ». Het uiteinde van deze straat tegen de « rue du Noir Bœuf » heette « rue Beugnies » (1642, 1649, 1775), « la petite rue » (1676) ; cul-de-sac des Jésuites » (1805 en kadastraal plan van Popp), in 1839 en heden : impasse des Jésuites (Jezuïetengang).

De Kapucijnen bouwden hun klooster in de « rue des Hauts-Degrés », op een gedeelte van de plaats waar thans de kazerne en enkele andere huizen staan. Hun tuin strekte zich uit tot aan de « rue des Bouchers » (1672). Hebben zij eveneens het straatje dat achter hun klooster liep bij hun tuin ingepalmd ? Wij weten het niet, doch in de « rue des Bouchers » vindt men een gang die gewoonlijk Kapucijnengang geheeten wordt. In 1775 noemde men dit straatje ruelle Maroille en in de XIX[de] eeuw : impasse Maroille.

Laat ons nu nog even nagaan welke vormen vóór de XIX^{de} eeuw gebruikt werden om de gangen aan te duiden.

Een straat komende van Pont-Carnaille heette rue du sac omdat zij aan den zuidkant een gang (cul-de-sac) vormde (1405). Toen er daarna een vrijen doorgang gemaakt werd heette ze « rue du Sacq troet » (1500), en dezen naam behield ze tot in 1866, toen ze verbonden werd met de « rue des Ecriniers ».

Een straatje dat van Doornik naar de rue de Brantignies loopt was eertijds een gang. In 1483 heette men het rue Coussin, naar den naam van een eigenaar die vernoemd wordt in archiefstukken van 1398 ; daarna werd deze naam veranderd in « rue du Trou Coussin ». Heden zegt men gewoonweg : « rue Trou Coussin » of eenvoudig weg « rue du Trou ».

Men geeft hier eveneens den naam *cour* aan : Cour Saint Jean, en, in de XIX^{de} eeuw, *cité :* cité Algrain, nabij het station ; cité Fourdin, Doorniksche Poort.

Op te merken valt het, dat in deze met muren omgeven stad al de straten en straatjes die naar de wallen liepen gangen waren. Dit was nochtans niet het geval voor de rue d'Enghien, de Tournai en de Mons, die langs de stadspoorten van denzelfden naam door de voorsteden verder gingen. Een andere hindernis was de rivier. Aldus hebben wij het Pinastraatje dat zich van de « rue de la Madeleine » naar den rivierarm aan de vischmarkt richtte. In 1398 heette het « rue Allant aux retraites » omdat zich op het uiteinde, op de rivier, de publiek privaten bevonden.

Bovenstaande nota's bewijzen wel dat ik met groote belangstelling de gewetensvolle uiteenzetting van M. Verniers gelezen heb.

JULES DEWERT.

De Volkskunst en de Vrije Tijd van den Arbeider.

Al te dikwijls reeds hebben wij hier nadruk gelegd op het feit dat de Folklore een levend iets is, dat het bestudeeren er van op meer dan een gebied nut oplevert (in Opvoedkunde, Wetenschap, Sociologie, enz.) dan dat wij ons niet zouden verheugen bij het vernemen dat het Internationaal Arbeidsbureel thans ook voelt dat het beoefenen der Volkskunst een passende bezigheid kan zijn voor den Vrijen Tijd van den Arbeider. Vroeger reeds meldden wij dat dit Bureel, samen met het Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking, een enquête ondernam in al de Europeesche landen. Specialisten op gebied van Folklore en tevens inrichtingen die zich met deze wetenschap of met de opvoeding der werklieden bezighouden werden geraadpleegd. De volgende vier vragen werden aan allen gesteld :

I. De Volkskunst in het hedendaagsch leven. — Oorzaken van verval.

II. Is het mogelijk de volkskunst te doen beoefenen tijdens den Vrijen Tijd van den Arbeider ? Op welke wijze zou dit kunnen verwezenlijkt worden : A. Beschouwingen van algemeenen aard ; B. De Arbeider en de Volkskunst ; C. Practische besluiten.

III. Wat er in de verscheidene landen gedaan wordt op gebied van artistieke opvoeding en van bescherming der volkskunst.

IV. Mogelijke samenwerking tusschen de inrichting voor Intellectueele Samenwerking en het Internationaal Arbeidsbureel.

Bij het lezen dezer vragen bemerkt men aanstonds dat ze gedeeltelijk den specialist op gebied van Volkskunst aanbelangen en gedeeltelijk de eigenlijke werkliedeninstellingen.

Als antwoord op deze vragen werden uit alle landen verslagen ingezonden, nu eens uitgaande van afzonderlijke personen, dan weer van vereenigingen voor arbeidersopleiding, ook nog van nationale commissie's voor intellectueele samenwerking ofwel eindelijk van nationale commissie's voor volkskunst. Al deze werken werden verzameld in een boekdeel van 326 bladzijden (Prijs 25 frank, Fransch geld) en uitgegeven door het Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking.

Hieronder volgt den tekst van het verslag dat wij persoonlijk als antwoord op deze vragen inzonden.

Twee vaststellingen die waar zijn voor alle landen en voor alle tijden : Altijd en overal heeft de mensch, om 't even dewelke, beschaafd of niet, esthetische gewaarwordingen ondervonden en gezocht ; altijd en overal heeft de mensch behoefte aan verzet gevoeld en dit verzet heeft hij gevonden in de artistieke emoties. Waarom zou de mensch uit de XX^{ste} eeuw op dit gebied verschillen van al dezen die hem sedert duizenden jaren op aarde voorafgingen ? Hoe ver de ontdekkingen op dit gebied ons ook in het verleden terugvoeren, waar men ook gezocht hebbe op aarde, steeds heeft men bij het onderzoek der voorwerpen geconstateerd dat er een streven naar schoonheid, naar lijn, naar vertolking van innerlijke gevoelens bestond. Hoe onbeschaafd en ruw een hedendaags nog levend volk ook weze, toch vinden wij er weer een soortgelijken aanleg. Vaststellingen die zoo algemeen zijn kunnen bijna gelden als wet. A priori mogen zij in aanmerking genomen worden, zoodra men begint met het onderzoek van om 't even welke der ons gestelde vragen.

Zelfs in landen die in hooge mate geïndustrialiseerd werden, heeft de arbeider uit de XX^{ste} eeuw een esthetisch gevoelen en een behoefte aan verzet : in zijn vrije uren vooral kan hij dit streven naar schoonheid bevredigen.

Eens dat deze algemeene beginselen aanvaard, deze twee axioma's aangenomen werden, dienen zij elke studie te beheerschen en mogen zij nooit uit het oog verloren worden. Zoodra men echter begint met het onderzoek van het vraagstuk der Volkskunst, stelt men een oneindige verscheidenheid vast in de verklaringen en uitleggingen die door de specialisten aan deze principes gegeven worden. Deze verscheidenheid van opvattingen heeft verscheidene oorzaken en wel de volgende :

1) Nu eens antwoordt de specialist op gebied van Volkskunst, alleen rekening houdend met hetgeen het verleden hem biedt zonder het heden in aanmerking te nemen ;

2) Dan weer beschouwt de geleerde het vraagstuk van uit het standpunt der in zijn eigen land heerschende toestanden en trekt daarna algemeene besluiten, geldend voor alle volkeren. Hetgeen echter waar is in de eene streek is dit niet meer in de andere ;

3) Eindelijk gebeurt het ook dat hij, die het in het volk sluimerend schoonheidsgevoel wil opwekken zelf vooraf gereed gemaakte schoonheid bijbrengt en aldus de kunst *voor* het volk verwart met de kunst *door* het volk.

Hierna zouden wij bondig elk der bovenstaande punten willen bespreken.

* * *

De specialist op gebied van volkskunst is gewoonlijk terzelfdertijd conservator van een Museum, verzamelaar, ethnograaf of folklorist. Zijn meening is de volgende : men noemt volkskunst

de kunst die, afgezien van allen schoolinvloed, door den gewonen mensch uit het volk uitgedacht en op spontane of traditioneele wijze uitgewerkt wordt door middel van heel eenvoudige werktuigen. Bij het uitkiezen der voorwerpen die tentoongesteld worden in onze Musea voor folklore, ethnografie of volkskunst werd in 't algemeen uitgegaan van het standpunt door bovenstaande definitie aangegeven. Dit was de maatstaf die diende bij het beslissen over het al of niet aannemen van een bepaald stuk. In boeken en tijdschriften is dezelfde richting waar te nemen. De specialisten ontvingen een geschiedkundige of archeologische opleiding en zullen zich bij het onderzoeken van hun gebied dan ook laten leiden door de beginselen, door de doeleinden, door de methodes van deze wetenschappen. Zij zijn de eersten geweest, lang voor den oorlog reeds, die aandacht schonken aan de volkskunst, die een noodkreet slaakten bij het zien dat zij verdween, die redden wat nog te redden viel en aldus aan de menschheid dienst bewezen. Zij hebben zich echter slechts beziggehouden met een verdwenen of verdwijnende kunst. Naar hun meening behoort de volkskunst tot het verleden en waar zij nog aangetroffen wordt zou zij slechts als een overleving uit vroegere tijden dienen beschouwd te worden. Volgens hen is zij tot verdwijnen gedoemd.

De mensch uit het volk die ter schole gaat ontvangt er weliswaar een heel eenvoudige artistieke vorming : een weinig teekenen, een weinig muziek, een weinig kunstgeschiedenis, doch hij wordt er ontvankelijk gemaakt voor hoogere kunstopvattingen en geraakt er vertrouwd met volmaaktere werktuigen. Van den anderen kant zien wij dat de werkman, welke ook zijn ambacht weze, opgeslorpt wordt door de machine en geen enkel esthetisch gevoelen meer bij zijn werk kan laten tot uiting komen ; de massaproductie heeft hem omringd met goedkoopere, meer practische, in de mode zijnde voorwerpen. In de oogen van den specialist is de volkskunst bijgevolg dood of ter dood veroordeeld.

Dit oordeel is juist zoo men zich bepaalt bij de vormen en de werkwijzen van een verdwenen tijdvak, van het tijdvak dat het machinewezen en de snelle verkeersmiddelen voorafging. Het is echter valsch zoo men trouw blijft aan onze twee hoofdprincipes : De mensch, hij weze beschaafd of onbeschaafd, heeft steeds gestreefd naar schoonheid, naar versiering en voelde tevens altijd behoefte aan verzet. Wij meenen dan ook dichter bij de menschelijke of sociale levende werkelijkheid te blijven, meer in overeenstemming te zijn met algemeene principes van individueele en sociale psychologie met te zeggen : Zoo deze opvattingen verdwijnen dan is het omdat zij vervangen werden door andere. Zijn er in den loop der tijden eveneens geen veranderingen geweest in de kunstopvattingen van het volk ? Was bij voorbeeld de volkskunst vóór de uitvinding van de boekdrukkunst hetzelfde als in den tijd die op deze uitvinding volgde ? We noteeren een voortdurende aanpassing en evolutie der strekkingen. Is het dan niet logisch te zeggen dat heden weer eens de opvattingen gewijzigd worden door den invloed van milieu en omstandigheden ?

Door wat echter verving de mensch of door wat wil hij deze uiting van zijn esthetisch gevoelen vervangen ? Dit is de vraag. Wij kunnen ons niet voorstellen dat er een mensch zou bestaan die heelemaal niets voelt voor vorm, voor kleur, voor lijn of harmonie ; een mensch die er niet zou aan denken zijn vrije uurtjes op een aangename manier door te brengen. Zulk een mensch zou abnormaal zijn. Ziedaar de realiteit. Wordt er echter over volkskunst gesproken, dan is het nochtans meestal van uit het standpunt van den specialist dat de zaak beschouwd wordt.

* * *

2) De toestand der volkskunst is niet dezelfde in alle landen. Vandaar een verschil in de antwoorden die gegeven werden door de specialisten, betreffende de verdwijning en de mogelijkheid van het behoud er van. Wat waar is in een bepaald land is niet meer waar elders ; wat hier zou kunnen gedaan worden past niet bij onze geburen.

In de landen of in de gedeelten van groote landen waar het machinisme den handenarbeid verdrong (dit onderscheid is nooit absoluut), waar het arbeiderskind eerst een algemeen, later een beroepsonderwijs geniet, is de volkskunst zooals ze door de specialisten opgevat wordt bijna heelemaal verdwenen. Behalve in uitzonderlijke gevallen is er geen sprake meer van traditioneele beeldende kunsten. De werkman houdt zich niet meer bezig met de versiering van zijn thuis, of liever hij zelf vervaardigt de stoffen niet meer die hij noodig heeft. Hij koopt behangpapier, ingelijste schilderijen, meubels zooals er overal te vinden zijn ; hij houdt zich niet meer bezig met hout-, ijzer-, papier-, steen-, glas- of stofbewerking. Zoo dit nog wel eens voorvalt dan past hij op school aangeleerde beginselen toe, beginselen die niet overeenstemmen met zijn innerlijke gevoelens en dit leidt meestal tot een verkeerden uitslag. Schoonheid wordt niet bereikt.

In de landen waar alleen sommige centra getroffen werden door de hedendaagsche ontwikkeling der nijverheid, vindt men nog wel niet-geïndustrialiseerde gewesten waar de volkskunst voortleeft. Onvermijdelijk echter zullen deze streken op hun beurt geïndustrialiseerd of door nijverheidsproducten overstroomd worden. Is het dit niet waarover wij de specialisten uit deze landen hooren klagen ? Allen zijn het eens om te bekennen dat de volkskunst den dieperik ingaat. Wij meenen dat er in deze landen misschien wel een reactie zou kunnen op touw gezet worden, ten einde het behoud er van te beproeven. Laat ons echter elkaar goed verstaan. Zoo, om dit behoud te verzekeren, de ontwikkeling van de streek en van de bevolking moet tegengewerkt worden, zoo men er, het koste wat het wil, alles op een lageren trap van beschaving moet houden, dan moeten wij neen, duizendmaal neen zeggen. Heeft de bevolking echter nog steeds haar vroegeren kunstzin en traditioneele techniek behouden en gaat het alleen over het doen van een krachtsinspanning om dit volk tijdens zijn

vrije uren zijn kunst te doen beoefenen, dan zijn wij hiermede volledig akkoord.

In de geïndustrialiseerde landen waar de traditie, waar de handvaardigheid verloren ging is er niets meer te doen ; in de andere kan men de volkskunst onderhouden. Wij leggen er echter nadruk op dat er hier alleen sprake kan zijn van een werk gedurende de vrije uren, dat men niet mag hopen er een tak van de nijverheid van te maken waar de betaalde arbeiders van hun werk zouden moeten leven, want dit zou leiden tot onaanneembare loonen en werkvoorwaarden. Men begrijpt gemakkelijk dat het op gebied van volkskunst onmogelijk is maatregelen te treffen die overal doeltreffend zijn. Er dient ruim rekening gehouden te worden met de plaatselijke toestanden.

* * *

Overal wat heeft men getracht den arbeider meer smaak doen te krijgen in kunst. Een streven voorwaar dat allen lof verdient. Steeds meer cursussen waar er gesproken werd over kunst heeft men ingericht, de arbeiders werden er uitgenoodigd ; men heeft voordrachten en lezingen gehouden voor bijna ledige banken ; er werden geleide bezoeken aan Musea ingericht waar echter geen bezoekers te zien waren ; men heeft getracht de meesterwerken onder het volk te verspreiden door middel van prenten, gipsen afgietsels, enz. Er werden wedstrijden met verlokkende premiën en ook tentoonstellingen ingericht. Soms ging men zelfs zoover dat er gezocht werd naar een artistieken vorm voor de meubels en voor al wat er in het huis van den werkman noodig was. Gewoonlijk echter was dit alles een mislukking en het kon ook niet anders. Een kunst *voor* het volk wordt niet gemaakt ; een kunst wordt niet uitgevonden. De arbeider zal slechts tot de kunst teruggebracht worden, en dit op alle gebied waarop kunstgevoel tot uiting komt, wanneer hij zelf die kunst zal in 't leven geroepen hebben. Wat er dient gezocht te worden is de weg naar een kunst *door* het volk, een kunst die aan den smaak, aan de opvattingen, aan de technische mogelijkheden van het volk zal beantwoorden. Al het overige zal kunstmatig zijn er tot niets dan tot leelijkheid leiden. Laat ons geen geld verspillen, laat ons er niet aan denken, aan de ontwikkelden op kunstgebied kunstvoorwerpen te vragen die voor het volk zouden bestemd zijn. Het volk zal er toch niets voor voelen, het blijft koud, het reageert niet en alle moeite zal slechts boter aan den galg zijn. Men moet waarlijk heelemaal vergeten zijn wat het esthetisch gevoelen is, om beginnen te gelooven aan het welgelukken van om 't even welke propaganda in dien aard.

* * *

Dit bijzonder punt van het vraagstuk is zoo belangrijk dat wij er wat verder zouden willen over uitweiden.

Van den dag zijner geboorte af heeft de mensch door zijn zintuigen, door hen alleen, een opeenvolging van gewaarwordin-

gen ondervonden die hem bij het leven en bij het milieu aanpasten. Deze gewaarwordingen hebben sporen nagelaten in zijn zenuwstelsel. Zij werden er opeengehoopt. Elk individu ondergaat, meestal onbewust, de achtereenvolgende invloeden van deze gewaarwordingen die voortdurend in zijn geestesleven tusschenkomen. Geen enkele handeling wordt volbracht zonder dat al het substratumenteele in werking komt. De mensch ontdekt zijn physisch milieu en naarmate hij vordert, verder doordringt, zich er bij aanpast voelt hij gewaarwordingen, die natuurlijk van persoon tot persoon in intensiteit verschillen. Hij ondergaat vooral den invloed van zijn sociaal milieu dat hem een stelsel van algemeen gangbare opvattingen opdringt, opvattingen die een vasten vorm aangenomen hebben en hem het leven in dit sociale milieu gemakkelijker zullen maken. Hij leert dus talrijke zaken en deze kennis zal zijn gedragslijn voor later bepalen. Ongetwijfeld vinden wij bij elk individu naast de structuur die aan allen gemeen is, ook persoonlijke kenmerken, individueele karaktertrekken die verklaren waarom er een verschil bestaat in de reacties die wij kunnen vaststellen bij menschen die eenzelfde vorming ondergingen en in eenzelfde milieu leefden. Dit was altijd, overal en voor iedereen het geval. 's Menschen functioneele activiteiten worden beheerscht door hetgeen hij ontvangen heeft van zijn physische en sociale omgeving. Bij het observeeren van een alleenstaand individu mag men dus niets verwachten dan handelingen die in nauw verband staan met zijn achtereenvolgende gewaarwordingen en met de psychische activiteiten die er door mogelijk gemaakt werden. Al deze gewaarwordingen samen genomen en zij alleen voeden het leven het individu. Deze vaststellingen zijn eenvoudig, doch over 't algemeen worden zij over 't hoofd gezien wanneer men begint met het bestudeeren der sociale verschijnselen. De handelingen van een individu zijn wat ze zijn, omdat ze niet anders kunnen zijn.

Deze feiten van psycho-sociologischen aard mogen niet verwaarloosd worden als men de volkskunst begint te bestudeeren. Aanstonds zal men dan ook inzien dat de opvattingen veranderen naargelang het tijdvak, de streek of de maatschappelijke laag. De volkskunst van heden is niet meer dezelfde als deze van gisteren, omdat de algemeene voorwaarden van het sociale leven veranderden. De economische toestanden, de gebruikte werkwijzen zijn dermate veranderd, dat een werk van artistieken aard dat vóór een eeuw nog kon verwezenlijkt worden nu niet meer mogelijk is. De massa van het volk die vóór een eeuw nog heelemaal onwetend was bezit thans een relatieve geleerdheid. De vorming bleef niet langer bijna uitsluitend traditioneel of familiaal. In onderwijs en opvoeding deed zich een nivelleering voor die als gevolg had dat overal denzelfden smaak, dezelfde opvattingen verspreid werden. De kloof die tusschen de maatschappelijke klassen bestond is thans gedeeltelijk gevuld en een werkzaam, verstandig en begaafd volkskind kan zich heden even goed verstande-

lijk ontwikkelen als een kind dat behoort tot de hoogere standen. Een bepaald begaafd individu dat in vorige eeuwen door de sociale organisatie zou weerhouden geweest zijn binnen de grenzen van zijn maatschappelijken stand, dat uitstekende volkskunst zou geleverd hebben, kan op onze dagen een verfijnde opleiding genieten en zich bezighouden met hetgeen wij door hoogere kunst verstaan. Op gebied van volkskunst is in België de mondelinge, traditioneele beroepsopleiding zoo goed als heelemaal verdwenen. De school die alle hersenen kneedt naar eenzelfde model heeft er zich van alles meester gemaakt. Verscheidenheid kan nog alleen te verwachten zijn van het feit dat er een verschil bestaat in individueele bekwaamheid en dat er schakeeringen zijn in de geestesopvattingen van het sociale milieu.

Deze schakeeringen vinden hun oorzaak in het feit dat er een verschil in graad is in de intellectueele vorming. Eertijds kon men een tegenstelling maken tusschen het onwetende, ongeletterde volk en de welgestelde minderheid van geleerden. Thans zijn er geen ongeletterden meer, iedereen genoot onderwijs, allen zijn in meerdere of mindere mate geleerd en zelfs in de hoogere standen kunnen personen aangetroffen worden wier ontwikkeling niet grooter en dikwijls kleiner is dan deze van sommige lieden uit het volk.

Heden nochtans, zooals dit altijd geweest is, blijft de mensch handelen in overeenstemming met de kennis die hij bezit.

Zoo een mensch uit het volk teekent, schildert, boetseert, kapt of beeldhouwt, dan zal hij dezelfde werktuigen gebruiken als de echte kunstenaars en hij zal onder den invloed staan van op school of door lectuur aangeleerde beginselen en werktuigen.

Zingt hij of bespeelt hij een muziekinstrument, dan zal hij steunen op hetgeen hem door de school over muziek geleerd werd ; hij zal er niet meer aan denken de ongeschreven, traditioneele stukken weer te geven.

Uit de definitie die van de huidige volkskunst gegeven wordt moeten wij het woord *traditioneel* verbannen, ten minste in de beteekenis die er gewoonlijk aan geschonken wordt. De minder duidelijke verscheidenheid in de gevoelens van esthetischen aard en in de uitdrukking van deze gevoelens wordt veroorzaakt door een verschil in graad van de intellectualiseering, van de vergeestelijking der gevoelens.

De volkskunst, zooals deze opgevat wordt door de specialisten, willen als bezigheid geven aan de arbeiders in hun vrijen tijd zou dus hetzelfde zijn als het beproeven van een onmogelijken terugkeer tot het verleden. De proefneming zou ten andere op niets uitloopen. Niettemin blijft het echter waar dat het volk een eigen kunstsmaak, een eigen esthetisch gevoelen heeft. De tijd heeft dit alleen gewijzigd, niet vernield. Wij moeten dan ook trachten de kenmerken er van vast te stellen en nagaan hoe het kan gebruikt worden om aan de arbeiders een gezonder ontspanning te bezorgen tijdens hun vrije uren.

* * *

Er dient een onderscheid gemaakt te worden tusschen den vrijen tijd dien gebruikt wordt door een alleenstaand individu en dezen die gebruikt wordt door een groep individuën.

De werklieden die behooren tot de eerste categorie werken vooral bij hen thuis en houden zich bezig met beeldende kunsten of met muziek.

Mag men er aan denken de hout-, de aarde-, de ijzerbewerking aan huis te doen herleven ? Voorzeker, neen ! De werkwijzen zijn sinds een eeuw al te zeer veranderd. Nu echter de electriciteit reeds in bijna al onze dorpen geplaatst werd denken wij dat zij in de toekomst misschien ook wel aan huis als drijfkracht en niet alleen meer voor de verlichting zou kunnen gebruikt worden ; heel vrij van de fabriek zou de arbeider dan om zich te verzetten thuis zelf allerlei grondstoffen kunnen bewerken om zijn woning te versieren. Het gebruik dient hem echter vergemakkelijkt te worden en tevens moet bij hem meer het gevoelen ontwikkeld van gehechtheid aan den huiskring. De werkman wordt dikwijls uit zijn huis gejaagd omdat de vrouw er niet kan voor zorgen dat dit huis aantrekkelijk, blij en behoorlijk zou zijn. Ook de vrouw wordt thans veel meer dan vroeger aangetrokken door allerlei vermakelijkheden. Over dit gedeelte van het vraagstuk alleen zou er veel kunnen geschreven worden.

Wat nu de muziek betreft — wij spreken hier niet over phonograaf noch over radio, die meer en meer tot in de kleinste werkmanswoningen doordringen waar zij nochtans eerder een passieve rol vervullen ; de keus der stukken overigens is niet altijd oordeelkundig ofwel zijn zij niet in overeenstemming met de mentaliteit van het milieu — mogen wij er niet aan denken terug te keeren tot de traditioneele, mondeling voortgeleerde liederen die eertijds door het volk alleen gekend waren. Er is echter een instrument dat in België veel bespeeld wordt en dat wij, niettegenstaande hier door de kunstenaars hevig protest zal tegen aangeteekend worden, gerust durven aanbevelen : de harmonica. De harmonicaspeler vat alle stukken aan en laat zijn gevoel bij zijn spel tot uiting komen. In mijn streek ken ik zelfs dergelijke muzikanten die op dit speeltuig zelf gecomponeerde stukken aandurfden. Ik weet het wel, de echte viruosen zullen het uitproesten, doch dit doet niets ter zake ! Hebben wij hier geen levenden vorm van volkskunst, waarbij het individu zijn persoonlijk gevoelen, zijn emoties, zijn kennis, zijn opvattingen kan laten tot uiting komen ?

* * *

Na zijn werk houdt de arbeider er aan verzet te zoeken in gezelschap van zijn werkmakkers. Wij leggen er nadruk op : hij houdt er aan zijns gelijken opnieuw te ontmoeten ; lieden van dezelfde ontwikkeling, van denzelfden stand als hij, lieden die

dezelfde opvattingen, denzelfden smaak, dezelfde gebruiken hebben. Hij zoekt een midden waar hij zich onafhankelijk kan voelen, vrij van de fabriekstucht, uit de oogen van meesterknecht of baas. Als wij hiermede rekening houden dan mogen wij zeggen dat allen die den arbeider in zijn vrijen tijd zouden willen groepsgewijs, onder bewaking, onder bevel doen werken, een zekere mislukking tegemoet gaan.

Drie kunstuitingen nochtans bieden aan den arbeider een aangenaam en tevens veredelend tijdverdrijf : zang, muziek en tooneel. Hier kan het werkvolk in aanraking komen met hoogere kunstproducties. In België nochtans beschikken wij over een rijk, gewaardeerd repertorium met talrijke stukken van gewestelijken aard, stukken die opgesteld werden door lieden uit een bepaalde streek, die aangepast zijn aan de mentaliteit van de bevolking. Hier dient er aangemoedigd te worden, want hoe meer er wordt beroep gedaan op dezen voor wie het werk uitgevoerd wordt, hoe beter resultaat men zal bekomen.

Vergeten wij niet dat onze vroegere Rederijkerskamers, de voorloopers van ons huidig tooneel, mutatis mutandis wel te verstaan, niets speelden dan stukken die door de leden zelf opgesteld waren : mysteriespelen, kluchten, estbattementen of wat ook. Vergeten wij niet dat onze troepen muzikanten — er bestond toen nog geen orkest — traditioneele of zelf gecomponeerde stukken ten gehoore brachten. Waarom zou het volk van heden, bouwend op eigen gevoel, niet zooveel meer kunnen verwezenlijken als onze min of meer beschaafde voorouders ? Ongetwijfeld zou er, om reden van de mentale nivelleering tusschen de maatschappelijke lagen, niet zooveel oorspronkelijkheid, niet zulken eenvoud in opvatting meer te vinden zijn, doch er zijn heden al te veel lieden die op dit gebied iets zouden kunnen voortbrengen, doch die geen uitdrukking aan hun gevoelens meer geven.

Waarom ? Omdat de werkman iets gemakkelijkers gevonden heeft : bioscoop, schouwburg, phonograaf, radio. Omdat de werkman zich met hart en ziel aan de sport verkocht heeft. Zooveel te beter zoo de werkman zich na zijn werk met gepaste lichaamsoefeningen bezighoudt. Dit is heilzaam en wij sluiten ons niet aan bij dezen die hem dit tijdverdrijf willen ontnemen. Het werkvolk is echter zoover gegaan dat de verstandelijke oefening er onder leed en dat een zekere reactie als gewenscht voorkomt. In alle zaken dient het juiste evenwicht behouden te worden.

Zonder evenwel werken willen op te dringen die door den arbeider toch niet zouden kunnen doorvoeld worden, meenen wij dat de muziek en het tooneel als tijdverdrijf voor het werkvolk dienen aangemoedigd te worden. Het repertorium moet stukken bieden die met de mentaliteit van uitvoerders en toehoorders overeenstemmen. Een groote vrijheid van handelen moet aan het initiatief der belanghebbenden gelaten worden, zooniet volgt de mislukking. Wat vooral dient gevreesd te worden zijn de leiders die in dit milieu werken willen inbrengen die misschien wel op

onberispelijke wijze zullen uitgevoerd worden, doch die de volksziel niet zullen ontroeren. Zooveel te beter echter zoo de smaak van het volk zich door de oefening verfijnt, zoodat later ook werken die op een hooger peil staan zullen kunnen doorvoeld worden.

Op dit gebied kunnen de hoofden van ondernemingen en de syndicaten een uiterst weldoenden invloed doen gelden. Overal waar er reeds in deze richting gewerkt werd — op meer dan één plaats in België — is men over den uitslag zeer tevreden geweest.

Misschien moeten wij ook wel toegeven dat de syndicaten, al te zeer bekommerd om de zoo noodige verbetering van den stoffelijken toestand van het werkvolk, de hoofdreden van hun bestaan, op gebied van eigenlijke volksopleiding niet zooveel deden als zij wel hadden kunnen doen. Een uitgestrekt arbeidsveld dat rijke vruchten zou voortbrengen ligt hier nog braak.

We herhalen hier echter wat wij hooger reeds zegden : deze inrichtingen moeten alleen den arbeider in staat stellen zich te verzetten, doch zij moeten hem heelemaal vrij laten wat de uitdrukking zijner esthetische gevoelens betreft. Geen opgedrongen kunst. De belanghebbende voelt er niets voor. Zij is kunstmatig.

De maatschappij heeft alle belang bij het feit dat de arbeider zijn vrijen tijd met een gezonde bezigheid zou doorbrengen. In alle opzichten kan de kunst ons ter hulp komen. Meesterstukken hoeven wij wel niet te verwachten ; zooveel te beter zoo er links of rechts een tot stand komt, doch het uitsluitend hoofddoel blijft : een gezond verzet aan den arbeider bezorgen. Dit wordt al te dikwijls uit het oog verloren.

* * *

Zij die er de wetenschappelijke, geleerde, klassieke opvatting van de Volkskunst op nahouden zullen zeggen : Dit is geen volkskunst meer. En nochtans, het is er, doch het is niet langer de verouderde kunst uit het verleden, het is de kunst van onzen tijd, de kunst die zich aangepast heeft bij de hedendaagsche werkwijzen en bij den heerschenden smaak. Juist zooals wij heden in onze Musea door het volk bewerkte houtsneden, aardewerk of stoffen rangschikken, die door hun vorm en kleur herinneren aan den kenmerkenden smaak van een tijdperk, juist zooals wij eigenaardige volksliederen en tooneelstukken uit vorige eeuwen verzamelen, zoo zullen ook onze nakomelingen in hetgeen wij op dit gebied voortbrachten werken zoeken waarin zij den volksaard van onzen tijd zullen weerspiegeld vinden. Welke werken dit zullen zijn kunnen wij onmogelijk weten. Daar de mensch echter eeuwig mensch blijft, met dezelfde geestesbekwaamheden, die niet van aard verschillen en functioneel steeds identisch zijn, heeft de mensch uit het volk kunstopvattingen die hem eigen zijn. Al komen deze misschien in alle tijdvakken wel niet evenzeer tot uiting, toch blijven zij potentieel dezelfde. Men moet ze slechts in staat stellen van tot uiting te komen. Anders niets.

Verder hebben wij nog de tentoonstellingen, de musea, de voordrachten. Hierover zouden wij veel kunnen zeggen. Wij zullen ons tevreden stellen met een algemeene waardeering, daar wij denken dat andere inrichtingen betreffende dit punt geraadpleegd werden. Tentoonstellingen, musea en voordrachten zullen slechts arbeiders lokken zoo er bij de inrichting rekening gehouden werd met de mentaliteit van het volk, wat gewoonlijk niet het geval is. Musea en tentoonstellingen worden gewoonlijk door specialisten en voor specialisten ingericht. De werkman die er naartoe gaat voelt er niets voor en keert er bijgevolg ook niet terug. De voordrachten en lezingen, gehouden door specialisten in de behandelde vraagstukken, worden meestal op zulke wijze opgevat en voor het publiek gebracht, dat de toehoorders er niet op reageeren en nog veel minder belangstelling voelen voor het onderwerp. Worden zij gehouden door onontwikkelden die spreken tot huns gelijken, dan zijn zij meestal gedachtenloos, soms zelfs gebaseerd op valsche begrippen. In alle geval mag de toehoorder er den indruk niet krijgen dat hij op de schoolbanken zit.

* * *

Samenvattend kunnen wij zeggen :

1) Daar werkman en landbouwer, evenals ieder mensch in ieder tijdvak, gevoelens hebben van esthetischen aard, speelt de traditioneele volkskunst een rol in het leven van den hedendaagschen arbeider. Zooals dit gebeurde in elk ander tijdvak hebben de moderne levensvoorwaarden echter de beteekenis van het woord traditioneel gewijzigd ; het ondergaat den invloed van de hedendaagsche beschaving.

2) De moderne beschaving heeft de beeldende kunsten die door den werkman zelf beoefend werden, bijna heelemaal doen verdwijnen. Zeker is het nochtans dat de arbeider iets voelt voor dergelijke werken en, zoo men niet verwaarloosde dit gevoelen in staat te stellen van tot uiting te komen, dan zou het volk op onze dagen, evengoed als zijn onontwikkelde voorouders, zijn esthetisch gevoelen laten spreken.

Op gebied van muziek en tooneel zien wij heden, net als gisteren, hoe de arbeider zijn schoonheidsgevoel uit. Hoe meer hij hiertoe zal aangezet worden, hoe meer hij het ook zal doen.

3) Het is onbetwistbaar dat het beoefenen der traditioneele volkskunst een aangenaam tijdverdrijf zou zijn voor den arbeider tijdens zijn vrije uren. Er dient echter rekening gehouden te worden met volgende psychologische feiten :

1° dat de werkman zijn esthetisch gevoelen in volle vrijheid moet kunnen uiten, zonder dwang, en 2° dat dit gevoelen onvermijdelijk de uitdrukking zal wezen van de indrukken die het individu ondergaat in het hem omringend milieu. Zoo men van een hedendaagsch schilder geen werken meer mag verwachten in den aard van deze van Rubens of Michel-Angelo, dan mag men

van den arbeider evenmin eischen dat hij hout of steen zou bewerken op dezelfde wijze als zijns gelijken dit vóór vier eeuwen deden.

4) Bovenstaande beschouwingen laten mij toe bevestigend op de vierde vraag te antwoorden ; het hedendaagsche volksleven kan aanleiding geven tot een hedendaagsche volkskunst. De arbeider heeft net als vroeger zijn schoonheidsgevoel, doch hij wordt niet aangezet, niet in staat gesteld dit gevoel tot uiting te laten komen. Waar hij dit doet wordt hij niet altijd aangemoedigd. Zoo men hem hielp, zonder hem daarom een opvatting op te dringen die de zijne niet is, dan zou men heden, juist als vroeger, dit gevoelen zien tot uiting komen in vormen die in overeenstemming zijn met den geestestoestand en met de mentaliteit van het volk.

De kenmerken dezer kunst zouden natuurlijk in nauw verband staan met den invloed van het hedendaagsch milieu, met de opleiding die het individu ontving, met hetgeen de arbeider rondom zich ziet, hoort en voelt. Deze kunst zou beïnvloed worden door het machinewezen dat door den arbeider van gisteren niet gekend was, door het uitzicht van de fabriek en niet meer van de werkplaats thuis, door het politiek leven aan hetwelk hij heden deelneemt doch dat gisteren nog buiten zijn sfeer lag, door de positieve kennis die hij van de wereld verkreeg. De elementen die hun invloed laten gelden zijn niet alleen anders, doch ook meer verscheiden geworden. Natuurlijk zouden de meer ontwikkelden van dit sociaal milieu niets voelen voor de volkskunst, hun mentaal bezit is immers niet hetzelfde als dit van het volk, doch is dit in het verleden niet eveneens zoo geweest ? Het betrekkelijk kleine aantal ontwikkelden van vroeger verleende geen aandacht aan hetgeen door het volk voortgebracht werd ; het is maar sedert er meer gelijkheid gekomen is tusschen de verscheidene maatschappelijke klassen, dat men om zoo te zeggen verplicht werd in het volksleven belang te stellen en aandacht te schenken aan de voortbrengselen der volkskunst.

Kortom, voor het volk zoowel als voor de ontwikkelden zijn het milieu en de kennis die het individu van dit milieu heeft, de elementen die het hunne bijdragen tot de ontwikkeling van zijn kunstzin. Evenmin als de ontwikkelden kan het volk niets anders uitdrukken dan hetgeen het voelt en kan het zijn gevoelens niet laten tot uiting komen wanneer het er niet toe aangezet noch in staat gesteld wordt. Een eeuw lang, sedert de machine oppermeesteres geworden is, heeft de arbeider zich voor een karig loon moeten afsloven en als men dit goed nagaat, dan zal men het wel met ons eens zijn als wij beweren dat hij niet meer in staat was om zooals vroeger zijn esthetische gevoelens, hoe eenvoudig ook, uit te drukken.

Nu de werkman echter meer achting geniet en door de wetgeving beschermd wordt, nu hij over vrijen tijd beschikt kan hij ook de genoegens van een vrijer leven terugvinden. Slechte gewoonten in het vorig tijdvak aangeworven, dienen echter afgeleerd te worden en hier is hulp onmisbaar.

Dit alles weer goed maken zal veel tijd vergen en, daar ondertusschen het levend milieu evolueerde, zullen ook de werkwijzen en de opvattingen van den arbeider die zijn esthetische gevoelens wil uitdrukken, veranderd zijn. Volgende vergelijking zal aanneembaarder zijn, misschien omdat zij van verre komt. De negers snijden houten afgodsbeelden. Zij doen aan volkskunst. De middelen waarover zij beschikken en de wijze waarop zij zich hun goden voorstellen geven aanleiding tot beeldhouwkunst. De godsdienst van den neger verandert, doch zijn gereedschap en zijn kunstopvattingen blijven dezelfde. Wat gebeurt er ? Uit hout snijdt hij nu beeldjes van de H. Maagd met het Kindje Jesus op haar knieën. Hij vervaardigt Pieta's in den aard van deze die de XIII^de^ eeuw ons nagelaten heeft. Andere opvattingen, andere kunst. Meer niet. De opvattingen van de XX^ste^ eeuw zijn anders en voor het volk zoowel als voor de ontwikkelden is ook de kunst anders geworden ; de kunst zelf is echter eeuwig. Zij beantwoordt aan een geestesbehoefte van den mensch.

Wanneer alle antwoorden binnengekomen waren belastte het Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking een zijner wetenschappelijke medewerkers, M. Rossi, met de ontleding er van en met het opstellen van een algemeen overzicht. Deze taak was des te moeilijker, daar de uitgedrukte meeningen dikwijls tegenstrijdig waren. Het samenvattend verslag getuigt van het methodisch werken en van de voorzichtigheid van den opsteller.

Daar aan de Internationale Commissie voor Volkskunst eveneens gevraagd werd advies uit te brengen over deze belangrijke verzameling documenten, verzocht men ons een verslag op te maken en het aangenomen standpunt vast te stellen. Hieronder volgt de tekst van beide stukken :

Wij hebben dit verslag, samen met de bijgevoegde bijzondere verslagen, met aandacht gelezen en staan hier voor een groote verscheidenheid in opvattingen, voor een echt verwarde zaak.

Men constateert dat :

1° De wijze waarop de specialisten de volkskunst opvatten verschilt van streek tot streek en, daar ieder de behandeling der bovenstaande vragen van uit zijn eigen standpunt beschouwt, zijn de ingezonden antwoorden zeer verscheiden.

2° De werkelijke toestand der Volkskunst verschilt merkbaar van land tot land. Het zou bijgevolg uiterst moeilijk en zelfs onhandig zijn van nu af reeds besluiten willen af te leiden die voor alle landen geldig zijn.

3° In al deze verslagen worden zeer weinig voorstellen van practischen aard aangetroffen. Door het Internationaal Arbeidsbureel wordt nochtans vooral een practisch doel nagestreefd

* * *

Laat ons goed voor oogen houden wat het Internationaal Arbeidsbureel wil. Zijn zending bestaat niet alleen in het verzekeren aan de arbeiders van een wettelijke bescherming, in het waken over de stoffelijke of hygiënische voorwaarden van het werk, doch ook in het verbeteren van den verstandelijken en zedelijken toestand van de arbeidersbevolking. Voor dit laatste werd op ons beroep gedaan. Het Bureel wil land- en fabriekarbeiders opleiden, hen belang inboezemen voor den vooruitgang der denkbeelden, hen opvoeden en onderwijzen, rondom hen een atmosfeer scheppen waarin hun individualiteit tot zijn volle recht kunne komen. Alle volkeren, alle maatschappelijke klassen hebben er het grootste belang bij dat de arbeider zich zou tevreden voelen met zijn levenslot. Hij moet ook zijn vermaak hebben en hij zal het gemeene nemen zoo er hem niets edelers geboden wordt. Er dient bijgevolg iets gevonden te worden dat voor hem geschikt is. De werkman heeft thans vrijen tijd. Alles laat voorzien dat er in de toekomst steeds meer en meer vrije uren zullen toegestaan worden.

De wijsheid gebied dat deze vrije uren aan waardige, veredelende bezigheden zouden besteed worden.

Aldus beschouwd krijgt het vraagstuk van het gebruiken van den vrijen tijd van den arbeider het allergrootste belang, waarop nooit nadruk genoeg zal gelegd worden. Voor onze Commissie zou het een groote eer zijn, van op om 't even welke wijze bijgedragen te hebben tot de oplossing van dit gewichtig probleem.

Ons ingrijpen mag echter niet van zulken aard zijn dat wij ten langen laatste de volkskunst die ons lief is zouden vernielen, versmachten, verminken. Dit wordt door talrijke specialisten gevreesd. Na het verslag van het I. I. S. ingezien te hebben werd door de Belgische Nationale Commissie voor Volkskunst volgend besluit gestemd :

De Nationale Commissie voor Volkskunst keurt alle pogingen goed, die ten doel hebben de volkskunst te doen kennen, doch zij acht zich niet bekwaam voorstellen te doen betreffende het gebruik er van voor den vrijen tijd van den arbeider.

Zij verklaart gekant te zijn tegen elke inmenging die van aard zou zijn het traditioneele en spontane karakter van de volkskunst te wijzigen.

M. Rossi wijst op enkele gevaren die vooral verontrustend zijn. Hij vreest er voor, dat het door sommige verslaggevers aanbevolen ingrijpen het traditioneele en spontane karakter der Volkskunst zou wijzigen en voor de Volkskunst zelf eerder schadelijk dan nuttig zou zijn. Hij vreest er voor dat *het spontane op kunstmatige wijze zou tot stand gebracht worden,* iets wat gelijk zou staan met het verdraaien van de essentieele beteekenis dezer kunst ; iets wat ten slotte zou neerkomen op een laten varen van de kunst *door* het volk om terug te keeren tot de steriele opvatting van de kunst *voor* het volk, een standpunt tegen hetwelk wij volstrekt moeten gekant zijn.

Wij moeten bijgevolg zeer voorzichtig zijn. Het vraagstuk is ingewikkeld. Wij mogen niet met overhaasting te werk gaan, ten einde niet te komen tot al te spoedig getroffen besluiten.

* * *

Uit de ingezonden verslagen dienen de elementen onthouden te worden die aan alle gemeen zijn. Deze alleen laten toe positieve voorstellen te doen, en bieden aan het I. A. B. gelegenheid tot het aanvangen met een practische werking. Beroep kan gedaan worden op de noodige inrichtingen en wij zouden onze medewerking kunnen verleenen.

Al de specialisten meenen dat er een actie zou kunnen op touw gezet worden om de volkskunst in de arbeidersmilieu's te doen kennen, begrijpen en waardeeren. Al de specialisten meenen dat de school het middel is om de volgende geslachten gunstig te stemmen tegenover de voortbrengselen der volkskunst. Dit is een reuzentaak die elke andere poging dient vooraf te gaan. Een gunstige stemming is noodzakelijk. In onderhavig geval gaat het niet over het aanleeren van werkwijzen, doch over het doen kennen van de volkskunst, niet alleen van onze volkskunst doch ook van deze uit andere landen. Weinig werd er totnogtoe in deze richting gedaan.

De school en de naschoolsche instellingen, de beroepsgroepeeringen, de vereenigingen van amateurs kunnen hier een belangrijke opvoedende taak op zich nemen. De medewerking van het onderwijzend personeel en van de bestuurders dezer instellingen kan gevraagd worden en de specialisten in de volkskunst zouden er voor zorgen dat de inrichtingen niet van hun zending afdwaalden. Wij herhalen het : deze zending zou niet bestaan in een aanleeren, doch in een eenvoudig doen kennen der volkskunst.

Betreffende dit punt is het mogelijk de eenstemmigheid van onze commissie's en van al de specialisten in de volkskunst te verwezenlijken.

Men zou tot eenzelfde akkoord komen wat betreft de inrichting van Musea voor volkskunst. Deze zoodanig zouden ingericht worden dat niet de hooger ontwikkelden, doch wel degenen voor wie ze bestemd zijn en belang zouden in stellen : i. c. het volk.

Wat over de boekerijen, de voordrachten, de rondreizende fotoverzamelingen, de lichtbeelden, de films, enz. ? Hier ligt een uitgestrekt nationaal en internationaal propagandaveld. Ligt hier niet het onmisbaar vertrekpunt zoo men doodeenvoudig een gunstige atmosfeer wil tot stand brengen ?

* * *

Zoo wij verder overgaan tot het beoefenen zelf van de volkskunst door de arbeidersbevolking, dan wordt het onmogelijk bij ons besluit gevolgtrekkingen neer te schrijven die nochtans de goedkeuring wegdragen van de meerderheid der verslaggevers.

Waarom ? Omdat eerst en vooral de werkelijke toestand van de volkskunst van land tot land verschillend is. In sommige verslagen zien wij aldus hoe men zich ongerust maakt over de concurrentie die hetgeen door de arbeiders in hun vrijen tijd zou voortgebracht worden zou doen aan de bevolking die leeft van de opbrengst dezer werken. Blijkbaar is dit de eenige beschouwing die in zekere landen de aandacht der nationale commissie verdiende. In andere landen daarentegen werd de vraag niet gesteld en schijnt het zelfs buitengewoon dat ze elders gesteld werd.

In sommige landen, in deze namelijk waar de volkskunst nog steeds als winstgevend ambacht beoefend wordt, vindt men het zoo natuurlijk dat de techniek zelf in de school aangeleerd wordt dat men er zelfs niet aan denkt de school als verspreidingsmiddel aan te geven ; in andere daarentegen vreest men — en niet zonder reden — dat op de school hoe weinig ook zou gerekend worden voor het aanleeren van de volkskunst. Bij het bespreken van het vraagstuk gaan allen uit van de indrukken die zij in hun milieu ondervonden en vellen zij een oordeel, uitsluitend rekening houdend met den toestand in hun eigen land. Verandert den toestand in eenzelfde land reeds niet van streek tot streek, van kunst tot kunst ? Feitelijk verschilt de toestand zoodanig, dat het onmogelijk is identische besluiten te trekken. Werd er echter in elk land afzonderlijk een aanvullende enquête ondernomen over den bijzonderen toestand der volkskunst, dan zou dit voorzeker tot grooter nauwkeurigheid leiden en misschien ook wel toelaten juiste voorstellen te doen. Deze enquêtes, waarvan het onderwerp bij besluit moet vastgesteld worden, blijven ons nog te doen. Het blijkt noodzakelijk het vraagstuk op een grondiger wijze te bestudeeren.

* * *

Merken wij vervolgens op dat het voor specialisten in de volkskunst uiterst moeilijk is voorstellen te doen betreffende het eventueel op commerciëelen voet inrichten van het beoefenen der volkskunst of betreffende de in het onderwijs te volgen methodes. Het gaat hier over economische of pedagogische vraagstukken voor dewelke zij niet de noodige bevoegdheid bezitten en het zou van hunnentwege vermetel zijn zich op dit gebied te wagen. Hun tusschenkomst is noodzakelijk wat betreft het gedeelte kunst zelf, de volksopvatting, de geschiedenis en de techniek van deze kunst, de documentatie die er op betrekking heeft. Zij is eveneens onontbeerlijk om te beletten dat het bestaande op dit gebied zou verminkt, dat het pas ontluikende zou versmacht worden. Hier eveneens dienen de hiermede in betrekking staande vraagstukken grondiger onderzocht te worden. Het ware wenschelijk een samenwerking zien tot stand te komen tusschen de nationale commissie's en de instellingen die bevoegd zijn in zake economische en pedagogische vraagstukken.

Het is echter onontbeerlijk dat de Nationale Commissie's zich meer door verscheidene beschouwingen zouden laten leiden. Eerst en vooral moeten zij in aanmerking nemen dat zij medewerken aan een internationale beweging en dat zij zich bijgevolg meer moeten bezighouden met hetgeen er op dit gebied in andere landen omgaat. Verder dat het hoofddoel is : het beoefenen der volkskunst als bezigheid voor den arbeider tijdens zijn *vrije uren* en niet als ambacht. Eindelijk ook dat het hier gaat over een werk van langen adem, een langzaam vorderend werk dat voortdurend voor verbeteringen zal vatbaar blijven. Men mag zich niet voorstellen dat aanstonds een definitief plan zal kunnen vastgesteld worden dat men zal kunnen beginnen uit te werken. Dit zou een enggeestige opvatting zijn. Het vraagstuk is veelomvattend, ingewikkeld en zal nooit een vasten vorm aannemen. Het echte werk zal vooral verricht worden door de werkliedenorganisaties of door de inrichtingen die deze organisaties beschermen ; het werk der Nationale Commissies's zal slechts een medewerking en een contrôle zijn.

* * *

Gezien den huidigen stand van het vraagstuk werd door het bureau van de I. C. V. volgend besluit aangenomen :

Na kennis genomen te hebben van de antwoorden op de vragenlijst van het Instituut voor Intellectueele Samenwerking betreffende het beoefenen van de Volkskunst tijdens de vrije uren van den arbeider, drukt het Internationaal Bureau van de Internationale Commissie voor Volkskunst zijn tevredenheid uit over het aantal en de waarde der ingezonden antwoorden.

Het oordeelt dat in alle landen een propaganda, een onmisbaar baanbrekend werk, zou dienen ingezet te worden ten einde den arbeider de volkskunst van de verscheidene landen te leeren kennen en beminnen. Deze propaganda zou kunnen gevoerd worden volgens een plan dat zou opgemerkt worden door het Internationaal Arbeidsbureel en het Instituut voor Intellectueele Samenwerking. Het eerste zou een invloed kunnen uitoefenen op al de instellingen die zich bezighouden met de opvoeding der arbeiders, het tweede zou handelen in samenwerking met de Nationale Commissie's en met de instellingen die zich in de verscheidene landen met volkskunst bezighielden.

Propagandamiddelen zouden zijn : lessen en voordrachten, tentoonstellingen, Musea, muziekuitvoeringen, zang, enz.

In alle landen zou beroep gedaan worden op het openbaar onderwijs, dat het nieuwe geslacht belangstelling en liefde zou inboezemen voor hetgeen door volkskunst voortgebracht wordt.

Alvorens over te gaan tot het nemen van een besluit betreffende het beoefenen zelf der volkskunst door de arbeiders in hun vrijen tijd, oordeelt het Bureau der I. C. V. dat het noodig is aanvullende enquêtes te ondernemen betreffende verscheidene vraag-

stukken, nl. het onderwijs van de techniek der volkskunst en de commerciëele uitbating van hetgeen door den arbeider zou voortgebracht worden. Naar de Nationale Commissie's zullen vragenlijsten gestuurd worden ; zij zullen verzocht worden een grondiger onderzoek in te stellen. Ten einde tot een geregelde werking te komen ware het wenschelijk dat door het Intern. Arb. en het Inst. voor I. S. een voeling tot stand gebracht werd tusschen de Nationale Commissie's voor Volkskunst en de inrichtingen die zich aan de kwestie zouden kunnen interesseeren.

* * *

Het Bureau der I. C. V. houdt er nochtans aan eens te meer nadruk te leggen op het feit, dat er nooit steun zal verleend worden aan een werking die er zou op uitkomen het traditioneele en spontane karakter der volkskunst te wijzigen.

* * *

Dit verslag moest natuurlijk opgemaakt worden, rekening houdend met het doel dat door het Int. Arbeidsbureel, het Int. voor Int. Sam. en de I. C. V. nagestreefd wordt. De Volkskunst is niet de voornaamste bezigheid van de eerste twee dezer instellingen. De eerste houdt zich bezig met de verbetering der stoffelijke en intellectueele levensvoorwaarden van de arbeiders, de tweede met het groepeeren van specialiteiten op gebied van kunst en wetenschap, ten einde een internationale samenwerking tot stand te brengen. Met het oog op deze onderscheiden doeleinden verleenden wij hen onze medewerking. Zij houden zich heelemaal niet bezig met de geschiedenis der volkskunst, noch met de kenmerken, noch met de formule of met de functioneele analyse er van. In onze verslagen hebben wij dan ook geen beschouwingen kunnen uiteenzetten betreffende de wetenschappelijke zijde van het vraagstuk. Het bestudeeren van het lijvig dossier dat bij deze gelegenheid bijeengebracht werd, heeft ons nochtans tot verscheidene vaststellingen geleid en suggereerde ons meermaals gedachten die tot verdere opzoekingen kunnen aanleiding geven.

Hieronder vatten wij dit alles bondig samen, hopende dat hier of daar een werker zal gevonden worden om het een of het ander punt grondiger te bestudeeren.

Alhoewel de volkskunst in Europa van streek tot streek schijnt te verschillen, blijkt uit een nauwkeuriger onderzoek nochtans dat er een zekere eenheid bestaat. Wat de beeldende kunsten betreft heeft men bv. de styleeringen van planten, dieren, hemellichamen, enz. Alhoewel verschillend in lijn en kleur blijven de gestyleerde elementen dikwijls dezelfde. Voegt zich bij hun esthetische waarde hier ook geen symbolische beteekenis ?

En verder, zoo men zich toch uitsluitend bezighield met de esthetische waarde der volkskunst, zouden er hier dan, niettegenstaande dit oneindig verschil in vorm en kleur geen identische psychologische activiteiten kunnen vastgesteld worden ?

Aldus opgevat zou het bestudeeren der volkskunst een kostbare bijdrage zijn tot de studie van het schoonheidsgevoel, een studie die totnogtoe bijna uitsluitend steunde op de analyse van hetgeen in hoogere kunst voortgebracht werd.

Eindelijk constateert men dat de traditie een belangrijke rol blijft spelen in bepaalde streken waar esthetische elementen in de volkskunst herhaaldelijk voorkomen (decoratieve elementen die herhaaldelijk in denzelfden vorm, met dezelfde kleur terugkeeren). **Zouden hier geen elementen van psychologischen of sociologischen aard kunnen bepaald worden, elementen die aan alle volkeren gemeen zijn en die leiden tot het ontstaan en tot het behoud der traditie ?**

Op een onlangs gehouden vergadering in het Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking werd er beslist dat deze kwestie van algemeenen aard bij de Internationale Commissie voor Volkskunst zou aanhangig gemaakt worden en dat deze eveneens verzocht zou worden zich aan te sluiten bij het onderzoek dat het Instituut hoopt door te drijven over het beoefenen van de Volkskunst tijdens den Vrijen Tijd van den Arbeider. Op 15den en 16den Juni kwam te Brussel het Internationaal Congres van den Vrijen Tijd van den Arbeider bijeen ; het vraagstuk van het beoefenen der Volkskunst werd er eveneens besproken en volgend besluit werd aangenomen :

Dat de Internationale Commissie voor Volkskunst in 't bijzonder en de internationale instellingen van den Volkenbond maatregelen treffen, opdat de Vrije Tijd van den Arbeider zou betrokken worden bij hun werkzaamheden en bij hun Congressen.

Hier moeten wij een voorbehoud maken en enkele standpunten nader bepalen.

De Internationale Commissie voor Volkskunst heeft ten doel de studie van de volkskunst, studie die op wetenschappelijk gebied voortgezet wordt. Zoo men nu wil dat zich bij haar werkzaamheden en Congressen vertegenwoordigers zouden aansluiten van instellingen die andere doeleinden nastreven, dan doet men haar afwijken van haar zending, dan doet men haar dienen voor doeleinden die de hare niet zijn. In dit geval zouden misschien velen van haar vervreemden. De werkwijze zou gebrekkig zijn en tot verwarring aanleiding geven.

Tusschen de wetenschappelijke navorschingen en het practisch gebruiken blijft er een speelruimte. Dat de Commissie voor Volkskunst op haar gebied enquêtes instelle, dat zij haar meening te kennen geve, dat haar documentatie gebruikt worde, dit alles is goed. Dat men de inlichtingen die zij bijbrengt vergelijke met de voorstellen van practisch gebruik die gedaan worden in kringen waar men zich bezighoudt met arbeidersopleiding, dit is nog goed. Het is een soort van heel normale samenwerking. Dat men zoo

noodig na een enquête de afgevaardigden van de partijen bijeenroepe, ten einde tot een oplossing te komen, dit blijft steeds goed. Doch de twee bewegingen willen versmelten of een van beide aan de andere opofferen, dit leidt tot verwarring. De doeleinden verschillen al te zeer van elkaar.

Specialisten op gebied van Volkskunst zouden zich voorzeker hierbij niet aansluiten. Zij weten al te goed hoe ingewikkeld en kiesch het werk is waarmede zij zich bezighouden. De besten onder hen zouden zich uit de beweging terugtrekken en vervangen worden door een schaar dilettanten, die zich op dit gebied zouden tevreden stellen met heel oppervlakkige gegevens of die de thans verworven nog ruwe begrippen als dogmen zouden verkondigen.

Men vergete niet dat de wetenschappelijke studie van de volkskunst pas begint. Hier, evenals in andere wetenschappen, vordert het navorschingswerk slecht langzaam en de haast is de vijandin van het goede.

Zoo samenwerking wenschelijk is, zoo iedereen ze moet willen, dan toch moet men ze goed, nuttig en voordeelig willen en de formules er van moeten opgezocht worden met den vasten wil het tot een goed einde te brengen doch met voorzichtigheid.

ALBERT MARINUS.

De Molen van Volsem, 1924.-
PJL.

In Volsem.

Bezijden 't molenhuis, dat rozig staat te blinken
Met blauwe schaliekap in vollen zonneschijn,
Beweegt het oude rad, waarvan de bladen zijn
Gewenteld naar omhoog om ruischend neer te zinken.

Langsheen de blonde zuen, alwaar de bloemen pinken
In 't loover van den kant, geweldig als karmijn
Of schitterend als goud, op lange, kromme lijn
Een populierenroot verheugt de wijde zinken.

Een boerenwagen rolt en rammelt log voorbij,
Tot weer de stilte heerscht en weer de melodij
Van 't vallend vocht er komt den wandelaar bekoren :

Al zonne, kleur en glans en rustige eenzaamheid,
Waarin getiktak soms, allangs het riet geleid,
In 't wonder waterlied allengskens gaat verloren

PEETER J. LEFEVER.

Ditjes en Datjes.

De Kapel der Spanjaarden.

in de dominicanerkerk te Brussel was gekend door de eigenaardige processie (vóór 1695) die door ROMBAUT, *Bruxelles illustré*, II, 328, als volgt beschreven wordt : naast het oksaal werd een altaar opgericht over hetwelk een zwarten doek, versierd met zinnebeelden der passie, gehangen werd. Na een sermoon in het Spaansch over het lijden van Christus kwamen al de kloosterlingen blootsvoets binnen, elk met een met goud en zilver geborduurden stool. Zij deden Christus van het kruis af en legden hem in het graf. Om 5 uur 's avonds ging de processie uit met voorop een ridder die het kruis droeg. Verscheidene trompetters en een paukenist die sombere geluiden voortbrachten volgden, enz. enz. « Daarna kwam de doodkist, gedragen door 8 kloosterlingen en gevolgd door verscheidene gewapende soldaten. Men ging langs de Magdalenastraat naar de plaats die thans Koninklijke plaats genoemd wordt en waar een rustaltaar stond ».

L. S.

De Bestorming van Brussel

door de troepen van Olivier van den Tympel in 1580 werd eertijds op 10den Juli herdacht door de processie van O. L. Vrouw van Halle die rond de stadswallen ging.

's Avonds maakten de inwoners vóór hun huizen een soort hut met groene takken. Deze hutten werden verlicht en er boven op stond een pop die Van den Tympel verbeeldde die tevergeefs beproefde Halle in te nemen.

L. S.

In de Kapellekerk te Brussel

had jaarlijks op Drievuldigheidsdag een processie plaats aan dewelke de in Barbarije vrijgekochte slaven deelnamen. Elke vrijgekochte slaaf, in vroegere slavenkleedij, werd geleid door een als engel verkleed kind.

L. S.

Bedevaart van Noville sur Méhaigne te Neerwaver.

Er bestaat een bedevaart te voet van Noville sur Mehaigne naar Neerwaver.

In den overdruk uit uw tijdschrift dien U mij zond — waarvoor hartelijk dank — is er sprake van op blz. 337 en vgd. Mijn voorganger, wijlen E. H. Meunier geeft er den oorsprong van aan

samen met enkele folkloristische nota's. Ik kan slechts zeggen dat deze bedevaart nog steeds door vele menschen gedaan wordt. De bedevaarders vertrekken 's Zaterdags 's middags om de reis te voet af te leggen. Zij doen den « grand tour » na de mis bijgewoond en de H. Communie ontvangen te hebben in de kerk te Neerwaver en keeren daarna te voet naar Noville terug.

Om acht uur komen zij weer thuis. Zoohaast ze in de verte bemerkt worden beginnen alle klokken te luiden, de andere dorpelingen gaan hen tegemoet en samen trekken zij naar de kerk waar een lof gezongen wordt en waar de dorpsherder een korte toespraak houdt.

Het is Mijnheer Octave Decamp die thans deze bedevaart bestuurt (Dorpstraat, Noville sur Méhaigne).

J. CRÈVECOEUR.

De Haan op onze kerktoren.

In de Brabantsche Folklore (Nr 82) vraagt een lezer naar den oorsprong van den Haan op onze kerktorens. Wij zullen hier trachten hem voldoening te schenken.

« Li Cokré » zooals wij dezen « Haan zonder pooten » (die er nochtans elders wel heeft) noemen, zou naar men ons leerde op de kerken geplaatst worden om ons te herinneren aan de drievoudige verloochening van den H. Petrus in het voorhof van Pilatus. Deze verloochening schijnt ons echter al te leelijk, dan dat men er zou aan gedacht hebben er eeuwig aan te herinneren. Geen enkele tekst uit het evangelie wijst er overigens op dat de beruchte haan der verloochening op om 't even welken toren zou gezeten hebben.

Wij weten nochtans dat, in de Germaansche mythologie, de god van den donder (het volk verwart steeds donder en bliksem). Thor of Donnar was die in onzen kalender Jupiter, god van den bliksem (en niet opperhoofd der goden), verving. Aan dezen Jupiter was den vijfden dag van de week toegewijd, in 't Fransch « Jeudi » (Jovis diés). Wij heeten dezen dag « Donderdag », de Duitschers « Donnerstag » en de Engelschen « Thursdag ». Thus, zoon van Wodan, was in de Scandinaafsche mythologie de god van den bliksem.

Wij hebben van den heidenschen Donnar doodeenvoudig een Christene Heilige gemaakt. Wanneer het dondert bidt het volk :

Saint Donâ
que le tonnerre tombe à l'eau
mais qu'il n'écrase aucun bâteau.

Te Holtzeim, gemeente uit Manderfeld, nabij Saint Vith, vereert men eveneens een H. Donatus die met de linkerhand bliksemschichten zwaait.

De naastelkaarplaatsing van Christendom en Heidendom is hier in 't oog vallend.

Thor nu werd voorgesteld door een Haan. Als wij dit goed nagaan wordt de verklaring gemakkelijk. Bij ondervinding wisten onze voorouders dat de donder meestal valt op hooge gebouwen en torens en daarom plaatste het bijgeloovige volk op deze uitstekende punten een haan, hopende dat de God van den donder zich zelf, al was het dan ook slechts in beeld, niet zou treffen.

De oervolkeren hebben steeds aangenomen dat de godheid kan lijden. Zoodra een oorlog uitbrak werd te Luik aldus het kruisbeeld van den muur afgehangen en in 't midden van de kerk gelegd. Men meende dat Christus, om zijn eigen lijden te verkorten, het sluiten van den vrede zou bespoedigen.

Dit gebruik dat wij aantroffen bij de verwoesting van Luik door de Brabanders, onder Bisschop Hugo van Vierrepont, werd later door het Concilie van Lyon veroordeeld. Na de plundering van de hoofdplaats van het prins-bisdom keerde hertog Jan terug langs Waleffe om ons opnieuw komen aan te vallen. Daar trof hij in de kerk een Christusbeeld aan dat op een bed van doornen uitgestrekt lag. Wat hij deed zegt ons volgenden tekst : « Henri, li dus de Brabant vint à Walève, enstra dans l'Engliese et adont prist li dus une hache dont ilh copat li crucifi, la tieste, les bras, et les jambes et les presches à ses piés ensus de lui, les butat et dedans un fossé de brôlier (de bene) les jetat avec les reliques et ce disait : si l'Evesque de Liége est bien simple que par ces mahomeries (momerier) que de avoir revanche de moi ! (Jean d'Outremeuse).

Een ander folkloristisch gebruik, een gelijksoortig geval, bracht ons tot hetzelfde besluit. Velen zullen op de binnenpoort van een schuur reeds gezien hebben hoe men er een levende « Spawta » (sperwer) op kruisigde.

Vanwaar dit gebruik ?

Bij de oude Egyptenaren werd Râ, de zonnegod, voorgesteld door een Sperwer (graaf Goblet d'Alviella. Hist. des Religions). De landbouwer nu die, bij blakende zonnehitte op de daken, vreest zijn oogst in vlammen zien op te gaan, martelt het beeld van den zonnegod om dezen te verschrikken en van zijn schuur verwijderd te houden.

ROD. DE WARSAGE.

De Duivel te Brugge.

Het « Journal des Débats » geeft opnieuw een uit Brugge ontvangen brief uit : 2 Februari 1835.

« Verleden Zondag sterft een vrouw in deze stad en aanstonds wordt het gerucht verspreid dat de duivel zijn intrek genomen heeft in het huis van den weduwnaar. Aanstonds is er veel volk te been dat zich naar het sterfhuis begeeft. De straat staat vol nieuwsgierigen ; men wil absoluut binnen zijn om den duivel te zien. Ruiten worden gebroken, er wordt geschreeuwd en, zoo de pompiers niet tijdig tusschengekomen waren zou van het huizeken wellicht na korten tijd niet veel meer overgebleven zijn.

Aan wat herinneren ons de kinderspelen ?

In de *Brabantsche Folklore* (Nr 82) geeft M. De Vuyst een dans aan die bij een kinderspel te Herzele wordt uitgevoerd. Bij deze gelegenheid wees hij er op hoe in deze spelen sommige oude riten nog steeds voortleven. In zijn werk *Le Folklore*, blz. 103, signaleert Eugène Monseur het met zang begeleid spel van een meisje : *Bonjour, bonjour Madame la Rose* en wijst er op dat dit spel feitelijk herinnert aan den tijd toen vrouwen nog gekocht en verkocht werden, aan den tijd uit onze geschiedenis namelijk toen het huwelijk nog niet bestond en men, evenals nu nog in sommige streken uit Afrika, een vrouw kon koopen.

Bayau — Bayard — Beiaard.

In het Tusschen Samber- en Maasland wordt de naam « bayau » gegeven aan een poel. Te Fraire heet men aldus het gat van een verlaten mijn. Te Montigny-le-Tilleul wijst het woord op een kleinen vijver.

Te Nismes bestaat er een « bayau » of poel aan den voet van een steile rots in het gemeentepark, nabij de « roche à l'homme ».

Naar men ons verzekerde bestaat er eveneens een soortgelijke poel te Berzée, die ook « bayau » geheeten wordt.

Deze topografische overeenkomst leidt ons tot volgende veronderstelling : « bayau » zou slechts een Waalschen vorm zijn voor het Fransche woord « bayard », een epitheton dat gewoonlijk gegeven wordt aan een bruin paard met zwarte manen en zwarten staart. Thans bezigt men in 't Fransch het woordje « bai », een afleiding van « bayard ».

Welk verband bestaat er echter tusschen het Ros Beiaard en den poel uit het Tusschen Samber- en Maasland ? Ziehier. Iedereen kent de schoone historie van de Vier Heemskinderen en van het Ros Beiaard, waarop de oudste der vier gebroeders zat. De buitengewone heldendaden van dit paard werden eeuwen lang bezongen in de legende. De volksverbeelding werd er door getroffen. Steunend nu op het wel gekende verschijnsel der localiseering heeft het volk in zijn onmiddellijke omgeving een tooneel voor deze heldendaden gevonden, juist zooals aan de plaatselijke beschermheiligen mirakels en wonderen toegeschreven worden die men overal aantreft. Aldus worden door het Waalsche volk talrijke plaatsen aangegeven waar Beiaard den beroemden sprong zou gedaan hebben, die de vier broeders toeliet aan Karel den Groote te ontsnappen. De « Beiaardrots » van Dinant bestaat ook op andere plaatsen. Er is een « roke à Bayaud » te Landelies, een « pas Bayard » te Couillet, enz. Hierop steunend is het ook logisch aan te nemen dat te Nismes en ook te Berzée, den naam « Bayaud » in den beginne gegeven werd aan de steile rots, aan welker voet zich een poel bevindt. In den loop der tijden is de herinnering aan

de legende verloren gegaan. Dit hoeft ons niet te verwonderen als wij er over nadenken dat de legende der vier Heemskinderen haar oorsprong vindt in de vroegste Middeleeuwen.

Van de rots is de naam overgegaan op den poel om eindelijk een gewone soortnaam te worden die gegeven wordt aan alle poelen, zelfs aan deze die niet aan den voet van een rots gelegen zijn. Het zou nochtans niet van belang ontbloot zijn de aardrijkskundige ligging dezer poelen na te gaan met betrekking tot de naburige rotsen. Het feit dat rots en poel heel dikwijls samen aangetroffen worden zou slechts onze verklaring komen bevestigen.

Men weet eveneens dat in de omgeving van Charleroi de naam « bayaud » gegeven wordt aan een draagbaar, die feitelijk toch een houten paard is. Bij uitbreiding van beteekenis wordt dezen naam in de mijnontginningen te Fraire, ook toepasselijk op een soort lagen wagon.

Verdere inlichtingen vanwege onze lezers zullen steeds met dank ontvangen worden.

Valentijn en Ourson.

De Contemporary Review geeft eigenaardige inlichtingen betreffende den legendencyclus van Valentijn en Ourson, een onderwerp van talrijke onzer volksprenten.

Uitgaand van het legendarisch verhaal van Valentijn en Ourson schrijft dokter Rendel Harris een studie over de didymologie, dit wil zeggen *de folklore van de tweelingbroeders*. Daar de man, volgens sommige wilde volksstammen, slechts één zoon kan verwekken moet de tweede noodzakelijk het kind van den donder zijn. Een der tweelingbroeders, deze die den donder als vader had, zou aldus het geheim van den regen kennen en bijgevolg door de landbouwers vereerd worden in landen die veel te lijden hebben van droogte.

Onvermijdelijk zal er een strijd ontstaan tusschen den zoon van den man en den zoon van den donder : Caïn en Abel, Romulus en Remus die door de wolvin gevoed werden, vergelijkend met hetgeen door ontdekkingsreizigers bij de inboorlingen opgeteekend werd, namelijk in Engelsch Columbia, over de rol van beer en wolf bij de conceptie van tweelingbroeders, constateert M. Rendel Harris een eigenaardige continuïteit van de traditie. Hij vraagt zich af of Esaü die, zooals iedereen weet, toch zeer behaard was, zijn naam niet te danken had aan dit feit en of hij eveneens geen « ourson » was. M. Rendel Harris schreef een boek :*Boanerges* (Cambridge Univ. Press) over het vraagstuk der tweelingbroeders. Wij vestigen hierop de aandacht van de tweelingbroeders en van hun vrienden.

Boekennieuws.

VAN DE CASTYNE, ODA. *L'architecture privée en Belgique dans les Centres Urbains aux XVIe et XVIIe siècles,* 356 blz. geïllustr. Brussel, Dietrich, Museumstraat, 10. — 1934.

In dit boek zullen de liefhebbers van woningenbouw in het verleden een uiterst belangwekkende en leerzame stof verwerkt vinden. Schrijver houdt zich niet bezig met de openbare gebouwen ; hij bestudeert alleen de woningen die in elk onzer steden door particulieren gebouwd werden in den loop van de XVI^de en van de XVII^de eeuw. Een rijke illustratie maakt de lezing van dit boek aangenamer en zorgt voor duidelijkheid. Achtereenvolgens wordt er gehandeld over de bouwstoffen en de techniek, over de plattegronden, over de verhooging en de gevolgde modellen, over de vormen en den bouw, over de buiten- en binnenversiering, enz.

Als besluit wordt een studie gegeven over de algemeene evolutie van den bouwtrant.

Een werk waar men genoegen aan beleeft. De lezing er van zal ons liefde inboezemen voor deze oude gebouwen, zal ons leeren met zekerheid een woning in een bepaald tijdvak situeeren.

VAN DEN WEGHE J. *Hallensia.* Tweede deel, 1934, 172 bladzijden, geïllustreerd.

Wij bespraken hier reeds de eerste reeks studiën over de stad Hal, die door den Heer Van den Weghe uitgegeven werd. Het tweede deel dat op het einde van 1934 verscheen, moet in geen enkel opzicht voor het eerste onderdoen. Hier wordt het versterkt kasteel van Hal behandeld dat reeds vermeld werd in 1376 en nog bestond in 1875 ; tevens lezen wij er aantrekkelijke geschiedkundige studiën over Hal in het lenteseizoen, een aanvullende nota over de geschiedenis van de familie Servais, een beschrijving van het verleden der leerlooierijën, een psychologische studie over de vroegere stadsbewoners, enz...

Dit alles wordt humoristisch, geestig en toch wetenschappelijk behandeld.

PELSENEER JEAN. *Folklore en Geschiedenis van de wetenschappelijke gedachte.*

In het tijdschrift Archéion, deel XVI, blz. 186-204, 1934, Roma via Tuscolana 150, vestigt schrijver de aandacht op het

bestudeeren der folkloristische verschijnselen als hulpmiddel tot het verstaan van de evolutie der wetenschappelijke gedachte. Hij constateert dat de geschiedschrijvers der wetenschap zich al te dikwijls bepalen bij het onderzoeken der oudste gekende documenten en het bestudeeren van den logischen aanvang dezer evolutie verwaarloozen. Logisch begin en geschiedkundig begin zijn twee totaal verschillende zaken. Onze lezers zullen hier met genoegen vaststellen dat de historici, waar zij de evolutie en de psychologie van de kennis willen doorgronden, meer en meer het belang van de folklore beginnen in te zien.

PROF. D^r^ JAN GESSLER. *La Manière de Langage.* Een conversatieboekje uit de XIVe eeuw. 120 blz. Prijs 25 fr. 20 fr. voor de abonné's op De Brabantsche Folklore. (p. ch. 105.098, Gessler, Leuven).

Onder de talrijke handboekjes, sedert 1250 in Engeland opgesteld om Fransch te leeren spreken, is voorzeker 't voornaamste en belangrijkste het boekje, in 1396 vervaardigd, onder den verkorten titel van La Manière de Langage bekend, en dat als prototype van dit letterkundig (?) genre wordt aanzien

Om zijne veelvoudige beteekenis verdiende dit werkje eene kritische uitgave, die en bij historici en philologen 'n gunstig onthaal zou vinden, vooral bij hen, die belang stellen in de kultuur van vroeger eeuwen, in de geschiedenis van het onderwijs en, meer in 't bijzonder, in de geschiedenis der Fransche taal en van hare verspreiding in Europa. Hier heeft men eene keurige uitgave, korrekt en volledig, met geschiedkundige inleiding, uitgestrekte bibliographie en belangrijk glossarium.

DE WARSAGE RODOLPHE. *Nos clochers,* 46 blz. 1935. Imprimerie centrale, Luik.

Een wandeling door de stad geeft schrijver de gelegenheid tot het bespreken van de vroegere of hedendaagsche godsdienstige gebouwen te Luik. Over de kerken, kloosters, gestichten, kapellen, priorijen, enz., worden hier beknopte geschiedkundige inlichtingen verstrekt.

ROELANTS JOS. *Een pareltje uit de Kempen-Santhoven, met omgeving van gister, nu en morgen.* Prijs : 20.50 fr. Postcheckr. van schr. 998.57 te Santhoven.

Geschiedkundige en folkloristische studie over het dorp Santhoven. Talrijke hoofdstukken over het volksleven, de volksspelen, de volksgeneeskunde, de legenden, de hekserij, de spreuken en zegswijzen, enz...

THYS JOSEPH. *Comment vivaient nos grands parents.*

Dit hier reeds besproken boek is feitelijk een beschrijving van de zeden en gebruiken tusschen 1830 en 1840 te Bierwart,

dorpje uit Naamsch Haspengouw. Schrijver meldt ons dat onze lezers het werk kunnen verkrijgen tegen 6 fr. in plaats van 7.50 fr. (Postcheckn. 2238.53).

Archeologisch Congres te Luik, 1930.

Afleveringen IV en V van de Annales du Congres de Liége (1930) zijn daareven verschenen. Twee dln. van 286-414 blz.

De mededeelingen op de folkloreafdeeling worden gepubliceerd in afl. V, blz. 253, deze van G. Laport over de Waalsche volksvertelsels en hun indeeling, van A. Van Gennep over het vraagstuk der folkloristische localiseering (steunend op het vb. van Djan l'nahi), van P. Minnaert over de Folklore in het werk van Teniers de Jongere, van D. Van Damme over Erasmus te Anderlecht, van A. Marinus over : 1° Toelichting bij een gedurfd gezegde ; 2° De Folklore in het sociaal conformisme.

SAINTYVES P. *Corpus du Folklore Préhistorique en France et dans les Colonies françaises.* Deel I, 420 blz. Prijs : 80 fr. (Fransch geld). Parijs : E. Nourry, 62, rue des Ecoles, 1934.

Dit werk zal minimum vier deelen beslaan en slechts op een beperkt aantal exemplaren gedrukt worden. De buitengewoon talrijke hier gepubliceerde documenten zullen van deze uitgave een boek maken van steeds aangroeiende waarde en nut.

Een enquête, ingesteld met de medewerking van de Société du Folklore français et du Folklore colonial en van de Société Préhistorique de France, liet toe in dit eerste deel 77 bijdragen van schrijvers te publiceeren, handelend over 759 overlevingen en monumenten uit de voorgeschiedenis ; elke bijdrage behandelt een bepaalde streek uit Frankrijk. De enquête gaat over de menhirs, de op lijnen geplaatste steenen, de cromlechs, de dolmens, de polijststeenen, de tumuli, de galgals, de steenen die den vorm hebben van een kom, de beeldhouwwerken en de inschriften, de rotsholten die men bedden, kuipen of ketels heet, de phallische steenen, de voorhistorische juweelen en werktuigen, bijlen en pijlenpunten, halssieraden, hamers, enz.

De feiten worden niet volgens bovenstaande systematische indeeling gepubliceerd. Daar het hier een collectief werk geldt, samengesteld uit persoonlijke bijdragen van gewestelijke medewerkers, wordt alles gerangschikt per provincie of per koloniaal gewest. In het boek worden nochtans eveneens enkele bijdragen van meer algemeenen aard aangetroffen.

Tabels met namen van plaatsen, personen, onderwerpen enz... die later zullen uitgegeven worden, zullen toelaten dit grootsch werk tot alle mogelijke doeleinden te gebruiken.

SAINTYVES P. *Corpus du Folklore des Eaux en France et dans les Colonies françaises,* 270 bladzijden. Uitg. Nourry, rue des Écoles, 62, Parijs, 1934.

Een gecommentariëerde vragenlijst die het werk voorafgaat wijst er op dat schrijver, niettegenstaande de massa der hier gepubliceerde nota's, er ten volle van bewust is niet alle documenten verzameld te hebben. Na deze vragenlijst volgt een belangrijke opgave der geraadpleegde werken. Daarna de eigenlijke documenten, in de volgende orde gerangschikt : de watercultus in de klassieke oudheid, Indië, Assyrië, Chaldea, Syrië, Palestina, Grieksch-Romeinsch, in de eerste tijden van het Christendom, tot in de VII^de^ eeuw. Voor dit tijdvak noteert schrijver twee evenwijdige stroomingen : de strijd der kerk tegen den watercultus, van de IV^de^ tot de XV^de^ eeuw ; het voortleven van sommige riten van dezen cultus.

Schrijver onderzoekt de gevallen van indompeling in het water van afgodsbeelden in het heidendom en van heiligenbeelden in het Christendom. Tevens bespreekt hij het thema van het in een zeef gedragen water. Twee zeer gedetailleerde en ook een analytische inhoudstatel, opgemaakt door Mevr. Nourry, sluiten het werk.

VAN GENNEP A. *Le Folklore de la Bourgogne (Côte d'Or),* 204 blz. Gap. Drukk. Louis Jean, 1934. Prijs 30 fr. (Fransch geld).

Schrijver behandelt achtereenvolgens al de Fransche provinciën. Vroeger reeds sprak hij ons over Savoje enz..., thans ligt vóór ons zijn rijke verzameling gegevens over Burgondië. Dit boek werd opgevat in denzelfden geest als zijn voorgangers. Alles mag als onuitgegeven beschouwd worden, want zelfs het vroeger gepubliceerde werd op een andere wijze gerangschikt. In dit boek trekt Van Gennep de alom verspreide opvatting in twijfel, dat alle kapellen die in de nabijheid van een bron staan op deze bepaalde plaats gebouwd werden omdat de bewuste bron een voorwerp van vereering was ten tijde van het heidendom.

SÉGUIN JEAN. *Vieux mangers, vieux parlers bas-normands.* 140 blz. geïllustreerd. Librairie Historique, 37, rue Saint André des Arts, Parijs.

In dit werkje vinden wij de gerechten aangegeven die op de gemeenschappelijke tafel van een Normandische hoeve voorkomen : appel, appelwijn, vetsoep, pap, pannekoek, brood, enz... Tevens hebben wij hier tal van gewestelijke zegswijzen, spreuken en ook liederen die betrekking hebben op deze gerechten en op de tafelgebruiken. Het boek werd verlucht met naïeve mooie schetsen van Lepaumier.

INGER M. BOBERY. *Sagnet om den store pans Dod.* 168 blz. Kopenhagen, 1934.

Schr. analyseert het thema van een in de Scandinaafsche landen verspreide legende, betreffende den dood van den grooten Pan. Hij zoekt de overeenkomst met hetgeen er in andere landen bestaat en stelt vast dat de oudste vorm nog steeds voortleeft in België, Brabant en Vlaanderen (Aalst), in Noorwegen en in Noord-Duitschland.

Het gaat hier over de historie van Adriaan, de boer, die van de markt komend opeens achter zich hoort roepen : Kyrie is dood ! Toen hij zich omkeerde zag hij niemand. Thuis gekomen echter vertelde hij aan de tafel hetgeen hem onderweg overkomen was, doch alopeens hoorden de verbaasde aanzittenden onder de tafel een stem : Als Kyrie dood is dan ga ik ook ! Kyrie was de koning der Kaboutermannekens. Te Aalst beweert men dat van dien dag af alle kabouters uit Vlaanderen zouden verdwenen zijn. Schr. analyseert dit thema in Denemarken, Zweden, Noorwegen, Duitschland, Nederland, België, Frankrijk, Engeland.

Vragenlijst over Zwitsersche Folklore, 44 blz., 1934. Rheinsprung, 24, Bazel.

De Zwitsersche maatschappij voor Volkstraditie stelde een lijst van 1585 vragen op, ten einde de folkloristische feiten in gansch het land te verzamelen.

Deze lijst wordt verdeeld in 63 rubrieken, verdeeld over de volgende groepen : Huishouding en huiselijk leven, dorpsleven, volksrecht, voeding, kleedij en benoodigheden, huishoudkunde te lande en in de Alpen, beroepen met hun gebruiken, geboorte, doop, kindsheid, liefde, huwelijk, dood, volkskunst, gewoonten en feestelijkheden, kerkgebruiken, feesten in verband met de jaargetijden, spelen en vermaken, duivelen, geesten, heksen, toovenaars, bijgeloof, volksgeneeskunde, overleveringen en legenden.

DROBNJAKOVIC, BORIVOYE. *Bedrijvigheid en vischvangst op de Drina,* 2 brochuurtjes van 72 en 56 blz. geïllustreerd.

Dit werkje, uitgegeven door de Vereeniging voor Aardrijkskunde en het Ethnografisch Museum van Belgrado, geeft ons een belangwekkend overzicht over de scheepvaart en de vischvangst op deze schilderachtige rivier van Joego-Slavië. Wij stellen eveneens vast dat, niettegenstaande verbod van hoogerhand, de oude visschersgebruiken in zwang bleven. Hetzelfde noteeren wij wat de zeer primitieve verkeersmiddelen betreft, bv. op een boomstam te paard de rivier oversteken.

PETAR Z. PETROVIC. *Volksliederen uit de streek van Rudnicko Pomoravlje,* 58 blz. geïllustreerd, 1935.

Bijzondere uitgave van het ethnografisch Museum te Belgrado over het volkslied in de streek van Rudnik. De muziek wordt niet aangegeven. Wij hebben hier de woorden, de ontleding van sommige uitdrukkingen, de begeleidingsinstrumenten en ook (hierbij teekeningen) de beschrijving van zekere geluiden en van het gefluit voortgebracht door middel van vingers, mond, tong of lippen.

Rahvateaduslikud Küsimuskavad.

Deze negende vragenlijst die in Estland (jaarlijks) verspreid wordt door het Nationaal Museum van Tartu, heeft betrekking op het landbouwgereedschap en op het keukengerei der landelijke bevolking.

G. BONNEAU. *L'expression poétique dans le Folklore Japonais* (Yoshina-collection japonaise pour la présentation des textes poétiques, deel IV), Parijs, Geuthner, 1933.

In het derde boek van deel IV wordt het lied van den Kyûschû behandeld. Wij vinden er tal van pareltjes op gebied van volkspoëzie.

SARTON GEORGE. *Oriente y occidente en la historia de la ciencia.* Al-Andalus, revista de las escuelos de estudios arabes de Madrid y Grenada. Deel II, 1934, aflev. 2.

Onze landgenoot die zich in Amerika reeds twintig jaar lang bezighoudt met het bestudeeren van de geschiedenis der Wetenschappen, doet in dit werk duidelijk de tegenstrijdigheid uitkomen die er bestaat tusschen de wetenschappelijke opvattingen uit het Oosten en uit het Westen.

Bulletijn van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, 8ste jrg., 1934, 472 blz. Prijs : 50 frank.

Zooals naar gewoonte geeft dit Bulletijn studiën opgesteld door de leden der Commissie, sommige in 't Fransch, andere in 't Nederlandsch : Mansion, Topografisch onderzoek van plaatsnamen ; Pauwels : Een stervend woord : De Spinde ; Van Beughen : Het geslacht der Znw. in de Zndl. Dialecten ; Grauls : Een derde uitstapje naar het Walenland ; Pee et Meertens : Register van Plaatsnamen ; Goemans : Westvlaamsch « leite », Leuvensch « laat » ; Grootaers : De Nederlandsche Dialectstudie in 1933 ; Van de Wyer : De Nederlandsche Plaatsnamenstudie in 1933 ;

Haust : Enquête sur les patois de la Belgique romane ; Fairon ; Documents liégeois de Toponymie ; Renard ; L'enquête toponymique dans la Province de Liége ; Haust : La Philologie wallonne en 1933.

Bij dit werk behooren talrijke kaarten. Wij wijzen hier vooral op de artikels van Grootaers, Van de Wyer en Haust, die voor het loopend jaar de bibliographie aangeven van de verschenen werken over Vlaamsche en Fransche dialectologie en Toponymie. Wij verwonderen ons nochtans in het artikel Grootaers geen woord aan te treffen over het woordenboek van Brusselsch Bargoensch, dat door P. Hermant in ons tijdschrift uitgegeven werd.

Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire. Deel 43, 1933, 152 blz.

Betreffende Folklore en Ethnografie vermelden wij tusschen de in 1933 aangeboden werken de volgende : H. Mortier over de anatomische letterteekens in het Chineesch schrift, P. Minnaert over de tooverij of de wonderdoenerij en het Chamanisme, Dr Hasse over de studie van den valschen eeredienst van Priaap, A. Marinus over eenige methode-vraagstukken bij de studie van de tooverkunst, Rouma over teekeningen van Indianen, Quitchouas en Aymaras, Mortier over het Chineesch huwelijk en Minnaert over het huwelijk in Oud-Mexico.

Eigen Schoon en de Brabander, XVII^{de} jrg., N^{rs} 9-10 en XVIII^{de} jrg., N^{r} 1.

De dorpskeure van Overyssche (1399) wordt ontleed door M. Strubbe. M. De Ridder geeft het vervolg van zijn Historiek der straten en Openbare Plaatsen van Tienen. M. Pauwels geeft een artikel over Kludden en Tooverheksen, dat voortgezet wordt in N^{r} 1 van jrg. XVIII. M. Jan Lindemans geeft het vervolg zijner studie over De Frankische kolonisatie in Brabant en M. Verbouwe publiceert het Dagboek van een Brusselaar geschreven gedurende de beschieting zijner stad in 1746.

Thiunas, 1935, N^{r} 1-2.

Handelt over de folklore van de voorstad Avendoren, een wijk die eertijds door een slecht befaamd volkje bewoond werd, zoodanig dat zij zelfs een bijnaam kreeg dien wij liever maar niet noemen, een wijk die vroeger toegewijd was aan St. Martinus (Zie Brabantsche Folklore, 5de jrg., blz. 29), een wijk waar voortdurend getwist en gevochten werd tusschen burgers en soldaten. Deze aflevering brengt talrijke documenten betreffende deze verscheidene punten.

La Vie Wallonne. N^r 6, 15 Februari 1935.

In deze aflevering bestudeert Albert Pierret den oorsprong van de legende van het Ros Beiaard en de vier Heemskinderen. Naar hij veronderstelt zou deze groep oorspronkelijk den vluchtenden Ambiorix voorstellen, vergezeld van vier ruiters, zooals dit door de legende verhaald wordt. Om deze stelling te verdedigen brengt hij talrijke verklarende elementen bij.

Le Guetteur Wallon, N^{rs} 49-50, October en November 1934.

In n^r 49 schrijft A. Lurquin een artikel waarin tal van bijzonderheden voorkomen over het intiem leven van het edel kapittel van Ste. Begga te Andenne, in de XVIII^{de} eeuw. In n^r 50 vinden we nota's van M. Danhaive over de oranjegezindheid in het Athenaeum te Namen van 1830 tot 1834, en een artikel van M. Hayot over de openbare feestelijkheden in het Tusschen Samber- en Maasland ten tijde van de Omwenteling en van het Keizerrijk, nl. ter gelegenheid van de kroning van Napoleon.

Les Etudes Comblinoises. Verschijnt om de drie maand. Prijs : 7.50 fr. per jaar. Postcheckrek. 69859 van G. Laport, Luik.

Te Comblain werd een Museum voor Folklore ingericht door M G. Laport. Als aanvulling van zijn werk onderneemt de inrichter thans de uitgave van een Bulletijn voor de folklore van de streek.

Toerism, 1935, N^r 1, N^r 4 en N^r 9.

In het eerste nummer van dezen jaargang een artikel door J. en L. De Weerdt over het Roode Klooster te Oudergem. Lino door Luc. De Weerdt en reproducties van schilderijen van R. Stevens. In nummer 4 een met teekeningen en kaarten geïllustreerd artikel van M. Constant Theys over Dworp, een gemeente tusschen Alsemberg en Halle.

In N^r 9 geeft Jef Crick een artikel over De Vlaamsche Begijnhoven, geïllustreerd met talrijke reproducties van schilderijen, etsen en teekeningen.

Oudheid en Kunst, 25ste jrg., N^r 4, 26ste jrg., N^r 1.

Het vierde bulletijn van den Archeologischen Kring van Brecht en omstreken brengt ons een lijst van de landelijke kapellen uit de Kempen. Schrijver, M. J. Lauwerys, zorgt tevens voor verklarende nota's.

In N^r 1 van den volgenden jaargang hebben wij een geïllustreerd artikel over het bedevaartvaantje en de volksprenten van O L. V. te Duffel.

Les Beaux Arts, 11-1-1935.

In het geïllustreerd tijdschrift van het Paleis voor Schoone Kunsten te Brussel wordt een artikel gepubliceerd van Mej. Bulle over de oude poppenspelen en hun herleving.

Revue Anthropologique, Nr 10-12. October-December, 1934, Nrs 1-3, Januari-Maart 1935.

Geeft een studie van M. P. Saintyves over de drie nachten van Tobias of over de onthouding gedurende den eersten of de eerste huwelijksnachten. Na gewezen te hebben op het feit dat dit gebruik nog op vele plaatsen in Europa voortleeft toont schr. ook de ritueele kenmerken er van aan in Indië en bij de halfbeschaafde volkeren uit Oceanië, Afrika en Amerika. Hij geeft verscheidene veronderstellingen betreffende den oorsprong van deze onthoudingsnachten. Hij herinnert aan het bijbelsch verhaal van den jongen Tobias en zijn nicht Sara, wijst op het voortbestaan van dit gebruik in de kerk der eerste eeuwen, spreekt over het conflict dat betreffende dit vraagstuk oprees tusschen geestelijkheid en geloovigen en haalt feiten aan, die in het Bretanje der XXste eeuw genoteerd werden.

In de eerste nummers van 1935 noteeren wij een voor de folkloristen belangwekkend artikel van M. Fernand Benoit over den ritus van het water bij het feest van den zomerzonnestilstand in Provence en in Afrika.

Revue du Folklore français. Deel V, Nr 6, November-December, 1934 en 6de jrg., Nr 1, 1935.

Artikels van M. Chevois over het volkslied in de school, van M. Gabillaud over het voortleven van sommige Fransche folkloristische gebruiken in Canada, van Mej. Mocquart over de liederen van Franche-Comté en van M. Lateur over St-Barbaradag in de mijnstreken van Artezië.

Nn Nr 1, 1935 merken wij als vooral belangwekkend op : een artikel van den E. H. Kanunnik E. Sol over de geneesmiddelen in vroegere tijden in het Departement Lot ; verder een artikel van M. A. Denimt over het graan in de Artezische volkstraditie. Dit laatste artikel zou kunnen vergeleken worden met hetgeen men bij ons in Vlaanderen aantreft.

Archives suisses des Traditions populaires. Deel 33, Nrs 3 en 4, 1934.

De revue van de Zwitsersche Vereeniging voor Volkstraditie zet in met een Hulde aan M. Hoffmann-Krayer, ter gelegenheid van dezes 70sten verjaardag. Een welverdiende hulde waarbij ons tijdschrift zich volgaarne aansluit. De jubilaris heeft gansch zijn langen loopbaan aan de folklore gewijd en schreef verscheidene werken die door alle kenners gewaardeerd worden. Onze beste gelukwenschen !

Il Folklore Italiano. Juni-December, 1934.

In dit nummer vergelijkt Pospisil enkele details van de Moresca, tchechischen dans, met dansen uit Noord-Italië.

Borelli publiceert het resultaat zijner opzoekingen over de vastenavondfeesten en de folklore van den vastentijd in Campanië. Maria Tedeschi geeft volksliederen van godsdienstigen aard uit Sicilië, deze nl. die betrekking hebben op het Passieverhaal. Ranieri Cossar onderzoekt de gebruiken, de riten en het bijgeloof van de bevolking van Montona in Istrië. Raffaele Satriani analyseert de huwelijksgebruiken uit Calabrië. Pasquali publiceert en commentariëert een variante van de vertelling « Vocoboli ». Saboatore Lo Presti beschrijft de vischvangst en de hierbij behoorende gebruiken in de golf van Catana.

Nordiska Museets och Skansens, 330 blz. geïllustreerd, 1934.

In deze annalen lezen wij artikels van Gösta Berg over den prentenhandel van Olaus Magnus in de XVI[de] eeuw, van Holger Arbman en Elisabeth Strömberg over de techniek en de versiering van de aan huis vervaardigde wollen handschoenen ; van Bengt Bengtsson over de houtgravuren die dienen om prenten te drukken ; van Svanti Svärdström over muurschilderingen, uitingen van volksopvattingen ; van Ivar Schnell over de geschiedenis van het brillenslijpersvak in Zweden. Anden Billow en Bengt Bengtsson geven beschrijvingen van de oude drukkerij en van de oude apotheek in het openluchtmuseum. Verder verscheidene nota's over gewestelijke Zweedsche Musea, over de aanwinsten der Musea te Stockholm, enz.

Lud. Orgaan van de Poolsche Vereeniging voor Ethnologie, Deel XXXII, Lwow, Kalecza, 5.

Deze geïllustreerde aflevering van het tijdschrift Lud bevat volgende studiën : Lied op de ontmoeting van den broeder en van de zuster, Geschiedenis van een hond dien men leerde spreken, de leemen ovens, de vaten in den vorm van ovens, het ambacht der havenloodsen te Vlanow, een bijdrage tot de geschiedenis der alpages te Lodygowice in de XVIII[de] eeuw, Polen in het Hongaarsch volkslied, de vischvangst in de omgeving van Druskieniki, de tegenstelling tusschen steen en boom, als godheid beschouwd, in het volksgeloof.

Eesti Rahva Musseumi. N[r] 9-10, 1933-1934, 316 blz. geïllustreerd.

In de annalen van deze twee jaren van het Esthisch Nationaal Museum stippen wij onder meer aan : studiën van H. Tampere over de koren bij het Esthisch volkslied. Een kenmerk is hier

wel het improviseeren, rol welke meestal door vrouwen vervuld wordt. Olmar Päs bestudeert verscheidene uitdrukkingen die in het volkslied voorkomen, doch niet van Esthischen oorsprong zijn. Brenberg ontleedt mythologische grenssteenen der Russen van de parochie Issaku en Mäyiste, de overeenkomst op taalkundig gebied tusschen Krevinen en Esthlanders. Lvorik tracht in liederen en vertellingen den oorsprong en den ouderdom op te sporen van de folkloristische voorstellingen en onderwerpen. H. Kurrik geeft bijzondere technische inlichtingen betreffende enkele Esthische geweven linten.

AZADOVSKI M. *Lenine dans le Folklore des peuples de l'U. R. SS.*, overdruk uit Les Nouvelles sovietiques. N^{rs} 3-4, 1934, blz. 57-61.

Wij wezen hier reeds op het feit dat in Rusland, rond den persoon van Lenine, een heele folklore ontstond en dat deze folklore een flink bewijs is om de stelling te verdedigen dat de Folklore geen wetenschap is van uitgestorven doch van levende feiten. In het Tijdschrift *Les Nouvelles Sovietiques*, schrijft M. Azadovski een artikel over Lenine in de Folklore der volkeren van de U. R. SS.

SANDER PIERRON. — *Histoire illustrée de la Forêt de Soignes*. Grande Encyclopédie Brabançonne.

De eerste uitgave van deze *Geschiedenis van het Zoniënbosch*, verschenen in 1905, is sedert lang reeds uitverkocht. Pas was het boek uitgegeven nochtans of de schrijver zette zich opnieuw aan het werk ; dertig jaar lang heeft hij gearbeid om zijn boek te herwerken en zoo volledig mogelijk te maken. Het plan werd gewizigd en zooveel mogelijk werd er alleen gesteund op oorspronkelijke bewijsstukken. Aldus wordt alle verbeeldingswerk, alle dwaling, alle onjuistheid ongenadig verbannen. Schrijver vond zijn inlichtingen vooral in het Algemeen Rijksarchief, in het Gemeentearchief en in het archief der burgerlijke gasthuizen te Brussel ; daarenboven beschikte hij nog over talrijke bijzondere archiefstukken. Gedrukte bronnen werden slechts in geval van nood geraadpleegd, wanneer er geen andere voorhanden waren, doch dan werd steeds de juistheid der feiten nagegaan. Twee derden der gebruikte documenten dienen toch als onuitgegeven beschouwd te worden.

Dit wat de wetenschappelijke waarde van deze *geschiedenis* betreft. Hierbij komt dan nog een keurige en rijke illustratie van meer dan 400 gravuren, vol afwisseling : foto's van het tegenwoordig uitzicht, reproducties van schilderijen, van teekeningen, van prenten en van voor het meerendeel onuitgegeven plannen en kaarten, behoorend aan musea of aan particuliere verzamelaars.

Al besloeg de eerste uitgave 560 bladzijden, toch zal deze nieuwe en definitieve veel belangrijker zijn. Inderdaad, zij zal bestaan uit drie deelen, elk ongeveer 500 bladzijden, druk op twee kolommen.

Ziehier hoe het werk zal onderverdeeld worden :

I^ste^ Deel : *La Geographie, l'Histoire, la Juridiction.*

II^de^ Deel : *La Flore, la Faune, les Maisons seigneuriales.*

III^de^ Deel : *Les Etablissements religieux, les Chantres.*

Een vierde deel met de noodige inhoudstafels zal kosteloos aan de inteekenaars uitgedeeld worden.

Het werk zal verschijnen in het begin van aanstaanden Herfst, waarschijnlijk in September. Elke maand twee afleveringen van ca. 64 blz. Zij die belang stellen in het werk worden door den schrijver vriendelijk verzocht hem hun inschrijving te zenden (zonder verbintenis) om ongeveer de oplaag kunnen vast te stellen. Dit boek zal zijn als een monument, gewijd aan het verleden en aan het heden van een der mooiste bosschen ter wereld, het eeuwenoud erfdeel der vroegere meesters van het hertogdom Brabant dat den tijd trotseerde en een der schilderachtigste natuurschoonheden van ons land uitmaakt. Een met niets te vergelijken bekoorlijkheid gaat er van uit, geboren uit een innige versmelting van werkelijkheid en legende.

Prospectus met alle noodige inlichtingen betreffende de wijze van uitgeven en de voorwaarden van inteekening kan bekomen worden in de *Editions Hansa,* Koninklijke straat 259, te Brussel, (telefoon 17.96.95).

PELSENEER J. *Esquisse du Progrès de la pensée mathématique,* 164 blz. Bibliothèque scientifique Belge. Luik. Prijs : 18 frank.

De lezer zal er misschien verwonderd over staan, dat in dit folkloristisch tijdschrift gesproken wordt over een werk dat handelt over de geschiedenis der wiskunde. Beter echter zal hij ons begrijpen als hij weet dat schrijver oordeelt dat het uiterst moeilijk zou zijn zich sommige stadia van de wetenschappelijke kennis voor te stellen, zonder hierbij rekening te houden met de folkloristische waarnemingen. « Een geschiedenis van het wetenschappelijk denken, dit wil zeggen, niet een geschiedenis die begint met de oudste bewijsstukken, doch de beschrijving van een ontwikkelingsgang die in de eerste plaats rekening houdt met onze tijdgenooten die men gewoonlijk « de onbeschaafden » heet, vervolgens ook met de elementen die zoo talrijk aangebracht worden door de folklore — geeft ons thans een tamelijk klaren kijk op den vooruitgang eener kennis die heden aan het meerendeel der menschen « droog » schijnt te zijn ». Aldus schrijver in de inleiding. Toen wij hier schreven dat onze nakomelingen niet zouden begrijpen hoe men er eertijds kon aan denken een geschiedenis van de

ontwikkelingsgang van 's menschen kennis te schrijven zonder rekening te houden met de folklore, dan dachten wij toch niet dat deze dag zoo nabij was en dat wij zelf nog boeken zouden in handen krijgen die naast de namen van Boutroux, Tannery, Henri Poincaré, Einstein, Ampere, Archimedes, Euclides, Fermat, Bernoulli en zelfs Lunatscharsky, allen beroemde wiskundigen, ook verwijzen zouden naar de *Brabantsche Folklore* en naar studiën onzer medewerkers.

Hoe zou men goed kunnen begrijpen op welke wijze wis- of natuurkunde losgeraakt zijn uit het net van gevoelselementen dat hun in den beginne allen vooruitgang belemmerde, zonder de verschijnselen te ontleden die wij heden nog constateeren.

Het is passend hier te herhalen wat wij destijds schreven in *Folklore en Wetenschap* (zie Brabantsch Folklore, 13e jrg., blz. 125) : Er zal geen psychologie der kennis bestaan zoolang er aan de ontleding der folkloristische feiten die betrekking hebben op de verschillende wetenschappen geen plaats zal geschonken worden die overeenkomt met hun werkelijke belangrijkheid ».

De Brabantsche Folklore voelt zich dan ook verheugd bij het zien dat een geschiedschrijver der wetenschap rekening houdt met de folkloristische gegevens. Ongetwijfeld zal de richting die hier door de wiskunde aangegeven wordt ook achtereenvolgens door de andere wetenschappen aangenomen worden. Het is zelfs buitengewoon dat dit doordringen van de Folklore met de wiskunde begonnen is. Men zou eerder gemeend hebben dat deze wetenschap het langst tegen den nieuwen geest zou gekant geweest zijn.

A. M.

HIPPOLYTE DELEHAYE. *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*. 148 blz. 1934. Société des Bollandistes, 24, St-Michaëlslaan, Brussel. Prijs : 20 frank.

Van een mensch die zijn leven lang bezig geweest is met hagiographische opzoekingen kan men niets dan goede raadgevingen verwachten, als hij spreekt over de bij deze studie te volgen methodes. Alhoewel zijn boek geschreven werd voor « een publiek dat vertrouwd genoeg is met kerkelijke geschiedenis om zich een juiste gedachte te vormen van de feiten op dewelke zijn gevolgtrekkingen steunen » kunnen wij het toch aanbevelen aan al dezen die bij hun opzoekingen onvermijdelijk moeten weten wat over de oudste heiligen gekend is. De vijf lessen hebben betrekking op de « coordonnées hagiographiques », op de verhalen, op de martelaarsboeken, op de relikwieën en op de iconographie.

GRAAF CARTON DE WIART. *Marguerite d'Autriche*. Uitg. Grasset. Parijs. Prijs : 25 frank (Fransch geld).

Margaretha van Oostenrijk verdient in ons land beter gekend te zijn, want zij was een behendig diplomaat die een belang-

rijke rol speelde in de geschiedenis van onze provinciën. Misschien is deze miskenning een gevolg van het feit dat haar opvolger, Karel V, aller aandacht opeischte. Gedurende de drie en twintig jaar dat zij landvoogdes der Nederlanden was streefde zij naar het tot stand brengen van een goede verstandhouding tusschen Frankrijk en Engeland, moedigde zij den algemeenen handel aan wat later Antwerpen moest ten goede komen, streed zij tegen het particularisme van onze gewesten en leidde deze aldus op den weg der politieke eenheid die thans voltrokken is. Schrijver gaat uit van brieven en archiefstukken, doch niettegenstaande dit biedt zijn boek ons een aangename, niet vermoeiende lectuur.

KANUNNIK LEOPOLD LE CLERCQ. *Een tweehonderdjarige Volksbijbel* (Leuven, Drukkerij « Nova et Vetera »). Overdruk uit de *Collectanca Mechliniencia,* 1935.

Schrijver geeft de geschiedenis van een volksboek dat in Vlaanderen dikwijls herdrukt werd, doch waaraan folkloristen en boekenliefhebbers totnogtoe nog maar weinig aandacht schonken. Het gaat hier over de vertalingen en de achtereenvolgende aanpassingen in het Vlaamsche land van de « Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament », te Parijs verschenen in 1670. Het boek verscheen onder het pseudonien van Sieur de Royaumont en was naar het schijnt het werk van Isaac Le Maistre (gezegd de Sacy) en Nicolas Fontaine. Wij vestigen de aandacht onzer lezers op deze nauwgezette studie.

P. H.

SLOTTE DE BERT Mme NESTOR. *La Guirlande des Mois (Folklore Montois),* 222 blz. geïllustreerd. Bij Schr. rue du Onze Novembre, Bergen. Prijs 13 frank (Postcheckrekening 75400).

Achtereenvolgens houdt Schr. stil bij elken dag van het jaar die gekenmerkt wordt door een folkloristische eigenaardigheid. Aldus worden talrijke verdwenen of nog bestaande gebruiken uit Bergen beschreven.

Na dezen kalender volgen eenige hoofdstukken die handelen over eigenaardigheden uit de Bergensche volkstaal, over koeken en suikerbollen, over plaatselijke typische personnages, over het edel kapittel van Ste Waudru, over den volkseeredienst tot de H. Maagd en over de kapelletjes die ter harer eere op de hoeken der straten opgehangen werden.

COLLETTE J. R. F. *Le néolithique uélien.* 32 blz. geïllustreerd. Uittr. uit Bulletin de la Soc. Royale d'Anthropologie et de Préhistoire, 1933.

In deze studie geeft schrijver voor de folkloristen belangwekkende inlichtingen over de steenen van den hemel, van de wolken, van den bliksem, van den donder, van de onweders en van de padden.

VENNEKENS FR. *Geschiedenis der parochie van St. Martens-Lennik,* 216 blz. geïllustreerd.

Talrijke onzer Brabantsche kerken zijn zoo mooi en bevatten zulke prachtige kunstjuweeltjes, dat het voor ons steeds een genoegen is vast te stellen dat iemand zich moeite getroost om deze schatten beter te doen kennen en waardeeren. Tot dit soort werken behoort het boek dat door den E. H. pastoor Vennekens over de kerk van St-Martens-Lennik geschreven werd. Deze geschiedenis is de vrucht van een nauwgezetten, methodisch doorgedreven arbeid en tevens een aangenaam en uiterst verzorgd boek.

FERD. PEETERS. *Le cercle anversois de l'image : Saint Jean l'Evangéliste.* 20 blz. geïllustreerd. Uittr. uit *La Sève,* Nr van 15-4-35.

De E. H. Peeters schrijft een omstandige geschiedenis van den Antwerpschen Sanctjeskring die als beschermheilige den H. Johannes evangelist aannam, voorgesteld op een mooie vignet van Manfliet. Daar Antwerpen een verspreidingscentrum was van de volkssanctjes, levert deze kring nuttige bijdragen voor de geschiedenis van de drukkunst, voor de folklore en voor de godsdienstige historiografie.

Le graphisme et l'expression graphique. Paedagogische Kring van de Brusselsche Universiteit, 150 bl. geïllustreerd : 20 frank, 1935.

De Paedagogische Kring publiceert hier de zeventien werken die in 1935 aangeboden werden voor de Paedagogische week, gewijd aan graphisme, teekenen en schrift. Werken van ethnographischen aard werden geschreven door de H. H. Leyder : Graphisme et magie chez quelques peuplades du Congo ; Marinus : Intérêt ethnographique et psychologique de la comparaison des dessins d'enfants des différentes régions du globe ; Rouma : Premières manifestations du langage graphique chez les Quitchouas et Aymaras illetrés des hauts plateaux boliviens.

Mechelen. Archeologische Kring. Deel 39, 1934, 164 blz.

In het in 1934 verschenen boek van den Archeologischen Kring van Mechelen geeft M. F. de Ridder de oude statuten van het Begijnhof te Mechelen ; H. Joosen spreekt over de accijnzen te Mechelen tijdens de Middeleeuwen.

Musique et chansons populaires. Instituut voor Intellectueele Samenwerking, 260 blz. 1934. Prijs : 20 frank (Fransch geld).

Door het Instituut voor Intellectueele Samenwerking werd in alle Europeesche landen een enquête ondernomen over volksmuziek en volksliederen. Uit achttien verschillende landen werden verslagen ingezonden. Een algemeen overzicht, vrucht van het bestudeeren dezer verdragen, leidt het werk in. Het verslag betreffende België werd opgemaakt door M. Ernest Closson.

L'Ethnographie. N^{r} 27, van 15-7-33. Librairie Orientale, 13, rue Jacob, Paris VIe.

Deze aflevering van het tijdschrift der Société d'Ethnographie van Parijs behelst een studie over de volkeren van den Oubangui-Chari ; wij vestigen de aandacht onzer lezers op de hoofdstukken over het land en de menschen, over de ethnografie en over de taalkunde. Wat de samenvattingen der gedane mededeelingen betreft wijzen wij op deze van Mej. Vekovitch over de Montenegrijnsche kleederdracht, van de Roerich over de Lama's genezers in Tibet, van Nikitine over den aardappel in de Russische Folklore.

Eigen Volk. 7de jaarg. N^{r} 3. Maart 1935. Adm. de Ruyterweg, 206, huis, Amsterdam. W. Prijs 1 florijn 50 per jaar.

In dit nummer van het Nederlandsch tijdschrift voor Folklore lezen wij een belangwekkende studie van A. Y. de Bruyn : *Oorsprong der runen* en verder nota's over de folklore van het kinderspel door M. Zwaadyk.

Vierteljahrsblätter für Luxemburgische Sprachforschungs Volkskunde und Ortsnamenkunde. (Linden en Hamen, Grosstrasse, 50, Luxemburg).

Te beginnen met dit jaar publiceert de Luxemburgsche Maatschappij voor Dialectologie een driemaandelijksch bulletijn. Abonnementsprijs : 5 fr. per jaar. Zooals de titel aankondigt zullen eveneens artikels over Folklore opgenomen worden.

Budklaven, 14de jaargang, N^{r} 1, 1935.

Het orgaan van het Noordsch Instituut voor ethnologie publiceert een artikel van Ragnar Jirlow : Svensk-österbottniska sköror, de sikkel in Bothnië.

Bij den tekst afbeeldingen van de verschillende vormen van dit werktuig.

De Folkloristische Beweging.

Een Provinciaal Museum voor Folklore te Antwerpen.

De Permanente Deputatie van de provincie Antwerpen heeft onlangs besloten een Provinciaal Museum voor Folklore in te richten.

In een volgend nummer zullen wij aanvullende bijzonderheden geven betreffende dit eerste Museum voor Folklore dat door een provincie ingericht werd.

Het Eeuwfeest van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.

In Juli vieren de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis het eeuwfeest van hun stichting door Leopold den eerste

In een rij gebouwen, waarvan verscheidene opgericht werden van 1928 tot 1934, wordt aan het publiek den uitslag van een eeuw werk aangeboden. Over 't algemeen weerspiegelen de tentoonstellingszalen de geschiedenis van de menschelijke beschaving, van de praehistorie af tot de moderne tijden, met wat nadere bijzonderheden over hetgeen er in onze streken op gebied van kunst werd voortgebracht.

In de eerste week van Juli had een herdenkingszitting plaats. Allen die belang stellen in het leven en den vooruitgang van onze Musea werden door den Hoofdconservator, M. Capart, vriendelijk uitgenoodigd. De giften bij gelegenheid van het Eeuwfeest ontvangen, zullen op passende wijze tentoongesteld worden. Het Museum ontving verscheidene belangwekkende stukken ; in Japan kwam een comité tot stand met het oog op de uitbreiding van onze verzameling Japansche kunstvoorwerpen.

Een omstandig programma werd uitgegeven.

XVI^de Internationaal Congres voor Anthropologie en voorhistorische Oudheidkunde. (Internationaal Instituut voor Anthropologie).

Door den Raad van Beheer van het Internationaal Instituut voor Anthropologie werd beslist dat de VI^de Zittijd van het internationaal Instituut voor Anthropologie en het XVI^de internationaal Congres voor Anthropologie en voorhistorische Oudheidkunde zullen gehouden worden in België, te Brussel, van 1sten tot 8sten September 1935.

Inrichtend Comité :

Eere-voorzitter : M. de Minister van Openbaar Onderwijs.

Voorzitter : M. Fraipont, Hoogleeraar in de Anthropologie aan de Hoogeschool te Luik.

Ondervoorzitters : H. H. Vervaeck, Directeur-generaal bij den Dienst voor crimineele anthropologie ; Hasse, Voorzitter van de Belgische Koninklijke Vereeniging voor Anthropologie en Praehistorie ; Halkin, Leeraar in de Ethnographie aan de Universiteit te Luik ; G. Smets, Hoogleeraar aan de Universiteit te Brussel ; Ed. Willems, Leeraar in de Anthropologie aan de Universiteit te Brussel ; Hamal-Nandrin, Buitengewoon hoogleeraar in de voorgeschiedenis aan de Universiteit te Luik ; Servais, Eere-bestuurder der Musea Curtius en Ansembourg ; Em. de Munck, gewezen Voorzitter van de Belgische Koninklijke Vereeniging voor Anthropologie en Praehistorie ; E. Rahir, eere-conservator van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis ; Marinus, Bestuurder van den Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen van de provincie Brabant.

Algemeen Secretaris : Dr L. Dekeyser, algemeen secretaris van de Belgische Koninklijke Vereeniging voor Anthropologie en Praehistorie.

Adjunct-secretaris : M. Devadder.

Leden : H. H. Louis Marin, Voorzitter van het internationaal Instituut voor Anthropologie ; Graaf Bégouen, algemeen secretaris van het internationaal Instituut voor Anthropologie.

Penningmeester : M. de Franqueville, Secretaris bij het Internationaal Instituut voor Anthropologie.

Afdeelingen. — Buiten de mededeelingen die tijdens de algemeene vergaderingen zullen gedaan worden, kunnen de Congresleden zich, zooals naar gewoonte, naar een der volgende afdeelingen begeven :

I. — Morphologische en functioneele Anthropologie. — Bloedverwante Groepen.

II. — Menschelijke Palaeontologie. — Voorhistorische Oudheidkunde.

III. — Erfelijkheid. — Eugenetica. — Selectie.

IV. — Psycho-sociologie. — Crimineele Anthropologie.

V. — Etnografie. — Folklore. — Taalkunde. — Geschiedenis der Godsdiensten.

Om deel te nemen aan den zittijd moet men :

Ofwel lid zijn van het internationaal Instituut voor Anthropologie (jaarlijksche Bijdrage : 40 frank, Fransch geld). Om lid te worden, aanvraag richten tot Voorzitter, 15, rue de l'Ecole-de-Médecine. Parijs, VIe. De *Revue Anthropologique* wordt naar de gewone leden gezonden.

Ofwel zijn toetreding zenden voor den zittijd alleen, samen met de som van 80 frank (Fransch geld).

De familieleden van de congresleden mogen deelnemen aan de werkzaamheden, aan de uitstappen en aan de feesten, zonder nochtans tusschen te komen bij de stemmingen, tenzij zij 20 frank per persoon betalen.

De leden van het Int. Inst. voor Anthrop. die deelnemen aan den zittijd zullen het boek met de Verslagen ontvangen (tegen betaling van de verzendingskosten) zoo zij vóór 15den September 1935 hiervoor inschreven.

De duur van elke mededeeling werd vastgesteld op 20 minuten maximum. De gedrukte tekst mag niet meer dan acht bladzijden van het boek beslaan (formaat gebruikt voor het Congres te Porto en te Parijs), illustraties en tabellen met cijfers medegerekend. De handschriften zullen ten bureele afgegeven worden op het einde der zittingen, samen met een korten inhoud er van. De talen die mogen gebruikt worden voor de officieele verslagen en voor de mededeelingen zijn de volgende : Fransch, Engelsch, Duitsch, Spaansch en Italiaansch.

Toetredingen, titels der mededeelingen en alle vragen om inlichtingen dienen gestuurd te worden naar den Algemeenen Secretaris van het Congres, Dr Dekeyser, 9, Zavelstraat, Brussel.

Nationaal Congres voor Wetenschappen.

Van 20sten tot 23sten Juni werd te Brussel het tweede Nationaal Congres voor Wetenschappen gehouden. Er waren volgende afdeelingen :

1. Anthropologie. — *Voorzitter :* M. G. Hasse ; *Secretaris, Afgevaardigde bij het uitvoerend Comité :* Dr L. De Keyser ; *Adjunct-secretaris :* M. Devadder. — 2. Sterrenkunde, Weerkunde, Natuurkunde van de Aarde. — 3. Levensleer. — 4. Plantenkunde. — 5. Scheikunde. — 6. Aardrijkskunde. — 7. Aardkunde. — 8. Geschiedenis der Wetenschappen. — 9. Wiskunde. — 10. Geneeskunde. — 11. Natuurkunde. — 12. Toegepaste Wetenschappen. — 13. Dierkunde.

In de afdeeling voor Anthropologie is een onderafdeeling voor de Folklore. Het Congres heeft voor doel klaar en duidelijk doen uit te schijnen hoe ver men in ons land op wetenschappelijk gebied staat en wat de Belgen bijgedragen hebben tot de ontwikkeling van wiskunde, natuurkunde, scheikunde, natuurwetenschappen, geneeskunde en toegepaste wetenschappen.

Internationaal Instituut voor Sociologie.

Door het internationaal Instituut voor Sociologie wordt te Brussel, van 25sten tot 29sten Augustus, een internationaal Congres voor Sociologie bijeengeroepen. De zittingen zullen gehouden worden in de Tentoonstelling. De inschrijvingskosten bedragen 100 frank en de toetredingen dienen gezonden te worden naar het Instituut voor Sociologie te Brussel, Leopold Park. De deelnemers

mogen mededeelingen naar keuze aanbieden, onder voorbehoud nochtans van goedkeuring door het Uitvoerend Comité. Zooals het de gewoonte is op de Internationale Congressen voor Sociologie wordt er evenwel één vraagstuk op den voorgrond gesteld en worden antwoorden in betrekking hiermede gevraagd. Het onderwerp dat op het Congres te Brussel zal behandeld worden luidt : de eerste vorm der Maatschappijen.

Een Congres van de Internationale Associaties.

De tijd waarin wij leven wordt gekenmerkt door een ongemeenen bloei van alle soorten van vereenigingen. Al oefenen deze vereenigingen een grooten invloed uit op het privaat leven of op de beroepen, is daarom hun invloed wel steeds in het openbaar leven wat hij zou moeten zijn ? Zou het ten andere eveneens niet tijd worden dat men begint met de *inter-associatie*, de associatie in den tweeden graad die meer op samenwerking gericht is.

Dit zijn de *eerste vragen* die onderzocht werden op een Congres waar Comités van talrijke associaties vereenigd waren en dat in Mei op de Tentoonstelling te Brussel gehouden werd.

De Schilderijen van den Ommegang te Brussel.

Wij zegden reeds (Brab. Folkl. 8ste jrg. blz. 29) dat het Brusselsch Museum voor Schoone Kunsten copieën bevat van twee der zes schilderijen van Denis Van Alsloot, waarop de Ommegang van 1625 te Brussel wordt voorgesteld. Als gevolg van een overeenkomst tusschen den Staat en de Stad zullen deze twee schilderijen in bewaring gegeven worden aan het Gemeentelijk Museum van Brussel

Folklore en Sociale Werken.

In de Katholieke school voor Sociale Werken werd een afdeeling ingericht, waar de jonge meisjes opgeleid worden voor het bestuur van kringen die zich met volksopleiding bezighouden. Daar de Bestuurster van gezegde school de meening toegedaan was dat haar leerlingen de volksziel zoo goed mogelijk moesten kennen en dat de Folklore haar een middel scheen om dit doel te bereiken, vroeg zij aan onzen Dienst enkele lezingen te komen houden. Aan dit verlangen werd voldaan en in Februari en April werden door onzen Dienst twee voordrachten in deze school gehouden.

Folklore en Padvinderij.

Bij wijze van proef werd dit jaar door de Girl Guides van België (Lakenweversstraat, Brussel) een soort examen ingesteld om het diploma voor Folklore te bekomen. Het programma werd voorloopig vastgesteld als volgt :

1. Tien volksliederen kennen, behoorend tot ten minste vijf verschillende categoriën, gekozen tusschen de volgende : plaatselijke liederen, gelegenheidsl., godsdienstige l., verhalende l., oorlogsl., stapl., liefdel., satirische of komische l., kinderl., wiegel., dansen begeleid met zang en « cramignons ».

2. Zes legenden kennen (hekserij, heiligen, duivelen, lucht-, water- of vuurgeesten, enz.).

3. Tien gebruiken kennen die betrekking hebben op het familieleven, op volksfeesten, op den kalender, enz.

4. Zes folkloristische feesten opnoemen : bedevaarten, processiën, optochten, kermissen, enz. Oorsprong en datum kennen en twee er van bijgewoond hebben.

5. Zes kleederdrachten of bijzonderheden van plaatselijke kleederdrachten toonen (Voorwerpen, foto's, teekeningen, poppen).

6. Tien titels van boeken aangeven die over folklore handelen : verzamelingen liederen, legenden, enz... en er ten minste drie van gelezen hebben.

7. Vijf Musea voor folklore noemen en er ten minste twee van bezocht hebben.

8. Twee volksdansen kennen en kunnen aanleeren.

9. Aan den examinator een verzameling van minimum vijf folkloristische voorwerpen aanbieden (speelgoed, prenten en aanplakbiljetten, meubels, keukengerei, gereedschap, kleedingstukken, maten en gewichten).

10. Twintig gewestelijke gerechten opnoemen : banket- of broodbakkerij, gerechten eigen aan een streek, enz...

11. Vijf volkszegswijzen, vijf spotnamen en vijf plaatsnamen met hun beteekenis kennen.

Koninklijke Vlaamsche Academie.

M. Van Ginderachter, Provinciaal Raadslid en Burgemeester te Merchtem heeft een som van 20.000 frank ter beschikking gesteld van de Koninklijke Vlaamsche Academie. Om de drie of vier jaar zal met den interest dezer som een prijs uitgereikt worden voor het beste Vlaamsche werk over Geschiedenis, Folklore, Kunstgeschiedenis, Oudheidkunde, Taalkunde of Letterkunde ; bij voorkeur zal de prijs toegekend worden aan een werk over de kantons Vilvoorden, Assche of Wolvertem. Voor dezen prijs mogen eveneens Vereenigingen of tijdschriften in aanmerking komen.

In het Erasmushuis.

Prinses Juliana van Nederland verleende haar hooge bescherming aan de Vereeniging « De Vrienden van het Anderlechtsch Museum » *(Erasmushuis)*.

Dit mag wel een aanmoediging van belang heeten voor deze inrichting, die zich bezighoudt met het verzamelen van herinneringen aan den beroemden Meester van Rotterdam.

« Uit erkentelijkheid voor hetgeen België doet voor de nagedachtenis van Erasmus » werd door een groep Nederlanders aan het Museum te Anderlecht een waardevolle verzameling voorwerpen geschonken :

Ziehier de opgave der voornaamste nieuwe stukken :

Portret van Erasmus door een Hollandsch Meester uit de XVI^de^ eeuw ; Portretten van Erasmus gegraveerd door Andreas Stockius, Frans Huys, Jerôme Cock, Albert Dürer, Ant. Van Dyck, Houston, Negges, Galle, enz. Portretten van tijdgenooten van Erasmus (werken van meesters uit dien tijd), Luther, Adrianus VI, Karel V, Joh. Reuchlin, Mesurus, J. Lascaris, Joh. Froben, Thomas Morus, Jerôme Alexandre, Joh. Badius, Beatus, Rhenanus, enz.

Oorspronkelijke, zilveren vorm van de medaille met den beeldenaar van Erasmus door Hieronymus Dietrich (1531), Medaille van Ramus (Pierre La Ramée), 1555, enz.

Brief betreffende de « zaak Luther », door Erasmus in November 1520 te Leuven geschreven en gedrukt bij Peypus te Neurenberg, einde 1520. Eigenhandig geschreven brief van Frans I « par la grâce de Dieu Roy de France », perkament gedateerd te Fontainebleau, Juli 1531.

Talrijke oorspronkelijke uitgaven van Erasmus' werken. Hierbij dienen vooral opgemerkt de « Seneca », gecommentariëerd door Erasmus en gedrukt te Parijs, bij Badius Ascensius in 1514, de « Aristoteles » gedrukt bij Bebel, te Bazel in 1539, de « Medicinae Encomium » met geschreven nota's en de eerste uitgave van de « Werken van den H. Cyprianus » met mooie houtsneden van Ambrosius Holbein, enz., enz.

Antwerpsche Sanctjeskring.

De Antwerpsche Sanctjeskring organiseerde zijn jaarlijksche Tentoonstelling einde Mei. Er wordt eveneens een tentoonstelling ingericht te Westerloo, begin Augustus.

Begijnhof te Brugge.

Zeer dringende herstellingswerken dienen in het Brugsch Begijnhof uitgevoerd te worden. Om het noodige geld te verzamelen kwam een vereeniging tot stand, die zich uitsluitend met kunst bezighoudt. De Vrienden van het Begijnhof te Brugge, postcheckrekening N^r^ 335585. Weldoeners : 25 frank, een steen voor de herstelling : 5 frank.

Tentoonstelling over de Brusselsche Gangen.

Als gevolg op een voordracht van M. L. Verniers over de Brusselsche Gangen, gehouden in de Koninklijke Vereeniging voor Oudheidkunde te Brussel, werd den wensch uitgedrukt te Brussel

een aesthetische, geschiedkundige en folkloristische tentoonstelling over de gangen uit de omgeving zien in te richten. De beste foto's, steendrukken, etsen enz. die betrekking hebben op onze gangen, zouden er verzameld worden.

Tentoonstelling in een Gang.

In de Ste Petronellengang (Grasmarkt 66, Brussel) werd een herberg-tentoonstelling ingericht, waar afbeeldingen samengebracht werden van personen die hier tijdens de Middeleeuwen bijeenkwamen. Dit huis was in de XVI^{de} eeuw een herberg met als uithangbord : « A la pie voleuse ». Landloopers, dichters en schilders hielden er hun bijeenkomsten. In deze gang stonden eveneens de stallingen der graven van Hoorn.

A l'Imaige Notre Dame.

Dit is het uithangbord van een zoogenaamde tentoonstelling over volkskunst, die geopend werd in N^{r} 3 van den Geschenkengang (6, Grasmarkt te Brussel) ; in werkelijkheid is het echter een verzameling teekeningen en schilderijen waarop tooneeltjes uit het volksleven voorgesteld worden.

In het Middeleeuwsch kasteel te Beersel.

De herstellingswerken, den 10^{den} Maart 1928 begonnen, nemen van jaar tot jaar meer uitbreiding.

Het werk dat door den « Bond der Vrienden van Beersel » verwezenlijkt werd is reeds belangrijk.

Buiten : vijver, gewone brug en ophaalbrug werden hersteld.

Binnen : De ingestorte gewelven zijn gedeeltelijk hersteld, nieuw timmerwerk ; zalen, trappen en rondenweg reeds toegankelijk, enz.

In 1935 werden weer nieuwe herstellingswerken door den Bond ondernomen.

Het kasteel dat zoo rijk is aan dramatische en oudheidkundige herinneringen, kan elken dag van het jaar door het publiek bezocht worden. Toegang : 2 frank ten voordeele van de herstelling. Toegang vrij voor scholen onder het geleide van leeraars.

Te volgen weg. Vertrek uit Brussel : Voor auto's : den Alsembergschen steenweg volgen tot aan de Brouwerij Van Haelen, rechts inslaan en den steenweg volgen tot aan de Kerk en het Kasteel van Beersel.

Voor voetgangers : alle trams die aansluiting geven bij tram 9 die rijdt naar den overweg Ukkel-Calevoet, verder autobus (gele plaat) of wandeling te voet naar Beersel, schilderachtig dorp.

Nabij het kasteel de « Auberge du Chevalier », een herberg die door stijl en binnenversiering herinnert aan een eigenaardige afspanning uit de Middeleeuwen.

In de Nederlandsche Academie voor Wetenschappen

werd een commissie ingericht die zich zal bezighouden met het opmaken van een Atlas over de Folklore van Nederland.

Openluchtmuseum voor de Fransche Folklore.

Te Parijs werd een ontwerp in studie gewonnen voor de oprichting van een Openluchtmuseum voor de Fransche Folklore. Dit Museum zou zich bevinden te Suresnes, in het Bois de Boulogne, in de omgeving van het kasteel van Saint-Cloud, aan de oevers van de Seine.

Tentoonstelling voor Poolsche Volkskunst.

De tentoonstelling voor Poolsche Volkskunst die in het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis van 11den tot 25sten Januari plaats had, oogstte een welverdienden bijval. M. Morelowsky, Hoogleeraar te Wilna, hield verscheidene hoogst belangwekkende voordrachten die aantoonden hoe volksleven en volkskunst in nauw verband staan met elkaar en hoe het bestudeeren van de volkskunst een kostbare hulp biedt bij het doorgronden der algemeene ethnographische problemen.

Gedurende de tentoonstelling werd een voorstelling van volksdansen georganiseerd en tevens een wedersamenstelling van een huwelijksfeest in een dorp uit het Noorden van Midden-Polen.

Internationaal Congres voor de Geschiedenis der Godsdiensten.

Het Congres zal gehouden worden van 16den tot 22sten September. In een der afdeelingen zal er gehandeld worden over den godsdienst der oervolkeren, over het bijgeloof en over de Folklore. Deelneming aan dit Congres door storting van 50 frank op postcheckrekening 233.800 van G. van Langenhove.

Het verheugt ons te zien dat alle wetenschappen rekening beginnen te houden met de Folklore. Onbetwistbaar is het dat voor tien jaar bij deze congressen heel weinig of heelemaal geen aandacht aan de Folklore geschonken werd. Heden constateeren wij dat er bijzondere afdeelingen voor ingericht worden en dat men er zelfs in de andere afdeelingen gebruik van maakt.

De Optochten.

Afgezien van de Congressen heeft de Folklore ook nog een plaatsje gekregen bij de vermakelijkheden. Wij spreken hier niet van de tentoonstelling waar er optochten van gilden, soldatenmarschen en allerlei dingen uit vroegere tijden te zien waren. Dit alles is goed, doch wij kunnen ons niet onthouden hier te herhalen

dat de Folklore daar een plaats verdiende die overeenkwam met haar nut en haar belang en niet alleen moest dienen als vermaak en om de kijklustigen te doen lachen. Er diende een afdeeling aan de Nationale Folklore voorbehouden te worden. Sommige dagbladen hebben overigens ook betreurd dat aan het ontwerp dat door onzen Dienst opgemaakt werd geen beter onthaal te beurt viel.

Als dit nummer zal verschijnen zal de ommegang reeds een eerste maal uitgegaan zijn. Hij zal nogmaals te bewonderen zijn op 4den Augustus. Zooals men weet bleef al het materieel van 1930 bewaard.

Op 14den Juli was er een Optocht der Reuzen. Meer dan honderd Reuzen, uit België of uit den vreemde, waren er te zien. Deze optocht was eerder een soort synthese van de Belgische folklore, want bij elken groep reuzen behoorde een andere groep die karakteristieke dansen, spelen, enz. uitvoerde. Het zal vooral een optocht voor kijklustigen zijn. Dikwijls werd onderweg stilgehouden, niet alleen om andere dragers aan te stellen doch ook om de tusschengroepen toe te laten achtereenvolgens hun dansen uit te voeren.

Wij hadden eveneens een ontwerp opgemaakt voor een stoet die « Verlovingsoptocht » zou geheeten worden. Bij een vereeniging van het internationaal Festival voor Volksdansen maakten wij van de gelegenheid gebruik om aan onze Engelsche vrienden te vragen dat al de Europeesche groepen na het Festival over Brussel zouden terugkeeren met kleedij, muziek, enz. Daar zou dan een optocht en een feest in de zaal georganiseerd worden.

Wat zou er aantrekkelijker of oorspronkelijker geweest zijn ? Meer dan vijf en twintig groepen in verschillende, kleurrijke kleederdracht.

Gezien België echter het eenige land was dat aan dit Congres geen deel nam ware het onbetamelijk geweest hier voordeel uit te trekken. Wij hebben dan ook onze onderhandelingen niet verder doorgezet.

Internationaal Festival voor Volksdansen.

Hierna volgt de lijst der landen die officieel zullen vertegenwoordigd worden op het Internationaal Congres en op het Festival voor volksdansen van ritueelen aard dat te Londen gehouden wordt van 15den tot 20sten Juli, onder het eere-voorzitterschap van de Koningin van Engeland. België wordt niet officieel vertegenwoordigd. Wel echter : Oostenrijk, Boelgarije, Tsjecho-Slowakije, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitschland, Griekenland, Nederland, Hongarije, Ierland, Italië, Letland, Joego-Slowakije, Noorwegen, Polen, Roemenië, Spanje, Zweden, Zwitserland, Rusland en de Vereenigde Staten.

Het Museum voor Folklore te Malmedy.

De Vereeniging zonder winstbejag « Malmedy-Folklore » werd gesticht in 1922. Zij heeft ten doel het merkwaardige dat het verleden ons nagelaten heeft te verzamelen en te doen kennen door haar uitgaven. Aldus ontstond het mooie Museum voor Folklore te Melmedy.

Aldus ontstond eveneens een Tijdschrift dat als titel droeg « Folklore Eupen-Malmedy-St. Vith » en waarvan het eerste nummer verscheen in Juni 1922. Het laatste nummer van het V^de^ deel werd gedrukt in November 1927. Daar het geld ontbrak kon het tijdschrift het niet langer volhouden, wat nochtans te betreuren valt, daar de reeds verschenen nummers (10 geïllustreerde afleveringen, samen 5 deelen) in den vreemde zoowel als in België ten zeerste gewaardeerd werden en heden duur betaald worden op de boekenmarkt.

Niettegenstaande deze onderbreking bleef het meerendeel der leden aan de instelling trouw ; zij begrepen dat het halfjaarlijksch bulletijn, hoe leerzaam en flink het ook was, toch het hoofddoel der Vereeniging niet uitmaakte : *de suggestieve voorwerpen ons door onze voorouders nagelaten aan de vergetelhid onttrekken, ze bewaren, ze methodisch rangschikken in de glazen kasten van het museum te Malmedy, was dit inderdaad niet het voornaamste werk dat, niettegenstaande alles, tot een goed einde moest gebracht worden.*

Wij vestigen de aandacht onzer lezers op dit Museum voor Folklore. In het klooster van de abdij, in de zaal Louis XV en in de « salle de peinture » werden zoodanig veel voorwerpen bijeengebracht, dat drie of vier nieuwe zalen onmisbaar zijn om al deze rijke verzamelingen op passende en wetenschappelijke wijze te rangschikken. In een historisch-folkloristische bibliotheek werden bovendien duizenden boeken, allerhande bewijsstukken, gravuren en handschriften van groote waarde samengebracht. Elk jaar worden deze zalen door meer dan 1200 vreemdelingen bezocht, die over hetgeen zij er zagen maar niet uitgepraat geraken. Talrijke geleerden en studenten komen er opzoekingen doen in de zaal waar het archief bewaard wordt.

De Maatschappij hoopt wel dat zij in staat zal geraken haar Bulletijn opnieuw uit te geven. Niet alleen uittreksels uit de verslagen der zittingen zullen er dan in gepubliceerd worden, doch ook allerlei feiten betreffende de nieuwe aanwinsten en tevens folkloristische artikels. Iedereen zal zijn bijdrage kunnen insturen, zoodat er een band zal gesmeed worden tusschen al de liefhebbers uit de streek. Tijdens het winterseizoen reeds zullen wellicht reeds enkele historische of folkloristische lezingen gehouden worden, voorbehouden aan de leden en hun familie.

Dienst voor Folkloristische Opzoekingen van de Provincie Antwerpen.

Het Provinciaal Comité voor oudheidkundige en geschiedkundige opzoekingen van de Provincie Antwerpen heeft zich in zitting van 2den Mei 1935 beziggehouden met het bestudeeren van het marionettentheater.

Door M. Schmook werd in 't Vlaamsch een voordracht gehouden over Poppenspel en Kultuur ; M. de Warsage sprak in 't Fransch over de Poppenspelen in België.

De Vrienden van de Kunstmedaille.

Zoo het mooie in het leven u niet onverschillig laat, dan achten wij het oogenblik gelegen om uw aandacht te vestigen op de Koninklijke Vereeniging : *De Vrienden van de Kunstmedaille.*

Deze vereeniging, onder het eere-voorzitterschap van Koningin Elisabeth, werd in 1901 gesticht met het doel de medaillekunst aan te moedigen en in België den kunstzin voor medailles te ontwikkelen.

Als middelen om dit doel te bereiken worden gebruikt : net slaan van medailles, voordrachten, uitgaven, verspreiden van postkaarten die betrekking hebben op het werk onzer medailleurs, bezoek aan werkplaatsen, inrichting van tentoonstellingen in België en in den vreemde, enz...

De Vereeniging houdt jaarlijks twee algemeene vergaderingen in het Paleis der Academiën. Hier worden de leden door voordrachten en tentoonstellingen op de hoogte gesteld van de vorderingen die in den laatsten tijd door de medaillekunst gemaakt werden.

Jaarlijksche bijdrage : 50 frank minimum voor de leden die in België wonen, 60 frank minimum voor buitenlanders.

Voordeelen voor de leden : 1° De leden ontvangen het insigne van de vereeniging (gedenkpenning door G. Devreese) ; 2° Zij ontvangen de medailles die uitgegeven worden door de Vereeniging en die *uitsluitend voor de leden bestemd zijn* ; 3° Zij ontvangen de boekjes met postkaarten en de andere uitgaven der Vereeniging ; 4° Zij worden uitgenoodigd tot de vergaderingen, voordrachten, tentoonstellingen, enz., die door de Vereeniging ingericht worden.

Zetel : Ch. Degrouxstraat 23, Brussel.

Voorzitter : M. Victor Tourneur ; Secretaris : M. Marcel Hoc.

Necrologie.

Pierre Saintyves.

Uit Frankrijk ontvingen wij een droevig nieuws. M. Pierre Saintyves is overleden. Niet alleen door zijn werken die aller eerbied en bewondering afdwongen, doch ook persoonlijk was hij door de Belgische Folkloristen gekend. Steeds nam hij deel aan al onze Congressen voor Oudheidkunde, waar hij gewaardeerd werd om zijn innemend karakter, zijn goede luim en dikwijls ook om zijn fijngeestige ironie. Wij, Belgen, bewonderden hem niet alleen, doch voelden voor hem eveneens een levendige sympathie.

Nu de mensch niet meer is, nu dit al te vroeg overlijden ons er toe dwingt na te gaan wat de schrijver nagelaten heeft, dan bevinden wij ons tegenover een reuzenwerk. Ziehier de titels van zijn voornaamste werken :

Les saints successeurs des Dieux.

Les vierges-mères et les naissances miraculeuses.

Les Reliques et les images légendaires.

La simulation du merveilleux.

La guérison des verrues, de la magie médicale à la psychothérapie.

La force magique, du mana des primitifs au dynamisme scientifique.

Le mystère des Evangiles.

Essai sur les grottes dans les cultes magico-religieux et dans la symbolique primitive.

Rondes enfantines et quêtes saisonnières.

Les origines de la médecine, empirisme et magie.

L'éternuement et le baillement dans la magie, l'ethnographie et le Folklore médical.

Essai de Folklore Biblique, magie, mythes et miracles dans l'ancien et le nouveau Testament.

Les Contes de Perrault et les récits paraboliques, leurs origines, coutumes primitives et liturgies populaires.

Les liturgies populaires.

La légende du Docteur Faust.

Apologie du Folklore ou de la science de la tradition populaire.

Le massacre des Innocents ou la persécution de l'enfant prédestiné.

En marge de la légende dorée : songes, miracles, survivances. Essai sur la formation de quelques thêmes hagiographiques.

Les cinquante jugements de Salomon, ou les arrêts des

bons juges recueillis par la tradition populaire.

Le discernement du miracle.

Opvallend is het dat schrijver zich vooral bezighield met godsdienstige folklore. Zijn geleerdheid was buitengewoon groot, zijn methode uiterst nauwgezet.

Onder zijn leiding en op zijn initiatief begon men met het uitgeven van het « Corpus du Folklore préhistorique en France » en van het « Corpus du Folklore des Eaux en France ». Wij hopen wel dat zijn overlijden het volledig publiceeren dezer kostbare werken niet zal belemmeren. Het noodige materiaal moet wel verzameld geweest zijn.

M. Pierre Saintyves was een der baanbrekers, misschien wel de voornaamste baanbreker toen er sprake was van de « Société du Folklore français » op te richten ; wij meenen overigens ook dat zijn edelmoedigheid niet vreemd was aan de ontwikkeling van dit tijdschrift. Zoodanig beminde hij de Folklore dat hij niet alleen zijn persoon en zijn talent er aan wegschonk, doch dat hij eveneens zooveel mogelijk geldelijken steun verleende.

Hij werkte ook voor de « Société d'Anthropologie » te Parijs en gaf er cursussen aan de « Ecole d'Anthropologie ». Op de inhoudstafel van bijna elk nummer van dit tijdschrift staat de naam Pierre Saintyves te lezen.

Aan Mevrouw Saintyves, die hem bij zijn werk steeds trouw ter zijde stond, en aan onze vrienden, de Fransche Folkloristen, bieden wij onze innigste gevoelens van deelneming aan. Hun rouw is ook de onze, want het verlies dat zij ondergingen wordt even smartelijk bij ons gevoeld als bij hen.

Fernand Danhaive.

De Waalsche Folklore verliest den Heer Fernand Danhaive, overleden op den ouderdom van 46 jaar.

Daar hij een kind van den buiten was, had hij steeds een bijzondere voorliefde voor al wat betrekking had op het volk en zijn tradities. Hij studeerde geschiedenis en dit was de reden waarom hij bij het bestudeeren van allerlei vraagstukken zoo methodisch te werk ging. Dit innig samengaan van wetenschappelijke vorming en gehechtheid aan volk en geboortegrond, verleenen aan zijn werk een bijzondere behoorlijkheid. Hij was lid van den kring : *Les Rèlis Namurwés* en medewerker tot de tijdschriften : *La Vie Wallonne en Le Guetteur Wallon.* Zijn boek over de toponymie van Namen-Noord werd bekroond door de *Société de Littérature Wallonne.* Tusschen zijn werken noteeren wij : Les coteliers, les petits maisons blanches du terroir de Namur-Nord, Mœurs et Spots de Namur-Nord, du pays de Sambre et Meuse, enz...

Ons tijdschrift biedt aan de Naamsche en Waalsche folkloristen zijn innige deelneming aan.

Onze Uitstappen.

8 September. — Te half acht, vertrek uit Brussel, Wetstraat, 38. Bezoek aan het kleine dorpsmuseum voor Folklore te Op-Heylissem (zie Brab. Folklore, X^{de} jrg., blz. 371 en 372). Bezoek aan de kelders van Folx waar de beruchte bandiet Colon zich schuil hield (zie Brab. Folkl., 7de jrg., blz. 273-278). Noenmaal te Gistoux. 's Namiddags door de schilderachtige streek Chaumont-Longueville, Hèze, Biez. Bezoek aan de « groeiende steenen », door het bosch van Meerdaal, stilstand bij de Zoete Waters, terug langs de vallei van de Yssche.

Prijs voor dezen uitstap : 75 frank. Inschrijvingen uiterlijk tot 5^{den} September.

(Deze uitstap die op 16^{den} Juni moest plaats hebben is toen niet kunnen doorgaan).

22 September. — Te half acht vertrek uit Brussel. Bezoek aan de overblijfselen van de oude abdij van Aywières (zie Brab. Folk., 13de jrg., blz. 364 en vgd.). Aankomst te Fosses om 11 uur. Beroemde soldatenprocessie die slechts om de zeven jaar uitgaat. Noenmaal. 's Namiddags bezoek aan de Fransche hovingen van het kasteel te Annevoie. Bezoek aan de kerk te Bouvignes. Rust aan de rotsen van Frênes.

Prijs voor den uitstap : 70 frank voor autocar, noenmaal, entrees en fooien. Inschrijvingen uiterlijk tot 19^{den} September.

De prijzen werden opgegeven onder voorbehoud van eventueele verhoogingen, voortspruitend uit onkosten van vervoer en eetmalen. Deze uitstappen zullen in een volgend nummer niet meer aangekondigd worden.

INHOUDSTAFELS

Veertiende Jaargang - September 1934-Juli 1935.

N^{rs} 79 tot 84.

DRUKKERIJ
CHARLES PEETERS
ZOUT-LEEUW

Inhoudstafel der platen.

H. Avertanus naar een ets van P. Clouwet 8
Beeldeken van O. L. Vrouw van Scherpenheuvel, 1604 14
Binnenzicht der voormalige kapel van O. L. V. van Scherpenheuvel 15
Titelblad van een pestboekje door Gherinus 19
Titelblad van het pestboekje met de Maarschalken door G. De Pretere, S. J. 20
De Heilige Maarschalken der Pest 21
O. L. Vrouw van Milanen door C. Galle 23
Prent van O. L. Vrouw van Foy, 1632 24
Beeldeken van den H. Antonius, eremijt vereerd in de kerk van Boortmeerbeek 26
Beeldeken van den H. Piat, apostel van Doornik 28
Egerlander Amulette 29
St-Anna vereerd tot Bottelaere (Houtsnede) 31
De veertien heilige noodhelpers tegen de pest in Frankenthol vereerd 32
De H. Aldegondis patrones van Mespelaer, naar een ets van A. van Diepenbeek (1649) 34
Circus op reis 37
Dè circus is aangekomen 38
De opbouw van een circus 39
Circusrijdster naast haar wagen 40
Klaar voor « de parade » 41
De fakir 42
Jonge artiste 43
Mulatinnen Circuskinderen 44
Mulatin-Circuskind 45
De Parade 46
Interieur van een woonwagen 47
Toebereidselen voor den maaltijd 48
De wasch 49
De wasch hangt te drogen 50
Het onderhoud der dieren 51
Circusartisten tijdens hun rust 52
Circusmenschen. Jonge moeders 53
De Indiaan Parsoni 54
Opengevouwde verpakking der « bablutes montoises » 57
De Blaffetuere geteekend door L. Smits 61
Contrast : Gang met op den achtergrond het Justitiepaleis (Mortiaux) 81
Kaysergang (Mortiaux) 82
Rood Huisgang (Mortiaux) 83
Schuddeveldgang (Mortiaux) 84
Sint-Jacobsgang (Mortiaux) 85
Schouwengang (Mortiaux) 86

Warschougang, cité van « Toone » (Mortiaux) 87
Ingang van de Peerlemoergang (R. Van de Sande) 88
Ingang van een « poort » (R. Van de Sande) 89
Binnenplein, Waaierstraat (R. Van de Sande) 90
Ekstergang (R. Van de Sande) 91
Kaysergang (J. Michotte) 92
Eind van de Schouwengang (Carl Wernemonn) 93
Gang 22. Kareelkaai (Carl Wernemann) 94
Valkgang (Carl Wernemann) 95
Peerlemoergang (Carl Wernemann) 96
Meibloemgang (Carl Wernemann) 97
Rood Huisgang (Carl Wernemann) 98
Peerlemoergang (J. Michotte) 99
Foto en plan van de Meibloemgang 100
Foto en plan van de Vanhoetergang 101
Foto en plan van de Sinte-Theresiagang 103
Foto en plan van de Warschougang 105
Foto en plan van de Sorbengang 107
Gezicht op een gang (Foto A. Beeken) 109
De ruimingsdienst in een gang (Foto A. Beeken) 111
Hoe het volk een straat versiert bij een feest 113
Poesjenellenkelder, Warschougang (Foto J. Hersleven) 115
De Gangbewoners : Kruiers 117
De Gangbewoners :
  De venter van roomijs 119
  De venter van dropwater 120
  Koetsier en koopvrouw in prentbriefkaarten 121
  De scharenslijper 122
  Koopvrouw in windmolentjes 123
  Een mans-jazzband (Allegelijk) 124
  Vodden en beenen 125
  Venter van smoutbollen 126
  Koopvrouw in karokollen 127
  Krantenverkoopster 128
  Koopvrouw in Paascheieren 129
  Koopvrouw in gedroogde schol 130
  Type van koopvrouw in schollen 131
  Karretjes der handelaars in schollen 132
Koopvrouw met karretje. Breien in afwachting dat de klant komt (Mortiaux) 133
De koopvrouw in fruit (Mortiaux) 134
Uitzicht der Kapellemarkt met haar rij karretjes (Mortiaux) 135
Groenboeren, Vorsenplein (Mortiaux) 136
Karretje van een koopvrouw nabij den ingang van de Windegang (Mortiaux) 137
Castrum van Haren (XIVe eeuw) 178
Haeren, Castrum gezegd hoeve van Cortenbach 179
Haeren, Castrum voor den brand 181
Haeren, het Kasteel Cortenbach 182

Standbeeld van Karel van Loreinen 182
Aanval op de Drie Gaten 182
Plan van Haeren 184
Plan van Haeren omstreeks 1810 183
Haeren, Riddergoed de Flodorp 188
Haeren, plan van het kasteel Ter Elst (1759-1912) 189
Haeren, De kerk 190
Haeren. Voetstuk van het standbeeld van Karel van Lorreinen 191
Haeren. Trap van het kasteel d'Hannetaire 192
Portret van Angelique d'Hannetaire 194
Portret van Eugènie d'Hannetaire 195
Haeren. Verdieping van het kasteel d'Hannetaire 197
Haeren. Schouw van het kasteel Ter Elst 198
Haeren. Wapenschild van der Noot-Taye 202
Haeren. Het kasteel Ter Elst in 1912 afgebroken 204
Geeraardsbergen. Kasteel van Boelaere 208
Tentoonstelling van Vilvoorden.
Zaal met geschiedkundige herinneringen en documenten 306-307
Stand der Gilden 308-309
Zicht op de Groote Zaal 310-311-312
Voorstelling van een oude boerenkeuken 313
Voorstelling van een oude keuken 314
Voorstelling van een oude familiekamer met voorwerpen in Gothiek en Renaissancestijl 315-316-317
Kazuifels van Grimbergen, Machelen en Peutie 318
Ciborie der abdij van Grimbergen 319
Gouden monstrans der Abdij van Grimbergen (1617) 320
Zilveren monstrans uit de kerk van Vilvoorden (1690) 321
Zilveren monstrans uit de kerk van Perk (1634) 322
Houten beeld van St. Lucia (kerk van Neder-over-Heembeek) ; houten kist (kerk van Peutie), zilveren kandelaars 323
Houten beeld van de H. Anna (kerk van Perk) 324
Marmeren engeltje met wapenschild van der Noot 325
Koorlessenaar der XVIIIe eeuw (kerk van Vilvoorden) 326
De Molen van Volsem (Peeter J. Lefever) 356

Inhoudstafel der Schrijvers.

AU VILA P. — Originalitat de la imatgeria popular catalana 70
AZADOVSKI M. — Lenine in de Folklore der Volkeren van de U. R. SS. 373
BERENGARIO GEROLA. — Un santuario di altri tempi in val Venosti 218
BOBERY INGER M. — Sagnet om den store paus Dod 367
BONNEAU G. — L'expression poétique dans le Folklore Japonais 368

CARAVAGLIOS CESARE. — I Canti delle Trincu 70
CARTON DE WIART, Graaf. — Marguerite d'Autriche 375
CAVENAILLE J. — Ossengal als wormmiddel 286
CEYSSENS LUC. — Het onderwijs te Turnhout vóór 1830 68-211
COLART ALEXIS. — Quelques manifestations d'art populaire et de Folklore de l'Entre Sambre et Meuse 213
COLETTE J. R. F. — Le néolithique Uélien 376
COLLET PAUL. — De « Bon Dieu qui croque » 281
CREVECOEUR J. — Bedevaart van Noville te Neerwaver 358
DANHAIVE FERNAND. — Nécrologie 391
DE BAST V. — O. L. Vrouw van Alsemberg 68
DE BEER JOS. — De Heilige Maarschalken en Noodhelpers der Pest 5
DE CLERCQ AUGUSTA. — Kinderspelen met saai 57
» De legende van den heer van Boelare of het steenen Kruis te Onkerzeele 206
» Eene kantschool te Woubrachtegem 276
» De volontairen van Grammont 279
» Knoopen in den zakdoek 281
DELEHAYE HIPPOLYTE. — Cinq leçons sur la méthode hagiographique 375
DE MARNEFFE. — Nécrologie 228
DE MARNEFFE ALPHONSE. — Twaalf glazen op slag van twaalf uur 282
» Wedstrijden voor beleedigingen 282
DE MEYERE VICTOR. — De Vlaamsche vertelselschat 66
» De Vlaamsche Volkskunst 210
DE MOT PAUL. — Nécrologie 226
DE MUNCK E. — Over het woord « Broquette » 63
DE VUYST CYRIEL. — Onze aloude voorjaarsche kinderspelen 277
DE WARSAGE ROD. — De haan op onze kerktorens 359
» Nos clochers 364
DEWERT J. — De hoek der zelfmoordenaars 284
» Gangen 333
DUBOIS D. — Het Oude Diest 67
DROBNJAKOVIC, BORIVOYE. — Bedrijvigheid en vischvangst op de Drina 367
FRERE J. — Knippen 58
» De « Snor » 58
FRERE M. — Een gebochelde zien 55
GESSLER JAN D^{r}. — Manière de langage qui enseigne à bien parler doulz françois 68
» La Manière de Langage 364
HAUBILLE D^{r}. — Tegen rheumatiek 286

HAUST J. — Enquêtes sur les patois de la Belgique romane 212
» La Philologie wallonne 212
HENDRICKX FRANS. — Wellerismen 261
» Bijgeloof betreffende planten 286
Vertaling van
» De Tentoonstelling te Vilvoorden 304
» De Volkskunst en de Vrije tijd van den arbeider 336
» De Brusselsche gangen 79
» De Folklore in het sociaal Conformisme 159
HERBILLON JULES. — Luiksche Wevers te Heylissem 62
HERMANT P. — Folklore en Wetenschap 64-233
» Pelsen in een sterfhuis 281
HEUPGEN P. — Bablutes montoises 57
LE CLERCQ LEOPOLD, Kan. — Een tweehonderdjarige Volksbijbel 376
LEFEVER PEETER J. — In Volsem 356
LEYDER JEAN. — Remarques sur l'Anthropologie des
» Pygmées du Congo Belge 213
LUQUET G. H. — La pensée primitive 218
» Les Venus paléolithiques 218
MARINUS ALBERT. — Napoleon en de Legende 59
» Wellerismen 59
» Inleiding aan het artikel « De Brusselsche Gangen » 79
» De Folklore in het Sociaal Conformisme 159
» De Volkskunst en de Vrije Tijd van den arbeider 336
» De Tentoonstelling van Vilvoorden 304
MICHOTTE J. — Illustraties van het artikel « De Brusselsche Gangen » 92
MIGNON E. — Volksgeneesmiddel 63
MONTEYNE LODE. — De Sabbe's 211
MORTIAUX. — Illustraties van het artikel « De Brusselsche Gangen » 81
MORTIER FLORENT. — Volksopvattingen over de macht der booze geesten 254
» Op z'n Spaansch ontvangen worden 285
NICULESCU-VARONE G. T. — Portul national romanesc 70
PEETERS F. — De Antwerpsche Sanctjeskring 377
PELGRIMS GUSTAVE. — Les Gildes et les Corporations 212
PELSENEER JEAN. — Folklore en Geschiedenis van de Wetenschappelijke gedachte 363
» Esquisse du Progrès de la pensée mathématique 374
PETROVIC, PETAR Z. — Volksliederen uit de streek van Rudnickv Pomoravlje 368

PHOLIEN FL. — L'Horlogerie et ses artistes au Pays de Liége 210
PIERRON SANDER. — Histoire illustrée de la Forêt de Soignes 373
RAVEZ WALTER. — Tournai, Cité Royale 66
ROELANTS JOS. — Een pareltje uit de Kempen 364
ROLANTS E. — Het gezond maken van putten door het zout 55
SAINTYVES P. — Corpus du Folklore Préhistorique en France 365
» Corpus du Folklore des Eaux en France 366
» Nécrologie 390
SARTON GEORGE. — Oriente y occidente en la historia de la ciencia 368
SEGUIN JEAN. — Vieux mangers, vieux parlers, bas-normands 366
SLOTTE-DE BERT, Mme Nestor. — La Guirlande des Mois 376
SMITS L. — Blaffeturke 61
STAHL, H. H. — Tecnica monografici sociologice 69
STROOBANT LOUIS. — De handslag 56
» De moord op Hertog Godfried met den Baard in 1889 62
» Le Bon Dieu qui croque 64
» Haeren 177
» De kapel der Spanjaarden 358
» De Bestorming van Brussel 358
» In de kapellekerk van Brussel 358
TEN HOET PARSON, W. H. — Geloof en Bijgeloof in de Circuswereld 37
» Kermiskinderen 245
THYS JOSEPH. — Comment vivaient nos grands parents 213-364
VAN BUTZEL R. — Grootsche Mariaviering te « Laar » Nederockerzeel 274
» De Haan op de kerktorens 275
VAN DE CASTYNE O. — L'architecture privée en Belgique dans les Centres urbains aux XVIe et XVIIe siècle 363
VAN DAMME D. — Les grands et les petits musées 212
VAN DEN WEGHE J. — Hallensia 263
VANDERBORGHT A. — Eierenkoers 283
VANDERLEENEN ALBERT. — Kleudden met zijn keten 327
VAN DE SANDE R. — Illustraties van het artikel « De Brusselsche Gangen 91
VAN GENNEP ARNOLD. — Liturgische Eeredienst en Volkseeredienst in Fransch Vlaanderen 289
» Le Folklore de la Bourgogne 366
VAN HAUDENARD M. — De Mastellentaart 285
» Wellerismen 286

VENNEKENS FR. — Geschiedenis der parochie van St-Martens-Lennik 377
VERNIERS L. — Koordedansliedje 56
» Gezelschapsspel en Parabel 59
» De Brusselsche Gangen 81
» Histoire de l'Antiquité 211
VIDOSSI GIUSEPPE. — L'Atlante demologico tedesco 217
WERNEMANN CARL. — Illustraties van het artikel « De Brusselsche Gangen » 93

Lijst der vermelde Brabantsche Gemeenten.

Alsemberg, 68, 215
Anderlecht, 74, 199, 212, 223
Aywières, 288
Assche, 229
Averbode, 69
Beersel, 385
Boortmeerbeek, 27, 33
Brussel, 8, 33, 81, 197, 202, 213, 222, 358, 382
Carloo, 189
Chaumont, 287
Court-St-Etienne, 283
Dieghem, 185, 230
Diest, 67, 265
Dworp, 370
Erembodeghem, 33
Evere, 61, 191
Folx-les-Caves, 287
Gistoux, 287
Groot Bijgaerden, 33
Grimbergen, 230, 318, 319, 320
Hageland, 173
Halle, 214, 216, 368
Haren, 177, 230, 324
Hekelgem, 229
Helmet, 61
Herzele, 33, 277
Heze, 287
Houthem, 230
Ittre, 288
Jette, 122
Leuven, 11, 55, 87, 202, 384
Longueville, 287
Lubbeek, 265
Machelen, 177, 185, 230, 318
Meerdaal, 355
Meldert, 33
Merchtem, 383
Melkwezer, 263
Meyse,
Neder-over-Heembeek, 323
Neerwaver, 358
Neerheylissem, 62
Nijvel, 64, 281
Nederokkerzeel, 69, 187, 274
Ouderghem, 370
Overijssche, 369
Perck, 230, 322, 324
Pellenberg, 265
Peuthy, 318
Saventhem, 185
Schaarbeek, 61, 177
Sterrebeek, 214
Scherpenheuvel, 13
Sint-Steven-Woluwe, 185
St-Pieters-Rode, 216
St-Pieters-Woluwe, 285
Tienen, 33, 69, 216, 268, 369
Ternath, 33
Tervuren, 74, 185
Ukkel, 122
Virginal, 286
Vilvoorden, 193, 225, 229, 304, 321
Volsem, 216, 356
Vorst, 56
Woluwe, 56
Wolvertem, 383
Winxele, 185
Zoniënbosch, 373
Zoutleeuw, 261, 286

Ontledende Inhoudstafel.

In deze inhoudstafel zijn de vakken gerangschikt volgens het folkloristisch onderzoek vermeld 1ste jaar, blz. 8.

Algemeen overzicht.

De Folklore in het sociaal conformisme 159
De tentoonstelling van Vilvoorden 304
Folklore en Wetenschap 234
De folkloristische gegevens in Wiskunde 375
Boekennieuws 66-210-363
Folkloristische Beweging 74-221-287-379
Nécrologie Paul de Mot 226
A. de Marneffe 228
Pierre Saintyves 390
Fernand Danhaives 391

A. — Volksgeloof.

I. — *Kultus en Folklore.*

1. — *Volksprenten en beelden, betreffende volksgeloof en legenden, godsdienst en kultus.*

De Heilige Maarschalken en Noodhelpers der pest 6
Beeldekens van de heiligen tegen de pest aanroepen 8-36
Amuletten tegen de pest 29
Beeldekens van O. L. Vrouw van Scherpenheuvel 14-15
Le Bon Dieu qui croque 64-284
De haan op de kerktorens 275
De Antwerpsche Sanctjeskring 377
Liturgische Eeredienst en Volkseeredienst in Fransch Vlaanderen 290

2. — *Lokale processiën en bedevaarten.*

O. L. Vrouw van Scherpenheuvel 14
Mariaviering te « Laai » Nederockerzeel 69-274
De Bedevaart tot Sint-Aldegondis te Mespelaere 34
O. L. Vrouw van Alsemberg 68
Het steenen kruis van Onkerzele 209
O. L. Vrouw van Alsemberg 215
Een Italiaansch bedevaartsoord tot den H. Leonardus 218
De bedevaart tot de H. Elisabeth te Haren 230
De bedevaart tot den H. Cornelius te Dieghem 230
De kapel der Spanjaarden 358
De processie der vrijgekochten te Brussel 358
Bedevaart te Neerwaver 358

3. — *Kapellen en gebruiken die er mede verbonden zijn.*

De landelijke kapellen der Kempen 370
Mariavereering te Laar 69-274
Onze torens 364
Het kruisteeken bij het passeeren van de eerste kerk 43
In Godsnaam 42

4. — *Wonderbare bronnen, steenen, dieren of boomen.*

De Watercultus in Frankrijk 366
De Miraculeuse bronnen 366
De sperwer 360

II — *Duivelwereld.*

1. — *Volksprenten betreffende den duivel : vertelsels, spreekwoorden, spreuken en zegswijzen waarin zijn naam voorkomt.*

De duivel te Brugge 360
De duivel in spreekwoorden (Wellerismen) 266

III. — *Tooverwereld.*

1. — *Tooverformulen, tooverboeken.*

2. — *Daden en vergaderingen van tooveraars en toovernecksen, gedaanten welke deze aannemen.*

Kaboutermannen 367
Kleudden met zijn keten 327

IV. — *Geestenwereld.*

Volksopvattingen over de macht der booze geesten 254

B. — Volksleven.

I. — *Bijgeloof.*

1. — *Bijgeloof aangaande het menschelijk lichaam (haar, baard, hart, enz.).*

De rechterhand 39
Het linker been 39
Een gebochelde zien 55

2. — *Voorteekenen van geluk of ongeluk.*

Een vrouw brengt geluk 44
Een jood in de cirk 45
Spuwen op geld 47
Iemand op weg moet niet op zijn schreden terugkeeren 47
Een lijkstoet tegenkomen brengt massel 49
Het bijgeloof ten dienste van de loterij 55

3. — *Bijgeloof aangaande dieren, planten en delfstoffen.*

Het gezond maken van putten door het zout 55
Pelsen in een sterfhuis 281
Peterselie verplanten 286
Een paard verzetten 48
De spiegel in de manege 40-53
Drie kloppen op hout 51
Een varken brengt geluk.

II. — *Folklore en Liefde.*

III. — *Folklore en Droom.*

IV. — *Volkszeden en Volksgebruiken.*

In de Circuswereld 171
Kermiskinderen 247
De wellevendheid en het sociaal conformisme 171
Hoe leefden onze grootouders 213
Twaalf glazen op slag van twaalf uur 282
Knoopen in den zakdoek 281

1. — *Gebruiken betreffende de geboorte, het huwelijk, den dood.*

Hoe leefden onze grootouders 213
Pelsen in een sterfhuis 281
De onthouding gedurende de eerste huwelijksnachten 371
Het ontmoeten van een lijkstoet 49

2. — *Volksfeesten, kermissen, fooren en jaarmarkten.*

Gilden en ambachten op de tentoonstelling te Vilvoorden 308-310
Eierenkoers 283
Wedstrijden voor beleedigingen 282
Geloof en bijgeloof in de Circuswereld 37

3. — *Kleeding en sieraad.*

De mode en het sociaal conformisme 171
De falie 173

4. — *Versiering van straten en huizen op feestdagen.*

Hoe het volk een straat versiert bij een feest 113

5. — *Bijzondere gebruiken in elken stiel.*

De Circusartisten 37
De kruiers 117
De venter van roomijs 119
De venter van dropwater 120
Koetsier en koopvrouw in prentbriefkaarten 121
De scharenslijper 122
Koopvrouw in windmolentjes 123

De « Allegelijk » 124
Vodden en beenen 125
Venter van smoutbollen 126
Koopvrouw in karakollen 127
Krantenverkoopster 128
Koopvrouwen in Paascheieren 129
Koopvrouw in gedroogde schol 130-131-132
Koopvrouw breiende 133
Koopvrouw in fruit 134
Een kantschool te Woubrechtegem 276
Gebruik bij de molenaars 283

6. — *Juridische folklore (bestuurlijke en rechterlijke gebruiken, enz.).*

De handslag 56
Behandeling der pestlijders 6
De hoek der zelfmoordenaars 284
De posthoorn, wapenteeken der posterijen 175

7. — *Handelsgebruiken : gewichten, maten, overeenkomsten aangaande koop en verkoop, enz.*

De handslag 56

8. — *Tafelgebruiken, voedsel : eigenaardige spijzen en eetgerief.*

De eierenkoers 283
De Mastellentaart 285
Vijgen met spinagie 60
Bublutes montoises 57

V. — *Het kind in de Folklore*

1. — *Spelen, liederen, rondedansen, gebeden, raadsels, kinderfeestjes, schoolgebruiken.*

Koorddansliedje 56
Kinderspelen met saai 57
Knippen 58
De Snor 58
Kermiskinderen 247
Onze aloude voorjaarsche kinderspelen 277
Aan wat herinneren ons de kinderspelen 361
Internationale Poppententoonstelling 221

VI. — *Folklore en Almanak.*

Folkloristische kalender van Bergen 376

C. — Volksliteratuur.

I. — *Vertelsels.*

Vlaamsche vertelselschat 63
De legende van den heer van Boelare 206

Napoleon en de legende 59
Het Ros Beyaerd en de 4 Eemskinderen 370
Bayau-Bayard-Beiaard 361
Valentijn en Ourson 362
De legende van den dood van Pan 367
Kleudden met zijn keten 367

III. — *Anecdoten.*

Gezelschapspel en parabel 59
De volontairen van Geeraardsbergen 279

IV. — *Spreekwoorden en zegswijzen (hun oorsprong, vertelsels die er mede in verband staan.*

Wellerismen 59-261

D. — Volkswetenschap en Volkskunst.

I — *Volkstaal (idiotismen, dieventaal, grafschriften, spotzegels en spotnamen, bijnamen, volkshumor, volksetymologie).*

De taal en het sociaal conformisme 171
Onderzoek van Waalsch dialect 212
Gewestelijke zegswijzen uit Normandië 366
Letterkundig conversatieboekje der XIVe eeuw 364
Het woord « gang » 82
Blaffeturke 61
Etymologie van Haren 177
Bayau-Bayard-Beiaard 361
Op zijn Spaansch ontvangen worden 285
Plaatsnamen van Haren 177
De Drie Gaten te Vilvoorden 196
Wellerismen 59-261-286

II. — *Geschiedenis en Aardrijkskunde (historische personen, wapens, plaatsnamen, enz.).*

Margaretha van Oostenrijk 375
Lijst van de Brusselsche Gangen en hun bevolking 147
Soniënbosch 373
Hallensia 363
Het oude Diest 67
Doornik 66
De kasteelen van Haren 177
De kerk van Haren 177
Geschiedenis van Sint-Martens-Lennik 377
Hoe Godfried met den Bult, Hertog van Brabant, in 1089 vermoord werd 62
De woningenbouw in het verleden 363
De bestorming van Brussel 358
Het gevecht aan de Drie Gaten 196

De volontairen van Geeraardsbergen 279
De Luiksche uurwerkmakers 211
Luiksche wevers te Heylissem 62
Het onderwijs te Turnhout vóór 1830 211
De legende van den heer van Boelare 206

III. — *Volksgeneeskunde (straatremedies, wonderdokters).*

A propos de broques 63
Folklore en wetenschap 233
De Noodhelpers der pest 6
Pestboekje door Gherinus 19
Remediën tegen de pest door G. De Pretere, S. J. 20
Tegen Rheumatiek 286
Ossengal als wormmiddel 286

IV. — *Volksastronomie.*

V. — *Volkskunst (liederen, balladen, dansen, volkstooneel, lokale bouwkunst, volksprenten, enz.).*

De Volkskunst en de Vrije Tijd van den arbeider 336
De Vlaamsche Volkskunst 210
Volkskunst in het « Entre Sambre et Meuse » 213
Internationale enquête over volksmuziek en volksliederen 378
Het Esthisch volkslied 372
De « Allegelijk » 124
Poesjenellenkelder, Warschougang, Brussel 115
Le Bon Dieu qui Croque 64-281
De Catalaansche volksprenten 70
Oostenrijksche dans en muziek 72
Volkskunst in de woning 72

Systematische Inhoudstafel.

AFLEVERINGEN 79-84.

Nr 79. September 1934.

De Heilige Maarschalken en Noodhelpen der Pest. — *Jos. de Beer* 6
Geloof en Bijgeloof in de circuswereld. — *W. H. Ten Hoet Parson* 37
Ditjes en Datjes 55
Boekennieuws 66
De Folkloristische Beweging 74

Nr 80. November 1934.

De Brusselsche Gangen. — *L. Verniers* 81

Nr 81. Januari 1935.

De Folklore in het sociaal conformisme. — *A. Marinus* 159
Haeren. — *L. Stroobant* 177
De Legende van den Heer van Boelare of het steenen kruis te Onkerzele. — *A. Declercq* 206
Boekennieuws 210
De Folkloristische Beweging 221
Necrologie (Paul de Mot, A. de Marneffe) 226
Onze Uitstappen 229

Nr 82. Maart 1935.

Folklore en Wetenschap. — *P. Hermant* 234
Kermiskinderen. — *W. H. Ten Hoet Parson* 247
Volksopvattingen over de macht der booze geesten. — *Fl. Mortier* 254
Wellerismen. — *Fr. Hendrickx* 261
Ditjes en Datjes 274
De Folkloristische Beweging 287

Nr 83-84. Mei-Juni 1935.

Liturgische Eeredienst en Volkseeredienst in Fransch Vlaanderen. — *Arnold Van Gennep* 289
De Tentoonstelling te Vilvoorden 304
Kleudden met zijn keten. — *Albert Vanderleenen* 327
Gangen. — *Jules Dewert* 335
De Volkskunst en de Vrije Tijd van den Arbeider. — *A. Marinus* 336
In Volsem. — *Peeter J. Lefevei* 356
Ditjes en Datjes 358
Boekennieuws 363
De Folkloristische beweging 379
Nécrologie (P. Saintyves ; Fernand Danhaive) 390
Onze Uitstappen 392
Inhoudstafels 393
Inhoudstafel der platen 395
Inhoudstafel der schrijvers 397
Lijst der vermelde Brabantsche gemeenten 401
Ontledende inhoudstafel 402
Systematische inhoudstafel 407